

HET INSTITUUT,

OF

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN.

HET INSTITUUT,

OF

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN.

HET INSTITUUT,

OF

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

VIER KLASSEN

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT

VAN

WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN.

OVER DEN JARE 1845.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1845.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

VERSLAG

VAN DE

VIJFTIENDE OPENBARE VERGADERING

DER

DERDE KLASSE

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT

VAN

WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN,

gehouden den 25sten *Maart*, 1845.

Tegenwoordig:

J. VAN HALL, Voorzitter.
C. A. DEN TEX, Secretaris.
M. C. VAN HALL.
D. J. VAN LENNEP.
A. VAN GOUDOEVER.
J. TEISSÈDRE L'ANGE.
J. H. VAN REENEN.
J. BAKE.
C. J. VAN ASSEN.
J. GEEL.
J. BOSSCHA.
S. MULLER.
N. C. KIST.
P. VAN LIMBURG BROUWER.
A. C. HOLTIUS.
S. KARSTEN.
H. J. ROIJAARDS.

De Voorzitter opent de Vergadering met de volgende Aanspraak:

ZEER AANZIENLIJKE TOEHOORDERS!

De Derde Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut staat gereed, in het openbaar, ten aanhoore van mannen, uit-

stekende door maatschappelijke betrekking, geleerdheid en beschaving, verslag te geven van hetgeen zij in een tweejarig tijdverloop ter beantwoording van het oogmerk harer instelling verrigt heeft, en mij is de eer te beurt gevallen, die zoo velen mijner Medeleden beter voegde, daarbij dezen Voorzitterstoel te bekleeden.

De Klasse stelt dat voorregt, ik stel deze eere op hoogen prijs. Mogt het haar, mogt het mij gebeuren, dat gij, zeer aanzienlijke Toehoorders! deze plaats straks weder verlatende, het oordeel kondet uitspreken, dat onze Koninklijke instelling, ook voor onze Afdeeling, de bescherming des Konings en het vertrouwen des Volks niet onwaardig, dat zij waarlijk ten nutte van Wetenschap en Kunst, en alzoo tot bevordering van de hoogere belangen des Vaderlands werkzaam is!

De *Latijnsche*, *Grieksche* en *Oostersche Taal- en Letterkunde*, de *oude en nieuwe Geschiedenissen der vreemde Volken*, derzelver *Oudheden en Gedenkstukken* en de *Wijsbegeerte;* ziedaar de belangrijke onderwerpen, met welke deze Afdeeling onzer Koninklijke instelling zich heeft bezig te houden! Inderdaad, indien niet de eerste vrucht van elk wetenschappelijk onderzoek in de bevestiging bestond van onze overtuiging, dat de Wetenschap oneindig, en alle menschelijke kennis binnen enge grenzen bepaald is, dan zou het hoofd duizelen bij de overdenking van de uitgebreidheid van den werkkring, binnen welken zich deze Klasse beweegt, en bij de overweging van het gewigt van het haar toevertrouwd pand: de bevordering van de oude Letterkunde, met bijzonder opzigt op alles, wat den voorspoed en de glorie van het Rijk kan bevorderen.

De geheele Oudheid ligt voor ons open! Het *Oosten*, met zijne verschillende taaltakken, met zijne overoude Gedenkstukken, beurtelings dienstbaar gemaakt, tot de kennis van de oudste Geschiedenis des menschdoms en het juist verstand der gewijde oorkonden, — tot de zedelijke en godsdienstige beschaving der bewoners van Asië, — of tot de bevordering van handel en verkeer met Nederland's Overzeesche bezittingen. *Griekenland*, met de rijke taal van HOMERUS, met de gekuischte voortbrengse-

len van goeden smaak, zoowel in Letteren als in Schoone Kunsten, met zijne Wijsgeeren, die ook onze leidslieden, op den weg des levens, zijn kunnen. *Latium*, met zijnen minder bespiegegelenden meer praktischen geest, met zijne taal, die nog niet opgehouden heeft de Geleerden van alle tijden en van alle volken tot burgers te maken van één Gemeenebest, het Gemeenebest der Letteren, met zijne begrippen en regtsbeginselen, welke, op den Germaanschen volksstam als ingegrift, aan zijne ontwikkeling eene zoo eigenaartige rigting gegeven hebben, dat zij voor het verste nageslacht, in bloem en lover, in tak en vrucht, zal zigtbaar blijven.

Dat Oosten is eerst in onzen tijd ook aan Staats- en Handelsbelang dienstbaar gemaakt; bij die Grieksche en Latijnsche Letterkunde vestigt men vooral in onzen tijd meer en meer het oog op den inhoud zoowel als op den vorm. De behoefte aan gemeenschappelijke beoefening der kostbare gedenkstukken van den voortijd doet zich meer en meer gevoelen — en de Leden der Klasse, de Leden van geheel het Instituut, stellen het voorregt op prijs, dat zij, met en nevens elkanderen, verschillende deelen van éene wetenschap: de geschiedenis der menschelijke beschaving, de geschiedenis der menschheid, beoefenen, met het oog op de toekomst, en met de vraag op de lippen: wat kunnen wij, wat kan ieder van ons doen, tot bevordering der Letteren, tot vermeerdering van den zedelijken voorspoed van het Rijk?

Zoo sluit zich bij onze Klasse aan de beoefening der oude Letteren die der *Geschiedenis*, in haren geheelen omvang, bij de oude en nieuwe volken, en met uitzondering alleen van die des Vaderlands. Wie weet niet, hoe ook deze Wetenschap, eerst in onzen tijd, eene zelfstandige plaats, te midden van schier alle vakken van menschelijke kennis, en als hunne leidsvrouw of gezellinne, inneemt. De Geschiedenis is niet ééniglijk inleiding tot de oude Letterkunde, niet ééniglijk het verhaal van de bijzondere lotgevallen der Vorsten, niet ééniglijk het tafereel van afwisselenden oorlog en vrede; zij is dit alles en meer dan dit: zij is de voorstelling van de kindschheid en opgevolgde ontwikkeling van den mensch en van de menschheid, onder de leiding Gods, van alle tijden en bij alle volken. Zij is vreemd aan geenerlei

vak van menschelijke kennis; haar lichtende fakkel is allen schier onmisbaar; maar, op hare beurt, behoeft zij de hulp van Letteren, Wetenschap en Kunst. Is er dan wel ééne wetenschap, die, in eene vereéniging als de onze, aan de beoefening en bevordering van onderscheiden vakken van menschelijke kennis toegewijd, meer op hare plaats is? Inderdaad niet zonder allen grond noemde Koning LODEWIJK, bij het Besluit tot oprigting van het Instituut, onze Klasse: *de Koninklijke Maatschappij van Geschiedenis en Oudheden.*

En nu de *Wijsbegeerte?* Door NAPOLEON uit het Fransche Instituut geweerd, door Koning LODEWIJK in het Nederlandsche niet opgenomen, was het voor Koning WILLEM I bewaard gebleven, deze, als eene derde Afdeeling, aan onze Klasse toe te voegen. Zij omvat dat alles wat, sedert 1832, even als bij de eerste oprigting in 1795, bij het Fransche Instituut, aan de *Akademie der Zede- en Staatkundige Wetenschappen* is opgedragen; *de bespiegelende Wijsbegeerte en Zedekunde*, *de Wetgeving en Regtsgeleerdheid, de Staatshuishoudkunde en de Statistiek* [1]; gewigtige onderwerpen inderdaad, overwaardig, dat men zijne meeningen daaromtrent aan de begrippen van andersdenkenden toetse, dat men onderzoeke, wikke en wege, terwijl de menigte daar buiten, ook zonder onderzoek, beslist!

Niet die menigte, maar gij, MM. HH.! maar de beoefenaars van Letteren in Nederland, zult uit het straks, namens de Klasse, uit te brengen Verslag beoordeelen, in hoe ver hare Leden de hun opgedragen taak vervuld hebben. Gij zult beslissen, of het Instituut, althans wat onze Klasse betreft, als eene vreemde plant te beschouwen zij, die op Nederlandschen bodem geen wortel schiet, dan wel, bij zorgvuldige en duurzame kweeking, tot een' boom kan opgroeijen, die, den Nederlandschen Hof tot sieraad, Letteren, Geschiedenis en Wijsbegeerte weldadige schaduw en het Vaderland bloem en vruchten biedt.

---

[1] Verg. mijne *Feestrede bij het vijfentwintigjarig bestaan van het Instituut,* 27 Augustus 1833, bl. 12 en Prof. DEN TEX, *de Afdeeling* Wijsbegeerte *bij de Derde Klasse.* Instituut, 1842, bl. 103.

Bij die beoordeeling onzer werkzaamheden zult gij op de kleinheid van onzen kring, op de velerlei pligten, die op elk van ons, ook buiten het Instituut, berusten, acht geven. Boven alles zult gij opmerken, dat men uit een overzigt van den door de Klasse verrigten arbeid slechts zeer gedeeltelijk over den eigenlijken aard, de strekking en het doel onzer instelling oordeelt.

Ik zou daarom wenschen U den invloed te kunnen schetsen, welke dat zamenzijn in het Instituut, dat te zamen arbeiden van mannen van verschillenden aanleg en vak van studie, op ieder van hen hebben moet; hoe het de kamergeleerdheid weert, den praktischen zin opwekt, den moed prikkelt, tot regtmatig zelfvertrouwen verheft en tot datgene in staat stelt, wat men, zonder dat, óf niet, óf niet zóó zou hebben tot stand gebragt.

Voorzeker, niet moeijelijk zou het zijn, het gezegde door bepaalde voorbeelden toe te lichten, en mannen te noemen, die ook door het Instituut geworden zijn, wat zij voor het Vaderland en Letteren zijn geweest. Reeds de herinnering van den éénigen FALCK, wiens, zeer onlangs bij de Klasse ontvangen, beeldtenis gij daar voor u ziet, zou daartoe voldoende zijn. Maar van FALCK te spreken, voegt hun, die aan zijne zijde stonden, die zijne voetstappen drukten. Het is op mijne bede, dat onze begaafde VAN LENNEP, met een kort woord over FALCK, de openbare Zitting van heden zal besluiten.

En zoo mag ik het woord geven aan den Secretaris der Klasse, tot wiens taak het behoort, verslag te geven van onze werkzaamheden over den tijdkring sedert onze jongste Openbare Vergadering verloopen.

De Secretaris las daarop het volgend Verslag van de werkzaamheden der Klasse, sedert hare jongste Openbare Zitting.

Meermalen mogt ik u reeds onderhouden over de werkzaamheden van den geleerden COBET, tot vergelijking der Handschriften van SIMPLICIUS, onder bemiddeling der Klasse en met eene geldelijke toelage der Regering, buiten 's Lands zich bevindende.

De mededeelingen, die de Klasse, in het jongste tijdsverloop,

sedert hare vorige Openbare Zitting ontving, kwamen haar niet zeer regelmatig toe. In eene Vergadering van September 1843, had de Klasse een schrijven ontvangen van den Heer COBET, gedagteekend Rome 25 Julij bevorens, houdende nadere berigten omtrent den voortgang zijner werkzaamheden, en eene Bijlage, bijzonderheden mededeelende omtrent de belangrijke te Venetië, Rome en Napels gevonden en door hem vergeleken Handschriften van SIMPLICIUS. De Klasse mogt daarin met wezenlijk genoegen den ijver opmerken, welken de Heer COBET, ook aldus, tot voorbereiding der ontworpen uitgave van SIMPLICIUS heeft aan den dag gelegd.

Sedert is de tijd, oorspronkelijk voor de reis van den Heer COBET bepaald, verstreken, en de Klasse heeft zich tot haar leedwezen genoodzaakt gezien hem te herinneren aan den bepaalden tijd der reize en de reeds daarvoor besteedde gelden, welke de vroeger gemaakte raming reeds hadden overtroffen. Eene verlenging intusschen van zijn verblijf in Italië, en bijzonder te Venetië, waar hij zijne nasporingen met bijzonder gelukkig gevolg had mogen bekroond zien, werd wenschelijk geoordeeld. Alstoen hebben een aantal voorstanders van Letteren en Wetenschappen (waaronder ook vele Leden der Klasse) gelden bijeen gebragt, uit welke thans in de kosten van het verlengd verblijf des Heeren COBET in Italië wordt voorzien. Onze verdienstelijke jeugdige Geleerde is, volgens de jongste berigten, nog altijd te Venetië, en, naar de verzekering van sommigen onzer geachte Medeleden, die met hem meer geregeld in briefwisseling staan, blijft hij zich daar met belangrijke wetenschappelijke nasporingen bezig houden, waarvan ons door den Heer GEEL eene proeve is geleverd, in zijne straks te vermelden voordragt. Ten gevolge van dit alles behooren de thans door den Heer COBET volbragt wordende werkzaamheden minder tot de kennisneming der Klasse, welke dan ook in het afgeloopen Instituutsjaar geenerlei mededeeling of berigt van hem heeft mogen ontvangen. Met een welwillend oog blijft zij onzen jeugdigen Nederlandschen Geleerde op Italie's klassischen bodem gadeslaan, en met niet weinig belangstelling vernam zij nog onlangs uit een buitenlandsch Tijdschrift (*Hall.*

Litt. Zeit. 1845, Intellbl. N°. 5 [1]) met hoe uitstekenden lof vreemde Geleerden, die hem in Italië mogten ontmoeten, van zijnen ijver, van zijne werkzaamheden en bijzonder van zijn zeldzaam talent en beminnelijke hoedanigheden gewagen.

Bij schrijven van Zijne Excellentie, den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 22 April des vorigen jaars, werd aan de Klasse toegezonden een Geschrift, van zekeren Heer BAZIN, getiteld *Orbidaïe*, en behelzende denkbeelden over eene algemeene taal, omtrent welke denkbeelden Zijne Excellentie het oordeel der Klasse wenschte te vernemen. De Klasse heeft dien ten gevolge opgemerkt, dat het denkbeeld, om door een algemeen Schrift, of Pasigraphie, en eene vereenvoudigde Spraakkunst, alle vreemde talen te kunnen verstaan, reeds in de vorige Eeuw bij onderscheidene Geleerden is opgekomen. Of de Schrijver hiermede bekend is geweest, blijkt niet, zijn doel schijnt eeniglijk te wezen, om de Fransche taal tot eene algemeene te doen verheffen, en zijn geheel boekje is daartoe ingerigt. Eigenlijk komt alles, wat hij levert, neder op een gewijzigd alphabet van in Frankrijk gebruikelijke schrijfletters. Het kwam der Klasse raadselachtig voor, welk nut de Schrijver zich van zijn voorstel heeft kunnen voorspellen, indien niet eens alle volken der aarde zullen willen goedvinden, zich van de Fransche taal te bedienen, hoewel het dan nog altijd twijfelachtig zou blijven of het gebruik der *Lettres Orbidaïques* grooter gemak zal opleveren, dan dat van het thans gebruikelijk Letterschrift. Onverklaarbaar bleef het ons, hoe de Heer BAZIN, terwijl hij dit Orbidaïsch Schrift als een algemeen wereldschrift eener algemeene taal aanbeveelt, tevens in hetzelve eene soort van Geheimschrift kan zien, daar het een het ander stellig schijnt uit te sluiten. — De laatste regel van het Boekje luidt: *Le terme Orbidaïe se compose de Orbi d do a i e*, dat is: *ik geef aan de Wereld eene algemeene taal of alphabet a i e.* De Klasse heeft aan Zijne Excellentie den Minister geantwoord, dat dit geschrift van den Heer BAZIN door haar geenerlei onderscheiding kon worden waardig gekeurd.

---

[1] Sedert overgenomen in *de Letterbode*, 1845, I. 210 volg.

Onder de algemeene werkzaamheden der Klasse mag ik mede tellen het wetenschappelijk onderhoud wat ook in den voorleden jare ter Vergadering in de Instituutsweek heeft plaats gehad over het toen ter behandeling gekozen onderwerp, zijnde: *Over de beste inrigting van Akademische lessen over de Geschiedenis.* Het daarbij mededeelen der geschiedkundige feiten, het wijsgeerig opsporen van de gronden en oorzaken der gebeurtenissen, het in den hoorder opwekken van historischen zin en van zelfwerkzaamheid, het inrigten van het onderwijs, zoodat men den hoorder zelven leert een blik te doen in de Geschiedenis, het verband, waarin het Akademisch Onderwijs in de Geschiedenis staat tot dat onderwijs op de Gymnasiën, het beschouwen der Geschiedenis, of slechts als hulpwetenschap, of als zelfstandige bron van kennis, de verandering die het Geschiedkundig Onderwijs in de laatste 50 jaren heeft ondergaan, deze, en meer andere, waren de punten tot welke de beschouwingen vooral betrekking hadden. In de bijzondere Zitting, thans weder in deze Instituutsweek te houden, mag men het Verslag van Gecommitteerden te gemoet zien over dit onderwerp uit te brengen. Aanvankelijk heeft zeker de Klasse reden over den gelukkigen uitslag van die voorleden jaar genomene proeve van wetenschappelijk onderhoud in de Instituutsweek zich te verheugen.

3 Junij 1844. Overgaande tot het vermelden van de bijzondere voordragten der Leden, mag ik deze mededeeling aanvangen met te gewagen van de Voorlezing, door den Heer M^r. M. C. VAN HALL, van een gedeelte van zijn toen ter perse liggend Werk HENRICK VAN BREDERODE. Het was ons geëerd Medelid voorgekomen, dat de verdiensten van dezen Nederlandschen Edele, als medegrondlegger der Nederlandsche vrijheid, vroeger zoo algemeen, ook door BOR, HOOFT, BRANDT, geprezen, door voorname mannen, waaronder BILDERDIJK, VAN KAMPEN en GROEN VAN PRINSTERER waren miskend. Hij trachtte daarbij het eenzijdige en ongegronde dezer oordeelvelling aan te hooren. Doch het Werk van den Heer VAN HALL is openlijk uitgegeven. Ik onthoude mij dus van breedere vermelding.

De Heer KINKER droeg aan de Klasse voor het laatste gedeelte van zijn nog onuitgegeven Werk: *Sur le Dualisme de la raison humaine*, daarin bijzonder de aandacht vestigende op de drie onderscheidene gezigtspunten, van welke hij bij deze beschouwing was uitgegaan. De vereeniging van het stoffelijk ligchaam met de onstoffelijke ziel in een en hetzelfde wezen stelt reeds een' tweestrijd der Rede met zich zelve daar. Het is een Antinomisch Dualismus, wat aldus ontstaat. KANT had de oplossing er van gevonden, ware hij slechts niet van zijn eigen grondbeginsel afgeweken. De met elkander strijdende Wetten der volstrekte oorzakelijkheid en der doelmatigheid staan in een noodzakelijk verband van wederkeerige werking en tegenwerking tot elkander, en lossen zich op in eene bovenzinnelijke natuur, dit is het tweede gezigtspunt, hetwelk in een derde of laatste moet eindigen, naardien ons kenvermogen bij de oorzakelijkheid niet stil blijft staan, maar eene totaliteit van natuurwetten vordert, welke boven alle oorzakelijkheid heenzweeft. De Klasse leerde aldus met veel belangstelling het einde en slot kennen van dit zoo belangrijk Werk van den verdienstelijken echt Nederlandschen Wijsgeer, dien zij nog altijd het geluk heeft in zijne geklommen jaren als een werkzaam Medelid te mogen tellen. 17 Junij 1844.

De Heer VAN LENNEP deelde een onderzoek mede naar de gronden, op welke HESIODUS zijn tafereel van de gouden, zilveren, koperen, helden en ijzeren eeuwen heeft gevestigd, en om welke redenen hij aan vier dier vijf eeuwen namen van metalen heeft gegeven. 12 Febr. 1844.

De vermelding der gouden en zilveren eeuwen schijnt HESIODUS ontleend te hebben aan overleveringen van uit Azië herkomstige Hellenen, overleveringen, die op eenen eersten overouden gelukstaat van vrome menschen wezen. Tot het stellen en vermelden der drie laatste geslachten vond de Dichter aanleiding in hetgeen op Griekschen grond was voorgevallen. Met de koperen eeuw bedoelde hij die der barbaarschheid, toen er nog geen graan werd geteeld, die der eerste en oudste bewoners van Griekenland. Het Heldentijdperk was dat der halve Goden, de ijzeren eeuw, die, in welke de Dichter zelf leefde.

Maar waarom ontleende HESIODUS de namen van vier dier leeftijden van Metalen? De oude Scholiasten poogden al die vraag op te lossen. Onder de nieuweren heeft GÖTTLING bij zijne uitgave van HESIODUS de aandacht bijzonder op die vraag gevestigd. Hij meent, naar aanleiding van eene plaats van PINDARUS, de zaak daaruit te kunnen verklaren, omdat en Goden en menschen de aarde tot gemeene moeder hebben, waartoe ook de metalen behooren. HESIODUS zelf schijnt aan te duiden, dat hij een' vroegeren leeftijd van *koper* noemde, omdat toen nog alleen dat metaal en nog geen staal bekend was. *IJzeren* heette de volgende eeuw, omdat men toen ijzer tot gereedschappen begon te gebruiken. De namen van *goud* en *zilver* schijnen met eene hoogere voortreffelijkheid dier metalen in verband te staan. JUVENALIS sprak van eene *nona aetas*, doelende op eene stelling der waarzeggers van Etrurie, dat er aan den tijd van SYLLA reeds acht onderscheiden eeuwen of geslachten van menschen waren voorafgegaan.

De Klasse had met genoegen deze voordragt, welke tot de Werken en Dagen van HESIODUS, vs. 100 en volg. betrekkelijk was, ontvangen. Zij versterkte haar in de verwachting, dat haar geacht Medelid, hetwelk onlangs in de uitgave van de Theogonie van HESIODUS een sedert vele jaren gekoesterd voornemen aanvankelijk had mogen ten uitvoer brengen, ook voort zal gaan met zijne beste zorgen aan de voorbereiding eener uitgave van des Dichters Werken en Dagen te kost te leggen.

10 Febr. 1845. De Heer VAN LENNEP herinnerde nog onlangs de Klasse eene reeds in 1816 door hem gedane voordragt *over de ligte Klanknabootsing*, ten einde met dezelve in verband te brengen zoodanige nadere opmerkingen over dat onderwerp, als welke later zich bij hem hadden opgedaan.

Woordafleidingen als belagchelijk voor te stellen, valt, na de proeve daarvan door MOLIÈRE en VOLTAIRE geleverd, niet moeijelijk. Intusschen is de Etymologie der talen, als in naauw verband staande met Geschiedenis, Oudheden en vele takken der Wijsbegeerte, eene gewigtige tak van taalkennis.

Bijzonder geldt dit van de nabootsingen van geluiden, door de klanken der woorden; *Onomatopoïea*. Zucht tot zaaknaboot-

sing door klank zal wel de eerste oorzaak zijn van het ontstaan der woorden. Van belang is het daarbij de primitiva of stamwoorden op te sporen. Dikwijls ligt in eene enkele letter de betrekking van het woord tot de zaak opgesloten. Men overtuigt zich daarvan, wanneer men de onderscheidene letters van het alphabet nagaat, en derzelver aard bij het uitbrengen vergelijkt met de kracht en de beteekenis der woorden in welken zij als hoofdletters voorkomen.

Dit onderwerp had zeer de aandacht der Klasse opgewekt, te meer, daar zij zelve vroeger vruchteloos eene prijsvraag over dat onderwerp had uitgeschreven. Haar geacht Medelid heeft wel op zich willen nemen zijne Verhandeling nader te herzien, ten einde daarna beslist worde, welk verder gebruik van dezelve zal te maken zijn.

De Heer VAN GOUDOEVER las het vervolg zijner Historia Eloquentiae apud Romanos ex ipsis Antiquitatis fontibus adumbrata, nu zich bepalende tot de Aetas 3tia a M. ANTONIO et L. LICINIO, a°. U. C. 654—678. 2 Dec. 1844.

Ten einde het eigenaardig karakter der Welsprekendheid van dit tijdvak en de omstandigheden, die er invloed op hadden, te doen kennen, wees ons geacht Medelid op de demagogische woelingen na de Gracchen, op de talrijke Volks en Raadsvergaderingen, op de veelvuldige Staatkundige Regtsgedingen, enz. Bij dat alles was de welsprekendheid een krachtig wapen in handen aller partijen. Zorg voor zuivere Latiniteit, Scholen van Grammatici, van Rhetoren, meerdere beschaafdheid en urbaniteit, deden de welsprekenheid meer tot eene kunst worden, zoodat zij, misschien te veel, in eene Rhetorica overging. CICERO waarschuwde dikwijls daartegen in krachtige taal. Op eene goede voordragt en de taal der gebaren leide men zich bovenal toe. Dit was het wat de Romeinen *actio* noemden, die te dien opzigte ook van de beroemde Tooneelspelers partij wisten te trekken, zonder evenwel het verschil tusschen de *actio* van den tooneellist en die van den redenaar te veronachtzamen. Een veel naauwer verband, dan ooit vroeger, ontstond ook in dien tijd tusschen Regtsgeleerdheid en Welsprekendheid. Voor CICERO bleef het

over, den band, die Welsprekendheid met Wijsbegeerte omsluit, aan te toonen.

4 Dec. 1843. De Heer TEISSÈDRE L'ANGE verpligtte de Klasse met de Voorlezing eener Verhandeling van wijlen HENDRIK ALBERT SCHULTENS, over de bloedwraak en de zeden der Arabieren. Dezelve was uitgesproken in het Genootschap: *Concordia et Libertate*, op 24 April 1778, en is tot heden toe nog niet in het licht verschenen.

In dialogisch-dramatischen vorm stelt zij voor de bloedwraak der Arabieren, door zekeren AMRU op eenen ABDOULKEIS, zijnen nabuur en vriend, doch den moordenaar van zijnen broeder, geoefend, en door hem, volgens de voorschriften van den Koran verdedigd, doch misprezen door IBRAHIM, den eerwaardigen Scheick eener Caravane, welke juist daar ter plaatse aankwam, en tot welke mede twee zonen van IBRAHIM en een Engelsch reiziger behoorden.

IBRAHIM brengt den bloedwreker onder het oog, dat de Koran, ja, die wraak toestond, doch het aannemen van eenen zoenprijs, als veel edeler aanbeval. Dit geeft den Europeaan MELBURN aanleiding om ten deze de voortreffelijkheid der leer van JEZUS te roemen, waartegen IBRAHIM de Godsdienst van zijnen Profeet verdedigt, terwijl hij uit grondige kennis van MOHAMED's leer tegen MELBURN de stelling tracht te staven, »dat de Koran het zegel is »op de leer zoo van MOZES als van CHRISTUS," terwijl MELBURN integendeel zich tot de uitspraak vervoeren laat, »dat MOHAMED was »begonnen als geestdrijver, en geëindigd als bedrieger." Deze belangrijke gesprekken worden meermalen afgebroken door de driftige zoonen van IBRAHIM, die zich over de redenen van MELBURN verbolgen toonen. Het beschermend gezag van den eerwaardigen Scheick alleen kan hen betoomen, en, onder vrijgeleide door hem verleend, vervolgt de vreemdeling met de karavane den weg naar Damascus.

De lezing dezer Redevoering deed algemeen den wensch ontstaan, dat de Heer WENCKEBACH, in wiens bezit het Handschrift zich bevindt, tot eene openlijke uitgave derzelve moge besluiten, aan welken wensch, naar zeer onlangs ontvangen berigten, eerlang zal worden voldaan.

Namens den Heer HOFMAN PEERLKAMP zijn ter vervulling zijner Spreekbeurt ingezonden eenige Conjecturae ad Epist. Horatii ad Pisones, welke aanleiding gegeven hebben tot wisseling van gedachten tusschen de Leden over de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van dezelve, alsmede over de vraag, van welke beginselen men bij het beoordeelen en verbeteren van bedorven of voor bedorven gehouden plaatsen bij de oude Schrijvers behoort uit te gaan, komende het sommige Leden onder anderen voor, dat men bij de beoordeeling der Epistola ad Pisones vooral den meer lossen en ongedwongen aard van zoodanigen dichtmatigen brief geenszins behoort uit het oog te verliezen. 18 Dec. 1843.

Onder de vele belangrijke Staatsinstellingen van Athene mag ook gerekend worden *het verband tusschen Grondbezit en Burgerregt* aldaar, wat in de oude Geschiedenis gevestigd, eerst later door de demokratische inrigtingen zeer is verzwakt of grootendeels opgeheven. 23 Sept. 1844.

De Heer BAKE, zich dit onderwerp ten onderzoek gesteld hebbende, ging eerst den toestand van de onderscheidene standen der burgers te Athene na. De Klassenverdeeling van SOLON huldigde het beginsel, dat aandeel aan het Staatsbestuur verbonden was aan grondbezitting, terwijl de minvermogenden niet dan stemregt bezaten. Toen echter later fortuinen van anderen aard te Athene zich vestigden, kon grondbezitting de eenige maatstaf niet blijven, hoewel andere Wetten ten voordeele der grondbezitting in stand bleven, zoo als zulks in onderscheiden voorbeelden werd aangetoond.

Deze Verhandeling opgenomen zijnde in het jongste Stuk van het Instituuts-Tijdschrift, zal ik mij van eene breedvoeriger vermelding van den inhoud onthouden.

Bij eene andere gelegenheid herinnerde de Heer BAKE wat al sedert de verschijning van de *Vita* RUHNKENII, door onderscheiden Geleerden was gegist, berekend en geoordeeld over de ontdekking, die RUHNKENIUS gemaakt had van een aanmerkelijk Fragment van LONGINUS, midden in de *Ars Rhetorica* van APSINES. Wat echter eigenlijk van de zaak was, is steeds onbekend gebleven. Vooral was men blijven vragen, 1°. welke zijn de 27 Jan. 1845.

grenzen door RUHNKENIUS aan het Fragment aangewezen? 2°. is alles, wat aldus aan APSINES ontnomen wordt, van LONGINUS alleen, of zijn er andere Fragmenten mede verbonden? 3°. zoo dat van LONGINUS is, is het van denzelfden Schrijver, aan wien het Boekje *περὶ ὕψους* werdt toegeschreven? De nalatenschap van RUHNKENIUS op de boekerij der Leidsche Hoogeschool had den Heer BAKE in staat gesteld den weg op te sporen om deze zaak tot meerdere klaarheid te brengen. Naar zijne meening moet APSINES zelf eerst meer kritisch behandeld worden, ten einde daarna het bedoelde Fragment worde onderzocht. De vergelijking van onderscheidene Handschriften, zoo door COBET, als door hemzelven, zou den weg daartoe banen. Deze voorloopige mededeeling bestemd zijnde om in het Tijdschrift te worden opgenomen, zoo zal ik mij nu van meer breedvoerige vermelding onthouden.

9 en 23 Oct. 1844. Aan den Heer VAN ASSEN was de Klasse de mededeeling verschuldigd van Grammatische- en Kritische opmerkingen op het vijfde Hoofdstuk der Grondwet, dat van Justitie, Art. 160 volg. De onderscheiden onderwerpen in dat Hoofdstuk vervat werden onderzocht, op de wijze, van welke des Schrijvers reeds uitgegeven *Taal der Grondwet*, aanvankelijk eene proeve openlijk heeft bekend gemaakt, uit welk Geschrift ook geredelijk de strekking der voorgedragen opmerkingen kan worden opgemaakt.

18 Oct. 1843. 18 Nov. 1844. Hetzelfde geëerd Medelid had aan de Klasse ingezonden, *Proeve van een Vertoog over de Geregtelijke Geneeskunde bij de Romeinen.* Van dit Vertoog, in XVII Hoofdstukken verdeeld, hadden de 5 eerste Hoofdstukken, die voorgelezen werden, tot opschrift: over de vroedvrouwen en de Staatszorg ten haren opzigte: — over den staat van zwangerschap en de behoedmiddelen van wege den Staat; — over den korteren en langeren duur der zwangerschap; — over geboorte en leefbaarheid; — over het onderscheiden getal geborenen bij eene bevalling. De Schrijver heeft zich ten doel gesteld om te betoogen, dat de Romeinsche Regtsgeleerden de Wetenschap van Psychologie, Physiologie en Biologie, zorgvuldig hebben toegepast op het regt. De Klasse heeft later ontvangen de uitgewerkte Hoofdstukken over misgeboorte en wanschapenheid en over den verscheiden leeftijd

van den anniculus af, den honderdjarigen leeftijd, en onderscheiden toestanden met toepassing op het Staats- en Burgerregt.

De Spreker veroorloofde zich de Voorlezing van een Wetenschappelijk onderzoek *over den Staatshuishoudkundigen aard en gevolgen van de uitgaven en verteringen van den Stàat.* 15 Jan. 1844.

In de vorige Eeuw was het bij vele Staatshuishoudkundigen een aangenomen gevoelen, dat groote verteringen veel toebrengen tot vermeerdering van den nationalen rijkdom. En dit gold, naar men meende, zoo van den Staat, als van bijzondere personen. Doch eene naauwkeuriger beoefening van de wetenschap der Staatshuishoudkunde heeft al het verderfelijke van zoodanig dwaalbegrip doen kennen. Alle vertering is vernietiging van rijkdom. Niet alle vertering is daarom af te keuren, want juist daarom hebben voortbrengselen waarde, omdat zij geschikt zijn om verteerd te worden, dat is, om aan eene of andere behoefte te voldoen, maar men houde echter steeds in het oog, dat vertering waarde vernietigt, en dat deze vernietiging alleen door een hooger genot of het voldoen van eenige behoefte kan worden opgewogen. Verteren dus, alleen om te verteren, kan nooit worden verdedigd. Velen echter meenen, dat dit alles niet ziet op Staatsuitgaven, omdat het geld, wat de Regering uitgeeft, weder in omloop gebragt wordt en de middelen van bestaan stijft. Maar te onregte; indien de aldus besteedde gelden niet aan de ingezetenen in den vorm van belasting waren onttrokken geworden, zouden deze die zelve, en wel doorgaans veel voordeeliger voor het algemeen, hebben aangewend. Schadelijk is voorts het dwaalbegrip, alsof waardens, uit belastingen vergaard, door de verteringen van den Staat aan de Ingezetenen zouden worden teruggegeven. Neen, er heeft geene teruggave plaats, want, voor de sommen die de Regering uitgeeft, vordert zij van de Ingezetenen andere voorwerpen in ruiling, welke de Regering verteert en daardoor den nationalen rijkdom vermindert.

Dit betoog werd besloten met eene verwijzing naar de verdiensten van SULLY, als bestuurder der geldmiddelen van Frankrijk, die door regelmaat, orde en vereenvoudiging, door het

tegengaan vooral van vroegere misbruiken Frankrijks geldmiddelen zoo gelukkig heeft weten te herstellen.

7 Oct. 1844. Onderscheidene andere malen nog trachtte de Spreker de Klasse over Wetenschappelijke onderwerpen te onderhouden.

Zoo droeg hij een Onderzoek voor, in hoeverre het welvaren en de verlichting van anderen, en vooral van andere volken, met ons waar belang overeenkomt.

Het is zoo, dat het eigenbelang, als drijfveer van menschelijke handelingen, krachtig werkzaam is. Zulks is ook niet onbepaald te misprijzen. Dikwijls wordt ook die aandrift in den mensch getemperd door tegenovergestelde driften van menschlievendheid en welwillendheid, doch veeltijds is ook geen strijd van driften aanwezig, waar die schijnt te bestaan, en zoo is ons eigenbelang niet altijd in strijd met het belang van anderen, wanneer zulks wordt gemeend; zoo is het, *en* voor bijzondere personen, *en* voor volken wenschelijk, dat anderen om hen heen eene zekere mate van beschaving en welvaren genieten. Indien de Geschiedenis van volken en die der Letteren en Wetenschappen zulks getuigen, zoo bewijst zulks niet minder de Staatshuishoudkunde. Geen volk toch kan in nijverheid eenigen merkwaardigen trap bereiken of aanzienlijken handel drijven, indien het geene andere Natiën om zich heen heeft, die, *en* zelve behoefte gevoelen naar vreemde koopwaren, *en* in staat zijn voor dezelve andere voortbrengselen in ruiling te geven. Het is eene valsche en verderfelijke stelling, die vroeger gold, dat geene Natie rijk kan worden, dan ten koste van anderen. Neen, allen kunnen door gemeenschappelijke inspanning van krachten in welvaart toenemen. Niet genoeg zijn deze, hoezeer zoo eenvoudige, denkbeelden in de handelingen der volken doorgedrongen, hoewel onze dagen daartoe eene verblijdende toenadering vertoonen.

4 Nov. 1844. Een andermaal gaf hij aan de Klasse verslag van eenige Italiaansche Regtsgeleerde geschriften aan de Klasse toegezonden, namens den Heer MANÇINI te Napels.

Brieven tusschen MAMIANI en MANCINI gewisseld over de Wijsbegeerte des Regts en bijzonder over den grondslag van het straffen, leverden belangrijke bijdragen tot de kennis van den tegen-

woordigen toestand van dien tak der Regtswetenschap in Italië. Eene Verhandeling over de beste inrigtingen der Gevangenissen, had de strekking om het Pensylvanisch stelsel voor te stellen als ongeschikt voor den levendigen aard der Italianen, maar zeer gepast voor de koelzinnige bewoners van noordelijker streken. Een Stuk van de *Bibliotheca italiana di Scienze morali ed economiche* deed een gunstig oordeel vellen over dit Tijdschrift.

Vóór ruim tien jaren was door den Spreker de aandacht der 30 Dec. 1844.
Klasse gevestigd geworden op het beroemd Mozaïk te Pompeji gevonden in het zoogenaamd huis van GOETHE en doorgaans gehouden voor een veldslag van ALEXANDER met de Persen. Hij had toen gemeend hetzelve te mogen beschouwen als een tafereel van den veldslag bij Issus.

Onlangs is door den Freiburger Hoogleeraar SCHREIBER de meening verdedigd, dat op het bedoelde Mozaïk een veldslag tusschen Romeinen en Gallen zou zijn afgebeeld, en dat hier uitsluitend zou moeten gedacht worden aan den veldslag van MARCELLUS bij Clastidium in het jaar 221, vóór CHRISTUS. Op het Mozaïk zoude dan de overwinnende Veldheer zijn MARCELLUS, de overwonnene nedergevelde krijgsaanvoerder de Gallische Koning VIRDOMAR, de overwinnende strijders Romeinen, de overwonnene, Kelten of Galliërs, of juister nog Bojen of Gesaten, Gallische volksstammen. Het is niet wel doenlijk hier de gronden te doen kennen, welke SCHREIBER voor zijn gevoelen aanvoert, noch ook die, welke tot staving van zijne vroeger ontwikkelde meening de Spreker daarbij aanvoerde. Zoowel de aanwezige Leden der Klasse, als hij zelf, bleven met GOETHE zeggen: »Es möchte »wohl keine Frage sein, dass jene Mosaïk den ALEXANDER als »Ueberwinder, den DARIUS in den seinigsten ueberwunden, und »persönlich zur Flucht hingerissen, vorstellt."

Eindelijk nog onlangs deed dezelfde eene voordragt over eenige 13 Jan. 1845.
Staats- en Regtskundige grondbeginselen van PLATO, zoo als die in het zesde boek der Leges voorkomen.

Nog te zeldzaam zijn, naar zijn oordeel, de Staats en Regtskundige beginselen der Ouden beschouwd in verband met onze hedendaagsche behoeften en instellingen. Voorzeker zou men zich

daarbij moeten wachten tegen het overbrengen van onze denkwijze op de beoordeeling van de stellingen der Ouden, eene dwaling, tegen welke MONTESQUIEU zoo welsprekend waarschuwde; doch, zoo men zich daarvoor wacht, kunnen de raadgevingen, vermaningen en stellingen der Ouden dikwijls ook thans van het hoogste nut wezen. Men geve acht op PLATO's stellingen ten aanzien van de inrigting van het regtswezen, over het onderscheid der delicta publica et privata, over de verantwoordelijkheid der ambtenaren, over het aandeel aan het regtsgezag als aan het burgerregt verbonden, over de waarborgen door Magistraatspersonen te leveren enz. Over herziening en verbetering van bestaande Wetten verklaart PLATO zich aldus, dat men allezins, waar verbetering noodig is, die niet moet verwaarloozen, ja zelfs, dat hij, die van de noodzakelijkheid overtuigd is, niet moet ophouden zulks overal te verkondigen, opdat de zaak tot een einde kome, dat echter de verbetering niet moet leiden tot eene omverwerping van het bestaande, maar tot het werkelijk verbeteren (*ἐπανορθοῦν*) daarvan. Ook was bij PLATO de overtuiging onwankelbaar, dat, wie eenmaal goed zal heerschen, eerst goed zal hebben moeten gehoorzamen aan de Wetten en Overheden, enz.

10 April 1844. Voor eenigen tijd ontdekte de Heer COBET te Venetië een' vierkanten steen met drie Grieksche opschriften, waarvan hij een naauwkeurig afschrift aan den Heer GEEL overzond, die daaruit gelegenheid ontleende tot eene voordragt in de Klasse. Hieruit bleek, dat die Opschriften Tractaten of Verdragen uit de tweede eeuw vóór CHRISTUS behelzen, tusschen onderscheidene steden van Creta; het eerste tusschen Hierapytna en Lyctus, het tweede van hetzelfde Hierapytna met de Rhodiërs, tot het handhaven van vrede en voeren van oorlog, het derde een verdrag van denzelfden Staat met de Magnesiërs aan den Maeander in klein Asië, verdrag van vrede en oorlog en gelijkheid van onderlinge regten. De Heer GEEL lichtte deze stukken historisch en taalkundig toe, en toonde met korte woorden aan, dat de nu gevondene verdragen, in verband met die, welke van denzelfden aard, en reeds door BOECKH uitgegeven zijn, van gewigt zijn voor de kennis van de onderlinge politieke betrekking der Cretensische steden, en

voor die van het Dorische dialect. De werkelijke uitgaaf hangt af van omstandigheden, die nader door den Heer GEEL, of door den Heer COBET, zullen medegedeeld worden.

De Heer BOSSCHA vestigde in eene Voorlezing de aandacht op de rigting welke de historische studiën gehad hebben in de XVII en XVIII^de Eeuwen. 26 Febr. 1844.

VAN HEUSDE, dus ving ons geacht Medelid zijne voordragt aan, VAN HEUSDE had in zijne *School van Polybius* de beschouwing van de Geschiedenis der Menschheid voorgedragen als de eigenaardige Geschiedkunde voor de XIX^de Eeuw, daar het deze bovenal past het menschdom te beschouwen als één geheel, voortgaande in verstandelijke en zedelijke beschaving. Doch zoo is het mede van belang na te sporen, welke de geest geweest zij van de Geschiedkunde in de XVI, XVII en XVIII^de Eeuwen. VAN HEUSDE had, als vertegenwoordiger van de Geschiedkunde der XVII^de Eeuw, genoemd BOSSUET, en aan deze Eeuw bovenal de beoefening der Kerkgeschiedenis toegewezen; als vertegenwoordiger der XVIII^de Eeuw, VOLTAIRE, die de wijsgeerige beschouwing der Geschiedenis op den voorgrond had gesteld. — Doch hoe kwam daarmede overeen de voordragt van de Wereldgeschiedenis, door PERIZONIUS in de XVII^de Eeuw, en die van WESSELING in de XVIII^de Eeuw te Utrecht? Deze opmerking bragt den Heer BOSSCHA tot een onderzoek naar de beginselen, welke de beoefenaars der Geschiedkunde in Nederland waren gevolgd.

Het was hem namelijk voorgekomen, dat de Kerkhervorming eerst eene vaste plaats aan de beoefening der Geschiedkunde heeft aangewezen. MELANCHTON hield historische Voorlezingen te Wittenberg. Op aanbeveling der Hervormers werd de eerste leerstoel voor de Geschiedenis te Marburg opgerigt. Het *genus ethnicum* en het *genus ecclesiasticum* werden nu meer en meer onderscheiden. De prophetie bij DANIËL leidde tot de verdeeling der Wereldgeschiedenis in de leer der vier Monarchijen, de Babijlonische, Persische, Macedonische en Romeinsche. De Duitschers hielden die leer vooral vast, omdat zij, in de voortzetting van het Romeinsche Rijk in hun Roomsch-Duitsch Keizerrijk, vooral hunne eigene grootheid meenden te zien. Lang bleef die verdee-

ling stand houden. De Fransche Regtsgeleerde JEAN BODIN was een der eerste om haar te verwerpen.

De leer van de vier Monarchijen had in Nederland geen ingang gevonden, de Staatkundige rigting, welke de beoefening der Geschiedenis in Italië had aangenomen, had door VIGLIUS en anderen in ons Vaderland invloed gekregen en van daar, dat bij ons Staatkundige historie vooral beoefend werd. Voor de hoogere kritiek der Geschiedenis intusschen bewees JACOBUS PERIZONIUS groote diensten. In vele opzigten bereidde hij de beoefening der Geschiedkunde voor, zoo als die in de XIX^de^ Eeuw zich nu opdoet. PERIZONIUS wilde de Geschiedenis beschouwd hebben als eene zelfstandige wetenschap; hij drong aan op hare nuttige strekking voor de onderscheidene betrekkingen des levens; hij ijverde tegen de uitsluitende beoefening der oude Geschiedenis bij het Hooger Onderwijs. Groot zijn de verdiensten van VAN HEUSDE, die zich zelfstandig tot het verheven standpunt heeft weten te verheffen, waaruit hij de Geschiedenis des Menschdoms, Geschiedenis der Menschheid en Geschiedkunde als zelfstandige wetenschap heeft beschouwd. Een vervolg dezer belangrijke beschouwingen over Historiomathie is door den Heer BOSSCHA welwillend toegezegd.

20 Mei 1844. Aan den Heer M^r^. J. VAN HALL was de Klasse de mededeeling verschuldigd eener Verhandeling over het Erfregt der Vrouwen, volgens de 12 Tafelen. Algemeen is het gevoelen aangenomen, dat de vrouwen ook volgens de 12 Tafelen tot het Erfregt waren toegelaten. Ons geacht Medelid voerde vele gronden aan, die hem die meening deeden betwijfelen, doch die gronden, ontleend onder anderen aan de geschiedenis en zeden eener landbouwende en oorlogvoerende Natie, bij welke schier alle belangen ten overstaan van het volk in de Volksvergadering werden behandeld, aan de beginselen omtrent de voogdij en de begrippen van *testamenti factio*, den overgang bij *in manum conventio* tot een ander geslacht en de uitsluitende vermelding van mannelijke erfopvolgers in de woorden *suus*, *agnatus*, enz, zijn hier voor geene breedere vermelding vatbaar. De plaatsing der Verhandeling in de *Jaarb. voor Regtsgel.* D. VII, bl. 209 volg., doet die mededeeling ook min noodzakelijk schijnen.

De Heer KIST stelde de algemeene opmerking in het licht, dat, gelijk bij enkele menschen, zoo ook bij de volken, satirieke en humoristische opwellingen en verschijnselen dikwijls het te voorschijn treden van grootsche en edele denkbeelden en daden voorafgaan, en grondde daarop eene voordragt *over het humoristische, als heerschende karaktertrek der Christelijke Kunst en der Letterkunde, in het tijdvak, hetwelk de Kerkhervorming heeft voorbereid.* 25 Maart 1844.

Ditmaal bepaalde de Spreker zich tot de *Kunst* en wel voornamelijk bij de kerkelijke architectuur, zoo als die, toen vooral, met de plastische kunsten op het naauwst vereenigd was.

Nadat de Oud-Christelijke bouwkunst voor de Byzantijnsche of Romanische in de XI[de] Eeuw had plaats gemaakt, werd deze op hare beurt in de XIII[de] Eeuw door de Gothische of Germaansche opgevolgd. De Dom van Keulen en de Munster van Straatsburg zijn derzelver meesterstukken. De Latijnsche wereld, Italië, bleef aan die beweging vreemd, en noemde dien bouwtrant Gothisch, dat is, barbaarsch. Aan het majestueuse en bovenzinnelijke, denzelven eigen, paart zich doorgaands eene komische, of zelfs sarkastische trek, iets grotesks of capricieus, maar dat, in vereeniging met de verhevene strekking van het geheel, een humoristisch karakter aan hetzelve bijzet. De Germaansche geest steeg naar boven, en, niet langer te vreden met den vorm, in welken de Latijnsche wereld het Christendom ingekleed had, zag hij met een vrijen blik en vrolijken weemoed neder op het nietige en gebrekkige, boven welken hij zich reeds verheven gevoelde. De Fresco's, die op onderscheidene tafereelen het laatste oordeel voorstellen, bewijzen de vereeniging van het verhevene of indrukwekkende met het naïve en luimige. Vooral komt dit uit in het eigenaardige der zoogenaamde Doodendansen, bij welke de Heer KIST bijzonder stilstond en welker algemeene type uit den Bazelschen Doodendans werd geschetst. Op vele plaatsen van Zwitserland, Duitschland, Frankrijk en Engeland vond men zulke voorstellingen. In Italië echter vielen zij even min in den smaak als de Gothische Architectuur zelve, een bewijs te meer, dat beiden uit dien hoogeren zedelijken en godsdienstigen zin

der Germaansche volken zijn voortgesproten, aan welke de Latijnsche wereld, naar mate zij minder Germaansche bestanddeelen in zich had opgenomen, geheel of grootendeels vreemd gebleven is. Veel in getal zijn dan ook in Duitschland en elders de uitgaven dier Doodendansen (in Frankrijk *Images de la Mort* en *danses Macabres* genoemd). Zulk eene algemeene belangstelling kwam voort uit den toen heerschenden hoogeren praktischen zin, welke in de ernst en luim dezer tafereelen zich afspiegelt; want, bij al het koddige der teekening, laten zich doch een dieper inzigt en hooger ernst in dezelve niet miskennen. Het is niet alleen de triumf des doods die hier geteekend staat, maar meer nog is het de overwinning over den dood, welke hier wordt gepredikt.

Over het Humoristische in de Letterkunde hoopte de Heer KIST bij eene volgende gelegenheid te handelen.

26 Oct. en 16 Dec. 1844. Aan den Heer VAN LIMBURG BROUWER had de Klasse te danken de mededeeling van Bedenkingen over de Romeinsche Geschiedenis van NIEBUHR, vooral met betrekking tot de oorspronkelijke inrigting van den Romeinschen Staat. Na de bezwaren opgegeven te hebben, die en NIEBUHR en vroegere twijfelaars aanleiding gegeven hadden, om het gezag van LIVIUS, DIONYSIUS, enz. te verwerpen, toont ons Medelid aan, vooreerst, dat de twijfelaars ten onregte beweren, dat alle de oudere gedenkstukken der geschiedenis, de Annales maximi en andere, bij de verwoesting der stad door de Galliërs zijn verloren gegaan, aangezien er van die Gedenkstukken nog bestonden, ten tijde niet alleen van de oudste Romeinsche Geschiedschrijvers, maar zelfs van POLYBIUS, VARRO, CICERO, gelijk men bij die Schrijvers dan ook de Fragmenten uit die Annalen aantreft; ten andere deed ons Medelid opmerken, dat de oude Romeinsche Geschiedenis niet fabelachtiger is dan die van van elk ander volk; en ten derde, dat, al ware zij nog onzekerder, dan zij werkelijk is, daarom de Geschiedenis, die NIEBUHR alleen uit zijne verbeeldingskracht put, althans niet meer vertrouwen verdient. Dit wordt aangewezen ten opzigte van hetgeen NIEBUHR heeft over de drie volken, uit hetwelk de oude Romeinsche Staat zou zijn zamengesteld, over de twee steden

Quirium en Lucerum; ten opzigte van NIEBUHR's beweren, dat de Romeinsche burgerstaat oudtijds alleen uit Patriciërs zou bestaan hebben, dat in de comitia curiata geen Plebejers zouden zijn tegenwoordig geweest, ja, dat het woord *populus* niet anders beteekent dan Patriciërs, dat de *auctoritas patrum* hetzelfde zou zijn als de *lex curiata*, en dat de Plebejers, onder ANCUS MARCUS eerst in den Staat opgenomen, door SERVIUS TULLIUS eerst regten als burgers zou verkregen hebben; ten opzigte van dit alles wordt aangetoond, hoe willekeurig NIEBUHR hierbij te werk gegaan is in het aannemen of verwerpen van de getuigenis der oude Schrijvers, terwijl ons Medelid doet opmerken, dat aan NIEBUHR niet eens de eer der uitvinding toekomt, daar men de hoofddenkbeelden van zijn systeem reeds vindt in het Werk van GIAMBATTISTA VICO: *Principj d'una scienza nuova.*

Met betrekking tot het laatstvermelde, de klassenverdeeling van SERVIUS TULLIUS, treedt ons Medelid nog in eene meer uitvoerige beschouwing, vooral ten betooge, dat de zeer veel besproken plaats van CICERO (*Rep.* II. 22), voor zoo verre die leesbaar is, wel verre van een bewijs op te leveren voor NIEBUHR's theoriën, in tegendeel het gezag van LIVIUS ten duidelijkste bevestigt, terwijl daarbij niet alleen uit LIVIUS, DIONYSIUS, CICERO en andere, maar uit de geheele Romeinsche Geschiedenis wordt aangetoond, dat de onderstelling van NIEBUHR, dat de zes oude riddercenturien alleen Patriciërs, de twaalf andere en de centurien der voetknechten van de eerste klasse alleen Plebejers zouden geweest zijn, volkomen is uit de lucht gegrepen en onbestaanbaar met alle geschiedkundige waarheid.

De Heer THORBECKE las eene Verhandeling, welke het beginsel 6 Mei 1844. en de uitkomst van het begrip van het Staatsburgerschap in onze Eeuw ter onderwerp had. Staatsburgerschap, medewerking of stemregt, krachtens het lidmaatschap van den Staat, bij de algemeene Regering, is een heerschend begrip dezer Eeuw. Maar welk is het beginsel dezer nieuwe historische magt? Waarheen voert zij?

Uit gemeentelijke beginselen ontsproten, werd de Staatkundige bevoegdheid der ingezetenen eerst door Koningen en Grooten

gefnuikt, tot dat later uit privaatregtelijke beginselen de Staatkundige bevoegdheid der Standen geboren werd. De uitkomst leidt tot het verlangen naar gemeentelijke zelfregering, rustende op gemeene regeerbevoegdheid der Leden. Die drift naar algemeene deelneming aan het openbaar gezag ligt in den geest onzer Eeuw. Zoo ook het beginsel van algemeen Stemregt. Men vordert thans het bezit, vooral om zich van zelfstandigheid te verzekeren, maar wordt zoo niet voorregt, wat een algemeen regt had moeten blijven?

Doch deze aanduiding zij hier voldoende, doordien deze Verhandeling later is afgedrukt in den aanvang van het Zesde Deel der *Nederl. Jaarboeken van Regtsgeleerdheid en Wetgeving.*

29 Jan. 1844. De Heer HOLTIUS las eene Verhandeling over de leer van de Obligatio Naturalis in het Romeinsche Regt.

Dat de heerschende begrippen van het Natuurregt invloed gehad hebben op de opvatting van vele punten van het Romeinsche Regt, is, naar de meening van den Heer HOLTIUS, onmiskenbaar. De *usus modernus*, of het zoogenaamd *heutige Römische Recht*, heeft in zoo verre dat Natuurregt in zich opgenomen; en dit blijkt bijzonder uit den zin, in welken men later de *obligatio naturalis* van het Romeinsche Regt, als een zedelijk element tot het *jus gentium* behoorende, heeft opgevat. Doch dit is met het Romeinsche Regt niet wel overeen te brengen; eene bloot zedelijke verpligting is naar het Romeinsche Regt onvermogend om eene *naturalis obligatio* te veroorzaken. Obligatoire handelingen zijn het alleen, niet beloften, welker verbindende kracht, door andere omstandigheden verhinderd, de *obligatio* eene *naturalis* doet zijn. Daartoe behoort derhalve geen *nudum pactum* tusschen bevoegden, gelijk met twee texten wordt aangewezen; maar wel, en in de eerste plaats, eene *stipulatio* van onbevoegden.

Het is waar, PAULUS spreekt van eene *pacti obligatio*, doch, hoe weinig die plaats te vertrouwen is, heeft reeds SCHULTING doen opmerken. Verder is in het oog te houden, dat *naturalis obligatio* en *naturaliter debere* niet hetzelfde zijn. Het *debere* komt wel eens voor *ex nudo pacto*, maar *obligatio* zegt meer; het is steeds een kunstwoord. Dikwijls waar door de nieuweren

eene *naturalis obligatio* is aangenomen, is het slechts een *naturaliter debere*. Doorgaans heeft men aangenomen als kenteeken der *naturalis obligatio*, dat de *condictio indebiti* wegvalt, doch dit geldt geenszins algemeen, somtijds valt die niet weg en wederom is somtijds eene bloote *pictatis causa* daar tegen voldoende. Verder zijn de overige werkingen aan de *naturalis obligatio* gewoonlijk toegekend meest onbeduidend en onzeker, zoo als dit in bijzonderheden werd aangetoond. Zoowel in werking derhalve, als in omvang, oordeelde de Heer HOLTIUS de *naturalis obligatio* bij de Romeinen veel geringer te wezen dan gemeenlijk aangenomen wordt en in onze gangbare Regtsboeken staat voorgedragen. Zij is een deel van het positive Regt en heeft in het geheel niet die expansive natuur, dat ze gedurig tot aanvulling van het stellige Regt kan dienen, zoo als zoo velen meenden.

Aan den Heer KARSTEN was de Klasse eene voordragt verschuldigd over de *Choëphoren* van AESCHYLUS.

Deze tragedie maakt het middenstuk uit der beroemde trilogie, 11 Maart 1844.
onder den titel van *Orestia* bekend, welke, indien zij ongeschonden tot ons ware gekomen, met regt, volgens het oordeel van K. O. MÜLLER, na de Ilias en de Odyssee voor het belangrijkst gewrocht der Grieksche poëzij zou te houden zijn. Na eene schets gegeven te hebben van deze tragedie, waarbij de Spreker vooral de zedelijke strekking van de handeling en het verheven karakter der personen deed uitkomen, kwam hij tot de bemerking, dat de Poëzij van AESCHYLUS buiten twijfel meer algemeen gekend en hooggeschat zoude zijn, ware het niet, dat de menigte bedorvene lezingen van den tekst, het genot der dichterlijke schoonheden zoo vaak belemmerden. Menigwerf stuit men nu op onzamenhangende zinnen, die van eene verplaatsing of uitlating van versen getuigen, dan op bedorvene of verminkte woorden en regels, die slechts ten halve door de kritiek genezen zijn; terwijl men elders verborgene wonden ontdekt, die de scherpzinnigheid der uitleggers ontgaan zijn, en daarentegen ook niet zelden verzen en uitdrukkingen ontmoet, die de Kritici verkeerdelijk hebben trachten te verbeteren, terwijl zij slechts eene juistere verklaring vorderen. Deze algemeene bemerkingen staafde de Heer K. door

proeven van kritiek en uitlegging op onderscheidene plaatsen der genoemde tragedie, waarvan de vermelding hier ter plaatse te uitvoerig zoude zijn.

24 Febr. 1845. Terwijl wij straks de voordragt vermeldden van den Heer VAN LIMBURG BROUWER over het gevoelen van NIEBUHR aangaande de oudste Romeinsche Geschiedenis, zoo gaf onlangs dit zelfde onderwerp den Heer KARSTEN aanleiding tot eene voordragt over den aard en de waarde der overleveringen, betreffende den oorsprong en de vroegste Geschiedenis van den Romeinschen Staat, voornamelijk, in hoeverre deze voor oorspronkelijke verhalen of *mythen* en in hoeverre zij voor de Grieksche fabelen zijn te houden.

Na het ongegronde te hebben betoogd der meening, als of de oudste Romeinsche overleveringen door *Volkszangen* bewaard en voortgeplant zouden zijn geweest, wederlegde hij evenzeer het daartegenoverstaande gevoelen, dat derzelver gezag grootendeels op aloude *Oorkonden* en *Gedenkstukken* (bijv. Annalen, Standbeelden, enz.) zoude berusten, daar geen dezer monumenten tot de vroegste tijden reikten, en de meeste voor onecht of vervalscht te houden zijn, en in allen gevalle tot de Geschiedenis der daadzaken en personen weinig of niets bijdragen. Na dus betoogd te hebben, dat de oudste Romeinsche Geschiedenis nagenoeg alleen op mondelijke overlevering steunde en alzoo grootendeels fabelachtig is, kwam ons medelid tot de vraag: van hoedanigen aard deze Verhalen zijn. Na herinnerd te hebben aan den vroegen invloed van Grieken, Grieksche taal en gebruiken in Latium en Rome, aan de Grieksche Logographen en Mythologen, die het eerst over Rome's oorsprong en vroegste lotgevallen hadden geschreven, leidde hij daaruit het waarschijnlijke af, dat zij reeds vroeg ook op de volksfabelen en overleveringen invloed hadden gehad, en trachtte dit eindelijk uit de verhalen zelve omtrent de afstamming van Rome, hare Stichters enz. aan te toonen. Dit leidde den Heer KARSTEN tot het besluit, dat deze Verhalen, ofschoon met oorspronkelijke trekken doorweven, echter grootendeels te houden zijn voor Grieksche fabelen op Latium's bodem overgeplant.

26 Nov. 1843. De Heer ROOIJENS vervolgde zijne Voorlezing over de misdrij-

ven aan de Orde der Tempelieren in het begin der XIV^de^ Eeuw ten laste gelegd; toen meer bijzonder de aandacht vestigende op het langdurig regtsgeding, wat, eerst onder toezigt van FILIPS *den Schoone*, en vervolgens onder leiding van Paus CLEMENS V, in Frankrijk tegen die orde is gevoerd. Vele aanklagten werden ingebragt om FILIPS te believen. Folteringen aan de eene zijde, en belofte van volledige vergiffenis aan de andere, moesten wel tot valsche bekentenissen van voorgewende misdaden leiden. Toen CLEMENS de geheele zaak aan geestelijke Commissiën van onderzoek had opgedragen, poogde wel die in Frankrijk zich met onpartijdigheid van haren last te kwijten, en menige bekentenis, tot bezwaar der Orde voor haar afgelegd, schijnt allezins geloof te verdienen; doch vrees voor FILIPS oefende ook hier haren invloed uit. De Commissie had wel opgeroepen al wie de Orde zou willen verdedigen, maar de meesten, die hiertoe gezind waren, werden er van afgeschrikt door de gevaren, aan welke men zich daardoor blootstelde. Midden in het regtsgeding greep FILIPS hoogstwederregtelijk in, en alleen te Parijs deed hij 54 Tempeliers, die hunne vroegere bekentenissen, door de gruwzaamste folteringen hun afgeperst, durfden intrekken, eenen langzamen vuurdood ondergaan. Hierdoor moesten dan wel anderen van gelijke herroeping worden teruggehouden. Buiten Frankrijk leverde het onderzoek verschillende uitkomsten op. In Grootbrittannië, Spanje en Portugal en andere Landen, liep het meer ten gunste der Orde af. In Duitschland nam men de zaak minder ter harte. Doch op de Algemeene Kerkvergadering van Vienne moest zij hare eindbeslissing erlangen. Bijna al de verzamelde Bisschoppen weigerden te stemmen, eer de beschuldigden in persoon voor de Vergadering verschenen, en in hunne tegenwoordigheid verhoord waren. Intusschen spreekt CLEMENS, op 22 Maart 1312, in een geheim consistorie, de opheffing der Orde uit, en maakt op 3 April daaraanvolgende, in tegenwoordigheid van FILIPS en zijne drie zonen, deze uitspraak aan de Kerkvergadering bekend. De Grootmeester DE MOLAY, tot levenslange gevangenis veroordeeld, verstout zich, ook na de uitspraak van CLEMENS, de onschuld der Orde te beweren, doch wordt ten gevolge daarvan

op 19 Maart 1314 met een ander Ordeshoofd verbrand. — Na al het beschouwde blijft de vraag: Was de gansche Orde, als zoodanig, schuldig? Wat is er te oordeelen van de schuld of onschuld van bijzonderen harer leden? Eene latere voordragt zal trachten deze dubbele vraag te beantwoorden.

Terwijl ik hiermede de vermelding van de reeks van voordragten der Leden besluite, doet het leed dezelve niet door een Verslag van de Werkzaamheden of berigten van Correspondenten der Klasse te kunnen doen volgen, doch van hen ontving ook in dit tijdsverloop de Klasse geenerlei mededeeling.

Zeer onlangs wendde zich tot de Klasse de Heer W. H. HOOGKAMER alhier, aan haar onderzoek onderwerpende proeven en berigten nopens de Schilderkunst der Ouden, bijzonder omtrent hunne, door hem, gelijk hij vertrouwt, teruggevonden schilderwijze of techniek. De Klasse heeft Gecommitteerden benoemd tot onderzoek dezer zaak en tevens de vierde Klasse uitgenoodigd om mede door Gecommitteerden van harentwege aan dat onderzoek deel te nemen. Daar onze Zusterklasse aan dit voorstel wel heeft willen gehoor geven, zal nu een gemeenschappelijk Verslag der gezamenlijke Gecommitteerden in dezen mogen worden te gemoet gezien.

Doch er is mij nog een treurige pligt te vervullen over, om namelijk te gewagen van de verliezen welke de Klasse, onder Correspondenten, Leden en Geassociëerden in den afgeloopen tijdkring heeft geleden.

Naauwelijks was het Instituut in 1808 opgerigt geworden, of reeds in Julij van het volgende jaar verbond de Klasse aan zich den Heer HENDRIK VAN ROIJEN, in 's Gravenhage, als haar Correspondent. Voorzeker zij had regt met die keuze, voorzeker zij deed wel, met aan zich te verbinden den wakkeren en ijverigen beoefenaar der Latijnsche Letteren en Dichtkunst, die voor deze zijne geliefde letteroefeningen van der jeugd af reeds zoo veel liefde had betoond, eene liefde, welke hij tot zijne laatste levensdagen getrouw is gebleven. En immers als Curator van het 's Gra-

venhaagsche Gymnasium leide hij die niet in mindere mate aan den dag, dan hij die vroeger als Rector van het Gijmnasium te Vlissingen had betoond. Van de Staatsambten door hem bekleed zal ik zwijgen, van zijne innige vriendschap met VAN DER PALM zal ook de nakomelingschap gewagen, van zijne Letterkundige en Wetenschappelijke verdiensten sprak mijn vriend de Heer BAX, de Rector van het Haagsch Gymnasium, toen hij in Julij j. l., hem als toonbeeld voorstelde aan de studerende jeugd, van wien zij kon leeren, hoe men zijn leven behoort in te rigten, en hoe de letteren te beoefenen, dat men daaruit voor hart en geest gewenschte vruchten zal kunnen plukken.

Jonger in jaren, later aan het Instituut verbonden, was de Hoogleeraar H. E. WEIJERS, die nu bijna een jaar geleden aan de Klasse ontviel. Onder de vele voortreffelijke beoefenaren der Oostersche Talen en Letterkunde, die ons Nederland kan aanwijzen, zal steeds eene eervolle plaats aan hem ingeruimd blijven. Met zijnen aanleg en ijver moest hij wel, onder leermeesters als VAN DER PALM en HAMAKER, aan Leiden's Hoogeschool groote vorderingen maken in het geliefkoosd vak zijner studiën. Was het vreemd, dat, al spoedig na het ten einde brengen zijner Akademische Letteroefeningen, eene benoeming tot Hoogleeraar aan dezelfde Hoogeschool, aan welke hij zooveel verschuldigd was, zijne studiën bekroonde? De pligten, in die betrekking op hem rustende, namen nog toe in gewigt en omvang, sedert het afsterven van HAMAKER den last van het onderwijs in de Oostersche Talen alleen op zijne schouderen deed drukken. Veel verwachtte men nog van zijnen werkzamen ijver voor de wetenschappen, op welke hij zich zoo bijzonder had toegelegd, doch eene reeds lang zijne krachten ondermijnende kwaal rukte hem, op den laatsten dag der maand Maart van het vorige jaar, uit den rei der levenden weg, op bijna 39jarigen leeftijd. Het was de hulde van een' erkentelijk vriend en tijdgenoot, welke al kort daarna de Hoogleeraar JUYNBOL te Groningen hem toebragt, in eene reeds op 17 April j. l. gehoudene Akademische Redevoering. — WEIJERS was sedert 1836 Lid der Klasse. Onderscheidene malen heeft hij haar door zijne werkzaamheden verpligt; eene belangrijke taak

had hij op zich genomen, het Katalogiseren namelijk van de Oostersche Handschriften van den Heer WILLMET, thans in het bezit van het Instituut. Nadat hij in een bijzonder opstel over dit onderwerp, geplaatst in het Instituuts-Tijdschrift, 1844, bl. 60 volg., zijne meening omtrent zulk eene Katalogisering breeder had uiteengezet, was hij aan het werk gegaan en was daarmede reeds tot zekere hoogte gevorderd, toen de dood hem wegnam. Het is te hoopen, dat de Hoogleeraar VETH, hier ter stede, die op aanzoek der Klasse, met de voortzetting dier gewigtige taak zich wel heeft willen belasten, haar naar wensch zal mogen ten einde brengen. Voor hem voorzeker zal zulks ook daarom eene voldoening wezen, omdat hij aldus zal mogen voltooijen, wat zijn leermeester onafgewerkt had moeten achterlaten.

Tot voor nog zeer weinige dagen had de Klasse onder hare Leden geene andere verliezen te betreuren, toen nu voor zes dagen de waardige SCHRÖDER, te Utrecht, ook haar werd ontrukt. Wij allen zijn nog geheel onder den indruk, dien deze rouwmare ook ons deed ondervinden. Een teregt hooggeacht Geleerde, een edel burger en, wat nog meer zegt, een streng waarheidlievend en deugdzaam man ontviel aan ons Vaderland. Deze stad mogt hem, hoewel buitenslands geboren, nog jongeling, zijne eerste vorming voor zijne verdere loopbaan zien ontvangen. Het Amsterdamsch Gymnasium telde hem onder zijne kweekelingen, toen het aantreffen daar van zijner waardige jeugdige medemakkers, vooral de wedstrijd met eenen FALCK, hem tot het ontwikkelen zijner vermogens krachtig aanspoorde. Een opgevolgd verblijf aan de Hoogeschool te Halle voltooide de opleiding hier aangevangen. En voortreffelijk werd zij voltooid. Hoe veelomvattend was toch niet de kennis, in verschillende vakken van geleerdheid, welke hem was te beurt gevallen! De groote verscheidenheid der betrekkingen, welke hij in het openbaar leven bekleed heeft, of tot welker vervulling hij was voorbereid, laat zich alleen daaruit verklaren. Veel is er over SCHRÖDER te zeggen, ook dan, zoo wij ons al beperken tot die gedeelten van menschelijke kennis, welke meer bepaald tot den kring van de werkzaamheden dezer Klasse behooren. Hij was een Wijsgeer, zijne

Schriften getuigen het, die in alles, wat hij onderzocht of ondernam, twee grondslagen nooit verloochende, op welke hij meende dat alle onderzoek en iedere handeling behooren te berusten, namelijk waarheid en deugd. Wat waar was, wat goed, ziedaar, wat hij steeds zocht en tot bereiking en bevordering waarvan hij alle zijne pogingen inspande. Zijne gelukkige beoefening der Oude Letteren was ook in zijne wetenschappelijke wijsgeerige nasporingen nooit te miskennen. Hoe uitnemend de invloed moest wezen van den Leeraar, die van zulke beginselen steeds uitging, op zijne jeugdige Akademische hoorders, laat zich wel vermoeden, doch het bleek ook bovenal uit die zoo voortreffelijke en hooggeschatte lessen over de Zedekunde, die hij jaren lang aan Utrechts Hoogeschool voor een groot getal hoorders heeft mogen geven. Als Wijsgeer, en bovenal als Christen Wijsgeer, kon hem een inzigt in de afwisseling van het ondermaansche niet ontgaan: »Oriri, adscendere, descendere, occidere," ziedaar, zeide hij, bij den aanvang zijner Inwijdings-Rede te Utrecht, Jan. 1816, (en mij dunkt ik hoor die woorden nog) ziedaar, wat het lot is van voorwerpen, die wij op de oppervlakte der aarde gadeslaan. »Nascuntur, crescunt, decrescunt, moriuntur." Ook SCHRÖDER stierf hier, zeker om zich dáárboven nog heerlijker te ontwikkelen. — SCHRÖDER was ook Lid der Eerste Klasse. Ten aanzien van zijne kennis en ervaring in vakken van Wetenschap, tot die Klasse behoorende, zal zeker ook van harentwege eene erkentenis van zijne verdiensten wel niet achterwege blijven.

Doch nog een' naam heb ik onder de afgestorvenen te vermelden, den naam van een' geleerde, wiens invloed op de beoefening der Regtswetenschap in onzen tijd onberekenbaar groot is geweest, die aan dezelve eene nieuwe rigting heeft gegeven, het hoofd der geschiedkundige Regtsschool, de Göttingsche Hoogleeraar GUSTAV HUGO! — Hoogst opmerkelijk was zijne vorming. In het Badensche geboren, in 1764, ontving HUGO eene opvoeding, die hem meer met taal, denkwijze en gevoelens van het naburige Frankrijk bekend maakte, als veelal Duitsche jongelieden, toen ten minste, te beurt viel. Geschiedenis en Wijsbegeerte waren het vooral, met welke hij zich, zoo lang hij aan de Göttingsche Hoo-

geschool zich op de letteroefeningen toeleide, bezig hield. De uitgave van de Fragmenta Ulpiani had reeds de kritisch-historische rigting doen kennen, welke hij aan de beoefening van het Romeinsche Regt wenschte te zien geven. De tijd, dien hij beleefde, was daartoe rijp. De geschiedkundige lessen van PUTTER, SPITTLER en zoo vele anderen, hadden de gemoederen voorbereid. Zoo kon HUGO de Regtsgeschiedenis als een deel van de Geschiedenis der Wereld en der Volken voordragen; zoo kon hij de ontwikkeling der regtsbegrippen en regtsinstellingen bij onderscheidene volken, bijzonder echter te Rome, met onderscheiding der verschillende tijdperken, tot zelfs in vele bijzonderheden vervolgen; zoo kon hij met de Geschiedenis des Regts wijsgeerige beschouwingen verbinden, die van den innigen zamenhang van Regtsgeschiedenis en Regtswijsbegeerte doen blijken. Het moet gezegd worden, omdat de waarheid het eischt, verre is het er van af, dat HUGO's verdiensten zich tot het geven van eene nieuwe rigting aan de beoefening van het Romeinsche Regt zouden bepaald hebben, (hoezeer reeds dit op zich zelve zeer veel was) maar, behalve zijne Leerboeken van zoogenaamde Instituten en Pandekten en van Geschiedenis des Romeinschen Regts, waren het ook die van Regtsgeleerde Encyclopedie, van het Natuurregt, of Wijsbegeerte des stelligen Regts, en van de letterkundige Geschiedenis der Regtsgeleerdheid, die zijn *Lehrbuch eines Civilistischen Cursus* uitmaakten. Levendig en frisch waren dikwijls zijne inzigten en beschouwingen, want HUGO was alles behalven een Kamergeleerde, hij minde het gezellig verkeer en liet niet na het levendigst aandeel te nemen in de gebeurtenissen des gemeenen levens. En hoe krachtig hebben niet zijn voorbeeld, en zijne School gewerkt! Hoe vele en hoe voortreffelijke mannen (laat ik alleen HAUBOLD en VON SAVIGNY noemen), hebben niet, door hem opgewekt, in zijnen geest voortgewerkt en de geschiedkundige Regtsschool helpen vestigen, die de beoefening der Regtswetenschap in deze onze eeuw als met een nieuw leven heeft bezield! HUGO's naam was zoo hoog geëerd, en hij was ook steeds hoog gevoelig aan de blijken van achting en genegenheid, welke hij van zijne tijdgenooten mogt ontvangen. Ik was er met

de mijnen getuige van, toen, de laatste maal in den zomer van 1838, ik hem te Göttingen mogt bezoeken. Het was weinige maanden na het in dat zelfde jaar door hem gevierde Doctorjubilaeum. Met niet weinig welgevallen spreidde hij ons de vele wezenlijk fraaije geschenken en welmeenende, soms met goud gedrukte, gelukwenschen ten toon, die hij bij die gelegenheid had mogen ontvangen. Wie zou daarbij niet met belangstelling de kinderlijke vreugde in het oog van den grijsaard hebben opgemerkt? Onze Klasse deed hem regt, met reeds bij hare eerste benoeming van Geassocieerden, 29 Maart 1809, hem die betrekking op te dragen. Hij was nu van het toen benoemde achttal de laatst overgeblevene. Hij overleed in 80jarigen ouderdom op 15 September l. l.

De Voorzitter, hierna het woord hernemende, zeide:

Ik breng mijnen dank aan den Secretaris voor het uitgebragt Verslag. Indien het daaruit is gebleken, dat de Klasse de aanleiding tot wetenschappelijk onderzoek meestal aan zich zelve ontleend heeft, dan zult gij mij wel willen veroorloven, Beoefenaars der Letteren, die mij hoort, U te herinneren, dat ook gij tot zoodanige mededeelingen geregtigd, ja, door de Wet onzer Instelling uitgenoodigd zijt. Alleen de medewerking van velen, ja, alleen de medewerking van allen, kan in een land als het onze iets goeds en groots te weeg brengen. In onze bijeenkomsten staan wij gereed ook uwe wetenschappelijke mededeelingen aan te hooren; onze uitgegeven geschriften kunnen ook door u, ten nutte der Letteren en des Vaderlands, worden verrijkt!

Meer bepaaldelijk tracht de Klasse dergelijke mededeelingen uit te lokken, door het voorstellen van Prijsvragen, en zij was, gelijk U uit het Instituuts-Tijdschrift reeds bekend is, sedert hare jongste openbare Vergadering zoo gelukkig, eene vraag, over *de Kleederdragt der Arabieren*, beantwoord te zien, op eene wijze, welke, naar het oordeel van deskundigen, van de grondigste kennis in de Arabische Taal, van uitgebreide belezenheid, van oordeel en scherpzinnigheid getuigende, eene leemte in de Oostersche Litteratuur aanvult.

Het zou mij de vervulling van eenen aangenamen pligt zijn, deswege, *dit eeregoud* aan den Schrijver, den Heer REINH. P. A. DOZY, uit te reiken! Eene reize in het belang der Wetenschap ondernomen verhindert dit openlijk eerbetoon; maar de Klasse heeft gewild, dat de bekrooning zelve bij deze gelegenheid openlijk zou worden vermeld, of het voorbeeld van den geleerden Schrijver, (sedert tot *adjutor interpretis legati Warneriani* aan de Hoogeschool te Leiden aangesteld), ook anderen mogt uitlokken en opwekken tot deelneming aan den geleerden wedstrijd, waartoe de Klasse op nieuw gelegenheid geeft. Bescheiden terughouding is het kenmerk van den geleerde van den echten stempel; doch op eenen tijd, op welke er in alle vakken van menschelijke kennis zoo veel beweging heerscht, op eenen tijd van onderzoek en ontwikkeling, maar ook van aanmatiging en betweterij, roept het Vaderland U, Beoefenaars van letteren en geleerdheid op, toe te zien, dat de luister van den Nederlandsche letterroem niet te gronde ga!!

Op uitnoodiging van den Voorzitter deed vervolgens de Secretaris mededeeling van den uitslag der jongste Prijsuitschrijving en van het nieuw Programma van Prijsvragen, hetwelk aldus luidt:

De Derde Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, voor de Oude Letterkunde, de Geschiedenis van vreemde Volken, en de Wijsbegeerte, berigt:

dat op de Prijsvragen door haar in de Openbare Vergadering van den jare 1843 uitgeschreven, geene antwoorden zijnde ingekomen, de Klasse besloten heeft, de eerste derzelve in te trekken en de beide overigen te herhalen, aan welke nog twee nieuwe zijn toegevoegd.

Zij stelt alzoo voor de volgende vragen:

1°.) »Eene Geschiedenis van de betrekkingen der Nederland- »sche Provinciën met Duitschland, zoowel in het Staatkundige, »als ten aanzien van Wetenschap, Letteren en Kunst in de XVII »en XVIII° Eeuw tot aan de Omwenteling der Republiek in 1795."

2°.) »Een geschiedkundig overzigt van de Handelstelsels, welke

»de volken van Europa, bijzonder de Nederlanders, ten aanzien »hunner Volkplantingen en Bezittingen in andere Werelddeelen »hebben gevolgd, benevens eene beoordeelende beschouwing van »de beginselen te dezen opzigte aangenomen."

3°.) Hoewel over de Grieksche Literatuur, die te Alexandrië gebloeid heeft, meermalen gehandeld is in Werken van algemeen overzigt, zoo blijven evenwel de berigten omtrent de Dichters van dat tijdvak nog aan veel twijfeling onderhevig en mist de beoordeeling van de kunstwaarde hunner voortbrengsels eene genoegzame vastheid van beginsel.

De Klasse vraagt dus:

»Een Historisch-Philologisch onderzoek over de ontwikkeling »van den geest der Alexandrynsche Poëzij uit die der vroegere »tijden; eene naauwkeurige beschrijving van het karakter der »voortbrengsels en vergelijking derzelve met die van den klas- »sieken voortijd, in verband met een Historisch onderzoek om- »trent de levens en de studien der Dichters van het Alexan- »drynsche tijdvak."

Terwijl de Verhandelingen van PARTHEY, KLIPPEL, RITSCHL en anderen over het Museum te Alexandrië eene hooge waarde hebben, wenscht men niet te min, dat het door die Geleerden betoogde, waar het in de beantwoording der vraag noodig zal zijn, op nieuw beproefd worde.

4°.) »Een oordeelkundig onderzoek naar de bronnen, waaruit »de opgaven gevloeid schijnen te zijn van de wijsgeerige stelsels »vóór PLATO, die opgegeven worden in het Werk van PLUTARCHUS, »*de Placitis Philosophorum*; waarbij tevens onderzocht worde, »of het waarschijnlijk is, dat de overlevering dier aloude stellin- »gen zuiver en onbedorven tot ons is gekomen; dan wel, of zij, »naar gelang ze door deze of gene der latere wijsgeerige scholen »werden behandeld, veranderd of bedorven werd?"

Aan den Schrijver van het voldoend en best gekeurd antwoord op elk dezer vragen zal worden toegewezen de gouden Eerepenning van het Instituut, ter inwendige waarde van Drie Honderd Gulden. Aan den Schrijver, wiens antwoord hieraan het naaste komt en zulks waardig wordt geoordeeld, zal de

Klasse de uitgave van zijn werk in hare Gedenkschriften aanbieden, met bijvoeging van zijnen naam, indien hij zich verkiest te openbaren, en voorts aan hem een loffelijk getuigschrift dienaangaande verleenen.

Het staat een' ieder vrij, naar den uitgeloofden prijs te dingen, behalve de Leden van de Derde Klasse van het Instituut. De buitenlandsche Geassocieerden en de Correspondenten der Klasse zijn in deze uitsluiting niet begrepen.

De stukken, die naar den prijs dingen, zullen in de Latijnsche, Nederduitsche, Fransche, Engelsche of Hoogduitsche taal, met de algemeene Italiaansche letter, moeten geschreven, en aan den vasten Secretaris van de Derde Klasse, vrachtvrij, bezorgd zijn, vóór den Eersten Januarij van het jaar 1847.

De in te zenden stukken moeten met eene andere hand, dan die van den Auteur, geschreven zijn, zonder naam; maar de naam, qualiteit en woonplaats van den Auteur zullen gesteld moeten zijn in een afzonderlijk verzegeld papier, tot opschrift dragende dezelfde spreuk, of hetzelfde kennelijk merkteeken, waardoor de Verhandeling, waartoe het behoort, onderscheiden is.

De toewijzing van den prijs zal plegtig worden aangekondigd in de Openbare Vergadering van de Derde Klasse, die gehouden zal worden in den loop des jaars 1847, en voorts bekend gemaakt in de binnen- en buitenlandsche Tijdschriften, waarin deze uitschrijving geplaatst of vermeld wordt.

De bekroonde Verhandeling blijft het eigendom van de Derde Klasse. Het zal den Schrijver niet vrijstaan, van dezelve op eenigerhande wijze door den druk gebruik te maken, ten zij de Klasse daartoe hare toestemming geve.

De niet bekroonde Verhandelingen zullen, op begeerte der Inzenders, tevens met de gesloten naambriefjes, aan zoodanigen persoon of adres terug gezonden worden, als zij zullen verkiezen, mits dit, zonder eenige kosten der Klasse, binnen een jaar na de uitwijzing begeerd, en dit adres opgegeven worde; doch zal het verzoek om teruggave moeten vergezeld gaan van behoorlijk bewijs van regt op het stuk, enz.

(*Vervolg en Slot hierna.*)

EERSTE KLASSE.

Over het Essaay, op den natten weg, van Kwikzilverhoudende Zilver-Alliages.

DOOR

A. VAN BEEK.

Toen GAY-LUSSAC, in den jare 1832, door de uitgaaf van zijn Werk, getiteld: »*Instruction sur l'essai des matières d'Argent,* »*par la voie humide,*" eene verbeterde handelwijze bekend maakte, om het zilvergehalte van *Zilver-Alliages*, door proefnemingen, op den natten weg, te bepalen, had men teregt mogen verwachten, dat zijne Methode, overal aangenomen, de tot op dien tijd algemeen gebruikelijke en door ouderdom als het ware gewettigde *kupellering*, waarvan het gebrekkige en onzekere overtuigend gebleken was, zoude hebben verdrongen. Dit geschiedde echter niet. Gehechtheid aan de oude en vooroordeel tegen de nieuwe Methode, bij gebrek eener genoegzaam algemeen verspreide kennis der gronden van Scheikunde, waarop dezelve rust, schijnen zich hier tegen in den weg gesteld te hebben. Het is, voor zoo verre mij bekend is, tot nog toe alleen in Frankrijk, bij de Munt, en aan eenige der voornaamste Kantoren van Waarborg, in het Koningrijk van Sardinië, bij het Duitsche *Münzverein* en aan onze Rijks Munt te Utrecht, dat de essaayproeven, langs den natten weg, voor *Zilver-Alliages*, een wettig gezag verkregen hebben.

Toen ik, voor eenigen tijd, in eene belangrijke betrekking

aan 's Rijks Munt geplaatst werd, achtte ik het van mijnen pligt, mij met deze zaken naauwkeuriger bekend te maken, en door proefnemingen, de nieuwe Methode, zoo wel wat de naauwkeurigheid en de zekerheid der uitkomsten, als wat derzelver praktische uitvoerbaarheid betreft, naauwkeurig met de oude Methode te vergelijken, om hierdoor de vraag te kunnen beantwoorden, of en in hoe verre de essaayproef voor het Zilver, op den natten weg, naar den tegenwoordigen staat der Wetenschappen, bij onze Kantoren van Waarborg, zoo wel als bij 's Rijks Munt, behoorde ingevoerd te worden.

Ik ontwaarde hierbij, tot mijn groot genoegen, dat de essaayproef, op den natten weg, door GAY-LUSSAC beschreven, van allen nutteloozen omslag bevrijd, aan onze Rijks Munt, door den uitmuntenden Scheikundige VAN SETTEN, thans Essayeur bij het Hoofdbestuur, tot de grootstmogelijke eenvoudigheid was teruggebragt, waardoor deze Methode, die, zoo als zij door GAY-LUSSAC is beschreven, vrij omslagtig schijnt, wat spoed en gemak betreft, behoudens alle zekerheid in de uitkomsten, naauwelijks iets meer te wenschen schijnt over te laten.

Nog voor de uitgaaf van het Werk van GAY-LUSSAC, had de Heer VAN SETTEN zich reeds hier mede bezig gehouden — de invoering der Essaayproef, langs den natten weg, bij 's Rijks Munt te *Utrecht*, geschiedde in 1839, toen onze tegenwoordige Muntmeester, de verdienstelijke Heer D. C. G. POELMAN, die zich steeds beijvert, om op de hoogte van zijn vak te blijven, nog Inspecteur Essayeur-Generaal was; deze Methode wordt sedert dien tijd bestendig gevolgd, onder het toezigt van onzen tegenwoordigen zoo ijverigen als bekwamen Inspecteur-Essayeur-Generaal, Dr. A. VROLIK.

Menigvuldige vergelijkende proeven, met Synthetische Zilver-Alliages, door verschillende bekwame Essayeurs, bij *kupellering*, en door ons, aan het Laboratorium der Munt, *op den natten weg* genomen, hebben mij de volledigste overtuiging geschonken, dat men zich door laatstgenoemde Methode, tot op minder dan $\frac{1}{4}$ duizendste van het Zilvergehalte kan verzekeren en dat men daarbij van alle onzekerheid en van de menigvuldige oorzaken van dwa-

ling, welke de kupelleermethode altijd blijven aankleven, geheel bevrijd is. Ik vond daarbij ten volle bevestigd, hetgeen de ondervinding reeds aan anderen geleerd had, dat de kupelproef, zelfs in handen der bekwaamste Essayeurs, steeds onzekere en zeer uiteenloopende resultaten oplevert, die men te vergeefs door de zoogenaamde compensatiën heeft zoeken in overeenstemming te brengen.

Na mij van de voortreffelijkheid der nieuwe Methode, voor Alliages, die alleen uit *Zilver* en *Koper* zijn zamengesteld, op deze wijze, overtuigd te hebben, hielden wij ons met het onderzoek onledig van den invloed welke andere Metalen, die soms in Zilver-Alliages voorkomen, op de naauwkeurigheid der uitkomsten van het Essaaij, op den natten weg, konden uitoefenen. Eene groote reeks vergelijkende proeven, met Synthetische Alliages, in het werk gesteld, deden ons ook hier bij weldra de meerdere voortreffelijkheid der nieuwe Methode boven de oude kennen.

Goud, *Platina*, *Palladium*, *Tin* noch *Lood* hadden geen nadeeligen invloed op de Essaayproeven langs den natten weg, welke steeds naauwkeurig de hoeveelheid van het aanwezige *Zilver* in het Alliage bleven aanwijzen, terwijl bij kupellering, de *drie* eerstgenoemde Metalen, met eene zekere hoeveelheid *Koper* in het zoogenaamd Zilverbroodje (dat dien naam geenszins verdient) overblijvende, de bepaling van het Zilvergehalte steeds onnaauwkeurig maakten.

Een enkel metaal, het *Kwikzilver*, scheen evenwel voor de Essaayproef, langs den natten weg, onoverkomelijke zwarigheden op te leveren. — Dit metaal toch, dat soms bij het *Zilver*, ten gevolge der bewerking van het Zilvererts en van andere Zilverhoudende zelfstandigheden, in meerdere of mindere hoeveelheid, kan worden aangetroffen, heeft de eigenschap, om onder den invloed van het *Zilver*, waarmede het verbonden is, te gelijk met hetzelve, door *Chlorsodium* geprecipiteerd te worden, waardoor derhalve, wanneer men er niet op bedacht is, het Zilvergehalte van een Kwikzilver-houdend-Zilver-Alliage steeds *te hoog* zal geschat worden, terwijl dit metaal, daarentegen, bij de kupellering verdampende, geen den minsten in-

vloed op de uitkomsten eener vuurproef kan uitoefenen, ten zij het te beproeven Zilver-Alliage van zeer hoog gehalte is.

CHAUDET had wel reeds de mindere kleursverandering, welke eene gelijktijdige nederploffing van *Chlorzilver* en *Chlorkwik*, onder invloed van het licht, vertoont, als een kenmerk opgegeven, waardoor men de aanwezigheid van *Kwikzilver* in eenig Zilver-Alliage konde ontdekken [1], doch een naauwkeurig onderzoek dezer zaak, vooral met het bepaald oogmerk ingesteld, om te beslissen, of zich dit middel gemakkelijk praktisch liet aanwenden, en vooral ook, of het mogelijk ware, langs dezen weg, de *hoeveelheid* van het aanwezige *Kwikzilver* in het Alliage met eenige naauwkeurigheid te bepalen, kwam ons hoogstbelangrijk voor.

Dit onderzoek heeft tot verschillende proeven aanleiding gegeven, waarvan de uitkomsten de nieuwe methode van GAY-LUSSAC, ook in dit schijnbaar moeijelijk punt, zegevierend hebben doen uitkomen.

9 Oct. 1843. *Vooreerst*, werden in twee stopfleschjes, N°. 1 en 2, afgewogen en in Salpeterzuur opgelost:

in N°. 1, 945$^{milligr.}$ scheikundig zuiver Zilver.
in » 2, 945$^{mgr.}$ » » »
5$\frac{1}{4}$$^{mgr.}$ Kwikzilver,

de proef op den natten weg, op de gebruikelijke wijze genomen, gaf voor het Zilvergehalte van

N°. 2. 950$\frac{5}{8}$^{d}. dus te hoog 5$\frac{5}{8}$^{d}.

de oplossing van het Kwikzilverhoudend-Zilver-Alliage, werd, na bijvoeging der normale Zoutsolutie, moeijelijk helder en moest veel langer geschud worden dan de oplossing van het zuiver Zilver in N°. 1.

Dadelijk na den afloop der proeven, werd het zuiver Chloorzilver van N°. 1 en het mengsel van Chloorzilver en Chloorkwik van N°. 2, in de fleschjes, waarin het zich gevormd had, gelijkelijk aan het daglicht blootgesteld, zijnde dezelve, gedurende

---

[1] Men zie *L'art de l'Essayeur, par* M. CHAUDET, Paris 1835, de twee laatste bladzijden.

de proefnemingen, zorgvuldig voor den invloed van het licht bewaard gebleven. Nu vertoonde zich het volgende opmerkelijk verschijnsel:

Het zuiver Chloorzilver in N°. 1 verloor al dadelijk zijne witte kleur en verkreeg spoedig eene sterke violette tint.

Het mengsel van Chloorzilver en Chloorkwik in N°. 2, daarentegen bleef, in denzelfden tijd, zijne helder witte kleur bijna onveranderd behouden.

Na verloop van 24 uren, had het bezinksel in N°. 1 reeds eene *donker-paarsche* kleur aangenomen, terwijl dat in N°. 2 zich nog slechts *ligtblaauw* vertoonde.

Het weder was, bij deze proef, doorgaans betrokken en regenachtig.

Vijf stopfleschjes werden van 1 tot 5 genummerd en in elk derzelve naauwkeurig ingewogen 945mgr. scheikundig zuiver *Zilver.* Het fleschje N°. 1 lieten wij onveranderd, doch in de opvolgende nummers werden de opklimmende hoeveelheden van $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ en 1mgr. *Kwikzilver* bijgevoegd. 12 Oct. 1843.

Ten einde deze bijvoeging van *Kwik*, in zulke geringe hoeveelheden, naauwkeurig te kunnen doen, werden eerst 5mgr. *Kwik* in *Salpeterzuur* opgelost, met gedisteleerd water tot 5 grammes, in eene gëeikte pipette verdund, welk vocht eene hoeveelheid uitmaakte van nagenoeg 100 druppels, zoo dat 20 druppels dezer oplossing nagenoeg 1mgr. *Kwik* moesten bevatten.

Van deze oplossing nu werden gevoegd:

bij N°.	2,	5 druppels.
»	3,	10 »
»	4,	15 »
»	5,	20 »

waardoor dus de Synthetische Alliages in de vijf fleschjes, waren als volgt:

N°.	1,	945mgr.	Zilver.					
»	2,	945	»	»	+	$\frac{1}{4}$	mgr.	Kwik.
»	3,	945	»	»	+	$\frac{1}{2}$	»	»
»	4,	945	»	»	+	$\frac{3}{4}$	»	»
»	5,	945	»	»	+	1	»	»

De essaayproeven, langs den natten weg, op de gewone wijze genomen, leverden de navolgende resultaten op, voor het Zilvergehalte:

No. 1, 945.
» 2, 945¼.
» 3, 945½ iets schraal.
» 4, 945¾ »
» 5, 946.

Waaruit het dus ten duidelijkste bleek, dat het *Kwikzilver*, te gelijk met het *Zilver*, door de *Chlorsodium* geprecipiteerd, werkelijk tot valsche besluiten zoude kunnen leiden, komende de te hooge bepaling van het *Zilvergehalte*, bij deze proeven, overeen met de hoeveelheden bijgevoegde *Kwik*.

Zoodra evenwel de fleschjes, welke tot hiertoe zoo veel mogelijk voor den invloed van het licht waren bewaard gebleven, onder gelijke omstandigheden, aan het daglicht, bij eene betrokkene lucht, werden blootgesteld, deed de zeer verschillende kleuring der aanvankelijk witte bezinksels, in de vijf fleschjes, de aanwezigheid niet alleen, maar zelfs de trapsgewijze toenemende hoeveelheden van bijgevoegde *Kwik*, in de fleschjes van No. 2 tot 4 genummerd, ten duidelijkste kennen.

Binnen het tijdsverloop van ½ uur, vertoonden de bezinksels van No. 1 tot 5 zeer fraaije regelmatig afdalende paarsche tinten, die lang bleven aanhouden, zoo dat, na verloop van 24 uren, het verschil in kleur tusschen het bezinksel in No. 1 (zonder Kwik) en dat in No. 5 (met 1mgr. Kwik) nog *zeer* duidelijk zigtbaar was.

16 Oct. 1843. Op dezelfde wijze werden gelijke hoeveelheden van 945mgr. scheikundig zuiver *Zilver*, in vijf verschillende fleschjes, van 1 tot 5 genummerd, ingewogen, en in de nummers 2 tot 5 bijgevoegd de opklimmende hoeveelheden van 1½, 2, 2½ en 3mgr. *Kwik*. Om hier toe te geraken, werden 10mgr. *Kwik* in *Salpeterzuur* opgelost met gedisteleerd water tot 5 gr. verdund in eene geeikte pipette gedaan, inhoudende nagenoeg 100 druppels, zoodat elk tiental druppels van dit vocht konde gerekend worden 1mgr. *Kwik* te bevatten.

Van deze Kwikzilver-oplossing werden gevoegd:

bij N°. 2, 15 druppels.
» 3, 20 »
» 4, 25 »
» 5, 30 »

Zijnde dus de Synthetische Alliages, in de vijf verschillende fleschjes, als volgt:

N°. 1, 945 mgr. Zilver.
» 2, 945 » » + $1\frac{1}{2}$ mgr. Kwikzilver.
» 3, 945 » » + 2 »
» 4, 945 » » + $2\frac{1}{2}$ »
» 5, 945 » » + 3 »

de proef, naar gewoonte, langs den natten weg, in het werk gesteld, gaf voor het *Zilvergehalte* der Alliages de navolgende uitkomsten:

voor N°. 1, 945 d.
» 2, $946\frac{3}{4}$ (nagenoeg).
» 3, 947.
» 4, $947\frac{3}{8}$ à $\frac{3}{4}$.
» 5, 948.

Zijnde dus deze gehaltebepalingen weder onjuist en nagenoeg om het geheele bedrag der bijgevoegde *Kwik* te hoog.

Toen evenwel de vijf fleschjes, na gedurende de proefneming, zoo veel mogelijk, voor het licht bewaard te zijn gebleven, eensklaps gelijktijdig en onder gelijke omstandigheden, in het volle daglicht worden geplaatst, bij eene heldere lucht, vertoonden, reeds na verloop van een $\frac{1}{4}$ uurs, de bezinksels in de verschillende fleschjes zeer fraaije, hoogst regelmatige afnemende tinten, van donker paarsch in N°. 1, tot bijna wit in N°. 5.

Na verloop van 24 uren, was de afneming der tinten van *zeer* donker paarsch in N°. 1 tot blaauwachtig grijs in N°. 5 nog *zeer* zigtbaar.

Om te onderzoeken, of de aanwezigheid van *Koper*, in Kwik- zilver-houdende Zilver-Alliages, ook soms eenige verandering, in dit verschijnsel, mogt te weeg brengen (hetgeen wij te noodzakelijker achteden, omdat onze Zilveren Muntspeciën, van ge- 28 Dec. 1843.

halte 945^d, steeds met *Koper* worden geällieerd), werden de navolgende Synthetische Koper- en Kwikzilverhoudende-Zilver-Alliages zamengesteld:

N°. 1,	945mgr.	Zilver	+	55mgr.	Koper	+	$\frac{1}{4}$mgr.	Kwikzilver.
» 2,	945 »	»	+	55 »	»	+	$\frac{1}{2}$ »	»
» 3,	945 »	»	+	55 »	»	+	$\frac{3}{4}$ »	»
» 4,	945 »	»	+	55 »	»	+	1 »	»
» 5,	945 »	»	+	55 »	»	+	$1\frac{1}{2}$ »	»
» 6,	945 »	»	+	55 »	»	+	2 »	»
» 7,	945 »	»	+	55 »	»	+	$2\frac{1}{2}$ »	»
» 8,	945 »	»	+	55 »	»	+	3 »	»

de bijvoeging van het *Kwikzilver* geschiedde, op gelijke wijze als bij de vorige proefnemingen, doch nu door 20mgr. *Kwik* in *Salpeterzuur* opgelost, in eene gëeikte pipette, met gedisteleerd water, tot op 20 gr. te verdunnen, te zamen nagenoeg 400 druppels uitmakende, zoodat 20 druppels dezer oplossing 1mgr. Kwik representeerden.

Na dat al het *Zilver* en *Kwikzilver*, in deze verschillende Alliages voorhanden, door de normale solutie van *Chlorsodium* volkomen was gepraecipiteerd, werden de *acht* fleschjes weder gelijktijdig aan het licht blootgesteld, bij eene betrokkene lucht.

Na verloop van $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ uur, was de regelmatige afneming der paarsche tinten, van N°. 8 tot N°. 1, duidelijk zigtbaar, alleen bij N°. 3 en N°. 4 scheen dezelve minder duidelijk te zijn. In het algemeen merkten wij op, dat het kleursverschil tusschen de *vier eerste* nummers minder duidelijk was dan tusschen de *vier laatste*, hetgeen zich gereedelijk liet verklaren door de omstandigheid, dat, bij de *vier eerste* nummers, het verschil der bijgevoegde hoeveelheden *Kwik* slechts $\frac{1}{4}$mgr., bij de *vier laatste* nummers daarentegen, $\frac{1}{2}$mgr. bedroeg, doch in allen gevalle, was het onderscheid der kleursverandering, tusschen de verschillende nummers, bij $\frac{1}{2}$mgr. verschil der hoeveelheden *Kwikzilver*, op de allerduidelijkste wijze waar te nemen.

Door deze proeven, is het mij op de overtuigendste wijze gebleken, dat men, bij het essaay, op den natten weg, van *Kwikhoudende-Zilver-Alliages* niet alleen, maar ook even zoo goed

van *Koper-* en *Kwikhoudende Zilver-Alliages*, bij behoorlijke oplettendheid, zelfs $\frac{1}{2}$ duizendste Kwikzilver kan ontdekken en dat de aanwezigheid van dit metaal, ook in geringe hoeveelheden, in een *Zilver-Alliage* derhalve, bij zulke proeven, den oplettenden waarnemer tot geene verkeerde besluiten, ten aanzien der bepaling van het *Zilvergehalte*, zal kunnen leiden.

De hoogsteenvoudige en tevens zeer doelmatige handelwijze, welke men aan 's Rijks Munt te *Utrecht* volgt, bij de essaayproeven van het *Zilver*, langs den natten weg, geeft, als van zelve, het middel aan de hand, om zich, in dit opzigt, voor dwaling te behoeden.

Bij elke reeks van proeven namelijk wordt steeds eene bepaalde hoeveelheid scheikundig zuiver *Zilver* in Salpeterzuur opgelost, ten einde de normale *Zoutsolutie*, welke men gebruiken moet, te beproeven en naauwkeurig op het gehalte te brengen, waardoor men dan ook tevens van alle correctie, wegens veranderde temperatuur, ontslagen is.

Wanneer men nu, onmiddellijk na den afloop der essaayproeven, welke steeds in zwarte blikken busjes, ter vermijding van den invloed van het licht, geplaatst worden, het fleschje met de oplossing van scheikundig zuiver *Zilver*, waarin zich, door de bijvoeging van *Chloorsodium*, alleen zuiver *Chloorzilver* geprecipiteerd heeft, onder gelijke omstandigheden met de andere fleschjes, welke de bezinksels der onderzochte Alliages bevatten, aan het daglicht blootstelt, zal men, reeds binnen den tijd van een half uur kunnen ontdekken, of er zich in de eene of andere der onderzochte Zilver-Alliages ook eenig *Kwikzilver* bevonden heeft, al bedroeg de hoeveelheid van dit metaal slechts $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{2}$ duizendste, zal dit dadelijk, door eene mindere kleursverandering, onder invloed van het licht, ten duidelijkste blijken.

Heeft men nu, op deze wijze, sporen van *Kwik* in het Alliage ontdekt, zoo kan men de hoeveelheid van dit metaal vrij naauwkeurig bepalen, zonder daartoe eene verdere omslagtige scheikundige analysis in het werk te stellen, door de zamenstelling van eenige weinige synthetische Alliages, waar bij, op de beschrevene wijze, opklimmende hoeveelheden *Kwikzilver* gevoegd zijn.

Door vergelijking der kleursverandering, welke de verschillende bezinksels, onder invloed van het licht, in gelijke tijden en onder gelijke omstandigheden, ondergaan, zal deze bepaling, met eenige oefening, vrij naauwkeurig, althans zeker tot op $\frac{1}{2}$ duizendste na, kunnen geschieden; ja, een geoefend oog zal, in de meeste gevallen, zelfs zonder zamenstelling der synthetische Alliages, met genoegzame naauwkeurigheid kunnen beslissen.

Hoezeer het *Chloorkwikzilver*, zoo als bekend is, niet dan zeer langzaam door het licht gekleurd wordt, terwijl dit bij het *Chloorzilver* bijna oogenblikkelijk geschiedt, zoo doet echter de zeer geringe hoeveelheid *Chloorkwik*, die wij zien, dat in staat is, eene betrekkelijk groote hoeveelheid *Chloorzilver* deze eigenschap te ontnemen, alle denkbeeld vervallen, dat hier eene bloot mechanische vermenging der *Chlorureten* de oorzaak van het verschijnsel zoude zijn, maar doet, mijns inziens, veeleer op eene onderlinge scheikundige werking dezer beide zelfstandigheden denken.

Wij vonden het niet onbelangrijk te onderzoeken, of die zelfde werking ook zoude plaats hebben, wanneer de beide *Chloorbezinksels*, elk afzonderlijk gevormd, naderhand bij elkander gevoegd werden. Tot dat einde vergeleken wij, in dit opzigt, het Chloorbezinksel, van 945mgr. *Zilver* en 3mgr. *Kwik* gevormd, in eene Salpeterzure oplossing der beide vereenigde metalen, met eene vermenging van het *Chloorzilver* van 945mgr. Zilver en het *Chloorkwik* van 3mgr. Kwik, elk in *afzonderlijke* Salpeterzure oplossingen dier metalen geprecipiteerd, en stelden daarnaast het zuivere *Chloorzilver* van 945mgr. *Zilver*, *zonder Kwik*, onder gelijke omstandigheden, aan het daglicht bloot.

Het bleek al spoedig, dat het genoemde verschijnsel werkelijk veel sterker plaats had bij de *Chloorzilver*- en *Chloorkwikbezinksels*, die zich in *dezelfde* oplossing hadden gevormd, dan bij die, welke, in afzonderlijke oplossingen ontstaan, naderhand bij elkander waren gevoegd, hoe zeer het toch zelfs bij deze laatsten altijd nog zoo sterk was, dat men het redelijkerwijze door eene bloot mechanische vermenging niet konde verklaren.

Als een kenteeken van het aanwezen van *Kwik* in Zilver-Al-

liages, is mede opgegeven de meerdere moeijelijkheid, die men ondervindt om de oplossingen dier Alliages in Salpeterzuur, na dezelve met *Chloorsodium* behandeld te hebben, door schudding, tot volkomene helderheid te brengen. Het is ons evenwel, bij herhaalde ondervinding, gebleken, dat dit kenteeken bij geringe hoeveelheden *Kwik* niet aanwendbaar is, en dat er vrij aanzienlijke hoeveelheden van dit metaal in een *Zilver-Alliage* moeten aanwezig zijn, om dit verschijnsel duidelijk te doen uitkomen.

Utrecht, 16 Oct. 1844.

DERDE KLASSE.

Over het Fragment van LONGINUS, *door* RUHNKENIUS *bij* APSINES *ontdekt.*

DOOR

Mr. J. BAKE.

Tot het jaar 1816 was mij omtrent het Fragment van LONGINUS, dat RUHNKENIUS midden in APSINES zou ontdekt hebben, niet anders bekend, dan hetgeen WYTTENBACH daarover medegedeeld had in de *Vita* RUHNKENII. Het bleek later uit eene en andere onnaauwkeurigheid, dat WYTTENBACH het wel uit den mond van RUHNKENIUS had, maar dat hij er zich verder nimmer om bekreund had; iets dat hem volstrekt niet euvel te duiden is, uit hoofde der zeer uitgestrekte philologische ondernemingen, waaraan hij zijn leven gewijd had. Intusschen was door dat verhaal de nieuwsgierigheid bij meer dan eenen gaande gemaakt; men wenschte er meer van te weten, en men wendde zich in de eerste plaats tot het *Journal des Savans*, omdat WYTTENBACH verteld had, dat RUHNKENIUS van zijne ontdekking en van zijn voornemen daarmede eene aankondiging had doen plaatsen in het *Diarium Eruditorum Gallicum*. Te vergeefsch! men vond niets. In den zomer van dat jaar 1816 bezocht de Heer GAISFORD Leiden, en toefde daar vier maanden lang. Hoe veel ik aan den dagelijkschen omgang met hem te danken heb, is elders door mij erkend. Toen wij op dit onderwerp kwamen, en het *Journal des Savans* antwoord schuldig bleef, herinnerde hij zich, dat er in dien tijd ook hier te lande een periodiek geschrift, in het Fransch, verscheen. Wij gingen daarop naar het welvoor-

ziene en belangrijke magazijn van de H. H. LUCHTMANS, en vonden daar eindelijk de *Bibliothèque des Sciences et des Beaux Arts*, die in den Haag werd gedrukt, en in den jaargang van 1765 het volgende artikel:

»Il y a quelque mois que lisant APSINÈS, Rhéteur Grec, qui se trouve dans la collection qu'Alde Manuce a donnée de plusieurs autres ouvrages de cette espèce, je fus surpris de voir le style changer tout d'un coup au milieu du livre. J'y reconnus non seulement la marche de LONGIN, mais plusieurs expressions qui lui sont particulières. Continuant ma lecture je tombai sur un assez long passage, que je me souvins d'avoir lu dans le Scholiaste d'HERMOGÈNE, et dans le Commentaire non encore publié que JEAN SICELIOTE à fait sur ce même HERMOGÈNE. Ce passage y est cité non sous le nom d'APSINÈS, mais sous celui de LONGIN, et tiré du livre qui a pour titre: *Λογγίνȣ τέχνη ῥητορική*. Voilà donc un ouvrage de LONGIN, que nous venons de recouvrer, et que tout le monde croyait perdu. Il existe en entier à l'exception du premier Chapitre *de l'Invention*, où il parait manquer quelque chose. L'ouvrage est digne de LONGIN, et n'est point inférieur à son admirable traité *sur le Sublime*. J'ignore par quel hazard ce livre a été inséré au milieu d'un ouvrage d'APSINÈS. Il y a apparence qu'ils se sont trouvés réunis dans un même volume, et que le relieur, qui devoit le placer avant ou après le livre d'APSINÈS, l'a placé au milieu. Cette erreur a passé dans les autres MSS. et dans l'édition d'Alde. Malheureusement cet ouvrage a été fort corrompu par les copistes. Il y a même par-ci par-là des lacunes indiquées par Alde; mais je me flatte que les MSS. d'Italie et de France que je fais consulter y suppléeront. J'en ai déja rempli quelques unes, au moyen des Variantes que j'ai tirées de la Bibliothèque de Wolfenbuttel. Je me propose de publier cet ouvrage au plutôt, collationné avec plusieurs MSS., corrigé, et avec mes remarques et une traduction Latine."

(*Bibliothèque des Sciences et des Beaux Arts*, Tom. XXIV, p. 273 sq.

Alles wat tot verklaring van dit artikel strekt, zal ik later gelegenheid hebben om te zeggen. Waarom de ontdekking er van

niet dadelijk, hetzij door den Heer GAISFORD, hetzij door mij, bekend is gemaakt, weet ik mij niet juist te herinneren. Dit weet ik, dat mijn hooggeachte vriend toen geheel in zijne voorbereidende studiën voor eene nieuwe uitgave van SUIDAS (die wij nu reeds sedert eenige jaren bezitten), en van het *Etymologicum Magnum*, (die op dit oogenblik te Oxford gedrukt wordt), verdiept was; terwijl ik zelf al mijn tijd moest schenken aan het voortzetten van die studiën, die slechts even begonnen, en in lang niet voltooid waren; en zeker werd geen van ons beiden gejaagd door dien prikkel, aan welken wij sedert jaren die overladende massa van periodieke geschriften te danken hebben.

Later eerst werd mij de Leipziger uitgave van LONGINUS π. ὕ. bekend, eene uitgave die eigenlijk ondernomen en bezorgd werd door den verdienstelijken Boekhandelaar WEIGEL (door wien dan ook het boek is opgedragen aan BAST), terwijl de geleerde arbeid door B. WEISKE werd geleverd. Deze verhaalt in de Voorrede (geschreven in het begin van 1809), hoe veel zorg en arbeid hem het Fragment gekost had, dat RUHNKENIUS meende ontdekt te hebben. Eerst had hij, op de aanduiding in de *Vita* RUHNKENII, het *Journal des Savans*, voornamelijk van 1763 tot 1766, laten doorzoeken; doch vruchteloos. Daarna had hij zich in Januarij 1808 met een beleefden brief tot WYTTENBACH gewend, om raad en hulp, al ware het slechts met de opgave van de grenzen, binnen welke, naar RUHNKENIUS oordeel, het Fragment zou besloten zijn. Hij ontving geen antwoord. Daar hij er evenwel, zoo het schijnt, iets van wilde maken, nam hij zijn toevlugt tot de Citaten van RUHNKENIUS. Deze, namelijk, had APSINES eenige malen, en in zijne aanteekeningen op LONGINUS, in de uitgave van TOUP (1777), en in de tweede uitgave van het TIMAEI *Lexicon*, aangehaald onder den naam van LONGINI *τέχνη ῥητορική*: en hier uit maakte WEISKE, bij gissing, op, welk stuk in de Aldijnsche uitgave der *Rhetores Graeci*, door RUHNKENIUS als aan LONGINUS toebehoorende zou beschouwd zijn. Ondertusschen, verhaalt hij verder, had BAST (die te Parijs was) ten zijnen behoeve aan WYTTENBACH geschreven. Nu kwam er antwoord, in Februarij 1808; dat hij niet met zekerheid het *Journal* kon opge-

ven, maar vermoedde, dat het of de *Bibliothèque des Sciences,* of het *Journal des Savans* was, in het jaar 1766 of een weinig vroeger; dat de plaats van APSINES, door RUHNKENIUS voor LONGINUS gehouden, stond bij Aldus van p. 709 περὶ ἐλέου (WYTTENBACH heeft zeker niet geschreven περὶ ἐλέους, zoo als WEISKE liet drukken) tot p. 720. 7. οὐκ ἐφ' ἡμῖν: — dat hij in de papieren van RUHNKENIUS niets tot bewijs vond, en zoo goed als niets aangeteekend; dat het verspreide blaadjes waren, even als *Sibyllina folia*, waaruit niet dan met raden en na langen tijd een zin op te maken was; wanneer dat alles het zijne was, dat hij er dan nog moeijelijk zou kunnen uitkomen; maar dat het aan de publieke Bibliotheek toebehoorde, en zonder verlof van Curatoren niet mogt worden uitgegeven; terwijl alles van dien aard, vooral wat van RUHNKENIUS afkomstig was, voor geleerden bewaard bleef, die te Leiden zelf er iets van mogten willen uitgeven; maar dat hij desniettemin, wat in zijn vermogen was, zou toebrengen tot die uitgave van LONGINUS, welke door BAST ondersteund werd. Van die hulp (dit zij in het voorbijgaan gezegd) is evenwel niets gekomen, en de Leipziger uitgave prijkt wel met kostbare aanteekeningen van BAST en van BOISSONNADE, maar van WYTTENBACH is er niets in te vinden.

Ik heb de handelwijze van WYTTENBACH wel eens hooren veroordeelen. Waarom, zegt men, niet op WEISKE's brief geantwoord? Maar het blijkt uit de dagteekeningen, dat hij bijna gelijktijdig den brief van BAST ontving; en het antwoord aan dezen, met wien WYTTENBACH persoonlijk bekend en bevriend was, kon zoo veel te meer voor beiden gelden, daar beider aanvrage voor dezelfde onderneming geschiedde. Waarom de papieren van RUHNKENIUS niet overgezonden? Ik kan thans getuigen, dat ze daar voor niet geschikt waren. Eene toevallige omstandigheid maakte er mij, korten tijd nadat de Heer GAISFORD mij verlaten had, mede bekend. Aan den hoogst achtingswaardigen M. TYDEMAN werd de last opgedragen, om van de Handschriften van sommige beroemde Geleerden, die in het bezit der Leidsche Bibliotheek waren, eene naauwkeurige lijst op te maken, en daarbij verzocht de grijze Geleerde mijne hulp. Bij die gelegen-

heid zijn de schatten der Gronoviussen door mijne handen gegaan, en daarna het weinige, dat er van RUHNKENIUS was. Het is zeer mogelijk dat de inzage van hetgeen tot het bewuste Fragment behoorde, bij mij het eerst de gedachte heeft doen ontstaan, om er mij eenmaal mede bezig te houden. Ik vind ten minste in mijne correspondentie, in het jaar 1820 met den Heer GAISFORD gehouden, blijken van een bepaald genomen besluit, dat evenwel toen geen dadelijk gevolg heeft gehad.

Korten tijd daarna kwam het 4[de] Stuk van de *Literarische Analekten* van F. A. WOLF uit, waarin de door dien beroemden Geleerde geschreven Verhandeling voorkwam, *De* DAV. RUHNKENII *celebri quodam reperto litterario*. Daaruit leert men, dat KIDD, in *The Britannic Critic* van 1806 reeds over het vraagpunt geschreven had, en beweerde, dat de gissing van RUHNKENIUS niet veel vroeger dan het jaar 1776 gesteld kon worden, in welk jaar de beroemde Dissertatie *De Vita et Scriptis* LONGINI in het licht kwam. De argumentatie van den anders niet ongeleerden Engelschman is hier alles behalve logisch, zoo als aan elken oplettenden Lezer zal blijken, en thans onnoodig is om aan te toonen; ik zal volstaan met de opmerking, dat de ontdekking door RUHNKENIUS gemaakt is, toen hij de *Rhetores Graeci* ten behoeve van zijnen RUTILIUS LUPUS doorlas, en dat de uitgave van dien Latijnschen Rhetor in 1768 plaats had. Misschien zou KIDD, wanneer hij nog leefde, mij tegenwerpen, dat RUHNKENIUS zijne ontdekking later, bij eene tweede lezing van de *Rhetores*, kon gemaakt hebben. Ik durf er voor instaan, dat RUHNKENIUS de *Rhetores* niet meer dan ééns gelezen heeft. De twee folianten van de toen nog eenige uitgave van ALDUS behelzen zeker eene groote menigte wetenswaardige zaken, die men nergens anders vindt; maar het is eene lectuur, waar men doorheen worstelt, en waarbij men dadelijk alles uitperst, wat voor ons eenige blijvende waarde kan hebben. Later verhaalde KIDD, in de Voorrede voor de *Opuscula Ruhnkeniana* (London 1807), dat hij nergens de bewuste aankondiging had kunnen vinden; maar bragt nu, als zijn eigen oordeel, tot staving der gissing, aan eene plaats uit een der Commentatoren op HERMOGENES. Verder ver-

haalt WOLF, dat ook PORSON, na lang zoeken, gewanhoopt had het *Journal* te ontdekken. Eindelijk voegt hij er bij, dat BOISSONNADE zeer onlangs (hij schreef dit in 1819) het stuk gevonden had; deelt het nu mede, en voegt er zijne, jegens RUHNKENIUS vooral voor hem zeer onbetamelijke, kwinkslagen bij, over het niet vervullen van de toen gedane belofte. Maar zeer teregt merkt hij aan, dat daarmede de eigenlijke vraag nog niet beslist is.

Die vraag is drieledig: 1°. welke zijn de grenzen door RUHNKENIUS aan het Fragment gegeven? 2°. is alles, wat aldus aan APSINES ontnomen wordt, van LONGINUS alleen, of zijn er andere Fragmenten mede verbonden? 3°. zoo het van LONGINUS is, of het van denzelfden auteur is, aan wien het boekje π. ὑ wordt toegeschreven? Over elk dezer drie punten zijn reeds verscheidene niet altijd overeenstemmende gevoelens geuit. WEISKE, zoo als ik boven vermeld heb, had zich eerst bepaald tot eene gissing, steunende op de berekening der citaten van RUHNKENIUS, voorkomende in zijne aanteekeningen op LONGINUS en in de tweede uitgave van den TIMAEUS. Hieruit blijkt, dat hij niet zelf de zaak onderzocht. Later eerst, uit den brief van WYTTENBACH aan BAST, vernemende dat het Fragment, volgens RUHNKENIUS, bijna 12 folio bladzijden bij ALDUS zou beslaan, (in welke opgave WYTTENBACH evenwel zelf, zoo als ik nader toonen zal, de grenzen overschreed), schijnt het dat hij er van geschrikt heeft, en zou hij liever zijn Fragment weggelaten hebben, omdat, naar het hem voorkwam, zoo al het gansche stuk niet van APSINES, maar van LONGINUS mogt zijn, het ten minste niet van dien LONGINUS is, van wien wij het boekje π. ὑ. hebben. »Welligt, (dus besluit »hij) heeft het laatste gedeelte (bij WEISKE, Fragm. VIII. § 14), »dat ook elders aan LONGINUS wordt toegeschreven, RUHNKENIUS »bewogen, om ook omtrent het overige, dat er mede zamen-»hangt, anders te oordeelen, dan de stijl gedoogt; want naar »mijn gevoel heeft het volstrekt geene overeenkomst met het »boekje π. ὑ."

Er heerscht in deze geheele beschouwing een opmerkenswaardig gebrek aan critiek. Wie geeft aan WEISKE het regt om de

overlevering (bij WYTTENBACH *Vit.* RUHNKENII), die, zoo als uit het berigt in de *Bibl. des Sciences* blijkt, volkomen met RUHNKENIUS eigen woorden overeenkwam, voorbij te zien? Daarin wordt gezegd, dat RUHNKENIUS, in APSINES lezende, eerst getroffen werd door eene verandering van stijl, en later eerst op die zinsnede kwam, die bij de Commentatoren op HERMOGENES onder den naam van LONGINUS was aangehaald. Of was RUHNKENIUS een kwakzalver, die aan zijne scherpzinnigheid wilde toegeschreven hebben, dat louter op de overeenkomst met een Citaat steunde? Dit zal ontkend worden door een ieder, die het edele, eenvoudige karakter van den voortreffelijken man in zijne Schriften bestudeerd hebben; men heeft er WYTTENBACH's verzekering volstrekt niet toe noodig. Of was RUHNKENIUS zoo weinig bekend met het Grieksch, dat hij een stuk, dat wemelt van Platonische imitatien, niet kon onderscheiden van den mageren stijl van APSINES en van meest alle de overige *Rhetores*? Over het onderscheid tusschen het Fragment en het boekje π. ὕ. behoud ik mij voor ter zijner tijd te spreken. Maar WEISKE had, met een weinig zelfkennis, zich onvoorbereid moeten achten, om over die dingen mede te spreken.

WOLF, ofschoon uitmuntend in staat om de zaak grondig te onderzoeken, miste de Aldijnsche *Rhetores*, en was daardoor buiten de gelegenheid om er zijne scherpzinnigheid aan te beproeven. Hij begreep ook, en niet geheel ten onregte, dat het onderzoeken en vergelijken van Handschriften noodig kon zijn. Op welken grond hij de zaak toen aan CREUZER als 't ware overdroeg, is mij onbekend. Maar Heidelberg was niet, zoo als hij schijnt te denken, de eenige Bibliotheek in Duitschland, welke een exemplaar van de Ald. *Rhetores* bezat; eenige zeer weinige andere worden door WALZ opgenoemd. De Leidsche Bibliotheek bezit twee compleete exemplaren, een van welke dat van RUHNKENIUS is.

Later (in het jaar 1828) heeft SPENGEL zich over de vraag van de uitgebreidheid van het Fragment verklaard, ten minste over het punt waar het werk van APSINES zou eindigen, zoodat al het volgende van een anderen Schrijver zou zijn. Hij neemt dus

(*Συναγ. τεχνῶν* p. 111) voor zeker aan, dat het Rhetorisch Compendium van APSINES eindigt met het XII[de] Caput (bij WALZ) *περὶ ἐπιλόγυ*. Aan SPENGEL, die, nog jong zijnde, zich toen aan de beantwoording van eene moeijelijke en veelomvattende Prijsvraag van de Berlijnsche Academie der Wetenschappen had gewijd, en aan wiens geleerdheid en schranderheid met volle regt de prijs werd toegewezen, is het te vergeven, dat hij een volkomen onrijp systema omtrent het geschilpunt voorstond. Ik ga dus dezen voorbij, om mij meer opzettelijk met WALZ in te laten.

De dienst, door WALZ aan de geleerde wereld bewezen, is niet ten eenen male te versmaden. Voor verre de meeste Geleerden waren de *Rhetores Graeci*, om de groote zeldzaamheid van exemplaren, ontoegankelijk. De nieuwe uitgave, door WALZ bezorgd, en waarvan het 1[ste] Deel in 1832, het 9[de] in 1836 het licht zag, voorzag niet alleen in die behoefte, maar leverde veel meer, dan ALDUS aanbood. Uit de meest beroemde Bibliotheken van het vaste land heeft WALZ zeer merkwaardige rhetorische tractaten en *Scholia* aan het licht gebragt, en al het reeds gedrukte met de Handschriften vergeleken, terwijl hij zich meer dan eens begeeft in de *Historia Literaria* van vele dier latere, zoo weinig gekende *Rhetores*. Niet even zeer kan men, om dit alleen op te merken, de wijze roemen, waarop hij zich van het leveren van de teksten gekweten heeft. Deze dragen de zigtbaarste sporen van overhaasting, daar er zelfs niet voor eene behoorlijke en verduidelijkende interpunctie gezorgd is. Maar ook de vergelijking der HSS., die hij levert, is niet van verregaande nalatigheid vrij te pleiten, zoo men de schuld niet aan onkunde in de Palaeographie wil toeschrijven. Het is geen losse beschuldiging die ik hier waag; ik zal ze, waar het behoort, met de bewijzen staven. Dezelfde overhaasting is waarschijnlijk schuldig aan de anders onverklaarbare vermetelheid, waarmede hij het vraagstuk over het Fragment behandelt. Hij neemt het gevoelen van SPENGEL over, en tracht het op deze manier te bevestigen. »Immers," zegt hij, »dat het Caput *περὶ προσωποποιΐας* niet tot APSINES »behoort, maar van een ander werk, waarvan het begin verloren is, »afgebroken is, blijkt uit het begin: *ἀναμνήσομεν δὲ καὶ περὶ προ-*

»σωποποιΐας. τί δέ ἐστι προσωποποιΐα ἀλλαχόθι που δεδηλώκαμεν.
»Die plaats nu zoekt men te vergeefsch bij APSINES; daarentegen »is de *ἀνακεφαλαίωσις,* welke in dit Caput wijdloopig behandeld »wordt, door APSINES, op zijne wijze, in het Caput *περὶ ἐπιλόγου* »behandeld." Ik heb het onzinnige van dit beweren vóór eenige jaren, kortelijk aangewezen. Wat volmaakt goed, en allernoodzakelijkst zamenhangt in de Aldijnsche editie, en in alle de HSS., wordt door WALZ op eene onverschoonbare wijze van één gerukt. Een afzonderlijk Caput *περὶ προσωποποιΐας* bestaat er niet; en dit en dergelijke opschriften behooren tot de aanteekeningen der Copisten in margine. Het is onbegrijpelijk dat iemand, die HSS. behandeld en gebruikt heeft, zich daardoor laat misleiden. Verder zal niemand, die Grieksch verstaat, het zoogenaamde begin van dat Caput (*ἀναμνήσομεν*) opvatten, als of het beteekende: *commemorabimus, wij zullen gedenken, spreken van;* dat toch zou moeten plaats hebben, indien het systema van WALZ doorging. APSINES spreekt in het Caput *περὶ ἐπιλόγου* van de *ἀνάμνησις,* en telt de wijzen op, door welke dit kan geschieden; zoo ook, zegt hij, *διὰ προσωποποιΐας,* welke ware lezing aan WALZ niet onbekend was, en door FINCKH wordt erkend, ofschoon deze er geen gebruik van maakt om zijn jongen vriend wegens die onvergeeflijke dwaling teregt te wijzen. Dat over de *ἀνακεφαλαίωσις* zoo wel in het eerste, als in het volgende gedeelte van dat Caput gesproken wordt, kan niemand, dan hem die blind is, van het spoor brengen. Er is geen twijfel, of dit gansche gedeelte behoort aan APSINES. Voor het *ἀλλαχόθι,* dat WALZ misleid heeft, is eene zeer bevredigende verklaring, die ik bij gelegenheid zal opgeven.

Vervolgens ontneemt WALZ aan APSINES, om ze aan LONGINUS te geven, de Capita *περὶ τῶν τελικῶν* en *περὶ πάθους.* Van het eerste zegt hij, dat hetzelfde onderwerp reeds vroeger bij APSINES behandeld was: maar vooral, dat de stijl en manier van behandeling zeer verschillen van die van APSINES, wegens de rijke stoffering met plaatsen uit Dichters en Redenaars, zoo als bij LONGINUS *π. ὑ.* Dit is mede te voorbarig geoordeeld. Al kon men beweren, dat het Caput niet van APSINES was, dan volgde daaruit nog niet, dat het aan LONGINUS behoorde; en

die rijke stoffering is zoo weinig uitsluitend aan LONGINUS eigen, dat men ze in het algemeen erkende Fragment zelfs niet aantreft. Uit eene aandachtige lectuur van alle de *Rhetores* ware eene betere gissing op te vatten geweest, die ik voor eene nadere gelegenheid bespaar.

Aan het IX[de] Deel van WALZ is eene *Epistola Critica* van FINCKH toegevoegd, aan wien WALZ de afgedrukte bladen, vóór dat het Deel werd uitgegeven, schijnt toegezonden te hebben. FINCKH toont zich hier als een uitmuntend kenner van het Grieksch, en een schrander oplettend Lezer. Meer was er ook niet noodig, om in MENANDER op menigvuldige plaatsen de corruptien te ontdekken en te verbeteren. Daarna komt hij op het Fragment van LONGINUS, aan hetwelk door WALZ op eigen gezag de titel is gegeven *ἐκ τῶν Λογγίνȣ περὶ εὑρέσεως*. FINCKH spaart klaarblijkelijk zijn jongen vriend; maar hij dacht er zeker bij, dat men zulke opschriften zoo maar niet boven den tekst mag plaatsen; men kan zijne gissing in eene aanteekening mededeelen; maar die verder gaat, is of vermetel, of onverstandig. Eindelijk deelt hij zijne gedachte mede. Hij laat, zeer verstandig, dat geheele zoogenaamde Caput *περὶ προσωποποιΐας* aan APSINES, en stelt het begin van LONGINUS in het Caput *περὶ ἐλέου*, dáár, waar bij ALDUS eene lacuna is (p. 552, 10) loopende tot aan het einde van het Cap. *περὶ μνήμης* (p. 578, 9). Al het daarop volgende laat hij weder aan APSINES, en staaft dit zijn gevoelen met zeer verstandige argumenten, geput uit den inhoud, en uit den stijl van dat stuk, niet verzuimende op te merken, dat er werkelijk een gedeelte van, onder APSINES naam, geciteerd wordt bij den Scholiast van HERMOGENES (VII, 689, 8). Dit heeft evenwel geene betrekking op het laatste gedeelte, maar op het zoogenaamde Caput *περὶ προσωποποιΐας*, dat door WALZ aan LONGINUS wordt toegeschreven, en waaruit eene plaats, woordelijk, als van APSINES, bij dien *Anonymus Schol.* aangehaald wordt. Men ziet, dat FINCKH het op eene stilzwijgende manier WALZ te verstaan geeft, dat hij zijn eigen boek oplettender had behooren na te lezen! Voor het overige schijnt het buiten het bestek van den kundigen man gelegen te hebben, de zaak zelve aan een naauwgezet onderzoek te onderwerpen.

Ik heb niet kunnen ontdekken, of er, na de verschijning van het IX^de^ Deel van WALZ, in buitenlandsche Tijdschriften iets aan de oplossing van de nog door velen betwijfelde, en ten minste hoogst onbestemde conjectuur van RUHNKENIUS, gedaan is. Het eerste wat mij onder de oogen kwam, was de uitgaaf van LONGINUS *π. ὑ.*, bezorgd in het jaar 1837, te Parijs, door den Heer EGGER, een jong Geleerde, te Parijs met rede zeer geacht. Deze heeft evenwel niets aan het verder onderzoek gedaan, maar hij heeft het sedert WEISKE met N°. VIII geteekende Fragment onveranderd naar het systema van WALZ overgenomen, (aan het begin evenwel, stilzwijgend, de ware lezing herstellende, *διὰ προσωποποιΐας,*) zonder eenige de minste argumentatie af te leiden uit een paar notitien, die, aan WALZ onbekend, hem ten dienste stonden. Verrassend is dan ook zijne aanteekening op het begin van het Caput *περὶ ἐλέου,* dat volgt op het bovenvermelde zoogenoemde *περὶ προσωποποιΐας. Hic* (zegt hij) *judice* RUHNKENIO LONGINUS *incipit.* De eenige aanleiding daartoe was de opgave van WYTTENBACH in zijn brief aan BAST, door WEISKE medegedeeld. Twee bladzijden verder vermeldt hij, waar, volgens FINCKH, LONGINUS begint. Met eene loffelijke bescheidenheid zegt hij in zijne Voorrede, dat hij het systema van FINCKH aankleeft, maar dat het hem in het, onder de Geleerden nog niet uitgemaakte, geschil meer betaamde schroomvalligheid dan aanmatiging te toonen.

Een jaar daarna won het onderzoek een merkelijken stap door de bemoeijing van den Heer SEGUIER. Deze achtenswaardige grijsaard tot een bepaald, geheel verschillend, doel de HSS. der Commentatoren op ARISTOTELES te Parijs onderzoekende, en daardoor ook op N°. 1874 gekomen, vond daarin, behalve de Commentarien van ALEXANDER op de *Topica*, eenige Grieksche Rhetores, namelijk APSINES, MINUTIANUS, MENANDER, en nog een onuitgegeven stuk, *τέχνη τοῦ πολιτικοῦ λόγου.* De herinnering aan de ontdekking van RUHNKENIUS wekte zijne nieuwsgierigheid op: en daar hij zag dat WALZ (ik moet er bijvoegen, hoe was het mogelijk!) dit H. S. niet onderzocht had, ondernam hij er de vergelijking van met den nu door WALZ uitgegeven tekst. Zóó ontdekt hij, dat in het N°. 1874, het gedeelte bij WALZ van p. 552. 2 tot aan p. 578. 18

geheel ontbreekt, en dat het voorgaande, met het daarop volgende, zonder interruptie of blijk van lacuna aan één verbonden, den gestoorden zin volkomen herstelt, en de behandeling van het begonnen onderwerp (*περὶ ἐλέου*) geregeld doet afloopen. Dien ten gevolge komt SEGUIER tot het besluit, dat het geheele Caput *περὶ ἐλέου,* tot p. 594, WALZ, aan APSINES behoort. Maar die conclusie is niet genoeg geadstrueerd door het opschrift in N°. 1874, waar de naam van APSINES voor het gansche Werk staat. In den staat, waarin het geschil door de vermetelheid van WALZ gebragt was, had SEGUIER eerst moeten aantoonen, hoe deze gedwaald had omtrent het zoogenaamde Caput *περὶ προσωποποιΐας* (zoo als ik hier boven heb aangetoond), en dan nog, dat het Caput *περὶ ἐλέου* tot het Werk van APSINES behoorde; vermits beide stukken, in de uitgave van WALZ, aan LONGINUS werden toegeschreven. Nu bepaalt SEGUIER zich tot het onderzoek van twee punten: eerstelijk over het lange Fragment, dat in N°. 1874 geheel gemist wordt (van p. 552. 2 — 579. 18, WALZ): ten tweede over het Caput *περὶ πάθους,* dat aan het eind van APSINES in alle HSS. staat, en onmiddellijk volgt op hetgeen in N°. 1874 het Caput *περὶ ἐλέου* volledig maakt (p. 594. 10 — 596. 20, WALZ.) Hij verhaalt ons echter niets nieuws, vermeldt slechts de geschiedenis der ontdekking van RUHNKENIUS, en besluit, dat het geheele stuk van LONGINUS is, om deze ééne reden, dat er eene enkele passage van bij twee Commentatoren op HERMOGENES onder LONGINUS naam wordt aangevoerd. Ik meen te mogen twijfelen of het vraagstuk volledig en overtuigend op deze wijze wordt beslecht; en men zal mij gereedelijk toestemmen, dat het bewuste stuk zelf behoort onderzocht te worden; eerstelijk, om te weten of het goed zamenhangend is, en eindelijk of de stijl eenige aanleiding tot beslissing levert. In de tweede plaats handelt SEGUIER over het Cap. *περὶ πάθους.* Behalve dit Caput, reeds bij ALDUS bekend, en daar een gedeelte van APSINES uitmakende, voorafgaande aan het laatste deel, waarvan het opschrift is *περὶ τῶν ἐσχηματισμένων προβλημάτων,* volgen er in Cod. 1874 nog twee andere, in alle andere HSS. ontbrekende Capita, namelijk *περὶ ἐρωτήσεως* en *περὶ ἀποκρίσεως.* Uit dezen toestand van het HS.,

dat niets van het in alle andere HSS. verkeerdelijk tusschengevoegde Fragment bevat, besluit SEGUIER, dat alle drie deze Capita aan APSINES behooren, ook wegens den stijl en de manier, ofschoon hij zich daarover geen oordeel wil aanmatigen. WALZ had, zonder reden bij te brengen, het Caput περὶ πάθους aan LONGINUS toegeschreven. Ook hieromtrent is dus eigenlijk nog niets behoorlijk onderzocht.

Ik had sints lang voorgenomen zelf dit onderzoek te beproeven. De tijd evenwel ontbrak mij gedurende vele jaren, om, behalve al het overige, mij met den ganschen Rhetorischen Cyclus der Grieken, voor zoo verre die overgebleven is, gemeenzaam te maken. Eene aanmaning van WALZ spoorde mij ten laatste aan, om het sints lang voorgenomene, en ook werkelijk aangevangene, weder op te vatten en door te zetten. Ik heb over die aanmaning in 1839 een woord gezegd in de *Konst- en Letterbode* van 27 Augustus: dit te herhalen is onnoodig. Maar ik wil vooraf de hulpmiddelen doen kennen, die mij ten dienste stonden.

Vooreerst staat ter mijner beschikking de nalatenschap van RUHNKENIUS, thans het eigendom der Leidsche Bibliotheek. Ik meen daaruit te mogen besluiten, dat RUHNKENIUS, bij zijne eerste gissing of ontdekking, in 1765, nog geen bepaald systema had omtrent de bepaling der grenzen van het Fragment. Hij heeft in de eerste plaats aan CAPPERONNIER, toen Bibliothekaris van de Koninklijke Bibliotheek te Parijs, geschreven. Dit blijkt uit het antwoord van CAPPERONNIER, onder de papieren van RUHNKENIUS voorhanden. Dit antwoord is van den 13den Februarij 1766, en ging vergezeld van de collatie van twee HSS., waarom RUHNKENIUS gevraagd had, namelijk van N°. 1741 en 1874. Voor het eerst wordt RUHNKENIUS door zijnen vriend opmerkzaam gemaakt, hoe zijne conjectuur bevestigd wordt door den toestand van Cod. 1874, dat, met voorbijgaan van het geheele stuk van p. 710—720, Ald., de Verhandeling van APSINES, zoo als behoorde, onafgebroken levert. De brief van CAPPERONNIER is merkwaardig, ook door de vermelding, hoe hij zelf, met LE BEAU en BARTHELEMY, APSINES doorlezende, zij er LONGINUS niet in herkend hadden. De kennis aan het HS. 1874, schijnt toen RUHNKENIUS

genoopt te hebben, om den aanvang van het Fragment naar hetzelve te bepalen met de woorden *καὶ ἡ τῶν πιθανῶν ἰδέα* (p. 710, ult. med. Ald., p. 552. 2, WALZ): maar het einde van het Fragment stelde hij vroeger, dan de woorden, die onmiddellijk het vervolg van APSINES voorafgaan in alle de overige HSS. (p. 720 ult. med. Ald.). Wij bezitten namelijk het afschrift van het gansche Fragment, met RUHNKENIUS hand geschreven, en eindigende met de woorden: *ὅσα περ οὐκ ἐφ' ἡμῖν* (p. 720. 7, Ald.) waarmede het Caput *περὶ μνήμης* besloten wordt. Dit zal dus wel de duidelijke aanwijzing van de gissing van RUHNKENIUS zijn.

Naar Florence had RUHNKENIUS ook geschreven aan BANDINI. Uit het antwoord van dezen, dat bewaard is, zie ik, dat RUHNKENIUS den 15den December 1765 had geschreven; waarop BANDINI den 23sten Januarij 1766 antwoordt. RUHNKENIUS had gevraagd eene collatie van dat gedeelte van APSINES, dat LONGINUS bevattede. De collatie, door BANDINI gezonden, is van een HS. van de Laurentiaansche Bibliotheek; en eene naauwkeurige beschrijving van het HS. gaat vooraf. De collatie zelve begint met p. 709. 38, Ald., dat is, met het Caput *περὶ ἐλέου*, en eindigt daar, waar ik zoo even zeide dat het afschrift van RUHNKENIUS eindigt. Het blijkt dus, dat RUHNKENIUS reeds dadelijk, vóór dat hij kennis droeg van den toestand van MS. Reg. 1874, in het ruwe de grenzen van het Fragment bepaald had. Uit het zoo even vermelde begin dier collatie evenwel heeft men geen regt om te besluiten, dat RUHNKENIUS het begin van LONGINUS juist dáár wilde gevonden hebben; en (terwijl zoodanig systema ook om andere onwederlegbare redenen te verwerpen zou zijn) het is meer dan waarschijnlijk, dat RUHNKENIUS voor de gevraagde collatie een ruimer bestek aan BANDINI heeft opgegeven, om zich te beter met den toestand van het Med. Codex bekend te laten maken. Behalve den brief in de collatie van BANDINI, vind ik nog een afzonderlijk blad van denzelfden, behelzende afschrift van zekere Excerpten, uit een Med. HS., waar boven staat *ἐκ τῶν Λογγίνου*, over welke ik nader zal spreken. Verder is nog bewaard een afschrift van 3 folio bladzijden uit een Cod. Gudianus, behelzende dergelijke Excerpten, met het opschrift: *ἐξ Ἀψίνου ῥήτορος*

περὶ ἐπιλόγου. Dit is uit de Wolfenbuttelsche Bibliotheek afkomstig, werwaarts RUHNKENIUS, blijkens zijne aankondiging, ook geschreven had om eene collatie, die evenwel thans niet onder zijne papieren gevonden wordt, en echter aangeteekend is en overgebragt op het boven door mij vermeld afschrift van het Fragment. De Excerpten, van welke ik nu spreek, zijn uit een Codex gemaakt, gelijk aan alle overigen (uitgezonderd den Reg. 1874), in welke alles op naam van APSINES behouden wordt. Zij lichten dus het vraagstuk zoo goed als niets toe. Van oneindig meer gewigt is het afschrift van een merkwaardig *Scholion*, zoo 't mij voorkomt, op HERMOGENES, welks inhoud de geheele gissing van RUHNKENIUS bevestigt, en nadere aanleiding geeft tot het bepalen der grenzen. Dit stuk is afkomstig van MATTHAEI, die het aan RUHNKENIUS heeft medegedeeld uit de Bibliotheek van Moskow.

Het door RUHNKENIUS vervaardigde afschrift van het Fragment (waaromtrent WYTTENBACH in staat was, even goed als ik thans doe, naauwkeurig berigt te geven) is in groot quarto geschreven, half blad, zóó dat de grootste ruimte, onderwaarts, opengelaten is voor aanteekeningen. De collatien van de twee Parijsche HSS., van het Cod. Mediceus, en van den Gudianus, staan in margine. De aanteekeningen bestaan in eenige weinige correctiën, waaronder zeer voortreffelijke; verder in citaten uit eene onmetelijke lectuur, doch zonder eenige bewerking. Het zijn dus noch *folia Sibyllae*, zoo als WYTTENBACH aan BAST schreef, noch eene bearbeiding die gereed zou zijn voor de drukpers, zoo als in de *Vita* RUHNKENII verhaald wordt; het is misschien de legger, waarin RUHNKENIUS bij gelegenheid opteekende, wat hij dacht voor enkele gedeelten van zijn Fragment te pas te zullen komen.

Twee bijzonderheden verdienen evenwel hierbij eene opzettelijke vermelding. Vooreerst draagt niet alleen het afschrift zelf, maar ook de meeste aanteekeningen de blijken, dat zij in de eerste jaren na de ontdekking geschreven zijn; terwijl er evenwel gevonden worden, die, als van de bekende bevende hand van RUHNKENIUS geschreven, stellig tot lateren leeftijd behooren; zoodat men besluiten mag, dat het eens opgevatte denkbeeld, ofschoon niet uitgewerkt, toch nimmer door hem is opgegeven ge-

worden. Ten tweede levert eene plaats in de Dissertatie *De Antiphonte* het bewijs, dat RUHNKENIUS zijne ontdekking zeer kort *vóór* de bewuste aankondiging moet gemaakt hebben, vermits op p. 18 dier Verhandeling (Edit. quarto) iets uit het Fragment, onder den naam van APSINES, wordt aangehaald, en die Dissertatie in het voorjaar van 1765 is uitgegeven. Later, zoo als bekend is, plagt RUHNKENIUS het Fragment steeds stilzwijgend onder den naam van LONGINUS aan te halen.

Zoo als RUHNKENIUS dadelijk bij het eerste ontstaan zijner gissing zich tot den grijzen HEMSTERHUIS wendde, die zijne ontdekking toejuichte, zoo is het mij gebleken, dat hij zijne meening nader aan VALCKENAER's oordeel onderworpen heeft, waarschijnlijk na diens komst te Leiden, als opvolger van HEMSTERHUIS. Ik vind namelijk een afzonderlijk op zich zelf staand gedeelte van het Fragment, door RUHNKENIUS in een los catern afgeschreven, met eenige weinige aanteekeningen, en daarbij een biljet van VALCKENAER, met een reeks van vragen en aanmerkingen, alle in den geest van afkeuring van het door RUHNKENIUS gestelde, dat LONGINUS de autheur zou zijn; terwijl het biljet aldus besloten wordt: *Sequentia, amice, adeo mihi videntur obscura, et taediosa, ut in illis diutius haerere nequeam; cum ex obscuris videam nihil me perspicui posse extundere. Certus sum omnia reliqua huius artis* (het grootste gedeelte had RUHNKENIUS hem niet toegezonden) LONGINO *esse multo digniora; et omnino nollem, ut tua legenti mihi aliquando eveniret, quod tibi evenire meministi cum meum legeres de Epistola ad Eulogium schediasma; super qua prorsus a te dissentio. Sed licebit et nobis, amicitia salva, de eadem re diversum sentire.*

Men zal moeten erkennen, dat dit verschil van gevoelen tusschen mannen van zoo groot gezag de eindelijke beslissing niet gemakkelijker maakt; maar VALCKENAER had in zijne overigens onmetelijke lectuur de *Rhetores Graeci* niet begrepen, eene gissing, die mij, na veelvuldig onderzoek, hoogst waarschijnlijk voorkomt. Dit heeft mij aangespoord om de zaak naauwgezetter en bedaarder te onderzoeken, dan tot nu toe gedaan was; en na veel arbeid en inspanning verbeeld ik mij bijna gereed te

zijn om de vruchten van mijn onderzoek mede te deelen. Ik heb aanstonds begrepen, dat APSINES zelf behoorlijk met de noodige critiek moest behandeld worden, vóór dat men met eenigen grond kon vaststellen, wat niet tot zijne *Rhetorica* behoorde. Daarna eerst kan het onderzoek volgen omtrent het Fragment, waarbij verschillende vragen te beantwoorden zullen zijn, doorgaans minder vatbaar voor strenge demonstratie, dan voor eene argumentatie die tot waarschijnlijkheid leidt. De grondslag evenwel van alles moet de tekst zijn, die tot heden toe schandelijk veronachtzaamd is. Ik heb mij in staat gesteld om daarin, voor zoo verre het op goede bescheiden aankomt, te voorzien. Van de drie Parijsche HSS. N°. 1741 van de XI^de^, N°. 1874, van de XIII^de^, en 1656 van de XV^de^ eeuw, bezit ik de collatien, gemaakt door onzen, ook in die werkzaamheid onvergelijkelijken, COBET. WALZ had alleen het eerstgenoemde onderzocht; maar zijne collatie strekt hem, zoo als blijken zal, niet tot aanbeveling. Het Weener Handschrift van de Keizerlijke Bibliotheek, dat ook door WALZ gebruikt was, heb ik zelf, vóór anderhalf jaar, aldaar grootendeels gecollationneerd, met dergelijke uitkomst; het ontbrekende heb ik uit de papieren van BAST, die in der tijd door de Universiteit van Oxford zijn aangekocht, en waaruit mijn vriend GAISFORD het mij heeft medegedeeld. Aan de welwillendheid van dezen Geleerde dank ik verder de collatie van een Bodleiaansch HS. Daarenboven heeft de Bisschop van Londen voor mij de goedheid gehad, van te Cambridge eene collatie te doen bezorgen van een HS. in Queen's College. Van het Cod. Gudianus te Wolfenbuttel heb ik eene allernaauwkeurigste collatie, door onzen schranderen en werkzamen BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, op mijn verzoek, bezorgd. Uit Venetië verwacht ik nog, van COBET, die van de Marciaansche Bibliotheek, op welke ik beter zal kunnen vertrouwen dan op die van WALZ. Dit alles, gevoegd bij het weinige dat RUHNKENIUS verzameld had, zal mij ten minste in staat stellen om een beteren tekst te leveren. Of ik het moeijelijke vraagstuk ten genoegen van alle deskundigen zal kunnen oplossen, is iets anders. Ik zal het beproeven, en bepaal mij voor dit oogenblik tot deze voorloopige mededeeling.

BOEKERIJ DES INSTITUUTS.

Collection des Documents inédits sur l'Histoire de France, etc.

Ofschoon in ons Vaderland sedert ettelijke jaren maatregelen zijn genomen en bepalingen vastgesteld, om het gebruik van plaatselijke en gewestelijke Archieven aan te moedigen en gemakkelijk te maken, zoo moet het evenwel verre achter staan voor het naburig Frankrijk, waar reeds de wensch tot eene opentlijke uitgaaf in werkelijkheid is veranderd, zoodat uit den rijken voorraad van Handschriften, tot de oude Geschiedenis des Lands betrekkelijk, en daar te Lande, als ook elders, aanwezig, eene belangrijke Verzameling onder den titel van: *Collection des Documents inédits sur l'Histoire de France* wordt opgemaakt, van welke sedert den jare 1835 tot 1844, een getal van niet minder dan 56 kwarto boekdeelen zijn aan het licht gebragt, wier inhoud, in het bijzonder tot de Fransche geschiedenis, doch ook tot die van andere Volken betrekking heeft.

De toenmalige Minister voor het Openbaar Onderwijs aldaar, de Heer GUIZOT, had namelijk den Koning, bij het einde des jaars 1833, op dit aangelegen onderwerp opmerkzaam gemaakt. Hij voerde bij die gelegenheid aan, dat hetgeen tot dien tijd toe nog niet was uitgegeven, noch in hoeveelheid, noch in belangrijkheid behoefde te wijken voor de Geschriften, die werkelijk het licht hadden gezien. Hij drong met bescheidenheid aan tot eene opentlijke uitgaaf dier stukken, doch ontveinsde zich daarbij evenwel niet, dat eene openbaarmaking, door enkele personen te ondernemen, het gewenschte doel zou doen missen, nadien

het hun veelzins aan de noodzakelijke hulpmiddelen zou kunnen ontbreken, en zij mitsdien slechts een gedeelte dezer veelomvattende taak zouden ten uitvoer brengen. Deze overweging, met ook nog andere verschillende redenen, bestemde zijn oordeel, dat de Regering, en deze alleen, aan dit grootsche werk de hand kon en behoorde te slaan.

Die voordragt werd van een gunstigen uitslag gevolgd. Reeds in het jaar 1834 zag men op het budget voor den jare 1835 de aanzienlijke som van fr. 120,000 door de Kamers toegestaan tot verwezentlijking van het plan des voornoemden Ministers. In November 1834 werd door hem een breedvoerig Verslag wegens de aan te wenden middelen den Koning voorgelegd, en aan den vasten wil, om iets waarlijk goeds en nuttigs en noodzakelijks tot stand te brengen, is in 1835, en sedert dien tijd tot nu toe, onafgebroken een luisterrijk gevolg gegeven.

Bij gelegenheid, dat de Heer DEN TEX in het voorgaande jaar te Parijs vertoefde, maakte ons geacht Medelid zijn verblijf te dier plaatse dienstbaar, om pogingen aan te wenden tot het voor het Koninklijk-Nederlandsche Instituut bekomen van een exemplaar der gezegde Verzameling, welke door de zorg en bemoeijingen van den Minister voor het Openbaar Onderwijs, op 's Rijks last wordt uitgegeven, ten einde met die reeks van Stukken de Bibliotheek des Instituuts te verrijken.

De welwillendheid der Fransche Regering bleek reeds dadelijk, daar slechts weinige dagen na het gedaan aanzoek, en wel op 23 Augustus 1844, de Minister voor het Openbaar Onderwijs, bij goedgunstig Besluit, in de gedane aanvrage bewilligde en besloot, om aan en ten behoeve van het Instituut ten geschenke te doen toekomen een volledig exemplaar van de genoemde Verzameling der Historische Werken, in voege voormeld in openbaren druk uitgegeven.

Een kort overzigt van den inhoud der ontvangen Boekdeelen zal, naar onze meening, strekken om dit geschenk nog meer op waarde te doen schatten.

De geheele Verzameling gaat uit onder den algemeenen titel van *Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France*,

publiés par ordre du Roi et par les soins du Ministre de l'Instruction publique; zij is wederom in onderdeelen gesplitst:

de eerste serie houdt in: *Histoire politique;*

de tweede: *Histoire des Lettres et des Sciences;*

de derde: *Archéologie;*

terwijl nog een ander deel aan *Mélanges historiques* is toegewijd.

De eerste afdeeling overtreft verre weg de overige in uitgebreidheid.

De twee eerste Deelen van de *Négotiations relatives à la succession d'Espagne, sous* LOUIS XIV, verschenen reeds in 1835, en zijn later tot op vier deelen gebragt. Derzelver bewerking is opgedragen aan den Heer MIGNET.

Het is voorzeker niet het minst belangrijke deel der gansche Verzameling, inzonderheid ook voor ons, omdat de toenmalige Zeven Vereenigde Provinciën in deze aangelegenheid zoo naauw betrokken zijn geweest. Een groot gedeelte dezes Werks bestaat uit Staatsstukken, die door den Heer MIGNET bij eene beredeneerde en omstandige Inleiding zijn toegelicht. Het laatstelijk uitgegeven Deel loopt tot aan den jare 1679.

In hetzelfde jaar 1835 kwam het eerste Deel in het licht van de *Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne, sous* LOUIS XIV, van welk Werk thans vijf Deelen, benevens een Atlas, verschenen zijn. Deze arbeid sluit zich aan het voorgaande Werk en levert een naauwkeurig en echt verhaal der Krijgskundige Gebeurtenissen, welke te dier zake hebben plaats gehad.

Nog werd in 1835 uitgegeven *Journal des Etats Généraux de France, tenus à Tours en* 1484, *sous le règne de* CHARLES VIII, oorspronkelijk in het Latijn opgesteld, doch door A. BERNIER overgebragt in de Fransche taal, die tegen over den Latijnschen tekst gedrukt is.

Dit Dagverhaal, hetwelk men vroeger alleen uit enkele uittreksels kende, behelst vele wetenswaardige zaken, elders welligt vruchteloos te zoeken. Het verspreidt een schatbaar licht over het ceremoniëel, de gebruiken en vormen bij die Vergaderingen, als ook over haar regtsgebied en de uitgestrektheid harer regten; het geeft eene levendige voorstelling der staatkundige denkbeelden

toen heerschende bij eene Vergadering uit 300 Leden bestaande, welke over de gewigtigste en belangrijkste onderwerpen van hun Land gemeenschappelijk raadpleegden.

Als een vervolg op laatstgenoemd Werk is te beschouwen: *Procès-Verbaux des séances du Conseil de Régence du Roi* CHARLES VIII, *Août* 1484 — *Janvier* 1485, in 1836 mede door de zorg van A. BERNIER uitgegeven.

Hoezeer niet overal van een gelijk belang, geeft het hier en daar teregtwijzingen van sommige punten, die bij Geschiedschrijvers over KAREL VIII min naauwkenrig zijn voorgesteld.

De *Chronique des Ducs de Normandie*, *par* BENOIT, bewerkt door F. MICHEL, beslaat drie Deelen sedert 1836—1844 uitgekomen.

Deze berijmde Kronijk bestaat uit 42310 verzen; haâr ouderdom wordt geschat van omstreeks de helft der XII[de] eeuw en is afgedrukt naar het exemplaar, dat in de *Harleiaansche Boekerij* te Londen berust. Aan het slot bevindt zich nog een toevoegsel van oude Dichtwerken, van welke het laatste een verslag inhoudt van den oorlog tusschen HENDRIK II en zijn oudsten zoon, in 1173 en 1174, door zekeren JORDAN FANTOSME. Men weet hoeveel deze soort van Geschriften reeds hebben toegebragt tot de naauwkeurige kennis, zoo wel der Geschiedenis, als der oude Taal, en de Uitgever heeft het gebruik dezer Kronijk in beide opzigten zeer gemakkelijk gemaakt, door een uitgebreid zaakregister en een dergelijk glossarium.

Eene *Histoire de la Croisade contre les Hérétiques Albigeois*, 1837, door M. C. FAURIEL bezorgd, is mede in rijm en beslaat 9577 Provençaalsche verzen. Zij is geschreven door een tijdgenoot én ooggetuige, die tevens zeer goed moet onderrigt zijn geweest van de gebeurtenissen, welke hij zelf niet had gezien. Men acht het Handschrift van vóór 1336. Tegen over den oorspronkelijken tekst is het geheel in de tegenwoordige taal en stijl verstaanbaar overgebragt. Het sluit, als voorgaande, met een glossarium en zaakregister.

Van een groot plaatselijk belang is ongetwijfeld *Paris, sous* PHILIPPE LE BEL, in 1837 bearbeid door H. GERAUD. Het levert

toch eene naauwkeurige beschrijving dier stad, van hare wijken, straten, enz.; tevens met eene opgave van de namen der Parijzenaars, die in 1292 onderworpen waren aan een hoofdgeld, waarvan te gelijk het bedrag wordt vermeld. Dit belang wordt verhoogd door de breede aanteekeningen en een algemeen historisch en statistisch Overzigt, die er de geleerde Uitgever aan heeft toegevoegd. Aan het slot wordt nog gevonden *les rues de Paris en vers*, van een' onbekende en een *Dictionnaire de* JEAN GARLANDE, door dien Schrijver opgesteld met het oogmerk, om de meest gebruikelijke woorden in den dagelijkschen omgang te verklaren.

Règlemens sur les Arts et Métiers de Paris, redigés au XIII Siècle, bekend onder den naam van *Livre des Métiers* D'ETIENNE BOILEAU, met aanteekeningen van G. B. DEPPING. Hoezeer mede van hoog plaatselijk belang, kunnen de vele bijzonderheden. welke dit Werk omvat, op onderscheidene wijze dienstbaar worden gemaakt tot verheldering van onderwerpen tot beroepen, of bedrijven en koopwaren ook bij andere volken betrekkelijk. Aan het slot vindt men de Ordonnantiën wegens handel en beroepen sedert 1270 tot 1300 te Parijs uitgevaardigd; terwijl het geheel met een gemakkelijk register eindigt.

De *Relations des Ambassadeurs Vénitiens sur les affaires de France, au XII Siècle*, werden bewerkt door M. N. TOMMASEO, die er de Fransche vertaling van leverde, welke tegen over den Italiaanschen tekst gedrukt is, en bestaan uit twee Deelen, in 1838 uitgegeven. Zij bevatten de Reis van AND. NAVAGERO, in 1528, het verhaal van M. GIUSTINIANO, in 1535, van FRANC. GIUSTINIANO, in 1537; van NICC. TIEPOLO, in 1538; van MARINO CAVALLI, in 1546; van G. CAPPELLO, in 1554; G. MICHIEL, in 1561 en 1575; M. SURIANO, in 1561; M. A. BARBARO in 1565; van G. CORRERO, in 1569; de Reis van G. LIPPOMANO, in 1577, vele met de gewisselde diplomatische stukken, en eindigen met *Commentarii dell Azzioni del Regno di Francia concernenti la religione e altri accidenti, cominciando dall' Anno* 1556, van een' ongenoemde. Drie der bovenvermelde Verhalen, die van NAVAGERO, SURIANO en TIEPOLO waren reeds vroeger, doch zeer ge-

brekkig uitgegeven, terwijl ook het laatste, aanteekeningen van hetgeen in Frankrijk met betrekking tot de Godsdienst en andere zaken, sedert 1556 is voorgevallen, behelzende, mede in 1565, door DE LA PLACE, doch veel breedvoeriger, in openbaren druk bekend is gemaakt, waarom dit Italiaansche stuk dan ook meer als eene compilatie is te beschouwen. De Heer TOMMASEO heeft het uit dien hoofde onvertaald gelaten, hoofdzakelijk aanmerkende, dat beide Schrijvers, waar het hunne bijzondere gevoelens geldt, over enkele punten het niet eens zijn.

Van al de gedenkstukken van het Parlement te Parijs, zijn *les Olim ou Registres des Arrêts rendus par la cour du Roi sous les règnes de* ST. LOUIS, *de* PHILIPPE *le Hardi, de* PHILIPPE *le Bel; de* LOUIS *le Hutin et de* PHILIPPE *le Long*, van welke sedert 1839 tot het derde Deels eerste Stuk is uitgegeven door de zorgen van den Graaf BEUGNOT, de meest belangrijke. Zij loopen over het tijdvak van 1254—1318, en, dat zij voor de kennis van het burgerlijke Regt in Frankrijk eene hooge waarde bezitten, is reeds vroeger algemeen erkend.

De *Chronique du Religieux de St. Denys, contenant le règne de* CHARLES VI, *de* 1380—1422, in het Fransch overgebragt door M. L. BELLAGUET, welke tekst tegen over den oorspronkelijken Latijnschen is gedrukt, komt thans voor de eerste reize aan het licht, in weerwil dat die Kronijk lang bekend en dikwijls door Geschiedschrijvers was geraadpleegd. Haar Schrijver heeft men niet kunnen ontdekken; alleen weet men dat hij een Geestelijke der Abdij van St. Denijs is geweest. Zijn arbeid is eene wezentlijke Kronijk: de gebeurtenissen staan er, als bij een dagverhaal, in aangeteekend, en het is voorzeker geene geringe verdienste, dat hij alles met onpartijdigheid te boek stelt, en inzonderheid ook, dat, zonder dit zijn Werk, groote gapingen zouden zijn overgebleven in de jaarboeken van het opgenoemde tijdvak. Vijf deelen zijn daarvan aan het licht gebragt.

Les archives administratives de la ville de Reims, in twee Deelen, 4 Stukken, benevens de *Archives législatives de Reims*, één Stuk, kosteden den bewerker P. VARIN, gelijk hij zelf verklaart bij de uitgaaf van het eerstgenoemde Stuk, bereids acht

jaren onafgebroken arbeid, gezondheid en bijna het gezigt. Maar de nasporingen door hem te werk gesteld, om die uitgaaf zoo volledig mogelijk te doen worden, waren inderdaad niet gering. Bewonderenswaardig is het taai geduld, waarmede de Verzamelaar eerst ieder Stuk heeft moeten opnemen en beschrijven en daarna die voorwerpen zelve uit het oorspronkelijke terug geven; hetgeen daarvan bereids in de onderscheidene boekdeelen is verschenen, omvat het tijdvak van 314—1330.

De uitgaaf der *Correspondance de* HENRI D'ESCOUBLEAU DE SOURDIS, *augmentée des Ordres, Instructions et Lettres de* LOUIS XIII *et du Cardinal de* RICHELIEU *a M.* DE SOURDIS *concernant les opérations des Flottes françaises de* 1636—1642, werd aan de zorgen van EUGÈNE SUE toebetrouwd. Vooraf gaat een niet onbelangrijk overzigt over de Fransche Marine, tijdens den genoemden Kardinaal, terwijl het overige der drie Deelen de briefwisseling met de daartoe behoorende en andere bewijsstukken inneemt.

Eene breedvoerige inleiding van E. CHARRIÈRE gaat de *Chronique de* BERTRAND DU GUESCLIN, door CUVELIER voorop. Die Kronijk, welke uit 22790 verzen bestaat, loopt over de jaren 1324 tot 1380. De Uitgever heeft er belangrijke geschiedkundige opmerkingen en andere stukken bijgevoegd, gelijk ook aan het slot des tweeden Deels: *c'est le libvre du bon* JÉHAN, *Duc de Bretaigne*, vermoedelijk door GUILLAUME DE SAINT ANDRÉ, in 4305 verzen berijmd, hetwelk echter slechts als een gedeelte moet worden beschouwd. Behoorlijke registers maken dit Werk en voor Taalkunde en voor Geschiedenis zeer bruikbaar.

Een verslag bij de *Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, in den jare 1767 door DE BREQUIGNY medegedeeld, had reeds kenbaar gemaakt de onderzoekingen en den uitslag daarvan, welke die Geleerde op hooger last had ondernomen wegens stukken, die te Londen bewaard worden en betrekking hebben tot de Fransche Geschiedenis. Aan deze zijne bemoeijingen heeft men te danken de Verzameling van *Lettres de Rois, Reines et autres Personnages des Cours de France et d'Angleterre depuis* LOUIS XII *jusqu'à* HENRI IV, thans door

CHAMPOLLION FIGEAC uitgegeven, en waarvan het eerste, en tot nu toe eenigste, Deel tot de jaren 1162—1300 behoort. Dat deze brieven ook voor andere vakken van studie eene betrekkelijke waarde hebben, daarover zal wel geen verschil van gevoelen bestaan.

Niet minder belangrijk is de *Collection des Cartulaires de France*, van welke de twee eerste Deelen die der Abdij de *St. Père de Chartres* omvatten. De uitgever GUERARD, immers, heeft uit de medegedeelde Stukken van 889—1490 overvloedige aanleiding gevonden om in een uitgewerkt Voorberigt gewigtige opmerkingen mede te deelen over de plaatselijke gesteldheid des lands, over kunsten en handwerken, instellingen, feodale regten, maten, munten, zeden en gebruiken en dergelijke. Het derde deel, *Cartulaire de l'Abbaije de Saint-Bertin* is eigenlijk meer eene Kronijk dier Abdij, van het midden der VII^de^ Eeuw tot aan het jaar 1187. Vele, ja, de meeste en de voornaamste charters, daarbij opgenomen, zagen vroeger het licht, zoodat het gering aantal der onuitgegevene geen bouwstof voor een belangrijken arbeid aanbieden: het Historische gedeelte is derhalve van meerdere waarde.

Zijn de vroeger aangetoogen onderhandelingen nopens den Spaanschen Successieoorlog voor de Nederlandsche Geschiedenis van hoog belang, de *Papiers d'Etat du Cardinal de Granvelle*, hebben daarop geen mindere aanspraak. Wie kent GRANVELLE niet, den voornaamsten Staatsdienaar, eerst van KAREL V, later van zijnen zoon PHILIPS II, betrokken en werkzaam in alle groote Staatsaangelegenheden van zijnen tijd? Hem, door laatstgemelden herwaarts afgezonden en er zijn geweldigen invloed doende ondervinden? die door ORANJE gezegd werd de grootste oorzaak te zijn geweest van de Nederlandsche beroerten? — De Verzameling bestaat uit GRANVELLE's gehouden briefwisseling, de aanteekeningen van zijne gelastigden, en uit al de stukken, die in verband staan met zijn bestuur in de Nederlanden en het Koningrijk Napels. Reeds zien daarvan vijf Deelen het licht, en het aantal van die nog zullen volgen, is van wege de uitgebreidheid en menigte der Stukken niet wel vooraf te bepalen;

doch gelijk het vijfde Deel reeds bevat hetgeen betrekkelijk is tot de komst van den Spaanschen Koning in de Nederlanden en de afreize naar zijn Rijk, zoo laat het zich aanzien, dat het volgende zesde Deel over den tijd van GRANVELLE's verblijf en zijne handelingen hier te Lande een belangrijk licht zal doen opgaan.

Aan de zorg van L. PARIS werd toebetrouwd de uitgaaf der *Négociations, Lettres et pièces diverses relatives au règne de* FRANÇOIS II, *tirées du portefeuille de* SEBASTIEN DE L'AUBESPINE. Zij gaan over de jaren 1559—1562, en werden van den Uitgever door eene bijzondere toevalligheid opgespoord. Het aantal der Stukken zou menigvuldiger geweest zijn, hadden niet de verderfelijke tanden van den tijd en andere bezwarende omstandigheden eene nog grootere hoeveelheid vernietigd.

Moeijelijk is het nu reeds de waardij op te geven van het *Procès des Templiers*, waarvan het eerste Deel door MICHELET werd uitgegeven en het verhoor bevat door den Grootmeester en twee honderd een en dertig Leden der Orde te Parijs ondergaan. Eerst dan, wanneer de reeks der stukken daartoe betrekkelijk volledig en gerangschikt zal zijn, zal het mogelijk wezen een betamelijk overzigt van het geheel te geven.

Les Procès-Verbaux des Etats généraux de 1593, zijn bijeengebragt en in 1842 in het licht gezonden door A. BERNARD (*de Montbrison*). Die Vergadering, welke een grooten invloed op 's Lands zaken had, was wel waardig dat er de Uitgever niet alleen vele Bibliographische bijzonderheden, maar ook een geschiedkundig overzigt aan toevoegde van hetgeen haar voorafging.

Gewigtig ook is het *Recueil des Lettres, Missives de* HENRI IV, welker uitgaaf men aan de zorgen van BERGER DE XIVREY te danken heeft. De twee daarvan uitgegeven Deelen bevatten de Brieven door dien Vorst in het tijdvak van 1562—1589 geschreven. Gelijk alle mededeelingen van dergelijke stukken in vele opzigten van waarde zijn, is zulks vooral ook het geval met betrekking tot HENDRIK IV.

Met laatstgemeld Werk sluit de reeks der Verzameling, die onder den titel van *Histoire politique* het licht zien; de tweede afdeeling, die de Geschiedenis der Letteren en der Kunsten ten

doel heeft, levert natuurlijk op verre na niet zoo veel belangrijks als het eerste gedeelte.

Les Ouvrages inédits D'ABÉLARD, in 1836, en *les quatre livres des Rois traduits en français du XII Siècle, suivi d'un fragment de moralités sur* JOB, in 1841 gegeven, zijn de eenige Geschriften, welke tot dit onderdeel behooren. Het eerste, de onuitgegeven Werken van ABELARD, is door VICTOR COUSIN met eene belangrijke inleiding over den inhoud der Handschriften dezes mans verrijkt, terwijl het tweede, door LE ROUX DE LINCY bewerkt, zeer geleerde onderzoekingen naar de herkomst en den ouderdom dezer Vertaling van de vier Boeken der Koningen mededeelt.

De derde Afdeeling, aan de *Archéologie* toegewijd, bestaat voor als nog uit slechts een enkel Werk. Het is getiteld: *Iconographie Chrétienne. Histoire de Dieu.* De tekst van dit Werk is bepaaldelijk ontleend aan de vele duizende beelden en afbeeldingen, die door gansch Frankrijk in de aan God gewijde Tempels verspreid zijn. M. DIDRON, welke deze uitgaaf verzorgde, is daartoe niet overgegaan, dan na alvorens een Godgeleerde te hebben verzocht zijn eigen arbeid zorgvuldig te overzien, ten einde alle botsingen te vermijden, die zelfs uit bewoordingen, in een Werk als dit gebezigd, zouden kunnen voortvloeijen.

Onder den titel van *Mélanges Historiques*, heeft CHAMPOLLION FIGEAC nog de uitgaaf verzorgd van twee Deelen, met onderscheidene Stukken, waarvan nog meerder Deelen worden toegezegd, die alle betrekking hebben zoo wel tot de Geschiedenis van ons Werelddeel in het algemeen, als tot die van Frankrijk in het bijzonder. De bijvoeging van oorspronkelijke Staatsstukken maakt dit Werk veelzins nuttig.

Dit algemeen Overzigt doet ons zien, dat over een tijdvak van tien jaren, 1835—1844, gemiddeld elk jaar ongeveer zes Boekdeelen het licht hebben gezien; een getal dat verdient te worden opgemerkt, als men daarbij bedenkt de vele moeijelijke nasporingen, die allerwege hebben moeten worden aangewend, om de openbaarmaking niet alleen voor te bereiden, maar ook daaraan een betamelijk gevolg te geven.

INGEKOMEN BOEKWERKEN.

Van wege het Bataviaasch Genootschap van Wetenschappen,
Verhandelingen, 19de Deel. 8°.

Van wege den Heer R. LOBATTO,
Lessen over de hoogere Algebra. 's Gravenh. 1845. 8°.

Van wege den Heer J. C. HASSKARL,
Catalogus plantarum in Horto Botanico Bogoriensi cultarum alter. Bataviae 1844. 8°.

Van wege de Hoogleeraren en Verzorgers van het Muséum d'Histoire Naturelle te Parijs,
Archives du Muséum. Livr. III. du Tome IV. 4°.

Van wege de Heeren ELIX EN COMP.,
De Diergaarde te Parijs. 11e Aflev. 8°.

Van wege den Heer A. NUMAN,
Vee-Artsenijkundig Magazijn. Utr. 1844. 4de Deel. 8°.

Van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,
Bibliothèque historique et militaire. Par. 1844. Vol. V. Livr 126—153. 8°.

Van wege de Heeren Mr. C. A. DEN TEX en Mr. J. VAN HALL,
Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid et Wetgeving, 6e en 7e Deel. Amst. 1843, 1844. 8°.
Regtsgeleerd Bijblad, 1843, 1844. 2 Deelen. 8°.

Van wege den Heer Mr. M. C. VAN HALL,
HENDRICK, Graaf VAN BREDERODE, *Mede-Grondlegger der Nederl. Vrijheid, verdedigd. Wederwoord aan* Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Amst. 1845. 8°.

Van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,
A. J. LASTDRAGER, *Nieuwste Geschiedenissen van Nederland.* 1845. Vde Deel. 8°.

Van wege den Heer A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN,
Redevoeringen. Leeuw. 1845. 8°.

Van wege den Heer J. H. HALBERTSMA,
Proeven van Plat-Amsterdamsch, door J. VAN LENNEP, met ophelderende Aanteekeningen. 8°.

Van wege den Heer M. DE VRIES,

Brief aan Dr. W. J. A. JONCKBLOET. Leyd. 1845. 8°.

Van wege den Heer G. D. J. SCHOTEL,

Iets over de navolging van J. C. Breda 1845. 8°.

Van wege den Heer J. VON HAMMER PURGSTAL,

Zeitwarte des Gebetes in Sieben Tageszeiten. Arab. und Deutsch. Wien 1844. 8°.

Van wege den Heer M. SIEGENBEEK,

Over S. VAN SLINGELANDT *als Staatshervormer.* (1844). 8°.

Van wege de Koninklijke Akademie te Göttingen,

Historia critica Tragicorum graecorum, Auct. W. C. KAYSER. Göttingae 1845. 8°.

Van wege den Heer J. BAKE,

Scholica hypomnemata. L. B. 1844. Vol. III. 8°.

Van wege den Heer N. CORNELISSEN,

Monument élevé à la mémoire de VAN HULTHEM, *à Gand.* Gand 1844.

Notice déscriptive du medaillon en or voté à M. C. WAUTERS. 8°.

Sidronio Hosschio, Carmen epinicium. Gand. 1844. 8°.

Van wege den Heer DEN TEX,

Indices Lectionum tam publicarum quam privatarum quae in Academia Marburgensi 1838—1839 *proponentur.* Marb. 4°. Waarin onuitgegeven Latijnsche Brieven van WYTTENBACH voorkomen.

Van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,

Egyptische Monumenten. 6de Aflev. fol.

Van wege de Maatschappij van Toonkunst te Leyden,

De Zangles; eene Grieksche beschilderde Drinkschaal; door C. LEEMANS. Leyd. 1844. 4°.

Van wege den Heer J. DE WITTE,

Medailles inédites de Postume. Paris 1845. 8°.

Van wege den Heer L. J. F. JANSSEN,

Een Romeinsche Tegel, voorzien van Latijnsch Cursiefschrift, gevonden in de nabijheid van Nijmegen. 's Grav. 1844. 8°.

Van wege den Heer PH. BONUCCI,

Pompei decrite. Naples. 1830. 8°.

Van wege den Heer W. H. BLAAUW,

The Baron's war including the Battles of Lewes and Evesham. Lond. 1841. 4°.

VERSLAG

VAN DE

VIJFTIENDE OPENBARE VERGADERING

DER

DERDE KLASSE

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT

VAN

WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN,

gehouden den 25sten *Maart*, 1845.

(*Vervolg en Slot.*)

De Voorzitter, het woord hernemende, zeide:

Reeds uit het Verslag ter laatst voorgaande Openbare Vergadering uitgebragt, is deze aanzienlijke Vergadering met de uiterste wilsbeschikking van wijle ons Medelid Mr. JACOB HENDRIK HOEUFFT bekend geworden, volgens welke jaarlijks eene gouden Medaille wordt uitgeloofd, voor den Schrijver van het best, in zich zelf voldoend, Latijnsch Dichtstuk. Ik geef het woord aan den Heer VAN LENNEP, ten einde, namens de Commissie aan welke de beoordeeling van deze aangelegenheid verbleven is, verslag te doen.

Hetzelve luidde als volgt:

»De Commissie heeft het Latijnsche Programma bestemd om verslag te doen van haar oordeel over de in het vorige jaar, ten gevolge der toen gedane uitnoodiging, bij het Instituut ingeko-

men Latijnsche Dichtstukken hier in gereedheid en de voordragt van dat Latijnsche Programma zoude in de Zitting dezer Derde aan de oude Letterkunde gewijde Klasse niet onvoegzaam kunnen geacht worden. Maar minder zal zij voegen wanneer later verslag zal moeten gedaan worden in eene andere voorzittende Klasse. De Commissie acht het dierhalve voor de gelijkvormigheid beter, om ook nu in het Nederduitsch verslag te doen, zij gaat daartoe over.

Meer dan twintig Dichtstukken zijn aan haar ter beoordeeling toegezonden.

Van deze staan in hare schatting de volgende beneden, sommige ver beneden het middelmatige.

I. Carmen heroïcum, *arx pacis* (het slot Vredenburg te Utrecht) onder het motto: *pulcrum est nomen pacis.*

II. Van denzelfden Schrijver, *Carmen heroïcum,* ten titel voerende, *Arbor Vetus*, onder het motto: *Venit usus ab annis.*

III. Carmen heroïcum, *Hollandia Musis Amica*, onder het motto: *Hactenus erubui etc.*

IV. Carmen heroïcum, *Musa Borealis Batava,* over den winter hier te lande, onder het motto: *Sunt quoque*, *quae nobis*, *etc.*

V. Carmen Elegiacum, *in sacrum Jesu Christi nomen*, onder het motto: *Omnipotens nomen eius, etc.*

VI. *Varia heroïca et alia*, eene verzameling van kleine Dichtstukken, onder het motto: *ex ista vita discedo*, *etc.*

VII. Carmen heroïcum, onder den titel: *templum felicitatis*, met het motto: *Eloquentia quaedam est doctrinae salutaris etc.*

VIII. Carmen heroïcum, *de spiritu saeculi* (over den geest der eeuw), motto: *cum sit una sapientia etc.*

IX. Carmen Elegiacum, *in laudem Gulielmi Primi*, onder het motto: *nobilis ardor agit.*

X. Carmen Alcaïcum, *de morte Hannibalis*, onder het motto: *Operosa parvus Carmina fingo.*

XI. Carmen heroïcum, onder den titel: *Nomolog der Natur,* zonder motto:

XII. Van denzelfden Schrijver, korte Leerdichten op Galilei, Kepler, Torizelli.

XIII. Carmen heroïcum, *in Daliam florum reginam*, onder het motto: *at nos Parnassi, etc.*

Daar onder de opgenoemde Dichtstukken van geringe, ja hoegenaamd geene waarde, niet weinige van Nederlandschen oorsprong zijn, kan de Commissie niet nalaten te bejammeren, dat de eertijds hier te lande zoo bloeijende Latijnsche Dichtkunst thans in zoo diep verval is geraakt en te meer moet zij dit bejammeren, daar toch het voorbeeld van GROTIUS, de HEINSIUSSEN, de BURMANS, SCHRADER en anderen getoond heeft, hoezeer eigene beoefening dier Dichtkunst ons dieper in den geest der oude Dichters doet indringen en tot kritische behandeling van deze meer geschikt maakt.

Eenigen meerderen aanleg, doch bij mangel van genoegzame oefening nog onvolmaakt, vond de Commissie in de volgende dichtstukken:

XIV. Carmen heroïcum *de cholera morbo* (over de Cholera die in 1837 te Napels woedde), motto: *nascimur in lacrymas.*

XV. Carmen Elegiacum *de bello sacro*, onder het motto: *nil desperandum.*

XVI. Carmen alcaïcum *Ode in Graeciam*, onder het motto: *me quoque dicunt vatem pastores.*

XVII. Carmen Elegiacum *Pax Europae*, over den Vrede van Europa na den val van NAPOLEON, met eene opdragt aan de schim van Koning WILLEM de I^ste^, met motto: *Musa Latina prius rutilans etc.*

Hoogeren rang, wat Dichterlijken aanleg en uitdrukking betreft, meende uwe Commissie te moeten toekennen aan de volgende:

XVIII. Carmen heroïcum *de vehiculis vapore motis*, over de voertuigen door stoom gedreven, onder het motto: *Peliaco quondam etc.*

XIX. Carmen alcaïcum, van gelijk onderwerp als het vorige, onder het motto: *Aut famam sequere.*

XX. Carmen Alcaïcum *in Leopoldum principem*, op den Groot-Hertog van Toskanen, onder de zinspreuk: *dignum laude virum etc.*

XXI. Van denzelfden Dichter, Carmen Alcaïcum *in Vallem Anemonis*: onder het motto: *paullum sepultae distat inertiae etc.*

Doch hoe veel schoons ook in deze Dichtstukken voorkome, de Commissie heeft daarin ook veel gevonden dat het schoone ontsiert; in de Dichtstukken *over de Voertuigen door stoom*, onder vele goede, ja uitstekende Verzen, hier en daar plat proza, dikwijls stroeve, of min Latijnsche uitdrukking. De machinerie is geen gemakkelijk onderwerp. Hoe het toch dichterlijk en in kiesche taal kan behandeld worden, heeft VIRGILIUS geleerd. Verdienstelijk zijn de Dichtstukken, op Italiaanschen bodem te huis behoorende, vooral, wat gang en kracht betreft, het eerste, dat op den Groot-Hertog, maar vele, in beide voorkomende, oneigene, min Latijnsche, min lyrische uitdrukkingen toonen dat de Dichter zich nog niet genoeg geoefend heeft.

Voorts zijn ook naar het oordeel der Commissie de laatstgenoemde Dichtstukken, hoe verdienstelijk ook, niet gelijk te stellen met het nog ten slot hier te vermelden

XXII. Carmen heroïcum, getiteld: *Xiphias*, ten onderwerp hebbende, de vangst van den Zwaardvisch op de kusten van Sicilië, in verband met het zich tevens daar vertoonend Natuurverschijnsel van Optisch bedrog, de zoogenaamde *fata morgana*. Want, hoewel ook in dit Gedicht, wat den Versbouw betreft, op enkele plaatsen wel iets aan te merken valt, zoo onderscheidt het zich echter boven alle de voorgaande, door Dichterlijken gang, kracht, leven, juistheid en zuiverheid van uitdrukking. Daar het alzoo tevens boven het middelmatige verheven is, vermeent de Commissie, volgens de termen van het legaat, aan den Dichter van dit Stuk, tot motto voerende: *puer ista tuae sint praemia Musae*, het praemium of de uitgeloofde medaille te moeten toekennen."

De Voorzitter zeide vervolgens:

»Ik breng den dank, voor ditmaal niet der Klasse, maar van geheel het Instituut, aan de Commissie, voor het beredeneerd Verslag, over deze belangrijke aangelegenheid uitgebragt, en ik wensch haar, ik wensch ons zelven geluk met dezen uitslag.

De beschikking van Mr. JACOB HENDRIK HOEUFFT heeft alzóó reeds dit eerste jaar vruchten gedragen, welke onze verwachtingen verre overtroffen hebben."

De Voorzitter opende daarop het hem tot dat einde ter hand gestelde naambriefje, behoorende bij het Prijsvers, aan hetwelk de uitgeloofde Eereprijs was toegekend, en werd alzoo als vervaardiger van hetzelve bekend gemaakt, DIDACUS VITRIOLI, *ex Rhegio, Calabriae Urbe, in regno Neapolitano*, welke bekendmaking met algemeene belangstelling werd vernomen.

De Voorzitter vervolgde daarna:

»En gij, geëerd Medelid, die u met de vervulling der Spreekbeurt van heden wel hebt willen belasten, waardige VAN LIMBURG BROUWER! neem de plaats in welke u te lang verbeidde."

De Heer VAN LIMBURG BROUWER, aan deze uitnoodiging beantwoordende, sprak daarna de volgende Redevoering uit:

MIJNE HEEREN, ZEER GEËERDE TOEHOORDERS!

Ruim drie jaren geleden, werd te dezer plaatse zoo wijsgeerig als welsprekend betoogd dat de zelfstandigheid een onmisbaar vereischte is voor eene gelukkige beoefening van wetenschappen en letteren. Een jaar later toonde een mond, welsprekender dan de mijne, in onze Classe de hooge waarde aan van de aankweeking van den echt wetenschappelijken geest onder eene natie.

Deze beide voortreffelijke Redevoeringen maken eigenlijk maar een geheel uit. De eerste beschouwde den beoefenaar van wetenschappen en letteren op zich zelven, en bewees dat de ware kracht, het levenmakend beginsel, niet van elders gezocht moet worden, maar in hemzelven leeft en werkt; de andere bragt den wetenschappelijken geest der natie in betrekking tot hen die daarop den meesten invloed kunnen uitoefenen, en betoogde het belang dat deze zelve en het geheele volk daarbij hebben, dat die invloed werkzaam zij, weldadig, en vruchtbaar.

Mij dunkt, hier ontbreekt nog een derde oogpunt. Wij weten nu wat den beoefenaar der wetenschappen dien naam waardig maakt; wij weten wat 'er vereischt wordt om de zelfstandigheid, en al wat verder tot den wetenschappelijken geest behoort, in hem aan te kweeken: blijft 'er niet nog over te onderzoeken hoe hij zijne zelfstandigheid ten meesten nutte van anderen zal aan-

wenden, hoe hij het best beantwoorden zal aan hetgeen ter aankweeking is in het werk gesteld van den geest die hem bezielt, en vooral (daar de oplossing van dit vraagstuk voornamelijk afhangt van de omstandigheden in welke hij geplaatst is), vooral hoe hij daaraan thans, in onzen tijd, in de eeuw, die wij beleven, zal kunnen voldoen.

Het was deze vraag, die mij als van zelve voor den geest kwam, toen ik de vereerende uitnoodiging ontving om in deze Openbare Vergadering van de derde Classe van het Koninklijk Nederlandsch Instituut het woord te voeren. Natuurlijk dacht ik het eerst aan hen, die mij in deze taak onmiddellijk waren voorgegaan, en, hoe weinig deze gedachte ook geschikt ware, om mij te bemoedigen, wezen echter de onderwerpen, door hen behandeld, mij als van zelf het derde nog ontbrekende stuk aan van deze redekunstige trilogie.

Maar, schoon ik het onderwerp voor mij zie, het is, dit gevoel ik, voor mijne schouderen te zwaar; welligt ook zou de tijd, die mij hier vergund is (al vermogt ik het anders), mij niet toelaten het in al zijnen omvang en volledig te behandelen. Ik heb mij dus bij dat gedeelte der wetenschap bepaald, dat vooral hier, dacht mij, in onze derde Classe, te huis behoort, en waarvan ik het minst onkundig ben, tot de studie der Oudheid. Ik wenschte dan iets bij te dragen tot de beantwoording der vraag: *In welke verhouding staat de beoefening der Oude Letteren tot den geest der eeuw, die wij beleven; en hoedanig moet zij ingerigt zijn, om te voldoen aan de behoeften onzer tijdgenooten?*

Ik zeg met opzet *iets bij te dragen*, want ik vermeet mij niet aan te kondigen dat ik zelfs dit meer beperkte onderwerp volledig behandelen zal. Ja, deze voorzigtigheid zelve geeft mij nog lang zoo veel moed niet, als de hoop op de toegevendheid mijner toehoorders. Ik roep die in, niet uit gewoonte, maar om dat ik weet tot wie ik (schoon alleen ter voldoening aan mijne verpligting) geroepen ben het woord te voeren.

De beoefening der oude letteren, de negentiende eeuw, en beider onderlinge verhouding, ziet daar de drie hoofdpunten, welke ons onderwerp ons van zelf ter behandeling aanwijst.

Wij kunnen van de studie der oudheid niet spreken, zonder te spreken van vorige eeuwen. Hetgeen wij van die eeuwen te zeggen hebben, zal ons de waardering der onze gemakkelijker maken, en de vergelijking van beide ons in staat stellen de vraag, die wij opperden, te beantwoorden.

Het verlangen naar kennis schijnt den mensch ingeschapen; niet minder de belangstelling in hem zelven. Van alles wat hij kan leeren kennen, is niets den mensch belangrijker, dan wat den mensch betreft. Deze belangstelling is de moeder der geschiedenis. Zij heeft het nageslacht bekend gemaakt met de daden, de gezindheden, de denkbeelden der voorouders. Deze belangstelling heeft voor ons die geringe overblijfselen bewaard, die van het bestaan van de volken der oudheid getuigen. Zij heeft Europa, na den nacht der middeneeuwen, tot het wederaanbrekend morgenlicht der beschaving doen ontwaken.

Gij weet het, M. H., waardoor dat licht ontstoken werd. Het was de ijver van mannen als PETRARCA en BOCCACCIO, die in de veertiende eeuw den lust opwekten en algemeen maakten, om hetgeen van de grieksche en romeinsche schrijvers was overgebleven, te ontdekken, te verzamelen, en door afschriften te vermenigvuldigen. De gezanten, door de byzantijnsche keizers gezonden, om hulp in het Westen te vragen, tegen de steeds aangroeijende magt der Ottomanen, deden de zucht voor de meesterstukken der grieksche oudheid, schoon ook reeds in Italië ontvlamd, meer en meer toenemen, tot dat, in de volgende eeuw, de groote overwinning, door de Barbaren in het Oosten behaald, de grieksche Muzen het Westen tot hare vaste woonplaats kiezen deed. Gij weet hoe gelukkig de uitvinding der boekdrukkunst het verbreiden en bewaren van de werken der ouden bevorderde. Het is u bekend hoe, van dat tijdstip af, de beoefening der oudheidkunde de lievelingsbezigheid werd van de uitstekendste vernuften. De geschiedenis wordt van nu af aan rijk aan namen van mannen, die, zelve met de edelste gaven van verstand en hart toegerust, deze alleen, of grootendeels, besteed hebben tot het verzamelen of het verbreiden van de overblijfselen der oudheid, tot het herstellen en leesbaar maken van den

tekst der grieksche en romeinsche schrijvers, tot het verklaren van den zin hunner woorden, tot het oplossen der moeijelijkheden, welke de nog onvolkomen kennis der zaken het regt verstand der woorden in den weg legde.

Al spoedig ook deed die zelfde belangstelling in alles wat de oudheid betrof de meer en meer bekend geworden overblijfselen aanwenden, om daaruit de zeden en gebruiken, den godsdienst, de denkbeelden der oude volken te leeren kennen, en vooral om uit dezelfde bron de kennis te putten van de lotgevallen van geheele natieën en bijzondere personen, en alzoo de geschiedenis toe te lichten van het vroegere, in de geheugenis van barbaarsche nakomelingen bijna uitgewischte, menschengeslacht.

Maar, was het alleen verlangen naar kennis, was het alleen (om het regte woord te gebruiken) nieuwsgierigheid, die de studie der oudheid het aanzijn gaf? Was het alleen nieuwsgierigheid, die PETRARCA deed schrijven: *Als mijne vrienden mij, bij hun afscheid, vragen of zij t'huis iets voor mij doen kunnen, antwoord ik hun altijd: Niets anders dan dat gij boeken van* CICERO *voor mij opzoekt* — en: *Als ik, op mijne reizen, hier of daar maar in de verte een oud klooster ontwaar, dan wend ik oogenblikkelijk om, en trek 'er heen. Wie weet, zeg ik altijd, wat daar verborgen is.* Doch, welk eene vraag, in deze Vergadering, waar zoo velen, beter dan ik, kunnen bevroeden welk eene zaligheid de gevoelige en fijn beschaafde PETRARCA, de smaakvolle en geestige BOCCACCIO genieten moesten, als zij weder een van die meesterstukken leerden kennen, die, ook in de negentiende eeuw, nog het voorwerp van onze bewondering zijn. Neen, het was niet enkel nieuwsgierigheid, die denzelfden PETRARCA, toen hij een afschrift van HOMERUS erlangd had, schoon nog niet in staat het, zonder onderrigt van anderen, te lezen, in verrukking deed schrijven: *Het gezigt alleen van dezen schat verheugt mij zoo, dat ik dien dikwijls uit mijne boekenkast neem en teeder omhels, uitroepende: Wanneer, ô onsterfelijke dichter, zullen mijne ooren geopend zijn, om uwe goddelijke woorden zelf geheel en volkomen te vernemen.*

Gewis, PETRARCA en BOCCACCIO, CHRYSOLORAS en LASCARIS, en ZOO

vele andere groote mannen van dat tijdvak lazen de meesterstukken der oudheid, en onderwezen 'er anderen in, omdat zij ze voor meesterstukken hielden, en als zoodanig bewonderden, omdat zij die onsterfelijke werken als modellen beschouwden, waarnaar zij zelve zich behoorden te vormen. LORENZO DE' MEDICI, NICOLAAS V, vroeger ROBERT, later ALPHONSUS V, van Napels, zouden niet zoo ijverig de geleerden begunstigd hebben, niet met zoo veel kosten bibliotheken gesticht, niet in Griekenland en Azië boden hebben uitgezonden, om handschriften te verzamelen, niet het vertalen van grieksche schrijvers in het latijn met schatten betaald, indien zij zelve niet de waarde erkend hadden van de werken, die zij reeds waren magtig geworden, en die daardoor hun verlangen steeds aanvuurden om 'er meerdere te bezitten.

Zeker ook hier, zoo als in alle menschelijke zaken, werkten minder edele drijfveren mede, de kracht van het voorbeeld, de ijdelheid, de geest der eeuw (of laat ons liever zeggen, de mode) hadden haar aandeel aan het levendig houden der algemeene geestdrift, maar die geestdrift was dan toch zoo levendig, zoo algemeen, dat, wanneer wij te dien opzigte het tijdperk van de herleving der letteren met latere eeuwen, en vooral met de onze, vergelijken (wie het evenmin aan ijdelheid en modezucht ontbreekt), wij toch dat tijdperk, vooral in Italië, als de gulden eeuw der letteren niet alleen, maar ook der schoone kunsten, mogen beschouwen, daar men vooral in de kunst zich niet enkel bij het bewonderen der ouden bepaalde, maar ook, door tallooze en onovertrefbare kunstgewrochten, toonde dat men hen wist na te volgen.

Of alle vorsten en grooten, die het voorbeeld volgden van den burger van Florence, in eene andere eeuw zich evenzeer voor de letteren zouden beijverd hebben, wie zal dit beslissen: maar zeker is het dat de VISCONTI's, en naderhand de SFORZA's van Milaan, de DELLA SCALA's van Verona, de CARRARA's in Padua, de D'ESTE's in Ferrara, alle wedijverden met elkander om de beroemdste geleerden tot zich te lokken, en door de uitstekendste voordeelen en eerbewijzingen te boeijen. Schoon Milaan hare academie had te Pavia, Venetië de hare te Padua, Florence te Pisa, werden desniettemin in elk der genoemde hoofdsteden nog

leerstoelen opgerigt voor het onderwijs in de oude talen, even als, in later tijd, in ons vaderland, deze stad, schoon zoo nabij het hollandsch Athene, zelve nog eene inrigting van hooger onderwijs in hare muren stichtte, die 'er tot heden een der schoonste sieraden van uitmaakt.

Het leeraarambt werd niet beschouwd als een middel van bestaan voor hem die het bekleedde, maar als een weldaad aan eene leergrage gemeente bewezen, die het onderwijs in de oude letteren niet duur genoeg meende te kunnen betalen. De aanstellingen der openbare onderwijzers in die talen waren contracten tusschen hen en de vorsten of de steden, die hen overgehaald hadden, zich bij hen te vestigen, contracten die zelden anders dan voor eenen bepaalden tijd gesloten werden, daar de menigte dergenen, die onderrigt verlangden, die, welke het gaven, gedurig in de gelegenheid stelden van standplaats te veranderen. De leerlingen waren meer bevreesd hunnen leermeester te verliezen, dan deze bekommerd waar hij leerlingen vinden zou.

De kooplieden wisten geen beter gebruik te maken van hunne schatten, dan tot het aankoopen van handschriften en het verzamelen van boeken. Wie geld had, moest boeken koopen; wie geen geld had, kon het niet beter erlangen, dan door boeken voor anderen eerst af te schrijven, naderhand te drukken. Niet studeerkamers alleen, maar de vertrekken, waar men zijne vrienden ontving, de eet- en danszalen, werden met boeken versierd, zoo als met standbeelden of schilderijen. Uit alle oorden van Italië stroomde jong en oud naar de platonische academie, door COSIMO DE' MEDICI opgerigt, waar de welsprekende GEMISTUS PLETHO de wijsbegeerte van den goddelijken PLATO ontvouwde.

Maar 'er is meer. De raad van eenen geleerde werd toen niet alleen ingenomen, wanneer men twijfelde aan de echtheid van een woord, aan de juistheid van een' volzin; maar ook in zaken van het hoogste belang voor staat en kerk werden zij geraadpleegd; gelijk wederkeerig mannen, in hooge diplomatische betrekkingen geplaatst, niet aarzelden zich aan het onderwijs der oude talen toe te wijden. MANUEL CHRYSOLORAS, die, als gezant van keizer JOANNES PALEOLOGUS in Italië kwam, beklom te Flo-

rence den leerstoel voor de grieksche letterkunde. Op uitnoodiging van den hertog van Milaan, verliet hij Florence voor Pavia, en werd daarna weder door denzelfden hertog als gezant naar Frankrijk gezonden, gelijk ook naderhand paus JOHANNES XXIII hem tot zijnen afgevaardigde benoemde op het concilie van Constanz.

JOHANNES LASCARIS, door LORENZO DE' MEDICI naar Griekenland gezonden, om handschriften te verzamelen, vond, in dit werk (vreemd verschijnsel indedaad), bijstand en bescherming bij den sultan BAJAZETH II. De Medici werden uit Florence verdreven, maar de Muzen behoefden toen voor het gedruisch der wapenen niet te zwijgen. Gelijk de Romeinen uit de steden, die zij belegerden, de goden door tooverformulieren tot zich lokten, zoo werd het toen door de vorsten voor de schoonste verovering gehouden, als zij de geleerden, die het vijandelijke land bewoonden, konden overhalen hunne zegevierende legers te volgen.

JOHANNES LASCARIS werd de gunsteling van KAREL VIII, en nog meer van zijn' opvolger LODEWIJK XII. Beurtelings gezant en openbaar onderwijzer in de grieksche taal, nu eens te Parijs, dan te Venetië, dan weder te Rome, de lieveling van drie paussen (LEO X, CLEMENS VII en PAULUS III), geëerbiedigd door den hooghartigen venetiaanschen senaat, bemind en geacht door den ridderlijken FRANS I, was LASCARIS, gedurende zijn tachtigjarig leven, het sieraad der hoven, de vraagbaak der geleerden, de roem van Europa.

LASCARIS was zelf iemand van hooge geboorte, het is waar, maar hoevele andere geleerden, niet alleen in Italië, maar in Frankrijk, in Duitschland, in ons vaderland, genoten de streelendste eerbewijzingen van vorsten en grooten, en de bewondering van hunne tijdgenooten. Ook POLICIANUS en FICINUS, ook RUDOLPHUS AGRICOLA en REUCHLIN waren de gunstelingen van de grooten der aarde. AGRICOLA's leerling, KOENRAAD CELTES, werd, even als PETRARCA te Rome, op last van keizer FREDERIK III, te Neuremberg plegtig als *poëta Caesareus laureatus* gekroond.

Onze ERASMUS deelde in de gunst zoowel van koning HENDRIK VIII, als van den aartshertog KAREL. Gelijk men in onze dagen den

schrijver van de Mystères de Paris eene medaille wil aanbieden, zoo werd toen aan ERASMUS, door de statenvergadering, een kostbaar juweel vereerd. Door zijn standbeeld, is, wel is waar, voor als nog ten minste, DESIDERIUS ERASMUS, in uitwendige vereering, boven EUGÈNE SUE verheven, maar wie weet welke schitterende eereteekenen de dankbare nakomelingschap nog eenmaal voor dezen oprigt.

Doch ook zelfs nog in later' tijd. Hoe bewonderde HENDRIK IV onzen HUGO DE GROOT; hoe wedijverden de hoven van Europa, om hem aan zich te verbinden; welke eerbewijzingen ontving hij van GUSTAAF ADOLF's dochter. En zij zelve, de geestige, schoon ligtzinnige en onvrouwelijke, CHRISTINA, bestond hare hofhouding niet uit de grootste en beroemdste geleerden van haren tijd, GROTIUS, SALMASIUS, CONRINGIUS, BOCHART, MEIBOOM, HUËT.

Maar wat spreken wij van CHRISTINA! Wij kennen immers vorstinnen, die zelve de oude letteren beminden en beoefenden. Het was de schoone HIPPOLYTA, dochter van FRANCESCO SFORZA alleen niet, die de grieksche schrijvers met ijver las; de ongelukkige JOHANNA GRAY las PLATO in het oorspronkelijk; ELISABETH sprak het latijn even vlug als hare moedertaal, en, met haren leermeester, ROGER ASHAM, bestudeerde zij CICERO en LIVIUS, SOPHOCLES en DEMOSTHENES.

Wij zijn reeds op eenen geruimen afstand verwijderd van het tijdstip, waarmede wij begonnen; en men zou welligt wanen, zoo voortgaande, als van lieverlede tot de eeuw te komen, die wij beleven. — Men zou zich bedriegen. Lang, zeker, is het nog niet geleden dat de geestdrift voor de oude letterkunde eene aanbeveling was bij de grooten der aarde; maar, hoe kort ook, het is desniettemin waar dat de negentiende eeuw, in dat opzigt, door eene wijde kloove van het voorgeslacht gescheiden is.

Wij hebben gesproken over de beoefening der oudheidkunde, en over den tijd, in welken de oude letteren met geestdrift beoefend werden, in welken de kennis der oude schrijvers als het beste middel beschouwd werd ter beschaving van verstand en hart, en niet alleen voor geleerden van beroep, maar voor vor-

sten en staatslieden, en voor elk mensch, die op eene beschaafde opvoeding prijs stelde. — Wij gaan nu spreken over de negentiende eeuw.

Die naam wekt groote denkbeelden bij ons op. En zeker, wanneer wij de hoogte beschouwen, welke thans de natuurkundige wetenschappen bereikt hebben, het zij dan als voltooijing van reeds vroeger gedane ontdekkingen, het zij als uitsluitend behoorende tot onzen tijd, dan voorwaar hebben wij reden van trotsch te zijn op deze onze negentiende eeuw.

De Ouden zijn ons voorgegaan in wis- en sterrekunde, het is waar, maar wat hadden zij dat met de ontdekkingen van eenen HALLEY of HERSCHEL, wat dat met de naauwkeurige berekeningen van eenen STRUVE, van eenen BESSEL, van eenen ENCKE, kan vergeleken worden. Wij, die de grieksche en romeinsche letterkunde beoefenen, mogen nog het veelomvattend genie van ARISTOTELES bewonderen, zijne beschrijvingen van dieren en planten even hoog achten, als zijne ontleding van den menschelijken geest, of van de bestanddeelen der burgerlijke maatschappij, wij mogen nog PLINIUS zoogenaamde Natuurlijke Historie als één schoon gedenkstuk roemen van den geest des onderzoeks: voor de hedendaagsche beoefenaars dier wetenschappen is de kennis die de Ouden van de geologie en botanie, van de natuurlijke historie en de vergelijkende ontleedkunde hadden, meer een voorwerp van verwondering, dan eene bron van studie. Die nog den tijd heeft grieksch te leeren, staat dikwijls, het is waar, verbaasd, wanneer hij ziet hoe veel die menschen, met de hulpmiddelen, die zij bezaten, nog hebben kunnen ontdekken en waarnemen; maar, al spoedig ook wordt hij in zijn vermoeden bevestigd, dat het, ter uitbreiding zijner positieve kennis, niet noodig geweest was zich zoo veel moeite te geven. Hetgeen de Ouden hem leeren kunnen, dat alles leeren de lateren hem even goed, en beter; en hoe veel is 'er, waaromtrent deze hem kunnen onderrigten, waarvan gene zelfs niet het geringste denkbeeld hadden! Het is eene mijn, die reeds lang, niet alleen ontgonnen is, maar uitgegraven; en hetgeen 'er aan kostbare metalen in verborgen lag, is reeds lang gezift en gelouterd, en

met den schat, die latere ontdekkingen daarbij gevoegd hebben, in een gesmolten en geamalgameerd.

Hippocrates was een genie. Zijne methode wordt nog door elk wetenschappelijk beoefenaar der geneeskunst voor de ware gehouden; hij leerde het eerst de gangen der natuur bespieden en de kenteekenen opmerken van den vaak verborgen vijand, die de gezondheid en het leven bedreigt; maar, hoe onmiskenbaar ook zijne verdiensten zijn, zeker zou een boerhaave, een stoll, een van zwieten, ook zonder hippocrates, dien weg wel gevonden hebben; en, om dien in te slaan, is het althans niet noodig in het oorspronkelijk te lezen wat hippocrates geschreven heeft, of wat op zijn' naam is uitgegeven. Wat zeg ik! Zijn 'er niet een aantal onderwerpen, ten opzigte van welke een eenvoudige plattelands-heelmeester thans beter onderrigt is, dan de vader der geneeskunst het was. Wat wist hippocrates van den omloop des bloeds, van de physiologie der longen, van de zamenstelling en eigenaardige werking der zenuwen en der watervaten. Wat vinden wij, ten opzigte van de natuurkunde, bij de Ouden, van de eigenschappen der lucht en der gaz-soorten, van de theorie der verbranding of van die der vallende ligchamen.

Van de scheikunde behoeven wij in het geheel niet te spreken. Die was voor de Ouden een gesloten boek, en, in hare volmaking, zelfs bijna geheel eene vrucht van onze negentiende eeuw. Wij zouden hier niet aristoteles en hippocrates, maar fourcroy en lavoisier met davy, berzelius en liebig moeten vergelijken. Die (zoo als ik) in het begin dezer eeuw, de chemie bij den grooten brugmans geleerd had, en van dien tijd af aan met andere studiën zich had bezig gehouden, zou thans, eene scheikundige les bijwonende, meermalen in de verzoeking komen, om te denken dat 'er over gansch andere zaken gehandeld werd. Ja, de zaken niet alleen, maar de taal zelfs is veranderd.

En nu heb ik nog geen woord gezegd van de groote ontdekkingen van onze dagen, noch van de uitgebreide toepassing die 'er van reeds bekende ontdekkingen op het werkelijke leven, op handelsverkeer, op fabrieken en trafieken, gemaakt wordt.

Grootsch en verheven, indedaad, vertoont zich hier het menschelijk vernuft. Gezwegen van dat aantal, ik zeg niet eens wezenlijke voordeelen, maar slechts gemakken en kleine genoegens, die wij door de gewoonte bijna als de vervulling van noodwendige behoeften beschouwen, en van welke de Ouden zelfs geen denkbeeld hadden; gezwegen van hetgeen wij met onze voorvaderen gemeen hebben, maar wat heeft de Oudheid dat vergeleken kan worden met die der negentiende eeuw geheel eigene wijduitgestrekte toepassing van de stoomkracht op fabrieken, scheepvaart, en middelen van vervoer, wat dat maar eenigzins de merkwaardige uitvinding nabijkomt, die het licht weet aan banden te leggen, en 'er, ten nutte van wetenschap en kunst, de afdrukselen van te bewaren, of de niet minder wonderbare, en zeker nog niet in alle hare kracht gekende, aanwending der electro-magnetische vloeistof!

Is het te verwonderen dat de mensch, wien het gelukt is der natuur een dezer geheimen af te zien, ja hij zelfs die, in het wijduitgestrekte veld der natuurkundige wetenschappen, slechts voortbouwt op de grondslagen door anderen gelegd, zich verheven gevoelt, niet alleen boven de van zulke schoone ontdekkingen geheel onkundige Ouden, maar zelfs boven de grootste mannen van de nog niet zoo lang verloopene eeuwen. Wat is de zoo hoog opgevijzelde kunst om onedele metalen in edele te herscheppen bij de wezenlijk nuttige toepassing der electro-magnetische vloeistof op de loodwitfabrieken, wat beteekent de spiritus rector van THEOPHRASTUS BOMBASTUS PARACELSUS bij de eenvoudige maar alvermogende uitwerking van het door de warmtestof verdunde water! Is het te verwonderen dat hij, die zich met zulke belangrijke zaken bezig houdt, het onderzoek naar hetgeen die zoo onkundige Ouden gedaan, gezegd of gedacht hebben, als een goed tijdverdrijf beschouwt voor iemand, die toch anders niet te doen heeft, maar onwaardig den man, die naar het verkrijgen van kundigheden tracht, die eenig wezenlijk en blijvend nut kunnen aanbrengen! En, daar hij de Ouden, zoo hij ze al inziet, alleen leest om de zaken, en nimmer om de woorden, naauwelijks om de gedachten, is het dan bevreemdend dat hij

het bejammert dat hij zijnen kostelijken tijd aan het aanleeren dier oude, nu toch lang doode en verstorvene, talen heeft moeten besteden, dien hij zoo veel nuttiger tot het ontdekken van iets wezenlijks zou kunnen aanwenden? Is, van dit standpunt uitgaande, de wensch zoo ongerijmd, dien ik eens eenen ijverigen natuuronderzoeker hoorde uiten: Ach! dat er maar een taal ware, dan behoefde men zijn' besten tijd niet aan het leeren van conjugatieën en declinatieën te besteden; en men kon oogenblikkelijk, van de kinderschool af, aan het *positieve* beginnen!

Des te minder, M. H., moet dit alles bevreemden, wanneer wij de rigting nagaan, die de ontzettende meerderheid, welke wij hoe langer hoe meer boven vorige geslachten in de wis- en natuurkundige wetenschappen verkrijgen, aan de algemeene denkwijze geeft, en den invoed dien dit heeft op de waardering van de beoefening der oude letteren niet alleen, maar zelfs van menige andere niet onmiddellijk in het werkelijke leven bruikbare wetenschap.

Wanneer eens een tijdgenoot van LORENZO DE' MEDICI uit den dooden kon worden opgewekt, en in ons midden verkeeren, wanneer de beroemde LEONARDUS ARETINUS, bij voorbeeld, die de studie der regtsgeleerdheid, voor welke hij bestemd was, eenige jaren ter zijde stelde, alleen om het geluk niet te missen van CHRYSOLORAS het grieksch te hooren onderwijzen, wanneer LEONARDUS ARETINUS, zeg ik, eens weder opstond, en hij hoorde den eenen of anderen onzer regtsgeleerden (hij zou het ook van de vermaardste kunnen hooren), met een' glimlach, bekennen dat hij zijn grieksch zoo goed als vergeten heeft, andere zelfs dat zij 'er niet veel van vergeten hebben, zou hij, in weêrwil van onze spoorwegen en electro-magnetische telegrafen, wel een groote gedachte krijgen van onze negentiende eeuw!

Wat zou een HUGO DE GROOT, even groot in de theologie als in de regtsgeleerdheid, wel van onze instellingen van openbaar onderwijs denken, wanneer hij vernam dat, volgens deze, de godgeleerde niet zoo veel van oudere en latere geschiedenis behoeft te weten als de toekomstige pleitbezorger!

En toch, kende hij ons, zoo als wij ons zelve kennen, hij zou 'er niets wonderlijks in vinden; hij zou erkennen dat de godgeleerden geen regt hebben zich over deze karigheid ten opzigte van hunne studieën te beklagen, wijl zij zelve zoo doordrongen zijn van de noodzakelijkheid om al wat maar eenigzins overtollig schijnt, alles waarvan het nut niet dadelijk blijkt, af te snijden, dat ook zij weder op hunne beurt dit beginsel op de wis- en natuurkundige wetenschappen gaan toepassen, gelijk blijkt aan het verzoek dat de hoogeerwaarde vergadering, aan welke de zorg voor de belangen der nederlandsche hervormde kerk is toebetrouwd, aan het hoofd van den staat gedaan heeft, om toch de studenten in de godgeleerdheid te ontheffen van de verpligting om in de wiskunde een examen af te leggen. Is het vreemd dat, waar de regeerders en de leermeesters voorgaan, de geregeerden en de leerlingen volgen? Wanneer de jongeling het gedrukte tarief in handen krijgt, waarin hij ziet wat het hem aan geld en tijd kosten moet, om dezen of genen graad te erlangen, is het hem dan ten kwade te duiden dat hij niet meer doet dan van hem gevorderd wordt; wanneer hij ziet dat van tijd tot tijd de studie gemakkelijker wordt gemaakt, zou het dan niet ongerijmd zijn dat hij zich zelven aan werkzaamheden ging toewijden, die de wetgever zelf voor hem onnoodig verklaart!

Veel bevreemdender is het dat wij, in ons Nederland, ons nog heden ten dage beroemen mogen op het bezit van natuur- en sterrekundigen, die de grieksche Muze even min versmaden, als onze PIETER NIEUWLAND het deed; dat wij nog geneesheeren bezitten, die, als onze PARADYS, HIPPOCRATES en GALENUS in hunne eigene taal lezen, en hunne schriften hoogschatten, dat wij de staatslieden kunnen aanwijzen, die, als de onvergetelijke FALCK, den tijd, hun van ambtsbezigheden overgelaten, bij voorkeur besteden aan de studie der classieken.

Verre zij het van ons eene op zich zelve goede zaak, om het misbruik, dat 'er van gemaakt wordt, of om de nadeelige gevolgen, die zij geheel onschuldig te weeg brengt, te veroordeelen. Maar, waar is het, dat de rigting, welke wij wraken, aan de denkbeelden voornamelijk gegeven wordt door die op zich zelve

hoogst nuttige onderzoekingen en ontdekkingen, waarvan wij de waarde hoogschatten en dankbaar erkennen.

'Er zijn ook, het is waar, bijkomende oorzaken, die wij niet mogen uit het oog verliezen. Eene der redenen van de hooge achting, welke men, in het tijdperk van de herleving der letteren aan de geleerden, en bepaaldelijk aan de beoefenaars der oude letterkunde, bewees, was, in den beginne althans, de betrekkelijk lage stand der beschaving van het publiek, en vooral de schaarschte van mannen van talent en bekwaamheid. De geleerden werden niet alleen tot gezanten gebruikt, omdat men achting had voor hunne geleerdheid, maar ook omdat zij, juist door die geleerdheid, het best geschikt waren om zulk een ambt te bekleeden.

Het latijn was toen de taal der hooge standen; aan de hoven, in diplomatische onderhandelingen, in openbare staatsstukken, werd het altijd gebruikt. Daarom koos men voor zulke werkzaamheden menschen, die die taal, als hunne eigene, wisten te hanteren, en die buitendien, door hunne bekwaamheid in de rede- en redeneerkunst, door hunne kennis van de geschiedenis, het best berekend waren om den souverein aan een vreemd hof te vertegenwoordigen, en 'er zijne belangen voor te staan; gelijk ook blijkt aan den naam van *Oratori* (redenaars), die men in Italië aan de gezanten gaf.

Wij hebben ook gesproken van de ijdelheid en van de mode. Beide werkten toen krachtig ten voordeele, en werken nu even krachtig ten nadeele, van de studie der oudheid. Toen het eene aanbeveling was voor den staatsman, zoowel als voor den beoefenaar der natuurkundige wetenschappen, de schriften der Ouden te kennen en hoog te schatten, zal menigeen, ook van die 'er zich minder op toegelegd hadden, die kennis hebben voorgewend, zonder ze, althans in die mate, te bezitten. Nu het mode is zich hoofdzakelijk bij het *nuttige*, bij hetgeen iets *aanbrengt*, iets *bewerkstelligt*, te bepalen, zal de staatsman, ook al herinnert hij zich met genoegen den tijd, toen hij, nog vrij van zorgen, en ongestoord, voldoende aan jeugdigen lust, TIBULLUS en ANACREON las, het naauwelijks durven erkennen dat hij ook nu nog wel eens, in een gestolen oogenblik, tot het voorwerp zij-

ner oude liefde terugkeert. Nu het mode is steeds naar daadzaken te vragen, zal welligt de natuuronderzoeker, de scheikundige, de berekenaar van eclipsen en cometen, in tegenwoordigheid van anderen ten minste, den HOMERUS of HORATIUS, die hem in den weg mogten komen, met een' medelijdenden glimlach ter zijde schuiven, en op voornamen toon te kennen geven dat hij die op school wel las, maar dat hij thans geen tijd meer heeft, om zich met *fraaije woorden* bezig te houden; en toch, als wij dien zelfden natuurkundige eens in zijn studeervertrek, in zijn laboratorium, konden bespieden, wie weet of wij hem niet wel eens, te midden van zijne kroesen en retorten, omringd van zijne sextanten en teleskopen, als hem eens een sombere bui overviel, het: *Eheu, fugaces, Postume, Postume, labuntur anni!* of het: *Nihil est ab omni parte beatum* onwillekeurig zouden hooren opzeggen, en hem naar zijnen HORATIUS zouden zien grijpen, om 'er dat te vinden, wat wel geen materieel nut aanbrengt, maar wat het harte sterkt, en den geest verheft.

'Er is nog iets. De merkwaardige verandering, die, in het laatst der vorige eeuw, de omverwerping van het oude koningschap, in Frankrijk, in gansch Europa heeft te weeg gebragt, heeft niet alleen op koningen en edelen, maar op alle standen der maatschappij, en zoo ook op de geleerden in het algemeen, en op de oudheidkundigen in het bijzonder, eenen magtigen invloed uitgeoefend. De omwenteling, die, onder vele betreurenswaardige, toch ook goede, gevolgen gehad heeft, heeft niet alleen de scherpe kanten afgerond van het onderscheid dat 'er bestond tusschen vorst en onderdanen, tusschen adel en burgerij; zij heeft niet alleen in het staatsbestuur geboorteregt en titels doen wijken voor het overwigt van kundigheden en talenten, rijkdom en invloed; zij heeft niet alleen den trots gefnuikt van de nakomelingen der oude geslachten: maar zij heeft ook den schoolschen hoogmoed der kamergeleerden doen verdwijnen, en hier, zoo als overal elders, gelijkheid gesteld in plaats van verhovaardiging op vaak nietsbeteekenende voorregten.

Niet alleen de oudheidkundige, maar elk geleerde, weet thans te wel dat het geen toon is, zijn latijn of grieksch, zijne

Pandecten of zijnen Galenus in een gemengd gezelschap te pas te brengen. Het patriciaat der geleerdheid heeft, wat den uiterlijken schijn aangaat, opgehouden, zoo als dat eener hooge afkomst. De prins van de Moskowa bestuurt te Parijs een concert, en in de salons zijn de geleerdste mannen van de onkundigste niet te onderscheiden, dan door de meerderheid van hunnen geest. Hoogleeraren bezoeken de openbare vermakelijkheden, en zetten zich aan de speeltafel tegen over den geringsten plebejer in het rijk der letteren. Is het wonder dat zij niet meer door vorsten worden uitgenoodigd en luisterrijk ontvangen, dat 'er geen *poëtae caesarei* meer openlijk met lauweren omkransd worden, dat ook de grootste mannen, geheel onbekend, en in het incognito der gelijkheid, het land doorreizen, zonder door iemand te worden opgemerkt.

Wij zouden onzer negentiende eeuw echter onregt doen, indien wij beweerden dat zij den dienst der Muzen in het geheel alle eerbewijs ontzegde; maar hare genegenheid heeft ook hierin eene andere rigting gekregen. Gelijk vroeger de dichtkunst, zoo wordt nu de zangkunst met vorstelijke gaven beloond, en gelijk vroeger geleerden, door triomfbogen, de steden binnenreden, zoo worden thans door de menigte de wagens der danseressen ontspannen en juichend voortgesleept.

Maar, schoon wij gaarne erkennen dat, behalve de voorname, door ons vermelde, oorzaak, nog andere hebben medegewerkt, om onze eeuw zoo zeer van de vorige te doen verschillen, het onderscheid is daarom niet minder wezenlijk. De taal- en letterkunde der volken van Europa hebben zich gevormd, en niet naar het voorbeeld der Ouden alleen, maar vaak naar geheel nieuwe, bij hen onbekende, kunstregelen. Onze Tweede Classe zelve heeft, in hare onlangs uitgeschrevene prijsvraag, erkend dat de uitsluitende waardering en beoefening der oude letteren, als rigtsnoer en voorbeeld ook van onze nederlandsche letterkunde, in den laatsten tijd merkelijk zijn afgenomen.

Maar, daar nu deze dingen alzoo zijn, zoo is de vraag of de beoefenaar der oude letteren zijne studie ook nog, behalve voor

de wetenschap zelve, zoo kan inrigten, dat zij eenigermate ten minste voldoe aan de behoeften der eeuw, die wij beleven, en, zoo ja, wat hij doen moet om dat doel te bereiken?

Mij dunkt, 'er is daartoe maar een middel. Men wil in deze eeuw geen moeite doen, zonder onmiddellijke belooning, geen werk, zonder contante betaling; men vraagt van alles waartoe het baat, men heeft steeds het *nut* op het oog: welaan, maken wij de studie der oudheid *nuttig* voor de eeuw in welke wij leven.

De wetenschap, het lijdt geen twijfel, moet in de eerste plaats om de wetenschap beoefend worden. Tot welk doel men de overblijfselen der oudheid ook aanwende, wat men 'er mede beooge, om ze aan te wenden, moet men ze kennen, en, om ze te kennen, moet men ze verstaan, verstaan in den ruimsten zin des woords, niet alleen den zin der woorden, maar den geest der schrijvers, den tijd, in welken zij leefden, de omstandigheden van allerlei aard, die invloed konden hebben op hun schrijven, en wat dies meer zij. De grondslag van dit alles is taalkennis en critiek. Die zijn leven besteed aan het verbeteren en zuiveren van den tekst der oude schrijveren, aan het verklaren van de woorden, die zij gebruikt hebben, en van de zaken over welke zij handelen, doet der wetenschap niet minder nut dan de eerste herstellers der letteren, die de handschriften opzochten en verzamelden. — Dit alles staat op den voorgrond. — Maar dit is zeker, dat die de Ouden niet bestudeert, dan alleen voor zich zelven, om te weten wat zij gezegd hebben, en om dit anderen bekend te maken, hoe groot ook zijne verdiensten zijn mogen voor de wetenschap, voor de behoefte der negentiende eeuw nog niet veel gedaan heeft.

Wat 'er meer gedaan moet worden, leeren ons de groote mannen, wier namen wij hier het eerst vermeldden. Wat 'er, tot PETRARCA's tijd toe, van romeinsche schrijvers in het Westen was bekend gebleven (want 'er bleven 'er toch altijd, ook in den holsten nacht der middeneeuwen, bekend en gelezen), dat werd gelezen om de woorden, om de taal. PETRARCA las de Ouden ter vorming van zijnen smaak, ter veredeling van zijn hart, en niet alleen voor zich zelven, maar ook voor anderen,

Dat deden ook BOCCACCIO en LASCARIS en LEONARDUS ARETINUS en FRANCISCUS PHILELPHUS, en wie verder tot dat schitterend tijdperk behoorden, en daardoor worden de sonnetten, voor LAURA gedicht, en de vertellingjes, door BOCCACCIO opgesteld, nog heden in Italië, en door geheel Europa, met geestdrift gelezen en van buiten geleerd, en veel hooger geacht dan de latijnsche schriften dezer groote mannen. Daardoor werd PETRARCA de vader van het italiaansche lierdicht, en BOCCACCIO het model van het italiaansche proza. Daardoor vonden de woorden, die CHRYSOLORAS en LASCARIS spraken, voor de vorsten, die hen naar vreemde hoven hadden afgevaardigd, geopende ooren en harten. Daardoor waren zij niet alleen nuttig voor hunne leerlingen, maar voor de geheele eeuw, die het geluk had hen te zien geboren worden. Zij waren niet enkel geleerden, maar mannen van de wereld. Toen daarna de nieuwere talen meer beoefend en beschaafd werden, toen elk land bijna van Europa zijne eigene letterkunde kreeg, toen ook in andere standen menschen van talent en bekwaamheid gevonden werden, begonnen de beoefenaars der oude letteren meer uitsluitend tot hunne geleerde onderzoekingen beperkt te worden; deze beperking, deze afzondering verwijderde hen van de wereld, en de wereld van hen. Toen ontsproot de pedanterie, en de schoolvosserij; toen ontstonden de letterkundige twisten en oorlogen, toen de classieke vervloekingen, met welke de in hunne ijdelheid en eigenliefde gekwetste letterkundige mogendheden elkander bekrijgden. Maar, schoon ook de geleerden van beroep eene afzonderlijke caste uitmaakten, de geleerdheid, de eerbied en de hoogachting ten minste voor de oude letteren was, zoo wij zagen, niet bij hen alleen bepaald; deze oefenden op alle standen der maatschappij haren weldadigen invloed uit, op staatslieden, op krijgslieden, zelfs op vrouwen. Indien dan nu in onzen tijd, waarin die algemeenere invloed werkelijk is afgenomen, de geleerden zich blijven afzonderen, dan zal weldra die weldadige uitwerking, die de beoefening der oude letteren pleegt uit te oefenen, voor onze eeuw geheel verloren gaan. Nu zij, die den staat besturen, die in hooge betrekkingen geplaatst zijn, niet meer, als

vroeger, in de school der Ouden gevormd zijn (gunstige uitzonderingen onbegrepen), moeten zij, die in de school der Ouden gevormd zijn, hunnen invloed aanwenden ten nutte van het algemeen, tot heil van staat en kerk, en ter beschaving der geheele natie. De eeuw zelve vordert het. Zij verbiedt den beoefenaar der onde letteren pedant te zijn. Zij noodigt hem uit zich met haar en hare aangelegenheden te bemoeijen. Bij elke gewigtige gelegenheid, waar het de belangen geldt van staat of kerk, moet hij zijne stem doen hooren.

Als in den staat overdreven begrippen van volksheerschappij, van vrijheid en gelijkheid, den boventoon krijgen, moeten zij, die door de ondervinding van vroegere eeuwen zijn wijs geworden, aantoonen wat het is, als de meesten regeren, en hoe ook de rustigste en gehoorzaamste gemeente door de vleitaal van demagogen tot oproer en onwettigen tegenstand kan gebragt worden. Als, ten gevalle van weinigen, de beste krachten eener natie worden uitgeput, en elke heilzame verandering hardnekkig tegengewerkt, dan moeten zij hunne waarschuwende stem verheffen, en, met de geschiedrol in de hand, den afgrond aanwijzen, in welke die overheerschers zich zelve, even goed als de natie, vroeg of laat zullen nederstorten.

Als in de kerk ligtzinnigheid en ongodsdienstigheid de gemoederen van het spoor brengen, moeten zij, als ARISTOPHANES, door den geessel der satyre, of als SOCRATES, door geestige ironie, de sophisten aan de kaak zetten, en zoo de jeugdige harten behoeden voor het verderf.

Als daarentegen onverdraagzaamheid hare stem verheft, als begrippen en leerstellingen als de eenige ware worden voorgedragen, alleen omdat zij eens op zekeren tijd en plaats zijn gepredikt en aangenomen, moeten zij die bladzijde van de geschiedenis van den menschelijken geest opslaan, op welke zijne dwalingen en afwijkingen geboekt staan, moeten zij, waar de christelijke liefde niet meer gehoord wordt, tot gematigdheid en toegevendheid aansporen door het voorbeeld der heidensche humaniteit.

Als onverstand en wansmaak het tooneel betreden, als onbezonnen schrijvers, weggesleept door het voorbeeld, en het spoor

bijster door de verkeerde rigting, die eene kranke verbeeldingskracht geeft aan eenen anders vaak gelukkigen aanleg, in verdichte verhalen, den slagboom wegrukken van eerbied voor den godsdienst en voor de wet, of, door schijnbaar afkeurende, maar boeijende en verleidelijke, schilderingen van eene ontaarde zinnelijkheid, het zedelijk gevoel aanranden, ja zelfs alleen, door ongerijmde voorstellingen van onmogelijke karakters, van eene in het menschelijk hart volstrekt onbestaanbare vereeniging van bloeddorst en edelmoedigheid, van reinheid en ontucht, de eeuwige wetten schenden van het ware en schoone, dat dan de man, die die wetten in de school van PLATO en DEMOSTHENES heeft leeren eerbiedigen, en ze door de ondervinding van alle eeuwen heeft bevestigd gezien, zelf de pen grijpe, en niet wane zijne geleerdheid te onteeren, door metterdaad, al ware het ook in een verdicht verhaal, te toonen hoe innig zedelijke en esthetische schoonheid verwant zijn, hoe op den duur dat alleen behaagt wat waar is, en in de menschelijke natuur gegrond, en hoe gebiedend de kunst vordert, ook zelfs in de voorstelling dier waarheid, de welvoegelijkheid en betamelijkheid in acht te nemen.

Zeker de kracht der stof is groot; maar de kracht van den geest is nog grooter. De mensch heeft der natuur een aantal harer geheimen afgezien; hij heeft eene menigte van die voorwerpen, die de Ouden als goddelijke magten vereerden, aan zijnen wil, aan zijne grillen zelfs, dienstbaar gemaakt: maar, in weêrwil van dit alles, blijft nog een veel grooter aantal van geheimen voor zijn oog met een' ondoordringbaren sluijer bedekt, blijft hij zelf nog van zeer geringe beletselen geheel afhankelijk. Wat daarentegen de geest, wat het gevoel, wat de gedachte kan uitwerken, dat leert ons de geestdrift, en, helaas, de woede van alle godsdienstoorlogen, dat leert ons Azië en een deel van Europa en Africa, overheerd en te onder gebragt door de aanbidders van eenen valschen profeet, dat leeren ons de duizenden en duizenden die haardsteden en altaren, betrekkingen en bezittingen, verlieten, om een klein stukje gronds in het rotsige Palestina te gaan veroveren, dat leeren ons de magtigste vorsten van Europa, de best ingerigte legers, die het hoofd stootten op de woeste drift

en den ongetemden moed van de bijna naakte apostelen eener met het gezond verstand volstrekt onbestaanbare hersenschim. En onze negentiende eeuw, hoe veel waarde zij ook hechte aan het stoffelijke, en aan de zigtbaar en tastbaar nuttige uitwerkselen van de bemoeijingen der wetenschap, onze negentiende eeuw heeft ook hare kennelijk spirituele strekking. Wij zijn veel vooruitgegaan in staatkundige beschaving, in onderwijs, in verlichting (ten opzigte van sommige onderwerpen ten minste), het is niet alleen in de natuur- en scheikunde, dat wij vorderingen gemaakt hebben: en toch heeft die zoo verlichte, zoo kunstrijke, de krachten der natuur op eene zoo wonderdadige wijze aanwendende negentiende eeuw tooneelen aanschouwd, waarover de verlichte menschenvriend in tijden van duisternis zou hebben gebloosd; en toch is die eeuw getuige van de rustelooze werkzaamheid van duizenden, die het verstand aan banden zoeken te leggen en het vrije onderzoek trachten te belemmeren; en toch verneemt die eeuw het krijgsgeschrei, dat uit de digte gelederen van hen opgaat, die den staat onder de voogdij der kerk willen terug brengen; en toch laat die eeuw, in onheilspellende teekenen, den wensch doorschemeren om landen en volken andermaal in bloed en tranen te dompelen, voor de handhaving van het heiligste gestort. Wat kan Europa hier redden? Wat anders zal men stellen tegenover de dwingelandij, die het leven der zielen aantast en dreigt te verstikken, wat anders dan den geest der vrijheid, der waarheid en der menschelijkheid? Waarmede zal men den op nieuw kunstmatig gewekten geest der middeneeuwen bestrijden, dan met den geest der oudheid, door het Christendom veredeld en gezuiverd, die de menschheid koestert en verkwikt en der ontwikkeling nader brengt.

Het is hoog tijd te eindigen. Doch ook zou een nader ontwikkelen van elke bijzonderheid van dit rijke onderwerp ongepast zijn in eene vergadering, uit welker midden ik de levendige voorbeelden zou kunnen aanwijzen, van het ideaal dat ik trachtte te schetsen.

Ik eindig met den wensch, dat vooral deze koninklijke inrigting het prytaneum zij, van waar het altijd onderhouden

licht der waarheid, der vrijheid en der menschelijkheid zijn' weldadigen gloed over Nederland verspreide, en dat elk onzer, met dezelfde innige overtuiging, met welke de edele hersteller der oude letteren het deed, hem dit gebed moge nazeggen:

Gij weet, ô Heer! die alle mijne begeerten en alle mijne verzuchtingen kent, dat ik in deze Letteren nooit anders gezocht heb, dan een goed mensch te worden. Gij weet, ô Heer! die harten en nieren proeft, dat ik nooit zoo ijdel, nooit zoo begeerig naar roem geweest ben (schoon ik niet ontken het soms wel eens geweest te zijn), of ik verlangde toch altijd nog meer *goed* te worden, dan *geleerd!*

De Voorzitter hernam daarop het woord in dezer voege:

Gij hebt, waardige VAN LIMBURG BROUWER! een onderwerp behandeld, even naauw verwant met uwe hoogstgewigtige Ambtsbetrekking als met uwen fijnen geest van opmerking. *Mij* voegt de uitspraak niet over de waardij van *uwe* meeningen. Maar zoo lang de *geest der eeuw* niet het eigenaardig karakter van den Nederlandschen geest zal hebben uitgewischt, zoo lang *de tijdgenoot behoefte* heeft aan ware beschaving, zoo lang zullen wij blijven in het vertrouwen dat de oude Letteren in Nederland niet verwaarloosd worden. Mogen zij duurzaam vrijheid, kennis en verlichting in Nederland bevorderen en hare lessen ook voor de negentiende Eeuw niet verloren gaan.

Ik geef het woord aan den Heer VAN LENNEP tot vervulling der belofte, welke ik bij het openen dezer Vergadering vermeld heb.

De Heer VAN LENNEP zeide:

»Niet zonder reden heeft de Derde Klasse van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut aan de eerbiedwaardige Weduwe van den onvergetelijken A. R. FALCK, door het verzoek, om, even als de Academie te Brussel, met een afgietsel van het in marmer vervaardigde borstbeeld des Overledenen begunstigd te worden, een blijk willen geven van de hooge achting, die zij voor 's mans nagedachtenis voedt. Niet zonder reden heeft zij gewenscht, dat het dagelijksch aanschouwen van dit gedenkstuk mede mogt toebrengen om 's mans verdiensten bij alle de Leden dezer Inrigting

in levendig aandenken te doen blijven. Wat hij, als Medelid, voor en met de Derde Klasse verrigtte, behoef ik thands niet te herhalen, daar het in hare vorige Openbare Zitting reeds op eene zoo treffende wijze is vermeld geworden. Dat hij niet nog in meerdere mate bijzonder voor haar is werkzaam geweest, hoe zoude zij zich des beklagen, bij de herdenking van hetgeen hij in onderscheidene werkkringen voor zijn Vaderland deed, en bepaaldelijk van hetgeen hij, gedurende een vijftal jaren, in welke hem het Ministerie van Openbaar Onderwijs en Nijverheid was toevertrouwd, gedaan heeft voor de onderscheidene vakken, met wier beoefening en uitbreiding de vier Klassen dezer Inrigting zich bezig houden? Ik zwijg van hetgeen hij voor onderwijs en beschaving in de Zuidelijke Nederlanden te weeg bragt. Het wordt thands ook dáár bij velen nu met dankbaarheid herdacht. Maar de vermelding daarvan behoort hier niet en zoude mij ook in zeker opzigt pijnlijk vallen. Doch ik wil hier in de eerste plaats de getuigenis aanhalen, hem bij zijn aftreden uit dat Ministerie en vóór zijn vertrek als Ambassadeur naar Engeland, in 1824, door de Provinciale Commissie van Onderwijs in Noord-Holland gegeven, daarbij hem dankzeggende »voor de getrouwe »en ijverige behartiging van al de belangen van het lagere School-»wezen, de naauwkeurige oplettenheid, waarmede hij gewoon was »alle de stukken der Commissie te lezen en te beoordeelen, de »aanmoediging van hem in hare werkzaamheden ondervonden, »de regtvaardigheid, billijkheid en heuschheid haar bewezen, en »het hoog gewigt door den edelen man gesteld in de bevordering »van het Lager Onderwijs in zijn geliefd Vaderland, waarvan hij," dus drukte de Commissie ten slot zich uit, »nog lang blijven moge »een der beste burgers, de liefde en roem van Nederland." Ik moet voorts, wat het Hooger Onderwijs betreft, herinneren, dat aan hem, als Minister, de Archeologische Leerschool, het Rijks Museum van Natuurlijke Historie en Oudheden te Leyden, en de Veeartsenijschool te Utrecht, derzelver aanzijn te danken hadden. Ik mag alle nog in leven zijnde beoefenaars van Wetenschappen, Letteren en Kunsten, voor zoo ver zij ooit met hem, als Minister, in aanraking kwamen, tot getuigen oproepen

van zijne bereidvaardigheid om zich hunner aan te trekken, om hen met raad en daad van dienst te zijn. Dan, hoeveel nuts ook FALCK in dezen zijnen werkkring stichtte, zal wel iemand onzer het bejammeren, dat hij, en vroeger en later, tot andere werkzaamheden zich geroepen zag? Werd hij wel ooit tot eenigen werkkring geroepen, voor welken hij niet bleek als bij uitnemendheid geschikt te zijn? Schoon eens, tijdens zijn voorts ambteloos leven, in zekeren zin misplaatst als Voorzitter der Commissie van Onderzoek aangaande het nut van ijzeren spoorwegen hier te Lande, wist hij echter ook die plaats met waardigheid en roem te bekleeden. Maar wie vergeet ooit de gewigtige diensten, die hij, als Nederlandsch afgezant en onderhandelaar (in die betrekking, zoo ooit iemand, op zijne plaats) te Parijs, te Weenen, te Londen, aan Koning en Vaderland bewees? Wie den roem, dien hij daar voor zich en zijn Land bij vreemden inoogstte; de achting en bewondering, die hij door omgang en begaafdheden dáár aan mannen, als METTERNICH, CANNING en TALLEYRAND, inboezemde? Ja! een TALLEYRAND zelf (de bewijzen zijn er van voorhanden) bragt gaarne aan het helder oordeel en de groote bekwaamheden van FALCK verdiende hulde toe. En zouden wij, Leden dezer Nederlandsche en ter handhaving mede van den Nederlandschen roem bestemde Inrigting, niet elk gedenkteeken van hem, die bij in- en buitenlander dezen roem zoo uitstekend handhaafde, met een blijden welkomgroet bejegenen? Zouden wij niet elke gelegenheid te baat nemen om ieder naar vermogen eerbewijs te brengen aan 's mans gedachtenis? Ik, die (en dit gaf mij aanleiding om hier op eene anders min gewone wijze als spreker op te treden) ik, die bijna een halve eeuw mij in zijne vriendschap mogt verheugen, die in hem niet slechts den rijk begaafden man vereerde en hoogschatte, maar in FALCK ook vooral den mensch lief had, ik wil niet nalaten bij deze gelegenheid te betuigen, dat hetgeen ik in beide opzigten voor hem gevoelde, nog bij mij in hoogere mate is versterkt geworden, sedert het mij onlangs mogt gebeuren, zijne nagelatene eigenhandige Gedenkschriften te doorlezen. In die Gedenkschriften, door hem met, ik zoude haast zeggen, kinderlijke eenvoudig-

heid, in den hem eigenen gemakkelijken, bevalligen stijl geschreven, ging hij geheel zijnen levensloop van kindsbeen af tot den jare 1837 na, legde getrouw de beginselen, die hem gedreven hadden, open, ontveinsde het niet, waar hij meende gedwaald te hebben, was gereeder om zich zelven, dan om anderen te misprijzen. Maar de man, altijd, waar het Staatsgeheimen gold, zoo ondoordringbaar, bij het behandelen van zaken steeds zoo geheel meester van zijne aandoeningen, toonde zich dáár, zoo als zijne vrienden hem, schoon de meesten nog te weinig, kenden, bij uitnemendheid gevoelig voor de teederste gewaarwordingen van vriendschap, ouderliefde, huwelijksliefde, vol van warmen ijver voor het schoone en goede, en boven alles bezield met hartelijke, vurige liefde voor zijn Vaderland. Eene stellige wilsbepaling des Overledenen heeft het uitgeven dezer Gedenkschriften verboden en alleen aan weinige erkende vrienden het inzien daarvan ter plaatse, waar zij bewaard worden, vergund. Korte vermelding hier te doen van hetgeen bij dat inzien in mij omging, meende ik mij te mogen veroorloven. Misschien zal een ander verder durven gaan en met kiesche ter zijde stelling van datgene, wat tot verbod der uitgave van het geheel aanleiding gaf, daaruit de bouwstoffen verzamelen voor eene levensbeschrijving, uit welke over vele gebeurtenissen van onzen tijd een meer helder licht zal mogen opgaan, maar die tevens en vooral strekke om FALCK nog meer in zijne volle waarde te doen kennen. Moge intusschen het weinige, hier door mij gezegd, reeds aanvankelijk iets tot die hoogere waardeering hebben toegebragt.

De Voorzitter, het woord hernemende, liet hierop volgen:

Zoo voegde het u, waardige VAN LENNEP, van FALCK ter dezer gelegenheid te spreken! België hebbe zijne uitvaart koninklijke eer bewezen! Nederland brengt hem eene stille, meer duurzame en zijner niet minder waardige hulde toe, door zijne verdiensten openlijk te erkennen en zich zijn voorbeeld ter navolging voor te stellen.

Ik breng den dank der derde Klasse van het Instituut aan deze aanzienlijke Vergadering, voor de eer harer tegenwoordigheid en verklaar deze Vijftiende Openbare Vergadering gesloten.

EERSTE KLASSE.

Voortgezette proeven op de woekering (prolificatie) in de topbloemen bij paarsch Vingerhoed.

DOOR

G. VROLIK.

Het geheel ongewone, van op den top der stengels bij *Digitalis purpurea* bloemontwikkeling aan te treffen, doch wel voornamelijk zulk eene te vinden, die de onderste vooruitloopt en van deze door eene klok- of komvormige gedaante ten eenenmale afwijkt, trok ten jare 1841 mijne aandacht zoo zeer, dat ik daardoor werd opgewekt, om den gang der Natuur in opvolgenden wasdom te bespieden. Ik voorzag mij te dien einde van zaad dezer plant, bragt het onmiddelijk daarna in den grond en had het genoegen, daaruit nog hetzelfde jaar een groot aantal plantjes te zien opkomen.

Deze gaven, na behoorlijk te zijn uitgeplant, in het volgende jaar al spoedig blijken van stengschieting; waardoor ik ruime gelegenheid kreeg, om mijne opmerkingen te kunnen voortzetten. Het zij genoeg daaromtrent nu te herinneren, dat bijkans alle in bloei komende stengels op den top met sterk ontwikkelde bloemen prijkten, ja, dat sommigen in weelderigheid zoo ver gingen, van uit het hart der vruchtbeginsels nieuw loof op te stuwen, dat blijken droeg van volkomene gelijkheid met den moedersteng, zoo zelfs, dat uit den top van dit nieuwe loof blijkbaar zich eene overeenkomstige monsterbloem deed verwachten, als waaruit het was opgeschoten.

De groei van dien tweeden steng kwam echter niet tot volkomene ontwikkeling; een aanvankelijk bederf op den top des hoofdstengels belettede zijn verderen wasdom.

Getroffen door het ongewoon verschijnsel, dat zaad van monstreuse bloemen diezelfde gesteldheid had opgeroepen in daaruit voortgeteelde planten, verzamelde ik in het jaar 1842 wederom eenige zaden, en bragt ze onmiddelijk daarna onder de aarde. Even als in 1841, lieten zij mijne weetgierigheid niet onbeloond. Zij ontkiemden in groote menigte en gedroegen zich in het jaar 1843 niet minder vruchtbaar, dan de moederplanten, waarop zij in het vorige jaar gevormd geweest waren. Eene der topbloemen vooral was zoo uitstekend groot en prachtig, dat zij alle vroegere en nevens haar bloeijende in heerlijkheid overtrof.

Hetgeen ik tot hiertoe over mijne waarnemingen en proeven op het voortdurend vermogen van monstervorming door gezegde *Digitalis purpurea* ter herinnering heb bijgebragt, is breeder omschreven in het Tweede Deel van dit Tijdschrift en zou gewis niet andermaal door mij zijn vermeld geworden, bijaldien ik niet gemeend had, den uitslag eener nieuwe reeks van proeven te moeten mededeelen.

Bij het inzamelen van zaad had ik tot nu toe niet bepaald op het oog gehouden, eene keuze tusschen zaadkapsels van monstreuse en niet-monstreuse bloemen, maar dezelve onverschillig bijeengebragt en daarna uitgezaaid. Men was dus onzeker, aan welk zaad men het voortbrengen van nieuwe monstreuse bloemen te danken had, aan dat van de oorspronkelijk monsterachtige topbloem, of aan de welgestelden des stengels, of welligt aan het zaad van allen te gelijk?

Om hierover eene geregelde oplossing te erlangen, werden in het jaar 1843 de zaden afzonderlijk opgezameld uit monstreuse bloemen, afzonderlijk uit wel gevormde, en behoorlijk gescheiden gehouden; daarna uitgezaaid in bloempotten, voorzien van vaste teekens, waaraan de zaailingen van monstreuse en niet monstreuse bloemen te onderscheiden zijn zouden. De zaden van beiden kwamen geregeld op. Hunne voortbrengsels zijn op ver van elkander verwijderde tuinbedden in het voorjaar van 1844

uitgeplant, waarvan de meeste niet hebben nagelaten bloem te dragen.

Wat ik daarbij heb waargenomen, moge dan nu het onderwerp uitmaken dezer mededeeling. Ik bepaal mij het eerst tot die planten, welke uit het zaad van monsterachtige bloemen zijn voortgebragt. Zij zijn achttien in getal, geplant op behoorlijke afstanden, om ruim te kunnen uitstoelen. Zoodra zij in vollen groei waren, vertoonden zij zulk eene kracht in kleur en uiterlijk voorkomen, als ik vroeger bij *paarsch Vingerhoed* mij niet herinner ooit te hebben opgemerkt.

In de maand Junij begon men aan eenigen reeds den opkomenden bloemsteng te zien; welk verschijnsel zich van lieverlede tot zestien planten uitbreidde. Geene van allen echter deed een hoog opschietenden wasdom der stengels verwachten, aangezien het klein getal bloemknoppen, dat zich daaraan vertoonde. Op aller top was de monstreuse vorm onmiskenbaar.

Hoe krachtig het uitbreiden van eene enkele plant voortging, zal kunnen blijken, indien ik vermeld, dat zij omringd werd door tweeenveertig bloemdragende spruiten, nevens den middelsteng op haren top met knop of bloem van monsterachtigen vorm prijkende; geen van al deze stengen nogtans kon lang genoemd worden: immers de middelste bereikte slechts eene hoogte van 9 palm 5 duim; de nevenstengen hadden ieder voor zich eene nog mindere lengte.

Hoewel geene der overige planten in omvang gelijk stond met dit prachtig gewas, gaven zij nogtans alle duidelijke blijken van volkomen welvaren, dragende sommigen zestien, anderen meer of minder zijplanten om den moedersteng, welke alle met prachtige bloemen voorzien waren, waarvan die aan den top bestendig van grootere uitbreiding en monstreusen vorm. Slechts bij eene enkele bepaalde zich de krachtige ontwikkeling van de topbloem, blootelijk tot eene vergrooting van omvang en vermeerdering van geslachtsdeelen, behoudens de oorspronkelijke gedaante eens vingerhoeds. Langs den loop en strekking der stengen vond men zelden monsterachtigen bloemvorm, die zich dan nog meestentijds slechts bepaalde bij zekere onregelmatigheid.

Al de topbloemen der middelstengels en sommige der zijstengels waren woekerende, zoo dat gewoonlijk door het midden van het stampertje een nieuwe bloemsteng begon door te dringen. Zulk een verschijnsel was reeds in het jaar 1842, bij enkele planten door mij waargenomen en van eene derzelven in afbeelding voorgesteld. Bij mijne nadere onderzoekingen in 1843, ben ik daarop terug gekomen, doch ook toen niet geslaagd in het volkomen doen doorgroeijen van dezen nieuwen steng.

Voor de vermoedelijke oorzaak van dit terugblijven des wasdoms, toen houdende het onttrekken der voedende sappen door de lager geplaatste bloemen en zaadhuisjes, heb ik nu deze rede van beletten groei willen wegnemen, door al de knoppen en bloemen van den middelsteng af te plukken op hetzelfde oogenblik, dat de woekerende topbloem begonnen was zich te openen. Merkende, dat de nieuwe steng daarna met meerdere kracht doorgroeide, nam ik drie dagen later daarenboven tien bloemstengen van de uitgestoelde zijplanten weg, en na ettelijke dagen nog tien andere.

De nieuwe stengel bleef aanhouden in wasdom, er begonnen zich reeds knoppen tot opengaan te zetten; zijne monstreuse topbloem was ook merkbaar toegenomen in ontwikkeling, zoodat ik mij durfde vleijen met het volmaakt gelukken mijner proeve. Doch kort daarop scheen de lijn van stilstand eensklaps getrokken te worden, waarbij ik de waarschuwende les ontving: *tot hiertoe en niet verder*. De nieuwe bloemsteng begon teekens te dragen van verwelking en liet het hoofd treurig nederhangen.

Dit teleurstellend overschot eener, hoezeer dan ook mislukte, proeve evenwel niet willende missen, heb ik het van de moederplant afgescheiden, en, de oorzaak van het stilstaan dezes ver gevorderden wasdoms nasporende, bevonden, dat, even als vroeger, ook nu het bederf op de plaats zijns oorsprongs daarvan alleen de rede was.

Niet geheel ontmoedigd door het mislukken dezer eerste proef, ben ik bij eene tweede plant met woekerende bloemen op dezelfde wijze te werk gegaan, doch heb, na gevorderden wasdom

van het doorschietend loof tot zekere hoogte, dezelfde les ontvangen: *tot hiertoe en niet verder*.

Door deze vergeefsche pogingen tot de overtuiging gebragt, dat ik langs dien weg welligt nimmer mijn oogmerk zou komen te bereiken, liet ik, zonder eenige verminking, de overige planten doorgroeijen. Zij gedroegen zich betrekkelijk den doorschietenden steng, gelijk zulks in vroegere jaren door mij ondervonden was, te weten: de nieuwe steng bleef terug in groei, zoodra hij tot eene geringe hoogte door het zaadhuis der monstreuse topbloem was doorgeschoten, en hing weldra verwelkt neder.

Doch hoe geheel verrukt gevoelde ik mij, toen eene prachtige plant met paarsche bloemen niet alleen het zaadhuis van den top, waardoor een nieuwe steng was heengedrongen, in vollen wasdom hield, maar die steng tevens geregeld liet voortgroeijen! Een aantal van dertien bloemknoppen versierde dit nieuwe voortbrengsel, hetwelk, even als de moederplant, eene bloem van monstreusen vorm op zijnen top scheen te zullen dragen. Zijne lengte vermeerderde van dag tot dag; de ontwikkeling der schutblaadjes, hoewel ze klein waren, in vergelijking met die van de moederplant, ging in evenredigheid voort; ook de knoppen namen toe in wasdom, zoodat zelfs de monstreuse topbloem zich in de gedaante eener klok opende, dragende op den rand negen festonnen [1].

Binnen deze bloem vond ik een evenredig getal helmstijltjes, voorzien van even zoo vele dubbele helmkapjes. Het stampertje met zijn vruchtbeginsel en buis werden insgelijks aangetroffen, met een woord, men vond hier eene herhaling van de moederplant in zoo volmaakten, hoewel verkleinden staat, dat men haar met volle regt eene *verjonging*, of, zoo men liever wil, eene *gelijkvorming* zou mogen noemen [2].

Zulk een volkomen te voorschijn treden van een verjongd ge-

[1] Zie Plaat 1.

[2] De Hoogleeraar C. H. SCHULTZ heeft in eene keurige Verhandeling het denkbeeld ontwikkeld, hetwelk men aan *verjonging* der planten heeft te hechten. Het is aan dien beroemden Plantenphysioloog dat ik deze benaming ontleend heb. Zie *die Anaphytose oder Verjüngung der Pflanzen*; Berlin 1843, 8°.

DIGITALIS PURPUREA, PROLIFERA.

A. Vrolik ad nat. del. Lith. v. Meijer & C°

HISTORY

2.

DIGITALIS PURPUREA, PROLIFERA.

B. T. van Loo ad nat. del.

Lith. v. Meijer & Co.

was uit den bloemzetel der moederplant is gewis een hoogstzeldzaam verschijnsel, misschien wel eenig in zijn soort en te voren nimmer gezien. Hoe vreemd dit moge schijnen, ook daarbij is de Natuur, onuitputtelijk in den rijkdom harer voortbrengselen, niet blijven stilstaan. Bij eene dezer planten toch was in de topbloem eene geheele omvorming der helmstijltjes en stampertjes in bloembladen, terwijl tevens door het midden van deze sterke ontwikkeling zulk eene ophooping van knoppen te voorschijn trad, dat men bij de eerste aanschouwing zich naauwlijks een denkbeeld van hare schikking konde vormen. Bij dieper onderzoek evenwel bleek overtuigend, dat al wat men van vruchtbeginsels of zaadkapsel zoude verwacht hebben te vinden, ten eenenmale werd uitgesloten. Geen enkel bewijs liet zich daarvan ontdekken. Het was, als of de Natuur op eens had willen te voorschijn brengen, hetgeen zij in den gewonen regel eerst door het doen rijpen der zaden en het daaruit voortbrengen van gewas mogelijk maakt.

De met bloemknoppen opgehoopte steng was hier niet door het zaadhuis heengedrongen, gelijk in vroegere voorbeelden, maar, als bevattende al de voorwaarden eens vernieuwden wasdoms in zich zelven, scheen hij het voortbrengen en rijp worden van zaad noodeloos te maken.

Zulk een verjongde wasdom nu zal wel de hoogste trap van woekering in het plantenrijk mogen genoemd worden. Gelijk mij geene vroegere waarnemingen bekend zijn bij *Digitalis purpurea* van eenen regelmatig door bloem en zaadhuis heengegroeiden steng, zoo herinner ik mij ook geen voorbeeld van wasdom, aan het nu behandelde gelijk [1]. Het zij echter verre, hierdoor te willen te kennen geven, dat andere Natuuronderzoekers in hunne nasporingen, zonder daarvan openlijke melding te maken, niet even gelukkig zouden geweest zijn. De Natuur toch sluit hare wegen voor niemand, wien het ernst is, haar te raadplegen.

Van deze waarheid ten volle doordrongen, heb ik getracht

---

[1] Zie Plaat 2.

ook nog licht te ontvangen over hetgeen zou plaats hebben, wanneer het zaad der niet monstreuse bloemen van *woekerend Vingerhoed* in wasdom gebragt werd. Een eenvoudig verhaal van mijne bevindingen zij ten slotte hier bijgevoegd.

De uitgeplante zaailingen waren vijftien in getal. Zij waren, zoo als ik straks zeide, ver van de vorige verwijderd, op een tuinbed geplaatst, en groeiden geregeld voort. Op het eerste aanzien merkte men al aanstonds bij dezelve een veel minder krachtig voorkomen. De kleur van het blad was niet zoo donker groen, het blad zelf minder breed en dik. Van de vijftien planten waren op den 12[den] Augustus slechts drie in bloei, terwijl op gelijke dagteekening van Julij reeds velen der zoo even behandelde met bloemen pronkten.

Doch, waarop het hier vooral aankomt, van de drie in volle bloei staande planten waren twee, eene *paarsche* en eene *witte*, met monstreuse bloemen voorzien, op den top des stengels. De derde gedroeg zich bij den eersten aanblik, als gewoon *paarsch Vingerhoed*, zoo in vorm, als in houding en gestalte. Op nader onderzoek evenwel vond men, dat drie der kleinere stengels op den top voorzien waren van monstreuse, klokvormige, ingescheurde bloemen.

Gelijke overhelling tot eene terugkeer in de natuurlijke, of, zal ik liever zeggen, gewone gesteldheid der *Digitalis purpurea* hadden wij vroeger reeds opgemerkt, na het gebruik van gemengd zaad, bij deze en gene planten. Het kan daarom niet vreemd voorkomen, dat dit verschijnsel zich ook openbaart, na eene zaaijing met korrels van andere, dan monsterbloemen des *woekerenden Vingerhoeds*. Meerdere opmerking en dieper nadenken verdient het te voorschijn treden van monsterachtige, ja van woekerende bloemen, gelijk gevonden werden op twee der stengels, tot wier voortbrenging geen ander zaad gediend heeft, dan hetgeen uit de welgevormde bloemen eener *Digitalis prolifera* was genomen.

Komt men daardoor niet als van zelf tot de gedachten, dat deze monstervorming geene toevalligheid is, maar eene bepaalde en vastverordende gesteldheid in het gewas, wiens bewerktui-

ging eene zoodanige wijziging heeft ondergaan, dat het zaad, als de eindbestemming voor de instandhouding zijner voorgangers, daarin blijft deelen, hoezeer dan ook slechts in enkele bloemen de vorm te voorschijn treedt, die deszelfs karakter uitmaakt.

In wijdere bespiegeling van dit zonderling Natuurverschijnsel te treden, houd ik voor overbodig, daar het vermoedelijk ons niet nader brengen zoude tot de ware oorzaak van zijn ontstaan. Ik vergenoeg mij alzoo met de voordragt van hetgeen eene naauwgezette waarneming mij heeft doen kennen, en veroorloof mij alleen deze gelegenheid nog te bezigen ter leering, dat de planten van *Digitalis purpurea*, doorgaans beschouwd als tweejarig, doch vroeger reeds door mij als voortdurend opgegeven, haren rang onder de vaste planten tot heden zijn blijven behouden.

14 Junij 1845.

Over den Boom van BOERHAAVE.

DOOR

C. G. C. REINWARDT.

In den Akademietuin te Leyden bestaat een boom, die in de wandeling vrij algemeen, — niet met den Systematischen en geslachts- en soortnaam wordt aangeduid, maar den enkel individuëlen naam draagt van *den Boom van* BOERHAAVE. Onder dezen naam is dezelve ook buitenlands bekend. *Where is the tree of* BOERHAAVE, is veelal de eerste vraag der Engelschen, wanneer ze den tuin binnentreden. Immers zij hebben van dien boom reeds te huis iets gelezen in de reisverhalen hunner Landgenooten. Zekere D^r. NEILL, heeft in zijn door hem in 1817 uitgegeven *Journal of a horticultural tour*, eene beschrijving, alsmede de afmetingen van den boom gegeven en daarhij eene afbeelding gevoegd. Ik zelf heb een en andermaal schriftelijke aanvragen om nader berigt aangaande dezen boom uit Engeland ontvangen, onder anderen van den voorleden jaar overledenen, welbekenden, vlijtigen LOUDON, aan wien ik dan ook eene nadere beschrijving en afbeelding gezonden heb, waarvan hij in zijn fraai Werk: *Arboretum britannicum* heeft gewag gemaakt. NEILL verhaalt, dat deze boom door BOERHAAVE zelve geplant en geënt, en circa 100 jaren oud is; en zie daar de reden, waarom deze boom met zoo veel algemeene belangstelling opgemerkt en aanschouwd wordt; een schoon bewijs tevens der voortdurende onverflaauwde hulde, die aan den grooten man nog steeds wordt toegebragt.

Deze boom is een zoogenaamde *Pluym Esch*, *bloeijende Esch*, of *Manna Esch*, de *Fraxinus ornus Linn.* of *Ornus Europaea*

BOOM VAN BOERHAAVE,

IN DEN HORTUS BOTANICUS TE LEIDEN.

Pers., dezelfde boomsoort, waarvan in het Zuiden van Europa, vooràl in Siciliën en Calabriën, de Manna wordt ingezameld.

De boom is geënt op eenen stam van den gewonen Esch, welke laatste ook nu nog kennelijk is door eene duidelijke afscheiding, en doordien hij door meerdere dikte en uitgebreidheid tot een kort maar breed voetstuk is uitgezet[1].

Het is aan de boomkwekers bekend, dat deze twee boomsoorten, hoewel tot één natuurlijk geslacht behoorende, echter in de wijze van groei aanmerkelijk verschillen; de gewone Esch namelijk heeft eenen sterkeren groei en zet zich spoediger en meer uit dan de andere; dit onderscheid blijft ook bestaan, wanneer de eene soort op de andere geënt wordt. Men heeft daarvan wel eens gebruik gemaakt, om zonderlinge vormen van boomstammen voort te brengen, door beurtelings de eene soort op de andere te enten, zoo dat zich de gemeenschappelijke stam als eene dunnere kolom op een breed voetstuk — of omgekeerd — of als een bij afwisseling in dunne en dikkere geledingen verdeelde stam vertoont.

Aangaande de geschiedenis van den boom van BOERHAAVE, kan ik met eenige meerdere zekerheid dan NEILL opgeven, dat dezelve bij den leeftijd van BOERHAAVE, niet vroeger dan in het jaar 1737 kan geplant zijn, aangezien in dit jaar de Akademietuin uitgezet en met een stuk grond vergroot werd, waarop tot dien tijd woningen gestaan hadden; en in het daarop volgend jaar, 1738, is BOERHAAVE overleden. In het jaar 1813, in Januarij, wanneer de tuin onder opzigt van den Hoogleeraar BRUGMANS andermaal groote verandering en uitbreiding onderging, moest ook deze boom van BOERHAAVE van zijne standplaats weggeruimd worden. Doch om het toen fraaije gewas te behouden, werd besloten, den boom, met behoud eener groote kluit gronds te verplanten, en naar de plaats, waar dezelve nu staat, over te brengen, hetgeen dan ook niet zonder veel moeite geschied is. De grond werd rondom den boom op genoegzamen afstand van den stam uitgegraven, en daarna door middel van kaapstanders

---

[1] Zie de bijgevoegde Plaat.

enz. opgeligt en vervolgens verplaatst. Het stuk gronds, waarin de wortelen van den boom onbeschadigd bleven vast zitten, werd berekend eene zwaarte van 12000 Ned. ponden te bedragen. Het werk veroorzaakte eene uitgaaf van *f* 260.

De boom was in 1817, toen NEILL denzelven zag en beschreef, nog gaaf en gezond, doch is daarna al meer en meer door bederf aangedaan. Vermoedelijk zal daartoe toch wel de verplanting den eersten grondslag gelegd hebben, ofschoon dit bederf zich niet dan lang daarna geopenbaard heeft. Het voetstuk van den wildstam van den Esch, is nu bijna geheel vergaan, en zoo zeer vermurwd, dat de daarop staande stam door wind of schudden duidelijk bewogen wordt en waggelt, en zeker reeds voor lang zoude zijn omgevallen, was hij niet door stutten ondersteund geworden. Wij hebben dan ook eenige der takken moeten wegnemen, om aan den wind minder vat te geven. Al verder is aan eene zijde van stomp en stam, door het uitvallen van vergaan hout, eene ruime holte ontstaan, terwijl almede boven die opening de entstam in het midden tot eene aanmerkelijke hoogte vergaan, en tot een kooker uitgehold is. Desniettegenstaande groeit de kruin nog steeds voort, is nog altijd bladrijk en bloeit ook nog jaarlijks. Evenwel bepaalt zich het nog levend gedeelte van stomp en ent, datgene namelijk, waarin de gezonde sappen oprijzen, en waardoor de gemeenschap met den grond nog onderhouden wordt, tot weinige plaatsen van het geheel, vooral aan die zijde, waar de genoemde opening is; het vormt aldaar eenen dikken bultigen rand, waarvan die opening omgeven is; doch aan de tegenoverstaande zijde van stomp en entstam, benedenwaarts, is nagenoeg alles dood en saploos, en de schorsch los, verscheurd en gedeeltelijk afgevallen. Daarentegen is de stam van den pluim-Esch verder naar boven, en tot aan de takverspreiding, rondom, zoo veel men zien kan, gezond, groen en sapvoerende.

Op den stam van den pluim-Esch, aan de andere zijde, die aan de opening tegenovergesteld is, iets onder het midden der lengte van den stam, zit een dikke bijna kogelronde bult, een uitwas of *wen*, nagenoeg zoo dik als de stam, d. is 0,400; die bult is almede afgestorven en bestaat nagenoeg geheel uit

vast dood hout, hetwelk even als de stam vrij regelmatig uit jaarlijksche houtlagen of kringen bestaat; echter zijn sommige der kleinere of nader bij het middenpunt geplaatste kringen minder regelmatig en als door ongelijke uitstorting en verspreiding van houtstoffe gevormd. Het is aan een uit den bult gezaagd stuk niet genoegzaam duidelijk, op welke wijze dit uitwas ontstaan is, te meer daar het midden van dat gedeelte, waardoor de bult aan den stam is vastgehecht, vervuurd is; doch daar dit gedeelte tevens het middenpunt der kringen is, zoo is het waarschijnlijk dat een overgebleven gedeelte van eenen afgekapten tak aanleiding tot het ontstaan van dit uitwas zal hebben gegeven. Op sommige plaatsen, en het onderste gedeelte van den bult, heeft eene zeer onregelmatige verspreiding der houtstoffe plaats gehad, zoo dat hier geen kringswijze groei kennelijk is, terwijl ook de houtstoffe zelve in kleur en dichtheid zeer onderscheiden is.

Bij de beschouwing van dezen boom moest ik vooral ook verlangen, de gesteldheid van het hout te kennen daar ter plaats, waar de geënte stam met den wildstam vereenigd is. Ik heb daarom op die plaats een stuk uit het uitwendig nog levend hout laten uitzagen, zoodat in dit stuk een deel der plaats van vereeniging der beide houtsoorten bevat is. Daaraan nu is de vereeniging niet alleen *uitwendig* kennelijk in een kringswijze geleding, maar ook inwendig aan eene scherpe donkere dwarslijn, die tusschen beide houtsoorten geplaatst is. Ter weerszijden dezer lijn is ook het hout nog eenigzins door verschil van kleur onderscheiden; doch minder zigtbaar, omdat het hout reeds voor een groot gedeelte door bederf is aangedaan. Eene meer duidelijke voorstelling van zulk eene vereeniging en groeiwijze van twee door enting verbondene houtsoorten, geeft een ander naar de lengte doorgezaagd stuk hout, waarin beide, door enten verbondene houtsoorten bevat, en de plaats der vereeniging en afscheiding ten duidelijksten zigtbaar zijn. Het is de stam van *Fraxinus verrucosus*, geënt op *Fraxinus excelsior;* hetgeen daarbij opmerking verdient, is, dat de houtlagen onafgebroken en zeer regelmatig naar de lengte van den stam voortloopen, en

dat evenwel ieder houtsoort hare eigene bijzondere gesteldheid en verschil van sappen, aan de kleur kennelijk, behouden heeft; dit is vooral ook zigtbaar aan de schorsch, daar die van *Fr. verrucosus* door dikte, ruwheid en scheuren bij de gladde schorsch van *Fr. excelsior* ten sterksten afsteekt.

Beide deze voorbeelden schijnen mij toe voor de theorie van DU PETIT THOUARS, waarbij een nederdalende groei verondersteld wordt, niet gunstig te zijn.

Blijkt het uit deze voorbeelden reeds dat van beide deze boomsoorten, hoewel naauw vereenigd, en hetzelfde voedsel ontvangende, ieder evenwel voortgaat zijne eigene van die der andere soort verschillende sappen te bereiden, en daaruit bijzondere zelfstandigheden af te scheiden; zulks blijkt al verder daaruit dat de aldus geënte pluim-Esch in Italiën voortgaat, *Manna* af te scheiden; ja men beweert zelfs, dat de geënte boomen bij voorkeur ter inzameling dier zelfstandigheid gekozen worden.

Tot een verder bewijs van dat verschil van sappen in de beide boomsoorten, die onzen stam zamenstellen, dient misschien ook de waarneming, dat uit het vervuurde, vermolmde gedeelte van den stam, twee soorten van paddestoelen voortkomen, van welke de eene uit den stam van den *ornus*, de andere alleen uit den stomp van den *esch* uitgroeit. De zich zeldzamer op den *ornus* vertoonende *fungus*, is de *Polyporus sulphureus*, terwijl het voetstuk, de *esch*, alleen, en veelvuldiger, ja bijna gedurig, den *Polyporus squamosus* voortbrengt. Het verschil kan echter ook veroorzaakt zijn door dat het vergaan gedeelte van den *ornus* eene meer zuivere houtstoffe is, de stomp daarentegen tot eenen meer gevorderden trap van rotting is overgegaan; daarbij van eene groote menigte van insecten doorwoeld wordt, en alzoo ook meer met dierlijke zelfstandigheden, die tot het bestaan van den zwam noodig zijn, vermengd is. De materiele zamenstelling van den daarop groeijende paddestoel bevestigt dit; deze wordt spoedig na dat dezelve ontstaan is, ontbonden, gaat tot rotting over, en verspreidt dan eenen eigenaardigen, sterken, hoogst onaangenamen en zeer bedwelmenden stank. Dezelve draagt dan alle kenmerken eener dierlijke zelfstandigheid in den hoogsten of laat-

sten trap van ontbinding. Bij het chemisch onderzoek heb ik daaruit dan ook geene eigenlijk plantaardige stoffe kunnen afscheiden, geen zoogenaamden *Zwamsuiker* of *Mannit*, die toch een vrij algemeen bestandmiddel der paddestoelen is; denkelijk was dezelve reeds door de spoedig voortgaande ontbinding van deze zwamsoort verdwenen; maar wel heb ik daaruit eene eiwitachtige stoffe, voorts Ammoniak, en, door middel van alkohol, eene, sterk, gelijk traan ruikende olie, alsmede eene vaste schilferachtige vetstof, gelijk aan sperma Ceti (*cetine*) verkregen. Wijders bevatte de asch dezer zwamsoort eene aanmerkelijke hoeveelheid phosphorzure zouten.

Deze zwam is dus uit de overblijfselen der ontbinding van planten en dieren tevens voortgebragt. Hetgeen mij al verder bij het onderzoek van dezen *Polyporus* bevreemde, was de aanmerkelijke hoeveelheid water en andere vlugge deelen, in den verschen nog niet tot ontbinding overgeganen, en evenwel schijnbaar geheel droogen fungus bevat? Immers nadat ik denzelven, bij herhaalde proeven, het zij door uitpersen en droogen, hetzij door uitdroogen alléén, bij eene matige warmte, van alle vochten beroofd had, bleven daarvan aan vaste zelfstandigheid slechts 7 en 8; ja somtijds slechts 4 à 5 procent overig? hoe, moest ik vragen, en in welken staat, kan eene zoo groote hoeveelheid vocht door zoo weinig vaste stoffe gebonden, tot een geheel vast ligchaam gemaakt, en voor het oog onzigtbaar geworden zijn? Dit is derhalve een bijzonder en merkwaardig vermogen van het viltachtig zwamweefsel, van de zoogenaamde *fungine*, het water te binden; eene eigenschap, waarin zij, zoo ver mij bekend is, alle andere ligchamen overtreft, die een soortgelijk vermogen bezitten, zoo als lijm, gom, slijm, de zouten met opzigt tot het krijstalwater, enz. — Een en andermaal gebeurde het, dat wanneer ik den verschen zwam aan eene meerdere warmte blootstelde, dezelve dadelijk tot een vloeibaar vocht smolt, even zoo als gekristalliseerd Glauberzout of als vast rundervet, dat men wil uitsmelten! Deze waarnemingen moesten natuurlijk al verder tot eene andere vraag leiden, tot de vraag namelijk, wat er dan toch te houden is van het voedend vermogen, dat aan de Cham-

pignons, beschouwd als spijs voor den mensch, wordt toegekend. Zelfs BRACONNOT, die vele soorten van Champignons scheikundig onderzocht, en dienaangaande vele belangrijke waarnemingen gedaan heeft, is van oordeel dat daaromtrent, dat namelijk het zwamweefsel of de *fungine*, wanneer zij door warmte en door uitkoken met water van al te vlugge en in water oplosbare deelen, die alleen het schadelijke gedeelte der Champignons uitmaken, beroofd is, een goed voedsel is, geen twijfel kan bestaan. Ten bewijze daarvan haalt hij aan, dat de Champignons in de zuidelijke Departementen van Frankrijk, het dagelijksch voedsel der landlieden zijn, en dat aldaar op sommige tijden hongersnood zoude ontstaan zijn, indien de armoedige inwoonderen geene Champignons hadden kunnen nuttigen. Niettegenstaande dit alles verdient de zaak toch, zoo mij dunkt, nog nader onderzoek, vooral wanneer het, bij zoo veel ander nuttig en goed voedsel, op de keus aankomt, en wanneer men in aanmerking neemt, hoe gering het vaste voedende gedeelte is, in verhouding tot het volume van den Champignon en tot het water en de vlugge en schadelijke deelen. Is dit zelfde reeds meermalen van de aardappelen aangemerkt, van dezen blijft toch na de uitdrooging nog circa $\frac{1}{4}$ van het geheel over, met hoe veel meer regt mag het dan van de Champignons gezegd worden; het voedend vermogen der vaste deelen gelijk gesteld zijnde, zoude men bijna vijfmaal zoo veel Champignons noodig hebben en 94 à 95 meer dan van eene goede graansoort, zonder nog eens het gevaar van verwisseling van eetbare met schadelijke Champignons of eene onvolledige afscheiding der schadelijke deelen in aanmerking te nemen.

Sommige Scheikundigen, houden de Champignons alleen daarom voor een goed voedsel, of schrijven derzelver voedend vermogen alleen daar aan toe, dat ze veel stikstof bevatten; dit gevoelen van eenzijdige Scheikundigen is zoo vreemd, ja zoo ongerijmd, dat het naauwelijks aanhaling en wederlegging zoude verdienen, was het niet nog onlangs in eene der beste en meest verspreide Scheikundige Tijdschriften opgegeven. Vooreerst toch zitten alle schadelijke eigenschappen der vergiftige Champignons

in derzelver stikstofhoudende, vlugge, en in water of andere vochten oplosbare bestanddeelen; van dezen moeten de Champignons vooraf bevrijd worden, zullen ze eetbaar zijn. Wat daarna overblijft, bevat naauwelijks nog stikstof; PAIJEN heeft bevonden dat de aldus gezuiverde *fungine* in zamenstelling geheel overeenkomstig is met de zuivere plantenvezel of *cellulose*, die geen stikstof bevat. Wie moet al verder hier niet denken aan al de organische vergiften uit het dieren-, zoo wel als plantenrijk, die meest alle door eene groote hoeveelheid stikstof gekenmerkt worden; men herinnere zich slechts de *narcotica*, de organische bases of *alcaloidea*, de Cyanhoudende verbindingen, de schadelijke uitvloeisels en voortbrengselen der rotting, de *miasmata paludosa*, de treurige uitwerkselen van bedorven vleeschspijzen, worsten, oesters, enz. voorts de Solanëen, die des te vergiftiger zijn, naar mate ze op eenen sterker gemesten grond gegroeid zijn, en daaruit de producten der rotting onveranderd hebben moeten opnemen. Bij de beoordeeling van goed voedsel komt het niet zoo zeer aan op het meer of min van deze of gene laatste elementaire grondstoffen, als wel op het geheele zamenstel der zelfstandigheid, zoo als die alleen in de hooge bewerktuigde levende ligchamen zelve, hetzij dieren, hetzij planten, door levende organen, wordt bereid en afgescheiden; ze moet dan ook versch en onveranderd zijn, en mag althans door gisting of rotting geene ontbinding ondergaan hebben. In de Champignons kan die bereiding van onderscheidene gezonde voedsels niet gebeuren. Zij zijn noch planten, noch dieren. Men rangschikt ze onder het plantenrijk; doch men is daardoor tot de dwaling vervallen te veronderstellen dat ze ook in aard en wezen met de planten overeenkomstig zijn. Men had daarom misschien beter gedaan, ze in navolging van zekeren Natuurkundige, het was geloof ik, VON MÜNCHHAUSEN, niet tot een der drie aangenomene rijken te betrekken, maar afzonderlijk, als een vierde rijk te beschouwen. Zij bezitten het vermogen niet, — hun eenvoudig weefsel is niet tot die hoogte en in die verscheidenheid bewerktuigd — dat zij zelve zich, gelijk de planten, hunne eigene sappen en voedsels, waaruit andere, nieuwe, en

trapswijze al wederom andere, onderscheidene Organen ontstaan, kunnen bereiden en afscheiden; zulke hoogere levensverrigtingen missen ze ten eenenmale; ze bestaan *uit*, en worden alleen gevoed *door* de voortbrengselen der ontbinding, gisting en rotting van doode planten en dieren; zij bevatten die zoo als zij die ontvangen hebben, zonder ze werkelijk te veranderen of tot andere voedende stoffe, ter vorming van nieuwe Organen om te zetten. Hun bestaan mag dus ook naauwelijks, in eenen physiologischen zin, *leven* genoemd worden. Hun hoogst eenvoudig weefsel is almede een produkt dier sloping en ontbinding, uit een dik, slijmachtig vocht tot een vast, viltig weefsel zamengesteld; hun groei zelve is weinig meer dan een verdere voortgang dier ontbinding, waarmede ze begonnen zijn; nimmer wordt door dezelven zuurstof afgescheiden, maar slechts opgenomen; hunne uitvloeisels zijn dan ook alleen voortbrengselen der gisting; koolzuur vooral wordt uit dezelven gedurig in de lucht afgezonderd.

TWEEDE KLASSE.

De oude gesteldheid en taal dezer landen toegelicht uit de Charters;

DOOR

D. J. VAN LENNEP.

ten vervolge.

Onder de stukken, die over de gesteldheid van Holland in de elfde en twaalfde Eeuw licht verspreiden, mag wel in de eerste plaats gesteld worden de Giftbrief van den jare 1083, bij welken Graaf DIRK de Vijfde alle de Giften door zijne voorzaten aan de Abdij van Egmond gedaan, vermeldt en bevestigt[1]. Hetgeen daarover door KLUIT en anderen reeds gezegd is, laat nog wel iets te zeggen overig. Wij zullen de in dien Giftbrief opgenoemde plaatsen, in welke de Graven landen en hoeven aan de Egmonder Geestelijken in eigendom voor hun onderhoud en dat der Abdij afstonden, achtereenvolgens tot een onderwerp onzer beschouwing maken.

Volgens dien Giftbrief dan, met welken het *Chronicon Egmondanum*, door MELIS STOKE gevolgd, meestal overeenstemt, schonk reeds DIRK de Eerste aan de Abdij van Egmond hoeven en grondbezitting in *Franlo*, in *Alcmere* en in *Callinge*.

Voor *Franlo* heeft het CHRONICON *Fronla*, MELIS[2] *Vroente*. Het

---

[1] Zie MIERIS, *Ch. B. D. I, bl.* 70. KLUIT, *Hist. Crit. Com. Holl.* T. II, P. I, *p.* 119 *seqq.*

[2] B. I, VS. 483.

Verdrag van het jaar 1063, tusschen WILLEM, Bisschop van Utrecht en den Abt van Epternach [1], noemt de plaats *Vronlo*. *Lo* beteekent eene hoog gelegene plaats. Het, elders door MELIS [2] genoemde *Vronen op de geest* is hetzelfde als *Vroonlo*, de hooge landen, aan den Heer behoorende. Want dit is de beteekenis van *Vroon*. Naar den dáár bedoelden *geest*, de hooge landen nabij Sint Pancras, heet nog de daarbij liggende streek *het Geestemer Ambacht*.

Het, hier mede voorkomende, *Alcmere* was dus reeds in dien tijd, zoo niet als stad, immers als vlek bewoond. Dat het zijn naam ontving van nabij gelegen water, lijdt wel geen twijfel. Maar niet kunnen wij aan L. SMIDS [3] toegeven, dat de naam ontleend zoude zijn van *alle de meeren*, waarmede de plaats omgeven was. *Alk* is de naam van een watervogel en van daar, zoo wij meenen, de naam.

Op *Callinge* heeft IO. A LEYDIS, waar hij de Gift vermeldt [4], aangeteekend: *quae modo dicitur Ogha*. HUYDECOPER en KLUIT achten dus, niet zonder grond, het thans nog bestaande *Calantsoog*, bij verbastering dus gezegd voor *Callingsoog*, in den Giftbrief door *Callinge* bedoeld te zijn.

In dezen zelfden Giftbrief van DIRK den Vijfde komen vervolgens die plaatsen voor, in welke zijn voorzaat DIRK de Tweede aan de Egmonder Abdij en Geestelijken, land en hoeve schonk: voorts *Scagen*, het nog thans bestaande dorp *Schagen* in Noordholland; dat alzoo onder de oudste dezer Provincie mag geteld worden. De naamsoorsprong is onzeker. Sommigen achten dien in verband te staan met het Deensche *Schagen* waar het *punt* beteekent en *Schagerrak*, zoodat ook de beteekenis van het woord uit het Deensch zoude kunnen worden opgehelderd. Anderen meenen, dat de *s* er naderhand is bijgevoegd en de naam eigentlijk geweest is *Kagen*, dat is hoogtens in eene waterige landstreek [5].

---

[1] Bij IO. A LEYDIS, *Chron. Belg.* XII, 2. MIERIS, *Ch. B. D. I, bl.* 64.

[2] B. V. VS. 982.

[3] *Schatkamer*, bl. 13.

[4] *Chron. Belg.* VI. c. 13.

[5] Zie SMIDS, *Schatk.*, *bl.* 306.

Vervolgens vindt men in den Giftbrief gemeld *Haragon*, in het CHRONICON en bij MELIS *Haregan*, in de lijst der Utrechtsche Kerkgoederen [1] *Hagarum* voor *Haragum* genoemd. Er bestaat geen dorp meer van dien naam en echter behoeft men niet te twijfelen, welke plaats bedoeld zij. Want nog kent men de zoogenaamde *Hargerzandmennerijen* in de Duinen ten Noorden van Schoorl. De naam zelf duidt *woning op het zand* aan.

Als Giften van DIRK den Tweede worden na *Haragum* in het CHRONICON EGMONDANUM vermeld *in Reniggen* VIII *mansus*, *iuxta claustrum duo mansus:* bij MELIS [2]:

Tote Egmonde ende in Runigghen.

Deze zamenvoeging bewijst, dat ALTING [3] ongelijk had met aan *Rijnegom* bij Leiden te denken en dat dit *Renegghem* ook *Rinnegom* genoemd, in de buurt der Abdij lag, en wel volgens de Chronijk van Egmond [4], tusschen Egmond en de Hoeve. Men heeft dezen naam en plaats meermalen ten bewijze aangevoerd, dat oudtijds een sprank van den Rhijn voorbij Egmond naar zee liep [5]. Opmerkelijk is het dat in den Giftbrief van DIRK den Vijfde deze gift van zijn voorzaat niet vermeld wordt.

Even zoo mist men daarin hetgeen vervolgens in het CHRONICON EGMONDANUM voorkomt *inter villam Elebentem*, *Hemerke quae nominatur*, *et Sutherlem mansus* IIII *et dimidium:* in overeenstemming waarmede MELIS [6] giften vermeldt

Bi Hemskerke en te Sutherem

met verzwijging alzoo van *Elebentem*, welke naam ten tijde van MELIS reeds misschien in onbruik was geraakt en door dien van *Heemskerk* vervangen, doch met eenige waarschijnlijkheid kan verklaard worden door *woonplaats der edele bende.* Men vergelijke het vroeger door ons gezegde omtrent den naam *Teisterband.* Door *Hemskerke* bij MELIS vinden wij het, waarschijnlijk verkeerd geschrevene, *Hemerke* van het CHRONICON opgehelderd,

[1] Bij HEDA, p. 65.
[2] B. 1, vs. 579.
[3] *Not. Germ. Inf.* II, p. 149.
[4] V, bl. 26.
[5] SMIDS, *Schatk.* bl. 275.
[6] B. I, vs. 580.

en ons tevens het oud bestaan gemeld van een thans nog aanwezig dorp ten Noord-Oosten van de Beverwijk. In het meergemeld verdrag tusschen WILLEM, Bisschop van Utrecht, en den Abt van Epternach gesloten, komt het onder den naam van *Hemisenkireca* voor. Het bekende *hem*, woonplaats, staat hier in dezen naam vooraan. Hetgeen MELIS *Sutherem* noemt, vindt men in de naamlijst der goederen van het Utrechtsche Bisdom onder den naam van *Suthrem*. KLUIT echter houdt *Sutherlem*, zoo als duidelijk in het CHRONICON staat, voor den waren naam der plaats, doch merkt te regt aan, dat de aldaar aangeduide ligging in de nabijheid van *Heemskerk* het allezins twijfelachtig maakt, of men wel met sommigen bij dit *Sutherlem* aan de stad Haarlem moet denken, en te meer komt dit ons twijfelachtig voor, daar in bovengenoemde naamlijst lang na de vermelding van *Suthrem* afzonderlijk die van *Haralem* voorkomt. Zoo evenwel de naam *Sutherlem* in het CHRONICON goed gespeld is, kan dezelve wel niet de stad, maar dan toch een ander *Haarlem*, of *oud Haarlem* aangeduid hebben. Er bestond toch oudtijds eene plaats en slot van dien naam tusschen Heemskerk en de Beverwijk [1] en nog heden worden uit de grondvesten van dit slot dikwijls ten gerieve der buurt steenen en puin opgegraven. De naam *Harelhem* of *Haarlem*, door ALTING te regt verklaard *woonplaats op hoogen, droogen grond*, kan aan meer dan eene plaats gegeven zijn geweest.

Het nog bekende *Wimmenum* met het daar tusschen gelegen land tot *Arem* toe, komt in elke vermelding van den ouden Giftbrief voor. Het heet *Wimna* in het CHRONICON, *Winnen* bij MELIS [2], *Wimnon*, meest overeenkomstig met den tegenwoordigen naam, in den Giftbrief van DIRK den Vijfde. *Winnemerswet* en *Aremerswet* werden, volgens plaatsen uit JO. A LEYDIS en anderen, door KLUIT [3] aangehaald, de Noordelijke en Zuidelijke grenzen van het gegeven land genoemd. *Wimmenum* lag ten Noorden van de Abdij, *Arem* ten Zuiden. ALTING [4] acht *Arem*

---

[1] SMIDS, *Schatk.*, *bl.* 126.
[2] B. I, vs. 581.
[3] In *Chronic.*, *p.* 29 *not.* 84.
[4] *Not. Germ. inf.*, II, p. 206.

hetzelfde te zijn als *Arcum*, zoo dat het een, zoo wel als het ander, eene verkorting zoude zijn van *Adrichem*. Doch *Adrichem* lag even buiten de Beverwijk en JO. A LEYDIS[1] stelt de ligging van *Aremerswet*, de Zuidelijke grens van het gegeven land, bezuiden *Baccum* en dus veel benoorden de Beverwijk. Voor *Arem* heeft MELIS *Aran*. Moet men bij dien naam weder aan zand denken, van wege den wortel *ar*, *har* voor hoog? Zeker is hij dan bij den hier bedoelden binnenwaartschen duinkant onzer Provincie allezins eigenaartig en gepast. Er was echter reeds toen veel van dien duinkant bebouwd. De Giftbrief vermeldt *terram omnem cultam et incultam in agris et pascuis*, en *Arem* kan ook afgeleid zijn van *aar* water, dat namelijk, van hetwelk, zoo als wij later zien zullen, *Baccum* zijn naam ontleende. *Wimnum* laat zich eenvoudig verklaren de *woning van Wim* of *Willem*.

Op vele plaatsen waren in dien tijd reeds kerken. In het CHRONICON EGMONDANUM volgt *ecclesiam in Helgolo*, *in Saxnem ecclesiam cum decimatione:* bij MELIS[2]:

> *En de kerke van Heilichlo,*
> *Tiende en kerke van Zassenem.*

In den Giftbrief van DIRK den Vijfde komt eerst de kerk van *Heilgalo* voor; later, na vermelding van andere plaatsen, meer in de nabijheid van eerstgemelde plaats gelegen, die van *Saxnem*. De kerk van *Heilo* dagteekende van de eerste vestiging des Christendoms hier te Lande door de prediking van WILLEBRORD, naar wiens wonderdadige put de plaats *Heilichlo*, bij verkorting *Heilo* genaamd werd. *Zassenem* of *Saxnem* ontving zijn naam naar deszelfs eerste bewoners, hetzij dit Angelsaxen waren, zoo als er ook andere sporen van het verblijf der Angelsaxen in onze Provinciën bestaan, hetzij Saxische verwonnelingen, derwaarts door KAREL den Groote overgevoerd.

In het CHRONICON vindt men, na de vermelding van de Gift in *Saxnem*, die van *in Wallehem tres mansus*: bij MELIS:

---

[1] *Ann. Egm.* C. XII, p. 10.   [2] B. I, vs. 582 volg.

en scoone rente oec in Waelhem.

Volgens de ANNALES EGMUNDANI [1] lag *Walleshem*, zoo als het daar heet, bij Wimmenum, waarschijnlijk aan eene *Waal*, waterpoel of diepte, hoedanige toen in en langs de duinen bij menigte voorhanden waren. In den Giftbrief staat deze plaats niet vermeld.

Oostelijk van Wimmenum en Waelhem lag het, in den Giftbrief, zoo wel als in het CHRONICON voorts vermelde, *Osden*, door MIERIS teregt *Oestdom* verklaard. Want Oestdom bestaat nog in de nabijheid van het daarnevens in beide stukken vermelde *Limban* of *Limben*, bij MELIS [2] *Limmen*, zoo als het dorp nog thans heet. Van *Osden* gewaagt deze Schrijver niet.

De naam *Limmen* kan ontleend zijn van den aard der gronden aldaar, die nog blijken dragen, dat oude overstroomingen er telkens *lijm*, d. i. kleiachtige slib achterlieten.

Voor het, daarna in het CHRONICON vermelde, *Sinithan* moet men uit den Giftbrief en MELIS [3] met KLUIT [4] *Smithan* of *Smithen* lezen. De plaats blijft echter onbekend, schoon uit eene later vermelde gift van SICCO blijkt, dat dezelve op de Geest nevens Noorddorp moet gelegen hebben.

Meer bekend is het volgende *Bacchem*, bij MELIS verkeerdelijk geschreven *Baelhem* voor *Baekhem*, eene fout, die wel eenige aanmerking van HUYDECOPER verdiend had. Te regt worden zij, die den naam *Bacchem*, even als dien van *Bakenes*, afleidden van den Wijngod *Bacchus*, door L. SMIDS [5] en anderen gegispt. *Baeckhem*, of, zoo als het thans heet, *Baccum*, een gehucht nabij Castricum, is *woning aan de beek*, even als *Bakenes* (te Haarlem) *doortogt van de beek:* want beide plaatsen ontleenden hare namen van beeken, uit het duin gevloeid, Baccum van de nog aanwezige, schoon bij de ontginning der koninklijke Duinen onder Castricum en Baccum vergravene *hoepbeek*.

---

[1] C. 12, p. 10.
[2] B. I, vs. 585.
[3] B. I, vs. 586.
[4] In CHRON. EGM. p. 29, Not. 86.
[5] *Schatk.*, bl. 24.

Het na *Baeckhem* in de oude oorkonden vermelde *Ordebolle* vermeet ik mij niet aan te wijzen. De naam doet aan harde kluiten dáár ter plaatse denken; waarschijnlijk dus was Ordebolle Zuid- of Zuidwestwaarts van Limmen gelegen.

Vervolgens vinden wij in het CHRONICON de gift opgeteekend van eenige hoeven in het meer vermelde *Arem*, en de Graaf kan zeer wel, buiten de vroeger vermelde gift van het land tusschen Wimmenum en Arem, ook nog een aantal hoeven in Arem zelf aan de Egmonder Abdij geschonken hebben. Maar bij MELIS [1] staat voor *Arem* hier *Axem* en daardoor kan *Assum* bedoeld zijn, waarvan de naam nog bewaard is in het *Assumerhek* en in *Assumburg*. De Giftbrief van DIRK den Vijfde heeft noch den eenen, noch den anderen naam, en laat ons dus in het onzekere of men in het CHRONICON, dan wel bij MELIS, eene schrijffout moet onderstellen.

Het voorts in alle de stukken vermelde *Thosa* kan met eenige waarschijnlijkheid verklaard worden door *Does*. Dat toch dit woord, van welke beteekenis dan ook, oudtijds in zwang was, bewijst niet slechts *de Does* bij Leiden, maar ook het dorp *Opperdoes* in Noordholland. Er is echter hier, noch aan de eene, noch aan de andere plaats te denken, maar met ALTING [2] aan eene plaats, in de buurt van Castricum gelegen, voor en nevens welk dorp het onder de giften van Graaf AARNOUD vermeld wordt.

Ten opzigte van het daarna volgend *Obbingen* of *Obingen* zijn wij, wat naam en plaats betreft, te zeer in het onzekere, dan dat wij ons eenige gissing zouden veroorloven.

Zeer bekend daarentegen is het, voorts in alle de oorkonden vermelde, *Heemstede*, dat alzoo mede tot Hollands oudste dorpen behoorde.

Opmerking verdient in meer dan een opzigt hetgeen in het CHRONICON volgt en met dezelfde woorden in den giftbrief van DIRK den Vijfde voorkomt, *iuxta flumen Bamestram mansum*. MELIS heeft [3]:

---

[1] B. I, vs. 586.

[2] *Not. Germ. inf.*, II, p. 172.

[3] B. I, vs. 589.

En bi Bemstre gaf hi hem goet.

Hij vertaalde dus *flumen* niet, en misschien was in zijn tijd de rivier reeds tot een meer geworden, die het aangelegen land overdekt had. In *Bamestra* is weder een spoor van het oude dialekt, dat in vele woorden de *a* voor de *e* bezigde. De *Beemster* is eigenlijk *die bevochtigt*, van *be-eemen*, *beëmen*. Het *iuxta* in de boven aangehaalde woorden geeft geene duidelijke aanwijzing. Waarschijnlijk echter lag de hoeve aan de Westzijde van den *Beemster*. Want het is twijfelachtig, of de Graven toen wel reeds aan de Oostzijde van dit water bezittingen hadden.

Beter zouden wij hier over kunnen oordeelen, indien wij konden bepalen, welke streek bedoeld wordt door de in den Giftbrief en het CHRONICON volgende woorden *inter rivulum Sculingleke et Hureslede mans. IIII una cum piscatione.* Het woord *rivulum* zoude kunnen doen denken aan eene duinbeek: doch het bijgevoegde *una cum piscatione* (*de vischernie*, zoo als MELIS [1] het vertaalt) duidt een breeder en dieper water aan. MELIS vertaalde ook:

tusschen Zulinghen de vloet
En Huuslede.

Hoe daarom KLUIT gedacht heeft, dat MELIS voor *Sculingleke*, zoo als in den Giftbrief en het CHRONICON staat, *Sculingbeke*, zoo als de ANNALES EGMONDANI [2] het woord hebben, heeft gelezen, betuigen wij niet te vatten, want *vloet* is nog eer de vertaling van *leke*, dan van *beeke*, en ook zelfs voor *leke* sterk genoeg, vooral daar de Egmondsche oorkonde het als *rivulum* aanduidde. Welligt was in den tijd van MELIS ook deze *rivulus* reeds tot een *vloed* geworden. In *Huuslede*, zoo als MELIS, of *Hureslede*, zoo als de beide andere oorkonden hebben, duidt *lede* insgelijks een' doortogt van water aan. Indien *Hureslede* de ware lezing is, dan zoude men kunnen geneigd zijn om tusschen de twee eerste lettergrepen van dit woord en den eersten in *Urshem*

[1] B. I, vs. 592. [2] P. 10.

eenige verwantschap te zoeken, waaruit dan volgen zoude dat reeds in dien tijd de Graven ook op verren afstand Westelijk van den Beemster gronden in eigendom bezaten. Wij achten dit echter min waarschijnlijk.

Bij MELIS volgt, in overeenkomst met den Giftbrief en het CHRONICON:

In Velzen lant en den outaer
Sint Aechten daye dore, dats waer.

Ook Velzen mogt zich op eene oude vestiging van het Christendom aldaar beroemen en had dus reeds vroeg kerk en altaar, waarvan het gebruik en voordeel gedurende Sint Aechtensdag door den Graaf aan de Egmonder Abdij geschonken werd. In het verdrag tusschen den Utrechtschen Bisschop en den Abt van Epternach wordt daarom Velzen (met den naam van *Velserenburch*) even als Heilichlo, Vlaardingen, Kerkwerve en Pethem, onder de moederkerken gerangschikt. In den Giftbrief van DIRK den Vijfde staat voor Velzen *Velson*, zoo als vroeger *Scagon*, *Haragon*, *Wimnon*. Dit *Velson* leverde misschien den eenigen grond voor het oude sprookjen, dat de plaats haren naam zoude ontleend hebben van zekeren *fellen zoen* aldaar getroffen. JO. A LEYDIS, in zijne Kronijk van deze giften sprekende [1] schreef *Velsom*. Doch *om* of *on* is waarschijnlijk niets anders dan *home* voor *heim*, woonplaats. Het blijft dan echter onzeker, of men bij de eerste lettergreep te denken hebbe aan *Veld*, dan wel den naamsoorsprong zoeken moet in *wel*, d. i. bronwel, hoedanige vele in die streek aanwezig zijn.

De gift der kerk van *Forenholte* of *Forholte* met de tienden wordt mede in alle de oorkonden vermeld. Bij MELIS [2] heet de plaats reeds, zoo als nu, *Voerhout*, d. i. Voorhout.

De volgende woorden in het CHRONICON *et Northgam cum decimatione* schijnen ook mij toe zoo verstaan te moeten worden, dat hier evenzeer de gift der kerk bedoeld zij, al stelt men niet met KLUIT, dat het woord *ecclesiam* is weggevallen, hetgeen trouwens ook niet, zoo als hij wil, uit den Giftbrief van DIRK

---

[1] Lib. VII, c. 5. [2] B. I, vs. 595.

den Vijfde blijkt. Want in dien brief wordt *Northga* onder de giften van DIRK den Tweede niet vermeld. Ook MELIS las zeker het woord *ecclesiam* niet; want hij heeft alleen

Die tiende van Nortike die stede.

Men merke op, dat hij zich hier reeds van de latere benaming van het dorp bedient voor het oudere *Northga*, over hetwelk wij vroeger handelden.

Als laatste gift van DIRK den Tweede vermeldt het CHRONICON: *in Alcmare omne telonium*; bij MELIS:

In Alkmaer die tolne al te male.

Belangrijk is deze vermelding, die ook in den Giftbrief voorkomt, wijl daaruit blijkt dat Alkmaar toen de plaats was van gemeenschap en doorvoer tusschen de Kennemers en Westfriezen, waar de Graaf dus met voordeel een tol geplaatst had, welk voordeel hij nu aan de Egmonder Abdij afstond. Bij Alkmaar moest men het water over, dat Kennemerland van Westfriesland scheidde.

Ook de zoon en opvolger van DIRK den Tweede, Graaf AARNOUD, schonk giften aan de Abdij van Egmond. Als zoodanige vermeldt de Giftbrief geschonken landen en hoeven *in Thosa*, *in Velson*, *in Saxnem*, *in Northga*, over welke namen en plaatsen vroeger door ons gehandeld is: doch er komen ook andere namen in voor, over welke wij nu moeten spreken. Vooreerst wordt tusschen *Thosa* en *Velson* vermeld *Kasterchem*, in het CHRONICON *Kastrihem*, bij MELIS[1] *Castrichem*, het nog bekende *Castricum*, welke plaats zeker haren naam ontleende van de ligging. Eigenlijk heette zij *Gaastergom* of *Gaasterheim*, d. i. *woning op de geest*, waarvoor men toen *gaast* zeide. Getuige daarvan ook het nog onder den ouden naam bekende, in Friesland gelegen, *Gaasterland*. Als dezelfde brief later onder de giften van AARNOUDS zoon SICCO *terram super Gest, nominatam Nortthorp* vermeldt, wordt de *geest* bedoeld, naar welke *Cas-*

---

[1] B. I, vs. 869.

tricum genoemd is. Deze strekt zich Oostwaarts uit tot aan *Uitgeest*, dat mede van die geest zijn naam heeft.

Voorts volgt, na *Velson*, *Saxnem*, *Northga*, de vermelding van hoeven geschonken in *Lopsen*. Op de naamlijst der goederen van het Utrechtsche Bisdom komt voor *Loppishem iuxta Rhenum*, denkelijk dezelfde plaats, die dan waarschijnlijk in de buurt van *Leiden* was gelegen, wijl dáár oudtijds buiten de Rhijnsburgerpoort een klooster was, *Lopsen* genaamd, en ook de naastvolgende, in den Giftbrief vermelde, plaatsen tot Leiden en deszelfs nabijheid betrekking hebben. Dat de plaats hier *Lopsen*, elders *Loppishem* genoemd wordt, schijnt het bewijs op te leveren, dat in de namen van plaatsen de uitgang *en* zoowel eene verbastering van *heim*, als *on* of *om* van *hom* zijn kan. Zoo wordt door *Osden* en *Oestdom*, hier boven vermeld, gelijkelijk *Oostheim* aangeduid.

Er volgt in den Giftbrief *iuxta flumen Marne mansum I.* MELIS [1]:

tenen watre, dat men die Maerne seide.

Ongetwijfeld is het water bedoeld, van hetwelk ook de *Marenkerk* te Leiden haren naam heeft.

Onmiddellijk volgt nu melding van eene gift *in villa Leythen*, (in het CHRONICON *Leyden*); bij MELIS:

in de poert tote Leiden.

Hij verstond er dus eene stad door. Onzeker is het echter, of dit door *villa* bedoeld wordt. KLUIT doet opmerken, dat in de ANNALES EGMONDANI voor *Leythen* staat *Leytheim*, hetgeen mede kan dienen tot staving van het zoo even door ons aangevoerde. Men kan dan ook geneigd zijn om met KLUIT den naam te verklaren door *woonplaats aan de Leede*, die, zegt hij, vroeger misschien daar langs liep [2].

Het volgende *in villa Bergan ob occidente Rheni posita* wil KLUIT geenszins van *Bergen* in Kennemerland verstaan hebben,

---

[1] B. I, vs. 873.

[2] Ad CHRONICON p. 37, not. 21.

maar van den *Bergschen hoek* bij de *oude Lee*. Als hoofdreden echter, waarom men hier aan een Zuidelijker *Bergen* dan het Noordhollandsche denken zoude, is alleen deze aan te voeren, dat in dit gedeelte van den Giftbrief de plaatsen vermeld worden, zoo als zij volgen, van het Noorden gaande naar het Zuiden: *Thosa*, *Kastrichem*, *Velsen*, *Saxnem*, *Vorholten*, *Nortgha*, *Lopsen*, *Marne*, *Leyden*, *Bergen*, *Flardinga*. Doch de woorden *ab occidente Rheni* laten zich kwalijk passen op de plaats door KLUIT aangewezen, tenzij men door *Rhijn* verstaan wil het water, dat later de Haarlemmermeer ontstaan deed en zeker van den Rhijn afstroomde. Als men daarentegen uit den naam *Rijnigem* besluit, dat een sprank van den Rhijn oudtijds Noordwaarts langs Egmond geloopen heeft, dan had die sprank buiten tegenspraak het Noordhollandsche Bergen ten Westen, en er is voor zoodanig besluit te meer grond, omdat de naam van *Rhijn* en *ouden Rhijn* nog bewaard is in een water, dat, van het Zuiden afkomende, zich niet ver van Uitgeest vereenigt met de Dije, welk water dan verder naar en langs Alkmaar loopt, en, nog meer Noordwaarts, oudtijds onder den naam van *Richara* of *Reekere* als grens van Kennemerland en Westfriesland bekend was en toen bij Petten in zee liep [1].

Als laatste geschenk van AARNOUD vermeldt de oude Giftbrief *Ecclesiam Flardinga cum decimatione terrae inter fluvium Matlinge et rivulum Thurlede, qui vocatur Harga;* het CHRONICON even zoo, doch *Mathinge* voor *Matlinge*. MELIS [2] heeft eenvoudig zonder vermelding van water

den tienden mede
Tusschen Mattinghe en Durlede.

Ik acht *Matlinge* de ware spelling te zijn, als die met H. JUNIUS [3] het daar voor houde, dat *Linge* een gepaste naam is voor elk traag vlietend water, hoedanig hier langs *maden*, d. i. weilanden liep. Met dit *Mattinge* of *Mattlinghe* brengen DOUZA en AL-

---

[1] Zie *Kronijk van Medemblik*, bl. 85.

[2] B. I, vs. 873 volg.

[3] *Batavia* p. 112 et 483.

TING [1] de benaming van het huis te *Mathenes* in verband, welk huis zeker niet ver verwijderd stond van de vliet *Harga*, thands nog als *de oude Hark* bekend, tusschen Vlaardingen en Schiedam, vroeger ook *Thurlede* of *Durlede* van het doorvlieten genoemd.

Wij willen de plaatsen in den Giftbrief vermeld tot op het eind van dezen nagaan. AARNOUTS zoon, Graaf DIRK de Derde, wordt dáár gezegd aan Sint ADALBERT geschonken te hebben, landen en hoeven in *Radenburgare* en *Radenburge broke*, in *Suetan*, in *Waldmanne venna*, in 's Graven *Fritgersa*. In het CHRONICON, waar hetzelfde vermeld wordt, is *venna* verkeerdelijk achtergelaten. *Waldmanne venna* is het Veen van Waldman, dus genoemd alzoo naar een' vroegeren eigenaar, gelijk dit toen veel de gewoonte was ter aanduiding van plaatsen. Nog verkeerder heeft MELIS [2] *in Waldunen*. Ook zijn bij hem [3] *Kadenborch* en *Kadenborch broec* misstellingen, daar *Radenburch* ook voorkomt in de ANNALES EGMONDENSES [4] en op de lijst der goederen van de Abdij bij MIERIS [5], zijnde waarschijnlijk hetzelfde, als *Rodenburg* op de lijst der goederen van het Utrechtsch Bisdom nevens *Leithen* en *Loppishem* vermeld, gelijk hier op *Radenburch* volgt *Suetan*, later *Zwieten* genoemd. Al het hier geschonkene lag dus in Zuidholland, in de buurt van Leyden. Waarschijnlijk lag ook in die buurt het in den Giftbrief bedoelde, 's Graven *Fritgersa*, bij MELIS *Vrijtghers*, d. i. vrij gras, weiland, den Grave toebehoorende, doch waarop hij toeliet vee te weiden tegen het daarvoor bepaalde weiloon [6]. Voor de door DIRK den Derde uit zijn *vrijtgers* geschonken weiden werden jaarlijks zestien oncen betaald; even zoo veel was de opbrengst van het vroeger vermelde veenland, waartegen hij, die het opbragt, vrijheid had om aldaar te veenen.

Als giften door AARNOUTS tweeden zoon SICCO aan de Abdij geschonken, komen, behalve het vroeger door ons vermelde

---

[1] *Not. Germ. inf.* II, p. 123.

[2] B. I, vs. 936.

[3] vs. 931 volg.

[4] p. 13.

[5] *Ch. B.* D. I, bl. 106.

[6] Zie KLUIT in CHRON. p. 40, Not. 30.

Northorpe op de *Geest* en het daar nevens gelegen *Smithen*, nog in den Giftbrief voor *Adgeringelant*, *Hildebrandislant*, *Siuuirdingelant*, *Lantlosamade* en gelden te ontvangen in *Ekerslato* en in *Banez*. Ook hier treft men wederom plaatsen aan, genoemd naar hen, die eens eigenaars waren, dus naar ADGEER, HILDEBRAND, SIWERD, onder welken laatsten naam SICCO zelf wel voorkomt. Misschien was naar hem het land genoemd; misschien ook naar hem, die langen tijd balling en landloos was, *Lantlosamade*, ten zij men liever aan den naam van Landslot (Lancelot), later nog de voornaam van een der BREDERODES, denke. Alle deze plaatsen vindt men ook in het CHRONICON vermeld. Maar MELIS [1] begrijpt ze alle onder:

't Lant op die gheest

en geeft voorts op

drie pont ten jaar in Akerslote.

waar de naam der plaats, even als in het CHRONICON, met den thans bestaanden overeenkomt. Doch voor *Banez*, zoo als met den Giftbrief het CHRONICON, heeft MELIS [2] *Meban*, van waar, is moeijelijk te raden, want op de lijst der goederen van de Abdij bij MIERIS komt geene plaats van dien naam voor, wel daarentegen *Banez*, hetgeen KLUIT onder de thans nog bekende namen stelt. Misschien achtte hij het eene verkorting van *Bakenes*. Ik twijfel.

Laatstelijk vindt men in den Giftbrief gewag van door FLORIS den Eerste aan de Abdij geschonken landen en hoeven of woningen in *Escmundelf*, in *Buschhusa*, in *Scherwich* en bij *Delf*. Door den laatsten naam versta men de gracht, bij welke later de stad gesticht werd, waarin toen de Egmondsche Abdij verkregen regten behield [3]. *Boschhuizen* lag onder Soeterwoude, digt bij Leiden. Onmiddelijk na deze plaats wordt op de lijst der goederen van de Abdij, bij MELIS, even als in den Giftbrief,

---

[1] B. I, vs. 944. [2] B. I, vs. 945.

[3] Zie KLUIT in CHRON. EGMOND., p. 48, Not. 56.

Scherwich vermeld, zoodat het schijnt niet ver van Boschhuizen gelegen te hebben. *Escmundelf* daarentegen lag in een geheel anderen hoek. MELIS [1] heeft daarvoor verkeerdelijk *Espendelf*, maar in de overeenkomst tusschen WILLEM, Bisschop van Utrecht, en den Abt van Epternach, ook in eene soortgelijke oorkonde bij MIERIS [2], vindt men de plaats genoemd *Ascmannendelf*, waarschijnlijk naar de mannen van *Ascum*, *Aksum*, of *Assum*, die daar gedolven hadden. *Assendelft* is eene latere verkorting van dien naam. *Ascum* bij omzetting *Aksum*, schijnt ons toe woning aan de *aa*, d. i. het water, te beduiden.

---

[1] B. I, vs. 1066. [2] Ch. B. D. I, bl. 102.

NOG IETS OVER

HENDRIK RUSE,

DOOR

MR. J. C. DE JONGE,

Lid der Tweede Klasse.

Twee jaren geleden deelde ik aan de Klasse, in hare vergadering van 30 Maart 1843, eene levensschets mede van HENDRIK RUSE, welke daarna is opgenomen in het Nommer I van het Tijdschrift: *het Instituut*, van dat jaar. Bij die mededeeling zeide ik dat, ofschoon ik het geluk had mogen hebben, onderscheidene, niet onbelangrijke bijzonderheden omtrent dezen weinig bekenden Nederlander te ontdekken, er toch nog veel was hetwelk duister en onvolledig bleef, doch ik gaf tevens den wensch te kennen, dat nadere ontdekkingen meerder licht over RUSE's lotgevallen en verdiensten zouden verspreiden.

Sedert dien tijd ben ik voortgegaan met nasporingen te doen, en ik ben er, naar ik mij vleije, in geslaagd, nog eenige wetenswaardige bijzonderheden omtrent RUSE te ontdekken, welke ik de vrijheid neem thans der Klasse aan te bieden.

Hetgeen door mij omtrent RUSE nader is kunnen opgespoord worden, betreft in de eerste plaats, zijne lotgevallen, en in de tweede, zijne geschriften en verdiensten als Vestingbouwkundige.

I. In mijne Levensschets van RUSE zeide ik, dat zijne lotgevallen, na hij de betrekking van Ingenieur en Kapitein over eene kompagnie stadsvoetknechten te Amsterdam eenigen tijd bekleed had, met mindere zekerheid bekend waren; dat het niet bleek, of hij uit de krijgsdienst van Amsterdam in die des Hertogs VAN BRUNSWIJK en vervolgens in die van Denemarken, dan wel regt-

streeks uit de eerste tot de laatste overgegaan ware, en dat zijne verrigtingen en lotgevallen in dat Rijk wel uit eenige bewaard gebleven opschriften min of meer bekend waren, doch dat aan de volledige kennis daarvan nog zeer veel ontbrak. De nadere ontdekkingen helderen het een en ander op.

De berigten, welke mij omtrent RUSE thans ter hand kwamen, bevestigen, dat hij de vesting Harburg, die door den Ingenieur PARCHEVAL gesticht, maar waarvan de bouw gebrekkig was, verbeterd en genoegzaam op nieuw aangelegd heeft toen hij nog in dienst van Amsterdam was, en dat hij van tijd tot tijd naar Brunswijk reisde om de door hem ontworpen werken in oogenschouw te nemen, doch telkens herwaarts terugkeerde. Ook werden de vestingwerken van Luneburg en die van den daarbij liggenden Kalckberg, op last des Hertogs van Brunswijk, te dezen tijde door hem verbeterd. Bovendien getuigt RUSE zelf, dat hij in die dagen insgelijks de vestingwerken van Gluckstadt naar zijne verbeterde wijs inrigtte, eene daad welke ik wel vermoedde, doch die tot dusverre door geene bewijzen kon gestaafd worden, en die ik meende, dat tot een later tijdvak van zijn leven behoorde.

Het wel slagen van de versterking dier gewigtige stad en de roem, dien RUSE door zijne Geschriften en door het aanleggen van Harburg en andere Brunswijksche vestingen verworven had, zullen vermoedelijk FREDERIK III, Koning van Denemarken, bewogen hebben, hem over te halen, om tot zijne dienst over te gaan. Dit geschiedde vóór het jaar 1666, omtrent welken tijd hij de dienst van Amsterdam zal verlaten hebben en terstond in Deensche getreden zijn, zonder immer zich vast aan den Hertog van Brunswijk te hebben verbonden, waarvoor althans geene de minste bewijzen bestaan.

In Denemarken gekomen, werd hem door Koning FREDERIK opgedragen de versterking van Christianpriesz, anders ook Friederichsört genaamd, eene vesting in het Hertogdom Sleeswijk, op de grenzen van Holstein en aan de golf of haven van Kiel gelegen, tot beveiliging van welke golf deze vesting thans verbeterd werd. Hiermede hield RUSE zich twee jaren bezig, waar-

na dezelfde Vorst hem in den jare 1668 gelastte, de vesting Rendsburg ganschelijk te verbouwen en naar zijne wijze van versterking uit te leggen en in te rigten. De aanleiding tot dezen last schijnt geweest te zijn, dat deze stad, die op een eiland in de rivier de Eider ligt en te dien tijde eene der voornaamste Holsteinsche grensvestingen tot dekking van Sleeswijk was, gedurende den Dertigjarigen Oorlog, eerst door de Keizerlijken daarna door de Zweedsche troepen veroverd was. Koning FREDERIK wenschte, door het beter bevestigen der stad dit voor het vervolg te beletten, opdat het hertogdom Sleeswijk, dat na de vermeestering dier vesting anderzins geheel voor den vijand open lag, voor zulke rampen mogt beveiligd worden. RUSE kweet zich met zijnen gewonen ijver van deze taak. Vier jaren lang arbeidde hij met 3000 manschappen aan de uitbreiding, verandering en geheel nieuwen aanleg van Rendsburg, waarbij hij, onder anderen, die vesting bijkans eens zoo groot maakte als zij tot hier toe geweest was, en onderscheidene hoogten, die voor hare verdediging schadelijk konden zijn, in haren ringmuur besloot. Dien ten gevolge geraakte Rendsburg in zoodanig eene uitmuntende gesteldheid, dat zij van nu af eene der beste vestingen was, welke Denemarken op het vaste land bezat, gelijk zij nu nog de voornaamste wapenplaats van dat rijk in die oorden is.

Nog vóór de voltooijing dezer vesting ontving RUSE, zoo van Koning FREDERIK als van diens opvolger, CHRISTIAAN V, treffende bewijzen van hunne tevredenheid over de door hem verrigtte werkzaamheden. Hij werd achtervolgens door die Monarchen benoemd tot Vestingbouw-Directeur, Generaal-Wachtmeester en Generaal-Majoor; werd als Gezant met eene zending, aan welk Hof is onbekend, belast; werd in Mei of Junij 1671 tot Baron verheven, en op den 25[ten] October van hetzelfde jaar viel hem de hooge onderscheiding te beurt, door Koning CHRISTIAAN V benoemd te worden tot Ridder der Dannebrogsorde, bij gelegenheid dat die Vorst deze orde, welke in verval was geraakt, vernieuwde tot viering der doopsplegtigheid van zijnen zoon, den Kroonprins. Het is niet onwaarschijnlijk, gelijk gemeenlijk bij zulk eene verheffing geschiedt, dat RUSE, toen hij tot Baron be-

noemd werd, het adellijke wapen ontving, zoo als ik dit in zijne Levensschets beschreven heb. In die schets opperde ik het vermoeden, of de in dat wapen voorkomende versterkte en met de Deensche vlag versierde toren, staande op rotsen, door de zee of het water bespoeld, hem gegeven ware ter gedachtenis aan den herbouw van de vesting Gluckstadt. Doch, daar hij de vestingwerken van die stad reeds verbeterde, toen hij nog niet in Deensche dienst getreden was, en het veeleer te vermoeden is, dat hij zijn adellijk wapen bij gelegenheid zijner verheffing tot Baron zal gekregen hebben, zoo komt het mij thans waarschijnlijker voor, dat de vermelde toren opgenomen is in het wapen van RUSE ter herinnering van de versterking van Rendsburg, waarmede hij juist bezig was, toen hij tot Baron benoemd werd. Dit gevoelen komt mij bovendien nog daarom aannemelijk voor, dewijl Rendsburg ligt op een eiland dat door de Eider bespoeld wordt, en vooral, omdat men vindt aangeteekend, dat die stad, behalve door een kasteel, ook door eenen ronden, aan de westzijde der stad gelegen toren beschermd werd. Is het niet zeer waarschijnlijk, dat het die toren is, welke in het wapen van RUSE gezien wordt?

Ofschoon verwijderd van zijn Vaderland en in vreemde dienst, waren de verdiensten van RUSE geenszins bij zijne Landgenooten in vergetelheid geraakt; in tegendeel, de roem en eere, die hij in Denemarken had verworven, wekten het verlangen op, om van zijne verkregene kundigheden ten nutte van den Staat gebruik te maken. Dit was het geval in het begin van het vermaarde jaar 1672, toen Nederland van alle kanten, zoo wel van de land- als van de zeezijde, in de uiterste benaauwdheid gebragt werd en eenige gewesten voor 's vijands overmagt moesten bukken. Onder de provinciën, die bijzonder bedreigd werden, behoorde Groningen, hetwelk, zoodra de oorlog zou uitbreken, eenen aanval van den Bisschop van Munster had te wachten. Gelijk in geheel Nederland, waren ook hier de verdedigingmiddelen gering en de vestingen in zwakken toestand. De Staten van Groningen begrepen uit dien hoofde, dat het pligt was bij tijds handen aan het werk te slaan om, ware het mogelijk, het

gevaar af te wenden, en daartoe den raad en de hulp in te roepen van een of meerdere ervaren krijgsoversten. De Staten meenden dien krijgsoverste in hunnen landgenoot, den Generaal-Majoor RUSE te zullen vinden, waarom zij op den 22sten Januarij des genoemden jaars een besluit namen, waarbij zij goedvonden, »hem bij missive te verzoeken, dat Sijn Edele hem herwaarts »gelieve te transporteeren ende dese Provincie dienen van der»zelver consideratien en advijs over de meerder verseeckeringe der »geseide Provincie, deser stadt en de forten daer omtrent gele»gen [1]." Aan dit verzoek, hoe vereerend anderzins voor hem, schijnt door RUSE echter niet voldaan te zijn. Men vindt ten minste daarvan geene melding in de Resolutiën der Staten van Groningen, en weinige dagen nadat de oorlog met den Bisschop had aangevangen, werden door Gedeputeerden van Stad en Lande uit hun midden twee afgevaardigden benoemd, om zich naar Coevorden en andere bedreigde punten te begeven, ten einde maatregelen te beramen en te nemen tot verdediging der Provincie [2]. RUSE, die zich bezig hield met het gewigtige werk tot voltooijing der vesting Rendsburg, zal zich in die oogenblikken niet hebben kunnen verwijderen of van den Deenschen Koning geen verlof kunnen bekomen, om zijne Landgenooten met raad en daad bij te staan en zijnen geboortegrond te helpen behouden. Zonderlinge omstandigheid, terwijl hij, een Nederlander, daartoe zoo zeer in alle opzigten geschikt was, moest een vreemdeling, RABENHAUPT, datgeen volbrengen, waartoe hij geroepen was!

Deze zijn de nadere bijzonderheden, welke mij omtrent de lotgevallen en verrigtingen van RUSE zijn voorgekomen, die wel niet buitengewoon en veelvuldig zijn, doch voornamelijk licht verspreiden over dat gedeelte van zijn leven, hetwelk tot dusverre duister was, te weten zijn verblijf en zijne werkzaamheden in Denemarken. Ik moet hier nog iets bijvoegen, te

[1] Resolutie van de Heeren Staten van Stad en Lande, Lunae 22 Januarij 1672, mij medegedeeld door den Heer Archivarius der Provincie Groningen, FEITH.

[2] Res. Gedep. 14 Maij 1672.

weten, dat hetgeen ik in mijne vroegere Levensschets zeide, dat geene Deensche Schrijvers melding van RUSE maakten, als vervallen moet beschouwd worden, daar het thans blijkt, dat onderscheidene Schrijvers van die Natie met lof van hem gewagen. Dit is bijzonder het geval met JOHANNES MOLLERUS, *Flensburgensis*, die in zijne *Cimbria Literata* een vrij uitvoerig artikel aan de nagedachtenis van RUSE toewijdt, en onder anderen nog van hem zegt, iets, hetgeen wij mede tot dusverre niet met zekerheid wisten, dat hij, eindelijk, de Deensche dienst verliet, naar Nederland wederkeerde en aldaar op zijn landgoed Sauwert overleed [1], waar zijn lijk, gelijk in de Levensschets gezegd werd, in de kerk van het nabij gelegen dorp van dien naam begraven werd.

II. Ik ga nu over om de geschriften en verdiensten van RUSE als vestingbouwkundige te ontvouwen, zoo als zij mij uit nieuwe bronnen nader zijn bekend geworden.

De hevige en langdurige strijd onzer voorvaderen tegen het magtige Spanje gaf aanleiding, dat er, ten gevolge der veelvuldige belegeringen, welke gedurende dien oorlog plaats vonden, in de vestingbouwkunde en in de belegering en verdediging van versterkte steden groote vorderingen gemaakt werden, ja, dat dienaangaande een nieuw stelsel ingevoerd werd, hetwelk het zoogenaamde Italiaansche verdrong en weldra den naam van het Nederlandsche verkreeg. Dat stelsel, hetwelk door de heldendaden van Prins MAURITS vooral roem verwierf, vond spoedig in geheel Europa navolging en bleef, bijzonder wat de vestingbouwkunde betreft, gedurende zestig of zeventig jaren alomme, als het eenige goede, in zwang. Dan, langzamerhand leerde de ondervinding, dat dit stelsel geenszins volmaakt was en aan vele gebreken onderworpen was, zoodat er hier en daar zich

[1] MOLLERUS zegt op den 20sten Febr. 1679, zoo als ook CHR. GOTL. JÖCHER, *Allgem. Gelehrten Lexicon*, die echter in zijn artikel RUSE meestal MOLLERUS volgt. In de in mijne Levensschets vermelde opschriften wordt zijn sterfdag op 4 Maart 1679 gesteld, welke wel de juiste dag zal zijn. Het verschil zal waarschijnlijk uit den ouden en nieuwen stijl moeten verklaard worden.

stemmen verhieven, welke die gebreken aanwezen en een nieuw, verbeterd stelsel voordroegen en aanprezen, betoogende, dat het Nederlandsche stelsel, bij de vorderingen die de krijgskunst wederom gemaakt had, te eenenmale onvoldoende was.

Onder de genen, die zich het vroegste tegen het Nederlandsche stelsel van Vestingbouwkunde verzetteden, op de verlating van hetzelve aandrongen en nieuwe ontwerpen voordroegen, behoorde HENDRIK RUSE. Zijn Werk, *de Versterckte Vesting*, dat in 1654 te Amsterdam het licht zag, en waarvan ik in zijne Levensschets een omstandig verslag mededeelde, had de strekking om het een en ander te betoogen, en door aanwijzingen, berekeningen en afbeeldingen te toonen, hoe vestingen naar zijne denkbeelden moesten gebouwd en ingerigt worden.

Ik zal niet trachten te ontvouwen, welk verschil er tusschen het Italiaansche en Nederlandsche stelsel van vestingbouwkunde bestond; evenmin, welke de verdiensten van dit laatste boven het eerste waren, noch ook de verbeteringen, die RUSE en anderen trachtten in het nieuwe door hen uitgedachte stelsel te brengen en werkelijk bragten. Dit alles ligt geheel buiten den kring mijner wetenschap en zoo ik zulks beproefde, zou ik vreezen, grove dwalingen te begaan. Wie opgewektheid gevoelt om dit te onderzoeken, leze het Werk van RUSE zelven, of raadplege andere militaire Werken, gelijk bijv. het beroemde van JOHANN GOTTFRIED HOIJER, *Geschichte der Kriegskunst*, waarin dit met naauwkeurigheid en helder wordt voorgedragen. Het zij genoeg te zeggen, dat RUSE een der eerste ontwerpers was van een nieuw stelsel van vestingbouwkunde, hetwelk, gelijk de ondervinding leerde, nog veel te wenschen overliet, maar dat den grond legde tot die verbeterde vestingbouwkunde, door welke VAUBAN, COEHOORN en andere vermaarde krijgskundigen zich eenen onsterfelijken roem verworven hebben.

Het is meermalen het lot dergenen, die, zonder zich aan het oordeel of vooroordeel hunner tijdgenooten te storen, den gewonen weg of, om dus te spreken, den ouden slenter verlaten en hunnen eigen gang gaan, dat zij hevige tegenspraak vinden en met onaangenaamheden te kampen hebben. Dit ondervond ook

RUSE. Terwijl Vorsten en Koningen zijne verdiensten huldigden en als om strijd zijne hulp tot verbetering hunner vestingen inriepen, werd hij door eenen Landgenoot en Krijgsmakker vinnig over zijne nieuwe begrippen omtrent de Vestingbouwkunde aangevallen. Deze Landgenoot was GERARD MELDER genaamd, die de betrekking van Fortificatie- en Bataillonmeester der stad Utrecht vervulde en denkelijk een broeder was van den Leydschen Hoogleeraar in de Wiskunst, CHRISTIAAN MELDER, welke, aan het hoofd der Akademische jongelingschap, in het noodlottige jaar 1672, kloekmoedig aanbood, die stad te helpen verdedigen en zoo lang het gevaar dreigde, met ijver zich van de op hem genomen taak kweet. Deze GERARD MELDER gaf, vier jaren nadat het Werk van RUSE, *Versterckte Vesting*, het licht zag, een Geschrift uit, den titel dragende van: *Korte ende klare instructie der regulare en irregulare Fortificatie met haere buijtenwercken, te gebruijcken defensive en offensive .....; met eene korte wederlegging der sustenue van Heer* HENR. RUSE, *over de hedendaegse Fortificatie en* 50 *lustige Questien met hare solutie.*

Welk eene waarde RUSE aan deze tegenspraak hechtte, blijkt uit de Voorrede van een tweede, door hem weinige maanden na dat van MELDER uitgegeven, en tot dusverre mij onbekend [1] Werk, gedrukt in 1658 bij denzelfden BLAAU, te Amsterdam, waar vier jaren vroeger zijne *Versterckte Vesting* het licht zag, één deel in folio, 32 bladzijden groot, en den titel dragende van: *Aenwijsinge der Misverstanden van* G. MELDER, *begaen in sijne Instructie van de Fortificatien, in welk hij de sustenuen van* H. RUSE *in 't verstercken der hedendaagsche Fortificatien poogt te wederlegghen, door denselven* H. RUSE, *ten dienst en grondiger kennisse der Liefhebbers deser Konst beantwoort;* met eene afbeelding of figurative kaart, voorstellende eene roijale Vesting, ingerigt naar de versterkingswijs van RUSE.

---

[1] Een exemplaar van dit Werk is in het bezit van den Heer J. T. BODEL NYENHUYS, Correspondent der Tweede Klasse, die mij na de uitgave der Levensschets van RUSE daarmede bekend maakte en het op de verpligtendste wijs ten gebruike afstond, met bijvoeging van eenige andere inlichtingen omtrent RUSE.

In deze Voorrede doet RUSE nader de redenen kennen, waarom hij zijn, thans door MELDER gegispt Werk, *Versterckte Vesting*, voor vier jaren had uitgegeven. Hij had zulks, zegt hij, gedaan, ten deele »uijt oorsaecke, dat de liefhebbers iets zouden »vinden in deze materie om hare geesten veranderingen te geven, »dewijl te velde, gedurende den Munsterschen vrede, hier te »lande voor haer niet voorgevallen is; ten deele oock, opdat hij »hare censuren over dat Werck mogt vernemen, om of daar»door hem (RUSE) in sijne opiniën te confirmeeren, of dat hij iets »beters mogt vernemen." Dat doel, dus gaat hij voort, had hij gedeeltelijk bereikt; want door genoemd werkje had hij, zoo wel hier te lande, als in Duitschland, Braband en andere aangrenzende Vorstendommen gelegenheid gehad met vele liefhebbers over de in dat Tractaatje beschreven manier van fortificeren te discoureren, tot welk einde hij ook modellen gemaakt had, omdat plans of grondteekeningen alleen slechts verwarring voortbrengen; met dat gevolg dat hij, »sonder mij dies te roemen," gelijk hij zich uitdrukt, tot nu toe met geene onpartijdige Ingenieurs of andere Cavalliers, in deze wetenschap ervaren, dat werk gedisputeerd had, of zij hadden moeten erkennen, hoezeer het ook eenigen in het eerst tegen de borst was, dat dit geheele werk op vaste en bekwame regels gegrond was. »Ben ook »deshalven," voegt hij er bij, »van onderscheidene Potentaten en »Vorsten versocht en geroepen geworden, gelijk noch dagelix ge»schiet, om hare vestingen ofte te verbeteren, ofte oock op nieuw »te leggen, naer gelegentheidt van saecken." Zijne manier had dan tot nog toe de Balance bij alle verstandigen en onpartijdigen overgehaald, en op onderscheidene plaatsen werd naar deze bij hem uitgegeven manier gefortificeerd, voor zoo veel de gelegenheden zulks toelieten. Maar, naardien hij, evenmin als andere Ingenieurs, in zijn uitgegeven tractaatje, op verre na zijn regte conceptiën niet had blootgesteld, had hij, RUSE, altijd hope gehad, dat een of ander Nederlander zijne denkbeelden en ervaringen zou aan den dag gelegd hebben, strekkende tot verbetering van de vestingwerken die men nu gebruikte, wier zwakheid zoo groot was, gelijk de dagelijksche ondervinding overal

leerde, waar zij aangetast werden, en waarvan het onnoodig was voorbeelden bij te brengen, »dewijl schuijten en wagens daer »vol van sijn; want hoe naerder men onder haere wallen komt, »hoe weiniger defentie men vindt." Dit was echter niet gebeurd, tot dat hij, den 8sten Julij 1658 van eene reis naar Duitschland te huis gekomen, eindelijk met blijdschap vernam, dat zekere GERARDT MELDER, van Utrecht, eenige fortificatiewerken (hij hoopte nieuwe inventiën) had laten uitgaan, benevens eene wederlegging van zijne beweringen over de hedendaagsche fortificatiën. Hij was ongeduldig geweest het werkje te lezen en te onderzoeken, maar had tot zijn leedwezen bevonden, »dat het 't oude deuntje was, vergeselschapt met een deel oude dingen, die soo gemeen waren, dat se de schooljongers genoegh wisten." Hij had er niets in opgemerkt, of het was al voor lange jaren gekend, en gelijk het A, B, C in de scholen voor die willen leeren lezen. De wederlegging van zijn werkje, daarin voorkomende, beteekende mede niets; zij toonde, dat MELDER het niet verstaan had, of hem tot nadere verklaring wilde uitlokken. Dit laatste kwam hem het meest waarschijnlijke voor, omdat hij zich niet kon verbeelden, dat het uit haat of nijd was geschied, daar hij den edelen MELDER nooit gezien had. Hij zou zich dan ook nader verklaren, en in het kort deszelfs ongegronde wederlegging van zijne beweringen, »waarover Sijn »Edele meer dan vier jaren scheen gepractiseert te hebben, in »den kleijnen tijdt van drie à vier dagen, die hij tegenwoordig »vaceren mogt (alsoo hij wederom verreijsen moest naar sijne be»soignes), soo kort als 't mogelijck was, Sijn Edele aenwijsen." RUSE zou zulks in dit Werkje, waaraan hij den naam van *Aenwijsinge der Misverstanden van* G. MELDER gaf, doen, hetgeen geschiedde *ex tempore* en zoo ras als de pen loopen kon, omdat hij geen tijd had, zich over deze genoeg van zelve sprekende materie lang op te houden.

Men ziet hieruit, dat RUSE in zijne Voorrede geene de minste waarde toekent aan hetgeen door MELDER ter wederlegging van zijn nieuw stelsel van vestingbouw aangevoerd was, en hem, als een man, die ten sterkste aan het bestaande, omdat het oud

was, gehecht bleef, en alle verbeteringen, omdat zij iets nieuws bevatteden, versmaadde, met minachting behandelt. Hij liet het echter niet bij deze algemeene gezegden, maar in het Werk zelve volgt hij MELDER op den voet, weerlegt hetgeen door dezen tegen zijn stelsel was bijgebragt en ontzenuwt zijne aanmerkingen. Ten slotte verdedigt hij zich tegen de beschuldiging door MELDER tegen hem aangevoerd, dat hij zijne wetenschap uit Fransche boeken, bepaaldelijk uit een van den Graaf DE PAGAN, zou ontleend hebben, en dat derhalve hetgeen hij had gegeven, geenszins nieuw, maar van anderen overgenomen was. RUSE ontkent niet, dat het Werk van DE PAGAN in sommige opzigten eenige gelijkenis had met het zijne, doch verklaart tevens, dat hij er eerst een jaar, na het uitkomen van zijne *Versterckte Vesting*, mede bekend was geworden.

Zes jaren lang liet MELDER dit nieuwe Werk van RUSE onbeantwoord, wanneer hij eindelijk in 1664, een nieuwen aanval waagde, met uit te geven een *Appendix aen de Instructie van de Fortificatien en Bataillons, met eene korte wederlegginge der sustenu van* H. RUSE *over de Hedendaegsche Fortificatie* [1]. Daarin bestrijdt MELDER op eene vrij vinnige wijs de beweringen van RUSE, ontwikkeld in zijne *Aenwijsinge*. Onder anderen, zegt hij van hem in zijne Voorrede: »Dat zijn goede vrient RUSE »sonder twijfel meent, dat al de wijsheid in zijn brein alleen, »als in een kabinet opgesloten was. Dat men niet genoeg ver»heugd was, dat ons so een verstandige Solon geboren was, als »mijn goede vrient RUSE." Hij spreekt tegen, dat hij meer dan vier jaren er over zou gestudeerd hebben, om het eerste Werk van RUSE te weerleggen, en wilde nu zijne vlugheid toonen, door slechts ééne maand na de uitgave van het Werk van zijnen tegenstander dit Tractaatje *citissime* te schrijven, alhoewel het niet, door verschillende omstandigheden, dan zes jaren later uitkwam. Hij verwijt bovendien RUSE, dat hij weinig of niets nieuws heeft

---

[1] Te Amsterdam bij JAN VAN WEESTERGE, I D. 8°. Dit werkje werd mij medegedeeld door den Majoor der Genie J. G. W. MERKES, Adjudant van Z. M. den Koning.

medegedeeld, en dat het meeste »kopijen, oude sustenuen en »nabootsingen" waren van Jesuiten te Parijs en van den Graaf DE PAGAN. Hij volgt daarop het Werk van RUSE van bladzijde tot bladzijde, en tracht aan te toonen de verkeerde beweringen van dien ingenieur en de juistheid van zijn, dat is, van het oude Nederlandsche stelsel van Vestingbouwkunde, eindigende met eene zamenspraak tusschen hem en RUSE, waarin door beiden over sommige punten der Vestingbouwkunde geredetwist wordt.

Het blijkt niet, dat RUSE op deze tweede tegenspraak van MELDER geantwoord heeft; althans zijn mij tot hiertoe geene andere dan de beide vermelde Werken van hem voorgekomen, en door den Deenschen Schrijver MOLLERUS en den Duitscher CHRISTIAAN GOTTLIEB JÖCHER worden ook alleen die twee werken genoemd, als door RUSE in het licht gegeven. Of hij het niet der moeite waardig hebbe geacht, MELDER op nieuw te wederleggen, dan of zijn vertrek naar Denemarken, dat vermoedelijk niet lang na de uitgave van het laatste Tractaatje van MELDER plaats vond, zijne uitlandigheid en drukke bezigheden hem daarin verhinderd hebben, zijn vragen, die nu bezwaarlijk kunnen beantwoord worden. Genoeg zij het, dat deze twist tusschen RUSE en MELDER de aandacht niet slechts hunner landgenooten, maar ook van vreemden tot zich trok. Ten bewijze daarvoor kan strekken, dat van de twee eerste Geschriften dier beide tegenstanders eene Hoogduitsche vertaling vervaardigd werd, welke in één Boekdeel te zamen, in den jare 1670 te Osnabrugh het licht zag[1]. En is het dan niet dubbel vreemd, dat een man als RUSE, wiens nieuwe ontwerpen zoo veel opspraak verwekten, bij de nakomelingschap genoegzaam ten eenenmale is kunnen in vergetelheid raken, en dat een vreemdeling[2] bijzonder aanleiding gaf, om zijne verdiensten en schriften thans meer algemeen bekend te doen worden?

---

[1] Onder den titel van: HENR. RUSEN *und* GERH. MELDER, *Architectura militaris, oder gründliche Anweisung zur Verbesserung und Verstärckung des heutiges Tages gebräuchlichen Fortification, etc.*

[2] De Baron DE SELBY, voormalig Deensch Gezant bij dit Hof; zie mijne Levensschets.

Ik zeide zoo even, dat de twee vermelde Boekwerken, voor zoo verre wij weten, de eenige waren, die door RUSE in het licht werden gegeven. Hij heeft echter nog een derde geschreven, dat niet uitgegeven werd. Het draagt den titel van *Speculum fortificationis* of Spiegel der Vestingbouwkunde. Daarin wees hij niet zoo zeer aan, wat er bij het aanvallen of verdedigen van vestingen behoorde in acht genomen en gedaan te worden, maar hetgeen hij in meer dan twintig belegeringen, gedurende welke hij met de betrekking van militairen Ingenieur bekleed was, gedaan en opgemerkt had, opdat de deskundigen daaruit de gebreken der tegenwoordige Vestingbouwkunde als met eigene oogen zouden kunnen zien, en de daarin te brengen verbeteringen zouden kunnen waarnemen [1]. Welke de reden zij, waarom dit Geschrift, hetwelk RUSE reeds in zijn eerste Werk, de *Versterckte Vesting*, had toegezegd, niet het licht heeft gezien, en of dit Handschrift nog in Denemarken of elders berust, dan wel verloren is gegaan, heb ik niet kunnen ontdekken.

Na aldus met de strekking en den inhoud der Geschriften van RUSE en den strijd daarover tusschen hem en MELDER ontstaan, bekend te zijn geworden, zal men misschien vragen, of het oordeel van RUSE over zijnen tegenstander niet te streng was, en aan wiens zijde men het er voor kan houden, dat de waarheid geweest is? Zoo ik in staat ware, de Werken van beide Ingenieurs te verstaan en te beoordeelen, zoude ik daarop uit mij zelven een stellig antwoord kunnen geven; maar zulks ligt geheel buiten den kring mijner wetenschap. Ik moet mij dus in dezen op het gevoelen van anderen verlaten, doch doe dit met vertrouwen. Of zal men aan RUSE den palm der overwinning niet toekennen, wanneer men een' man, als JOHAN GOTTFRIED HOIJER [2], terwijl hij MELDER met stilzwijgen voorbij gaat, in zijne beroemde Geschiedenis der Krijgskunde, hem hoort op-

---

[1] MOLLERUS spreekt van dit Handschrift en geeft er den korten inhoud van op. Ook JÖCHER gewaagt er van.

[2] B. II, bl. 222, waar hij hem RUSENSTEIN, naar zijne heerlijkheid, noemt. Dat hij hiermede RUSE bedoelt, blijkt uit de daarachter gevoegde *Litteratur*, waar zijne *Versterckte Vesting* onder de bronnen wordt opgenoemd.

noemen onder de eersten, die het Nederlandsche stelsel van Vestingbouw varen lieten, en op eene andere, eigene, verbeterde wijs aanvingen de vestingen in te rigten? En mag ik mij ook niet beroepen op eenen nog in leven zijnde Ingenieur, wiens belezenheid en uitgebreide kennis in het vak der Vestingbouwkunde algemeen erkend is? Ik bedoel den Majoor der Genie en Adjudant van Z. M. den Koning, J. G. W. MERKES, die reeds vóór twintig jaren in één zijner vroegste Werken [1] met grooten lof van RUSE gewaagde, en die mij nu op nieuw verzekerde, dat hij hem aanmerkte als een Vestingbouwkundige, die zijnen tijd vooruit was, en wiens heldere en grondige denkbeelden bewondering verdienden, doch welke in die dagen hier te lande weinig ingang hadden, ja hevige bestrijders vonden bij kortzigtige en aan het oude gehechte lieden, gelijk MELDER en anderen. Regtmatige hulde derhalve bewees de vermaarde Deensche Dichter en Geschiedschrijver, VITUS BERING, aan de verdiensten van RUSE, toen hij onder zijne afbeelding [2] twee opschriften in dichtmaat stelde, waarin hij zijne uitstekende bekwaamheden, bijzonder als Vestingbouwkundige, hoogelijk verhief, en wie onzer

---

[1] Ik bedoel zijne *Verhandeling over het belang der Vestingen voor den Staat*, in 1825 door den toenmaligen Eersten Luitenant Ingenieur MERKES geschreven, doch eerst twee jaren later te Brussel, bij BREST VAN KEMPEN uitgegeven. In die Verhandeling, een jeugdigen arbeid van den Schrijver, welke mij, bij het opstellen der Levensschets van RUSE onbekend was, wordt betoogd, dat HENDRIK RUSE in ruime mate tot de vordering der Ingenieur-Wetenschap medegewerkt heeft. De plaats, voorkomende op bl. 55, 2de uitgave, verdient in haar geheel gekend te worden, waarom ik dezelve, met voorkennis en goedkeuring van den Heer MERKES, als Bijlage A, hierachter opneme.

[2] Tot dusverre is mij die afbeelding nimmer voorgekomen. Deze epigrammata of Lofdichten op RUSE zijn te vinden in de *Deliciae Poetarum Danorum*, uitgegeven door FRID. ROSTGAARD. T. II, p. 103. Lugd. Batav. 1693, 8°. Daar dit Werkje niet in aller handen is, en de opschriften aangaande RUSE wel verdienen meer bekend te worden, laat ik ze, als Bijlage B, hier achter volgen. Nog meen ik hierbij eene bijzonderheid te mogen voegen, dat op den 20sten April 1786 bij H. H. Mog. een verzoekschrift inkwam van HENDRIK JANSE RUSE, planter en ingezeten der Kolonie Rio Berbice. Kan deze man tot het geslacht van RUSE behoord hebben? Bestaat die familie nog in de West? Opmerkelijk is het, dat de bedoelde persoon, even als onze RUSE, den voornaam van HENDRIK draagt.

zal niet erkennen, dat een ander Schrijver [1] naar waarheid sprak, toen hij RUSE »een uitstekend, roemrijk en in de Vesting- »bouwkunde door en door ervaren man" noemde?

Ik had deze nieuwe Bijdrage tot het Leven en de verdiensten van RUSE reeds afgewerkt, toen ik van den Majoor en Adjudant van Z. M. den Koning, J. G. W. MERKES, een antwoord ontving op mijn vroeger gedaan verzoek, mij op zijne wijs van beschouwing ten aanzien der verdiensten van RUSE als Vestingbouwkundige te mogen beroepen. In dit antwoord vestigde de Heer MERKES niet slechts mijne aandacht op de onder *Bijlage* A. medegedeelde plaats zijner in jeugdigen leeftijd vervaardigde *Verhandeling over het belang der Vestingen voor den Staat;* maar hij voegde daarbij nog eene belangrijke aanteekening omtrent RUSE's verdiensten als Ingenieur, met de vergunning, daarvan dat gebruik te maken, hetwelk ik noodig of nuttig mogt achten. Met erkentelijkheid zulks doende, deel ik die aanteekening hier mede, niet twijfelende, of de Tweede Klasse en allen, wie de roem des Vaderlands ter harte gaat, zullen zich hierdoor aan den Majoor MERKES verpligt rekenen, en hem daarvoor, met mij, opregten dank betuigen.

Deze Aanteekening is van den navolgenden inhoud:

»Van al de Nederlandsche Ingenieurs vóór COEHOORN, is HEN- »DRIK RUSE diegene geweest, welke de gezondste begrippen van »fortificatie had [2]. Met veel aandacht had hij de vordering der

---

[1] REYTERUS, in *Dissert. de Munitionibus:* »Vir exellentissimus, famigeratissimus et in Architecturae militaris studio experientissimus."

[2] »Voorzeker was hij ook niet minder een echt Nederlander, zoo in afkomst, geboorte en denkwijze als zijn tijdgenoot, doch jeugdigere, COEHOORN, welke laatste, ten gevolge der naderhand uitgegeven correspondentien tusschen LOUVOIS en den groothartigen vi-comte de CHAMILY, vooral sedert den thans geheel bekend geworden inhoud diens laatstens brief aan LOUVOIS, van den 10den Maart 1675, uit Oudenaerden (wegens het aldaar overkomen van COEHOORN, met aanbieding zijner diensten »*et mille choses qui peuvent être préjudiciables aux Hollandais*") bij onze warmste en meest onpartijdige Geschiedschrijvers wel een pijnlijk gevoel of twijfel heeft achtergelaten."

»Ingenieur-wetenschap in andere landen gade geslagen, en boven»dien aan den aanval en verdediging van verscheidene sterke »plaatsen deel genomen, waarbij hij niet minder dan bij menig »gevecht, de schitterendste bewijzen gaf van een even dapper en »beleidvol krijgsman, als een uitstekend Ingenieur te zijn. Om»geveer 1643 maakte hij zijne eerste aanteekeningen over ves»tingbouw, dewelke hij naderhand, volkomen toegerust met de »kennis der Nederlandsche Ingenieur-school, en na vooral de toen »in Frankrijk en Duitschland gebouwd wordende sterke plaatsen »met veel opmerkzaamheid te hebben gezien en vergeleken, in »het licht gaf, nagenoeg gelijktijdig met de *Fortification du comte* »DE PAGAN, bevattende eene opmerkelijke algemeene overeenkomst »in algemeene beginselen met laatstgenoemden grooten Hervormer »der Ingenieur-wetenschap. Zoo wees RUSE het eerst de groote »nadeelen aan der opeenstapeling van vreemdsoortige figuren van »vestingwerken, met een slecht flankement en meestal nog met »gebrekkig profil, grondende alle zijne aanmerkingen op heden»daagsche ervaring en algemeen veldwinnende gezonde begrip»pen der kunst. Dat zoodanig Werk den, overigens veelgeach»ten, Fortificatiemeester of Onderwijzer MELDER in het harnas »joeg, als hebbende een werk geschreven, waarin eene algeheele »stilstand der versterkingskunst en bovendien alle de vooroor»deelen en gebrekkige beginselen zijner voorgangers als bouw»stoffen waren opgenomen, — kan wel geene verwondering ba»ren; want het was een te plotseling licht voor zijne zwakke »oogen, hebbende zich niet van de oude school van DOGEN, FRI»TAG, MAROLLOIS en anderen kunnen losmaken, terwijl RUSE zich »een eigen weg baande en zijn onderwerp geheel als kunst en »zonder personaliteit behandelde. Hij ondervond met MELDER »wat COEHOORN met zekeren PAEN gebeurde, doch de bitse per»soonlijke aantijgingen van MELDER (door RUSE *schoolhasig* ge»naamd) bewezen slechts voor de toekomst, dat hij zoo wel in »het gebied der maatschappelijke beschaving als in dat der zui»vere wetenschap zijn *mindere* was."

»RUSE dan paste zijne bevestigingsmethode op eene grootere »schaal toe, gevende meer lengte aan de polygoon voor zijn zoo-

»genaamd midden rojal, dan MELDER; zijne groote flanken staan, »even als bij den Graaf DE PAGAN, loodregt op de defenslijnen »en zijn flankement is in het algemeen krachtiger en beter ge»ordend dan bij een zijner voorgangers, — daargelaten dat hij te »veel flanken bezigt, wat trouwens ook het geval met DE PAGAN »en verdere tijdgenooten was, hoezeer RUSE wel een losrukken van »vooroordeelen toewenkte, maar er niet geheel en al mede op »den voorgrond kwam. Zijne bolwerken en ravelijnen zijn rui»mer en beter geordend dan vroeger; de schadelijke en allerzijds »regtstreeks of echarperend ingezien wordende *fausse-braije* of »lagen wal, waaraan de oude Nederlandsche Ingenieurschool zoo »ongemeen gehecht was, verving hij door een beter werk, in »den vorm eener Tenaille vóór de courtine, ten einde door het»zelve de poort, de keel van het Ravelijn en de bressen in de »bolwerksfacen te beter te bewaken. Met eenige kleine wijzigin»gen of vereenvoudigingen bekomt het Tracé van RUSE eene op»merkelijke overeenkomst met de tweede Bevestigingsmethode van »COEHOORN, mijns erachtens, het beste van dezen Ingenieur. Dat »COEHOORN, in de zamenstelling zijner Bevestigingsmethode, aan»zienlijk is toegelicht en zelfs veel gebruik heeft gemaakt van de »niet door hem genoemde en nu algemeen bekend geworden »Geschriften van SPECKLE, RUSE, enz., valt wel niet te betwijfe»len. Dit laatste is meer waarschijnlijk, dan dat RUSE, volgens het »verwijt van den Fortificatieonderwijzer MELDER, DE PAGAN zoude »gecopieerd hebben[1]. Zijne zamenloopende denkbeelden tot ver»eenvoudiging en verbetering der fortificatie met den Graaf DE »PAGAN is dus voorzeker een eervol verwijt van MELDER, als ook » »dat RUSE zijn flanquen t'eenemael in denzelfden sin verordon» »neert als PAGAN." Het is hier met andere woorden, hoewel »in het klein, het verwijt tegen de ketters, mathematici, male»fici en soortgelijken, dat zij in hunne uitspattingen reeds over »tegenvoetelingen, rondheid, beweging der aarde en dergelijke

[1] Gelijk ik boven vermeld heb, ontkent RUSE zulks stellig en zegt, met het Werk van PAGAN eerst een jaar na de uitgave van zijne *Versterckte Vesting* bekend te zijn geworden. D. J.

»gekheden durfden gewagen! — Ruse schijnt mij toe voor Ne»derlands Ingenieurschool te zijn geweest wat de Graaf de pa»gan voor de Fransche was, en dit hopen wij in het vervolg »bij gezondheid en ter gelegener tijd, in een ontworpen Ge»schiedenis van Nederlands Ingenieurschool nader te betoogen, »althans, dat hij in grondige kennis van krijgswetenschap en er»varing geenszins beneden pagan stond, welke laatste nog ge»heele Hoofdstukken aan vrij gebrekkige tang- en hoornwerken »gewijd heeft."

BIJLAGE A.

Merkwaardige plaats omtrent de verdiensten ven hendrik ruse, *als Vestingbouwkundige, getrokken uit de* Verhandeling over het belang der Vestingen voor den Staat, *door* j. g. w. merkes, *toen* (*in* 1825) 1[ste] *Luitenant Ingenieur, nu Majoor en Adjudant van Z. M. den Koning.*

»Reeds in het midden der XVII[de] Eeuw, als wanneer hier te »lande verscheidene verbeteringen aan de Vestingen moesten »worden uitgevoerd, twistte men over het aantal, de grootte, »sterkte, wijze van verdediging en uitbreiding der Vestingwer»ken. In menig opzigt verdient zeker Werk, getiteld: *Ver»sterckte Vesting*, enz. van den toenmaligen Nederlandschen »Ingenieur en Capiteijn hendrik ruse van Amsterdam, Anno 1654 »nog gelezen te worden, alsmede zijn Tractaetje: »*Aenwijzing »der misverstanden van* gerard melder," (geschreven den 11[den] »Julij 1658 [1]) gerigt tegen laatstgenoemden Mathematicus, zijnde

[1] Men ziet hieruit, dat de Heer merkes toen reeds bekend was met het tweede Werk van ruse, *Aenwijzinge* enz., hetwelk eerst kort geleden in mijne handen kwam.

»tevens *Fortificatie- en Bataillonmeester te Utrecht*, waarin hij »vele, zeer gegronde teregtwijzingen deed met nuttige toewen»kingen voor de toekomst, omtrent den toenmaligen in Neder»land gevolgd wordende vestingbouw; bemerkingen, welke, »wanneer zij toenmaals meer de aandacht der Regering hadden »kunnen tot zich trekken, en als zoodanig aan een deskundig »onderzoek waren onderworpen geworden, reeds aanleiding zou»den hebben gegeven tot betere bevestigings-methoden, dan die»gene, welke men toen gebruikte of nabootste, en waardoor »naderhand zoo menigwerf ons Vaderland ten gevolge het spoe»dig bedwingen van verscheidene vestingen aan gevaren werd »blootgesteld. Aldus ziet men niet zelden, dat de ware belangen »van den Staat in het gepaste oogenblik niet uit het vereischte »oogpunt aanschouwd worden."

»Zoo zeide dan ook RUSE, onder anderen, aan genoemden »MELDER, in zijne kunstelooze taal: »dat hij de toenmalige me»nigvuldige buitenwerken, vooral de hoorn- en kroonwerken »(welke men eerst lang na hem heeft beginnen te slechten) als »moordkuilen beschouwde, dezelve een mes noemende, bestemd »om de vesting zelve de keel af te snijden; dat het ongeoorloofd »ware nieuwe vestingen te bouwen, die slechts voor een behoud »of verdediging van 1 à 1½ maand bestand waren; dat de toen»maals uitgevoerd wordende tang- en hoornwerken, door de »halve bolwerken en lange veldwaarts gekeerde lijnen, die de»zelve vormen, zeer zwak zijn en onmogelijk in het front wel »kunnen verdedigd worden, wanneer men dezelve naar de re»gels aanvalt, en eens gewonnen zijnde, men ook dadelijk de »ravelijnen of halve manen verovert, als wordende nu van hier »beheerscht en ontwapend; dat men almede uit deze krachte»looze, massieve ligchamen, de lage en meerendeels ook de »hooge wallen inziet en infileert; dat de contrescarpen den vij»and meestal te veel dekking verschaffen; dat de toenmalige ra»velijnen weinig nuts waren, als hebbende geene krachtige bres»en reversvuren en kunnende ook niet voldoende uit den kapitalen »wal ondersteund worden; dat men contregarden en groote ra»velijnen moest bezigen, niet alleen, om meer verdedigers te

»kunnen bevatten, maar ook, om wegens de grootere ruimte, »tusschen deze vooruitspringende werken geslagene korpsen te »kunnen opnemen en beschermen; dat de buitenwerken eenen »verzekerden terugtogt en gedekte gemeenschap met de kapitale »werken moesten aanbieden, een gebrek aan schier alle toen- »malige vestingwerken eigen; dat men de flanken door de bui- »tenwerken beter moest dekken en tegen het vernielen der vijan- »delijke batterijen bevrijden; dat het niet altijd voordeelig is, de »courtinen minder commandement te geven als den hoofdwal, »terwijl hij in zijn tracé wel degelijk aantoont, hoe men hier- »door bij eenen aanval op het ravelijn of op de bastions voor- »deelen bekomt; dat de verschansingen op de *meest aanvalbare* »bastions *permanent*, ingevolge de rigting der keel en niet van »schouderhoek tot aan schouderhoek, bij wijze eener halve bol- »werks-afsnijding, moeten aangebragt worden, moetende daar- »enboven, nimmer uit de veroverde bastions-facen kunnen wor- »den beheerscht, zoo als toenmaals veelal met de slechts passagère »retrancementen van een nietig profil plaats had, enz."

»Wanneer RUSE nu ook niet met zijne, in het midden der »XVII^de^ Eeuw voorgeslagen denkbeelden en verbeterd tracé, in »allen opzigte deze en menige andere gebreken heeft kunnen »wegruimen, ware het, wegens de gegrondheid van het meeren- »deel zijner bemerkingen en zijne reeds aangewende pogingen »tot herstel en vooruitgang wenschelijk, ja pligt geweest, op dit »stuk met meer aandacht na te denken, en hem voor het reeds »aangewende dankbaarheid te betoonen. Doch zelfs zijn naam »is even zoo zeer in vergetelheid geraakt als eene menigte andere »uitmuntende en verhevene voortbrengselen van vele onzer meest »verdienstelijke mannen."

BIJLAGE B.

(Viti Beringii Carmina varia)

In Imaginem
HENRICI RUSSE
Supremi vigiliarum Praefecti. [1]

Sic praefert vultus nullis cataphractus in armis
 Russius, et totus, qua patet, ore suo est;
Qui formas Castrorum omnes edoctus et artis,
 Et varium dextrae belligerantis opus,
Scripto idem, gladioque potens sibi pignorat orbem,
 Et seclum ingenio provocat omne suo.
Redde viro Mavors, Heroum insignia, laurus,
 Et famam auspiciis, quam dedit ille, tuis.

Aliud in Effigiem Ejusdem.

Quisquis es, et pigram terram, plebemque perosus
 Munera Fortunae nobilioris amas,
Quem spectas, venerare virum, cui tota remisit
 Roma suas artes, Graecia tota suas,
Vindice quo vires perdunt tela omnia belli
 Et tormenta sibi nil nisi nomen habent,
Ille arces, et castra tuo Mors saeva furori
 Objicit, et genii bellipotentis opem,
Ille rudi limo Naturam dedolat omnem,
 Atque suis subigit cuncta Elementa locis,
Jupiter aedificat, sed munit Russius orbem,
 Quodque alter condit, perficit alter opus.
Quam merito Bellona tuis hunc induis armis,
 Qui totum jungens Martis et Artis opus
Tantum Scipiadas solus supereminet omnes,
 Quantum Mars Musis cedit, et arma togae.

---

[1] General Major.

BERIGT

DER

TWEEDE KLASSE

betrekkelijk de titulatuur *in brieven.*

De Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten heeft zich onlangs gewend tot het Rijksbestuur, ter wering, zoo mogelijk, en afschaffing van eene hier te lande heerschende gewoonte, die inzonderheid den briefstijl belemmert en daaruit alle losheid en gemakkelijkheid verbant. Terwijl de Franschen en Engelschen in hunne brieven geene andere titels gebruiken dan die, van welke zij zich in hunne gesprekken bedienen, wordt bij ons met *Edel Groot-Achtbaarheden*, *Hoog en Wel-Edel-Gestrengheden*, *Hoog-Wel-Geborenheden* en vele dergelijke, *in het ligchaam der brieven*, de stijl overladen en verduisterd. En daar de voormelde woorden vrouwelijk en de personen, aan welke de brieven gerigt worden, meestal mannelijk zijn, ziet men zich telkens in den moeijelijken tweestrijd gebragt, om òf, bij eene naauwgezette opvolging der taalregelen, door het gebruik van vrouwelijke voornaamwoorden en den derden persoon van het werkwoord stuitend, zoo niet eenigzins belagchelijk te worden, òf, ondanks beter weten, tegen de taal zelve te zondigen.

De Klasse, aan welke bepaaldelijk de bewaring en zuivering der Nederlandsche taal bij openbaar gezag is aanbevolen, heeft geoordeeld aan hare roeping te voldoen door het indienen van een adres aan den Minister van Binnenlandsche zaken, waarbij zij de aandacht der Regering op dit punt bescheidenlijk heeft gevestigd, en eerbiedig in overweging gegeven, om door voorbeeld en aandrang bij anderen, eene meer eenvoudige titulatuur *in het ligchaam der brieven* in te voeren; waardoor gemakkelijk-

heid en duidelijkheid in den briefstijl zouden bevorderd, en tevens een niet onbelangrijke wenk zou gegeven worden, dat ook het Rijksbewind het belang onzer schoone moedertaal allezins ter harte neemt. Zij zag zich met een uitvoerig antwoord des Ministers op hare voordragt vereerd, waarin hij betuigt de strekking daarvan volkomen goed te keuren, en zich bereid verklaart om mede te werken ter bereiking van het voorgestelde doel; hoezeer naar zijn oordeel zoodanige afzonderlijke pogingen weinig zullen vermogen tegen eene gewoonte, die, reeds zoo lang hier te lande als het ware burgerregt verkregen hebbende, niet wel anders dan langzaam gewijzigd zal kunnen worden, naar mate men bij den voortgang van ware beschaving het verkeerde van die omslagtigheid al meer en meer zal inzien; waarom hij dan ook ten slotte de Klasse aanspoort, om ter bevordering van het laatste gepaste middelen aan te wenden, en de aandacht van het algemeen op het ongerijmde en nadeelige van het bedoelde misbruik te vestigen.

De Klasse heeft dienvolgens begrepen, in de eerste plaats hare leden en correspondenten dringend te moeten uitnoodigen, om hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde *in het ligchaam der brieven* de omslagtige, belemmerende en niet zelden met het taaleigen strijdende titulaturen zoo algemeen mogelijk worden afgeschaft. Maar zij heeft het tevens van haren pligt gerekend, om, buiten haren eigenlijken kring en in het algemeen, een iegelijk, die de zuiverheid zijner taal op prijs stelt, op te wekken om van een nutteloos en stuitend misbruik tot het echt Nederduitsch en alleen in de verbeelding onbeleefd gebruik van ons *gij*, *u* en *uw* terug te keeren.

Men beproeve het slechts, om in zijne briefwisseling zoo al niet op eens, dan toch voor het minst allengs al die onnutte en lastige omschrijving van het persoonlijk of bezittelijk voornaamwoord na te laten; en het zal van zelve eerlang blijken, dat in onze taal, niet minder dan in de Fransche of Engelsche, beleefde en beschaafde vormen met minder omslag van woorden, met minder overdaad voor het minst van titulaturen gepaard kunnen gaan.

De Klasse vindt zich intusschen genoopt, uitdrukkelijk te verklaren, dat zij met de voorgestelde vereenvoudiging in den vorm van onzen zoowel officiëlen als dagelijkschen brief-stijl geenszins beoogt de weglating der titels zelve, aan een iegelijk naar stand en betrekking in de maatschappij verschuldigd. Op het adres, aan het hoofd, aan het slot, ja zelfs — waar het voegzaam gerekend wordt en zonder eenigen hinder voor de zuiverheid der taal geschieden kan — in het ligchaam der brieven blijve de titel *Uwe Majesteit*, *Uwe Hoogheid*, *Uwe Excellentie*, enz. steeds naar eisch uitgedrukt. Alleen de doellooze, belemmerende en ontsierende herhaling, bovenal het overladen van een vlugtig voornaamwoord met heel den last dier titulaturen, wenscht de Klasse door het voorgedragen denkbeeld met kracht te bestrijden, in het belang van de schoonheid onzer taal en van den waarlijk beschaafden stijl.

De Klasse hoopt, dat de hoogere standen zich met de geleerden en geletterden des lands in dezen tot bevordering van hetzelfde belang volgaarne zullen verstaan, ja dat juist van daar en van de Regering het voorbeeld der verlangde vereenvoudiging moge uitgaan, waarvan de *initiative* niet zoo gemakkelijk van den mindere in het schrijven aan zijnen meerdere kan worden verwacht. Door eene goede keus van woorden en eene gelukkige wending van den volzin zal het welligt ten slotte voor geen van beiden zoo zeer bezwaarlijk zijn, om zonder eenige krenking van eerbied of voegzaamheid in den vorm jegens wien het ook zij, de onsierlijke overtolligheden, waaronder onze briefstijl gedrukt gaat, allengs meer en meer te vermijden. De voorgestelde vereenvoudiging wordt, mag men veilig aannemen, door ieder, die over de zaak heeft nagedacht, als iets in meer dan een belang wenschelijks beschouwd. Zij is een wezenlijke eisch voor de zuiverheid en sierlijkheid onzer taal; zij zoude het, alleen daarom reeds, zijn voor geheel onze nationaliteit.

Aldus opgemaakt en vastgesteld in de zitting der Klasse van den 5^den^ Junij 1845.

ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN,
Lid en vaste Secretaris der Klasse.

DERDE EN VIERDE KLASSE.

Techniek van de Schilderkunst der Ouden.

De Heer W. H. HOOGKAMER, alhier, eenen geruimen tijd zich hebbende bezig gehouden met onderzoekingen en proefnemingen omtrent de wijze van schilderen bij de Ouden, heeft zijnen arbeid medegedeeld aan de Derde Klasse van het Nederlandsch Instituut, ten einde een oordeel uit te lokken, of inderdaad de slotsom zijner onderzoekingen van dien aard is, gelijk hij vermeent, dat daardoor Nederland zich zal mogen beroemen Europa over dit onderwerp te hebben voorgelicht.

Hij heeft zijn werk vervat in drie deelen, met de volgende opschriften.

1°. *Illusie. Sciagraphie, of Wetenschappelijke Schilderkunst in zeven stellingen.*

2°. *Aanmerkingen der zeven stellingen.*

3°. *Enkaustiek. Achtste stelling en aanmerkingen.*

Hij heeft daarbij gevoegd veertien modellen, deels van a-tempera, deels van was-schilderwerk, door hem vervaardigd naar de wijze, waarop hij zich overtuigd heeft, dat de Ouden zijn te werk gegaan, benevens nog twee geschriften met de opschriften: *Beknopt Overzigt van het Antiek Schilderwerk*, en *Verklaring van de modellen en uittreksel der acht stellingen van de Antieke Schilderkunst.*

De Derde Klasse des Instituuts heeft begrepen, dat het onderwerp der onderzoekingen des Heeren HOOGKAMER mede behoort tot den werkkring der Vierde Klasse, en alzoo is eene

Commissie uit Leden der beide Klassen ontstaan, aan welke het onderzoek dezer zaak is opgedragen, zoo als die ook van de slotsom van hare bevinding aan beide Klassen verslag heeft gedaan. De Klassen hebben geoordeeld daarvan gebruik te moeten maken tot het geven van eenig berigt over deze zaak, hetwelk doet kennen het oordeel der Klassen, na de voorlichting, welke zij van de Commissie hadden ontvangen.

De Klassen meenen, dat in de eerste plaats dient te worden opgemerkt, dat het onderzoek nopens de Schilderkunst der Ouden behoort uit te gaan van de verklaring der plaatsen van Grieksche en Latijnsche Schrijvers, welke over dit onderwerp handelen, en dat de Heer HOOGKAMER, met de Grieksche en Latijnsche talen onbekend, ten aanzien van sommige punten, door eene min juiste opvatting dier plaatsen in dwaling schijnt te zijn gebragt. Eene volledige beoordeeling derhalve van het ingezonden werk zou een onderzoek vereischen van al de plaatsen, waarin over het bedoelde onderwerp gehandeld wordt, eene taak, welke de behandeling van het Onderwerp in deszelfs geheelen omvang zou medeslepen en alzoo de grenzen te buiten gaan van het onderzoek door de beide Klassen van het Instituut verlangd. Ten anderen moet worden aangemerkt, dat het wenschelijk ware geweest, zoo de Schrijver zijne mededeelingen had doen voorafgaan door eene meer bepaalde aanwijzing van het standpunt, waarop het onderzoek van het behandelde onderwerp door zijne voorgangers gebragt is: het zou dan duidelijker in het oog vallen, hoeveel verder hij zelf het onderzoek heeft vooruitgebragt. Thans staaft hij zijne stellingen niet zelden door getuigenissen van anderen en bewijst alzoo, dat het gestelde reeds, eenigermate ten minste, vroeger waargenomen is; en de weinige orde, waarmede de mededeelingen zijn voorgedragen, maakt het uiterst moeijelijk de oorspronkelijke denkbeelden juist op te vatten.

In acht stellingen heeft de Heer HOOGKAMER de uitkomsten zijner nasporingen vervat, waarvan de zeven eerste betrekking hebben tot de Schilderkunst der Ouden in het algemeen, de

achtste tot de enkaustiek. De zeven eerstgemelde stellingen vormen n geheel, hierop nederkomende:

»De Schilderkunst der Ouden stelde zich eeniglijk ten doel, »de voorwerpen zoodanig te vertoonen, dat het zintuig van het »gezigt er door bedrogen werd; en het vermogen om eene zoo»danige illusie te weeg te brengen werd verkregen door de »Schilderkunst te behandelen naar arithmetische en geometrische »regelen. De Schilder had zijne vaste regelen naar een rekenkunstig bepaalde schaal elkander opvolgende; hij bragt die aan »met *parallel-arceringen*, kruisselings over elkander, en bij deze »arceringen volgde hij weder, ten aanzien van fijnheid en meer»dere of mindere digtheid van aansluiting, vaste regelen, over»eenkomstig den vorm, het wijken of vooruitkomen der voor»werpen; en voorts nog, bij het daarstellen van den afstand van »het eene voorwerp tot het andere door licht en bruin, had hij »zijne wiskunstige regelen."

De Heer HOOGKAMER heeft dit een en ander in vele bijzonderheden ontwikkeld en zelf, naar die beginselen, eenige proeven van schilderwerk vervaardigd, welke allezins de opmerking verdienen. De indruk, welken het betoog des Schrijvers en de door hem geleverde proeven nalaten, is deze, dat, wanneer men de waarheid der hier medegedeelde denkbeelden aanneemt, vele anders onbegrijpelijke berigten der Ouden nopens schilderen en schilderwerk duidelijk en helder worden, en dat het verband, waarin schilder- en *mozaik*-werk tot elkander stonden, inderdaad schijnt te wijzen op hetgeen door den Heer HOOGKAMER betoogd wordt.

Nogtans van alle Schilders van alle tijden te beweren, dat zij, zonder eenige vrije vlugt van hun eigen genie of hun persoonlijk gevoel, alleen naar de vaste regelen, door de wetenschap vastgesteld, gewerkt hebben en dat zij, in den besten tijd der Grieksche kunst, tot plastische voorstellingen van enkele beelden van natuurlijke grootte zich zouden bepaald hebben, schijnt eene gevolgtrekking, welke niet zonder aanmerkelijke beperking kan worden aangenomen. Wanneer wij de getuigenissen der Oudheid lezen, over de grootste compositien van POLYGNOTUS in

de *Lesbe* te *Delphi*, waarvan er eene uit 30 mannelijke en 25 vrouwelijke figuren, benevens 9 kinderen, was zamengesteld, schilderwerken, waarbij de kunstenaar niet alleen de twee hoofdgedichten van HOMERUS had ten grondslag gelegd, maar ook de Cijklische Dichters vlijtig heeft bestudeerd, — wanneer PLINIUS spreekt van tafereelen, waarin honderd welgelijkende beelden voorkwamen, dan wordt, bij zulke getuigenissen, het moeijelijk, ook op die grootere zamenstellingen de denkbeelden toe te passen, door den Heer HOOGKAMER voorgedragen. Tijden en personen zullen bij de Ouden verschillende manieren van bewerking te weeg hebben gebragt, en bij de hijpothesen over de oude schilderkunst, waartoe de verstrooide berigten (welke meestal voor ons onduidelijk zijn, omdat de Schrijvers schreven over toen bekende zaken) nog altijd een wijd veld geopend houden, moet niet uit het oog verloren worden, dat die berigten loopen over een tijdvak grooter dan hetwelk JAN VAN EYCK van onzen leeftijd verwijdert. In de achtste stelling wordt door den Schrijver de Enkaustiek der Ouden behandeld. Hier vooral, ware het wenschelijk geweest, dat, door eene historische inleiding omtrent vroegere onderzoekingen en eene meer geleidelijke orde in de voordragt, het eigenaardige der hier voorgestelde bewerkingen meer ware te voorschijn getreden.

Reeds in het midden der vorige eeuw toch heeft de Fransche schilder J. J. BACHELIER, Directeur van de beroemde Porceleinfabrik te *Sèvres*, zijne aandacht gevestigd op de Enkaustiek der Ouden, en, zoo als hij zich voorstelde, dat de Ouden waren te werk gegaan, met was, eenige proeven van Enkaustisch schilderwerk vervaardigd. Te gelijkertijd was hetzelfde gedaan door den vermaarden Archeoloog, den Graaf DE CAYLUS, die in 1755 eene *Mémoire sur la peinture à l'encaustique* in het licht gaf. Het waren deze proefnemingen, en wel voornamelijk die van BACHELIER, die tot in 1805 heeft geleefd, waardoor in onze eeuw het was-schilderen op eene groote schaal in Frankrijk, gedurende eenigen tijd, opgang heeft gemaakt; zoo zelfs, dat MONTABERT, die in het 8ste Deel van zijn *Traité complet de la Peinture* (Paris 1829) daarvan eene uitvoerige beschrijving geeft, het

schilderen in olieverw beneden de Enkaustische schildering met was stelt. Ook in Duitschland is het onderwerp behandeld. Schoone proeven zijn daarvan te Munchen vervaardigd door SCHNORR en anderen, en, onder den titel van *Die Harzmalerei des Alten*, heeft FRIEDRICH KNIRIM (Leipz. 1839) uitvoerig gehandeld over de Enkaustiek der Ouden. Deze Werken schijnen wel den Heer HOOGKAMER niet onbekend te zijn gebleven; althans de namen der genoemde Schrijvers haalt hij nu en dan aan, maar het bepaald gevoelen van laatstgenoemden Schrijver, waarin deze met den Scheikundige LUCANUS overeenstemt, over het eigenlijke bindmiddel, hetwelk de Ouden bij hunne enkaustische schilderingen hebben gebruikt, had bij het voorstellen van nieuwe wijzen van bewerking wel eerst mogen ten toets gebragt worden. Doch de Heer HOOGKAMER heeft zijne aandacht meer bepaald op eene bijzondere bewerking in Enkaustiek, waarbij het penceel niet gebruikt werd, en welke dus eigenlijk geen Enkaustisch *schilderen* kan genoemd worden.

Bij het onderzoek namelijk over de Enkaustiek der Ouden komt voornamelijk in aanmerking de plaats van PLINIUS, *Hist. Nat.* L. XXXV, C. XI. »*Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat, cera, et in ebore, cèstro, id est, viriculo, donec classes pingi coepere; hoc tertium accessit, resolutis igni ceris, penicillo utendi.*" Hoezeer de verklaring van deze plaats eenige moeijelijkheid heeft, kan echter daaruit geenszins worden afgeleid, dat de Ouden eene zoodanige Enkaustische bewerking gekend hebben, als waarvan de Heer HOOGKAMER onder N°. 5 en 12 proeven gegeven heeft. Hij stelt namelijk, dat de Ouden tweederlei Enkaustiek hebben gehad; men zou die naar zijne voorstelling kunnen noemen *was-mozaïk* en *was-relief*. Bij de eerste manier zou de gekleurde was in vierkante plaatjes op een houten paneel, hetwelk van achteren met kolen werd verwarmd, tot vlakke figuren geschikt en plat gestreken zijn en bij de tweede of het verheven mozaïk, de gekleurde was, hetzij in quadraat, hetzij in ronde figuren, hetzij in prisma's, door middel van het *cestrum*, of ijzeren stift, en een *viriculum*, of drilboor, op het houten paneel zijn opgewerkt.

In de plaats van PLINIUS wordt blijkbaar niet van twee werktuigen, maar van één gesproken, hetwelk in het Grieksch *cestrum* heette en met het Latijnsche *viriculum* of *vericulum* is vertaald. Dat voorts in de plaats van PLINIUS *in ebore* zou beteekenen *op een ivoren paletje*, is eene verkeerde opvatting: *pingere in ebore* kan dat nimmer beteekenen. De plaats van PLINIUS woordelijk vertaald luidt aldus: »*Het staat vast, dat er oudtyds twee manieren zijn geweest van Enkaustisch schilderen; met was en in ivoor, met een cestrum, of, zoo als het in het Latijn heet, viriculum, tot dat men begonnen is de schepen der vloten te beschilderen* (wel te verstaan met figuren, om ze te onderscheiden), *toen is er deze* (*onze*) *derde manier bijgekomen om te schilderen met was, door het vuur gesmolten en daarbij een kwast of penceel te gebruiken.*"

Reeds is door een van de Leden der Commissie aan den Heer HOOGKAMER, voor dat deze zijne stukken bij het Instituut ingezonden heeft, eene waarschijnlijke verklaring der woorden van PLINIUS medegedeeld, hierop nederkomende: »er waren drie manieren van Enkaustisch schilderen, waarvan de eerste eenvoudig wordt aangeduid door de woorden, *met was*, zonder bijvoeging van den grond, waarop; omdat, deze niet bijzonder wordende vermeld, het van zelf sprak, dat er een houten paneel bedoeld werd; de tweede, aangeduid door de woorden *in ivoor*, waarbij met het graveerstift figuren in ivoor werden gegraveerd, welke figuren dan met gekleurde was werden ingelegd, wordende die wasplaatjes vervolgens door matige warmte vereenigd."

Bij beide deze manieren, zegt PLINIUS dan, gebruikte men het *cestrum*, maar de derde manier was die, waarbij de was eerst vloeibaar gemaakt en het penceel gebruikt werd. En het is van op deze laatste manier bewerkte, en dus in waarheid met was *geschilderde* kunstwerken, dat nog eenige proeven uit de Oudheid zijn overgebleven.

Maar hoedanig ook de plaats van PLINIUS moet verklaard worden, noch in deze, noch in eenige andere, zoo ver ons bekend is, wordt er eenig bewijs gevonden, dat de Ouden het *was-relief* of *relief-enkaustiek* gehad hebben, waarvan de Heer HOOGKAMER

eenige proeven heeft overgelegd. Zijne bewerking schijnt derhalve te moeten beschouwd worden als eene uitbreiding op die der Ouden.

De Heer HOOGKAMER ziet in de groote moeijelijkheden en den langdurigen arbeid, welken hem zijne proeven van Enkaustiek gekost hebben, zoo vele bewijzen van de overeenkomst met de manier der Ouden; die zelfde moeijelijkheden en tijdbesteding schijnen grond te geven, om van dien grooten arbeid voor onzen tijd niet veel praktisch nut te verwachten. De Illusie, in sommige der proeven van den Heer HOOGKAMER inderdaad op eene verwonderlijke wijze te weeg gebragt, wordt door penceel en olieverw met minder moeite verkregen, en ook de fraaiste zijner proeven van Enkaustiek zullen in het oordeel der kunst toch nimmer hooger worden geschat, dan de tapijtwerken der *Gobelins*.

De slotsom van het ingesteld onderzoek komt hierop neder; de onderzoekingen van den Heer HOOGKAMER, ofschoon daarvan, voor het tegenwoordige, geene praktische toepassing te wachten is, hebben eene bijdrage geleverd tot uitbreiding van Archeologische kennis, waarmede ook de interpretatie der Ouden haar voordeel kan doen, als hebbende:

eerstelijk, ten aanzien van het a-tempera schilderen, eene theorie uitgevonden van arceringen en tinten, waarvan het gebruik hoogst waarschijnlijk door voorname schilders der Oudheid bij het voorstellen van enkele beelden of eenvoudige groepen gevolgd is;

ten anderen, als hebbende hij eene tot hiertoe niet bekende manier van Enkaustiek gevonden en daarvan proeven geleverd, welke met de berigten der Ouden zeer wel is overeen te brengen, en

eindelijk heeft de Heer HOOGKAMER fraaije proeven geleverd van Enkaustiek in opgewerkte was (was-relief) waarvan het niet blijkt, dat door de Ouden is gebruik gemaakt, moetende alzoo deze zijne beschouwd worden als eene uitbreiding van de Enkaustiek der Ouden.

Naar aanleiding van welk alles, namens beide Klassen, aan den Heer HOOGKAMER, onder terugzending zijner Geschriften en

modellen, is te kennen gegeven, dat zijn arbeid geoordeeld is belangrijk te wezen tot opheldering van de Schilderkunst der Ouden; dat echter die arbeid, zoo als die daar ligt, voor geene openbaarmaking geschikt is, maar dat het voortzetten zijner onderzoekingen allezins wenschelijk wordt geoordeeld, in de hoop tevens, dat die te eeniger tijd op eene beknopte en duidelijke wijze openlijk moge kunnen bekend gemaakt worden; eindelijk is besloten, reeds voorloopig de aandacht van het Publiek op dezelve te doen vestigen, door een kort Verslag in het Instituuts Tijdschrift.

En is tot voldoening aan laatstgemeld besluit aan het voorafgaand Verslag hier eene plaats gegeven.

[illegible] gewenscht is [illegible] der [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] vrije opzigt mogt Ramond [illegible] gemaakt worden, eindelijk te besluiten, reeds voorloopig de aandacht van het Publiek op dezelve te doen vestigen, door een kort Verslag in het [illegible] Wijdekiek.

Dit is [illegible] aan het [illegible] Verslag [illegible] geplaatst [illegible]

INGEKOMEN BOEKWERKEN.

Van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,

Fauna Japonica, auctore PH. FR. VON SIEBOLD, Aves. fasc. 1 et 2. 4°.

Nippon, *Archief voor de Beschrijving van Japan*, 15de aflev. 4°.

Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen. Aflev. 24. bis, vervolg en slot. folio.

Van wege de Société Royale d'Agriculture etc. de Lyon.

Annales des Sciences Physiques et Naturelles, d'Agriculture et d'Industrie. Lyon, 1839—1844, 7 Tom. 8°.

Van wege de Hoogeschool te Utrecht,

27 Stuks *Inaugurele Dissertatiën en verdedigde Theses.*

Van wege den Heer J. VAN LENNEP,

Titels in Brieven, een Gesprek. Amst. 1845. 8°.

Van wege de American Philosophical Society,

R. DUNGLESON, *Discourse in Commemoration* of PETER S. DU PONCEAU, *late President of the Society.* Philad. 1844, 8°.

Proceedings, April—December 1844, N°. 30 and 31. 8°.

Van wege den Heer JAMES PAGET.

Report on the Progress of human Anatomy and Physiology, in the year 1843—1844. London 1845. 8°.

Van wege het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg,

Nieuwe Werken, 2de Deels 1ste en 2de Stuk. 8°. Benevens den Atlas met 19 platen.

Van wege den Heer JOMARD,

Notice sur la vie et les ouvrages de C. L. BERTHOLLET. Annecy. 1844. 8°.

Van wege den Heer A. SCHMID,

OTTAVIANO DEI PETRUCCI DA FOSSOMBRONE, *Der erste Erfinder des Musiknotendruckes mit beweglichen Metalltypen.* Wien, 1845. 8°.

Van wege Teylers Tweede Genootschap,

Het 24ste Stuk harer uitgegeven *Verhandelingen.* Haarl. 1845. 4°.

Van wege den Heer ANT. LOPEZ DE FONSECA.

La politique dégagée des illusions libérales; appel aux Souverains et aux peuples. la Haye, 1838. 2 Tom. 8°.

Van wege de Maatschappij tot aanmoediging der Bouwkunde,

Bouwkundige Bijdrage. 2de Jaargang, 2de—4de Stuk. 4°.

Van wege den Heer A. VAN LEE,

Beredeneerde Geschiedenis der Nederlandsche Schilder-, Houtsneé en Graveerkunst, naar het Hoogduitsch van G. RATHGEBER. Amst. 1844, 1ste Deel. 8°.

Van wege de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst,

Album, N°. 1 en 2.

Collectio operum Musicorum Batavorum Saec. XVI, edidit F. COMMER, 2 Tom. 4°.

VERSLAG

VAN DE

VIJFTIENDE OPENBARE VERGADERING

DER

EERSTE KLASSE

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT

VAN

WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN,

gehouden den 27sten *Maart*, 1845.

Voorzitter C. G. C. REINWARDT.

Waarnemend Secretaris W. H. DE VRIESE.

De Voorzitter [1] opende de Vergadering, en verzocht den waarnemenden Secretaris de naamlijst voor te lezen van de tegenwoordig zijnde Leden der Klasse, waaruit bleek, dat deze Zitting bijwoonden:

De Heeren:

WENCKEBACH.	H. C. VAN DER BOON MESCH.
T. KAISER.	G. J. VERDAM.
W. ROSE.	G. J. MULDER.
F. SIMONS.	R. VAN REES.

Waarna de Voorzitter de volgende Aanspraak deed:

[1] Eene onverwachte en treurige gebeurtenis verhinderde den Heer SWART, Voorzitter der Klasse, om de Vergadering bij te wonen. De Hooggeleerde Heer C. G. C. REINWARDT, als oudste aanwezig Lid, daartoe door reglementaire bepalingen geroepen, is in de plaats van den Voorzitter opgetreden, en heeft na korte voorafspraak met de meeste welwillendheid en ijver de door den Heer SWART gestelde Aanspraak voorgelezen, en verder het Voorzitterschap waargenomen.

MIJNE HEEREN, ZEER GEACHTE MEDELEDEN EN GIJ ALLEN, DIE DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID TOT HET PLEGTIGE DEZER OPENBARE VERGADERING BIJDRAAGT, ZEER GEACHTE TOEHOORDERS!

Wederom is de taak mij opgedragen om als Voorzitter de Openbare Vergadering te leiden, waarin aan het wetenschaplievend Publiek van de lotgevallen en werkzaamheden van de Eerste Klasse dezer Koninklijke Stichting mededeeling behoort te geschieden. Verleent mij daartoe uw welwillend en gunstig gehoor.

De lotgevallen der Klasse bepaalden zich dikwijls tot de verliezen, die Zij door het overlijden van eenigen harer Leden had geleden en tot de aanvulling, onder de goedkeuring van Z. M. den geëerbiedigden Koning, der opengevallen plaatsen. Ook thans zal de vermelding dezer bijzonderheden het grootste gedeelte mijner korte rede uitmaken. Schoon ten gevolge der veranderde tijdsbepaling van de Openbare Vergadering het tijdvak, waarover gehandeld wordt, minder dan twee volle jaren bedraagt, zijn echter de verliezen der Klasse niet minder talrijk en gewigtig dan bij vorige gelegenheden. Aan zes Leden, die den tol der natuur betaalden, moeten wij een woord van dankbare herinnering toewijden.

Op den 13[den] Januarij 1844 overleed de Heer C. G. ONTYD, praktiseerend Geneesheer te 's Hage, President der aldaar gevestigde Provinciale Geneeskundige Kommissie, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, sedert 1809 als Korrespondent en sedert 1832 als Lid aan de Eerste Klasse verbonden. Hij was tijdens de eerste benoeming, bij de geleerde wereld reeds gunstig bekend door zijne beide Academische Dissertatiën, waarvan hij de eerste, *over de oorzaak der opslorping door middel der watervaten*, onder BRUGMANS verdedigde en waarvan de laatste, *over den Dood en de onderscheidene wijze van sterven*, in het licht kwam, bij gelegenheid zijner promotie tot Doctor in de Geneeskunde, welke, volgens besluit der medische faculteit van de Leydsche Hoogeschool, *more majorum* had kunnen plaats hebben, doch slechts eene gewone opentlijke promotie geweest is. Deze laatste is in het Hoogduitsch overgezet en door hemzelven met eenige uit-

breiding in het Engelsch vertaald. Ook had hij reeds van zijne voortdurende werkzaamheid blijken gegeven, door onderscheidene bijdragen in het *Geneeskundig Magazijn*, waarvan hij te zamen met de Heeren STIPRIAAN LUISCIUS en MACQUELYN gedurende veertien jaren Redacteur was. Bij zijne benoeming tot Lid had zijne verdediging der Koepokinenting de openbare aandacht op hem gevestigd.

Hij heeft als Lid der Klasse zich zeer werkzaam betoond. *Eene proeve over den tegenwoordigen staat der Geneeskunst* werd opgenomen onder de Verhandelingen der Klasse. Verder is door de Klasse afzonderlijk uitgegeven zijne Verhandeling *over het verschil tusschen de algemeene Grondkrachten der Natuur en de Levenskracht.* Bovendien droeg hij aan de Klasse verscheidene andere opstellen voor, onder welke zijne Verhandeling *over den Zelfmoord*, later te 's Gravenhage in het licht is verschenen. Onderscheidene malen diende hij over onderwerpen tot de door hem beoefende vakken van wetenschap behoorende, der Klasse van raad en voorlichting. Zijne uitgebreide geleerdheid en onvermoeide ijver zijn algemeen erkend.

Hij werd op 68-jarigen leeftijd in volle werkzaamheid en vervuld met plannen van nieuwen letterarbeid, door eene zeer korte ziekte weggenomen, nadat hij door zijne voor korten tijd uitgegevene *Proeve eener Geneeskundige Staatsregeling* getoond had, hoezeer hij op deze gevorderde levensjaren deel nam aan de gebeurtenissen van den tijd.

In het begin des vorigen jaars betaalde de Luitenant-Generaal Graaf VAN DEN BOSCH, laatstelijk lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, vroeger Gouverneur-Generaal der Oost-Indische Bezittingen en Minister van Koloniën den tol der natuur. Toen de Klasse in 1838 hem tot haar Medelid in de Afdeeling van de Landbouw en Landhuishoudkunde benoemde, bragt zij een eereblijk aan den hooggeschatten Staatsdienaar, die op Java de cultuur der gewassen tot eene zoo ongekende mate van ontwikkeling had gebragt, dat de opbrengst derzelve thans eenen voornamen steun van het Staatsgebouw uitmaakt. Ook ontbraken hem geene letterkundige verdiensten. Zijn in twee Deelen, in 1818

uitgegeven Werk, over *de Bezittingen der Nederlanders in Azië, Afrika en Amerika*, aan Koning WILLEM I opgedragen, geeft hem eene voorname plaats onder de Schrijvers over die gewigtige possessiën. Hij had zeven jaren lang op Java in verschillende meest hooge militaire betrekkingen doorgebragt. In dat Werk verdedigde hij onder anderen de Nederlandsch-Indische Regering tegen onderscheidene beschuldigingen, die de Engelsche Gouverneur Sir STAMFORD RAFFLES, in dien's Werk over Java heeft uitgebragt. Ook heeft VAN DEN BOSCH van zijne bekwaamheid als Schrijver doen blijken, door zijne uitgegevene uitvoerige Verhandeling over *de mogelijkheid*, *de beste wijze van uitvoering en de belangrijke voordeelen eener algemeene Armen-Inrigting in het Rijk der Nederlanden*, *door het vestigen eener landbouwende Kolonie in deszelfs noordelijk gedeelte.* Dit herinnert tevens aan VAN DEN BOSCH, als den ontwerper der Maatschappij van Weldadigheid, waarvan de edele bedoeling nimmer bestreden is, hoe verschillend ook over den uitslag gedacht wordt. Het is noodeloos hier ter plaatse te treden in eene breedere ontwikkeling der hooge Staatsbetrekkingen, waarin hij zijn Vaderland van dienst heeft willen zijn.

Verder overleed aan de gevolgen van algemeene verzwakking op den 2[den] November 1844 de Heer J. F. SERRURIER, laatst Referendaris bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, op 73-jarigen ouderdom te 's Gravenhage. Toen bij de oprigting des Instituuts SERRURIER tot Lid der Eerste Klasse werd benoemd, was hij door zijne *Boeren Goudmijn* en door zijn *Fruitkundig Woordenboek* reeds loffelijk bekend geworden als een der weinige geletterde beoefenaren der praktische Landbouwkunde. Hoogst merkwaardig is de wijze, waarop hij den Landbouw leerde keerde kennen en liefhebben. Met veel zelfstandigheid van karakter en eenen bepaalden afkeer tegen allen dwang door de natuur bedeeld, werd hij, na verscheidene jaren op de Scholen te hebben doorgebragt, als veertienjarig knaapje verplaatst naar een aangenaam dorp in de nabijheid van Wiesbaden, ter inwoning bij eenen bejaarden Predikant, om dien's onderwijs in het Hebreeuwsch te ontvangen. Daar ontwaakte

onder het ongekend genot eener vrijere levenswijze, in hem de zucht voor Landbouw- en Landhuishoudkunde. De bestemming die voor, maar niet door hem gekozen was, van Predikant bij de Hervormden in Nederland, wijzigde hij zelve, door tot Predikant bij de Waalsche Gemeente zich voor te bereiden, maar zich minder geschikt oordeelende voor eene betrekking, die eene onverdeelde toewijding vordert, verliet hij, na twee jaren te Zwolle als Predikant werkzaam te zijn geweest, den geestelijken stand en kort daarna vinden wij hem als huisvader op een landgoed in Zwollerkerspel gevestigd als geletterd man en praktisch landbouwer. Doch het landelijk bedrijf schijnt in ons Vaderland slechts hem genoegzaam te voeden, die tot de levenswijze van den boerenstand geheel overgaat, en het is dus niet te verwonderen, dat SERRURIER in 1815 bij de hoop op eene herleving van den handel zich naar Amsterdam begaf, om eenen meer voordeeligen werkkring te zoeken, waarin hij tamelijk wel mogt slagen. Echter bleef hij als Secretaris der Kommissie van Landbouw met zijn lievelingsvak in betrekking, en gaf ook nog verdere blijken van zijne belangstelling in den landbouw en andere algemeene zaken, door de uitgave van *den Buitenman*, een op onbepaalde tijden in losse Stukjes uitgegeven Tijdschrift. Van 1815—1827, toen hij zich naar 's Hage met der woon verplaatste, was hij inzonderheid werkzaam als Lid der Klasse, werd onderscheidene malen door het vertrouwen zijner Medeleden met het Voorzitterschap vereerd, was niet minder dan veertien malen der Klasse van dienst, door zijne voorlichting omtrent landhuishoudkundige en technische Ontwerpen, Werktuigen en Geschriften, en verrijkte de Verhandelingen der Klasse met een onderzoek *of groote dan wel kleine boerderijen in het belang van den Staat in het algemeen, en van den landbouw en deszelfs beoefenaars in het bijzonder het voordeeligst zijn.*

Onder de belangrijke voordragten, waarmede hij de Klasse onderhield, behoort eene beschouwing van de Maatschappij van Weldadigheid, die toenmaals werd opgerigt, en welke hij oordeelde tot eene kostbare en minder doelmatige armenverzorging te geleiden. Zijn voorstel aan de Klasse gedaan, om deze be-

denkingen uit haren naam aan de Regering voor te dragen, vond toenmaals geen bijval. In den Buitenman geplaatst is zij echter later ter kennisse van het Algemeen gekomen. Een andermaal vestigde hij de aandacht op het aanzienlijke gedeelte van ons kleine Vaderland, dat van den loop der rivieren verwijderd en van de nabijheid van groote steden ontbloot, aan de geringe hulpmiddelen eener armoedige en schrale bevolking is overgelaten, waar gebrekkige middelen van gemeenschap met de opgenoemde oorzaken zich vereenigen, om woeste streken te doen voortduren in een land dat van kapitalen overvloeit, welke niet zelden aan vreemden ten gebruike worden afgestaan. Dáár kon volgens SERRURIER de Staat, door aanmoediging van den landbouw, eene nijvere bevolking doen ontstaan, waarin zij wederkeerig eenen gewigtigen steun zou vinden.

Zijne benoeming tot Referendaris geschiedde op voordragt van den Minister GOBELSCHROY, die hem tot adviseur verlangde. Doch zoowel de Staatkundige gebeurtenissen, als eene verzwakking van het zintuig des gezigts, die eindelijk in geheele blindheid overging, hebben zijne werkzaamheid te 's Hage kort van duur gemaakt.

Verder ontviel aan de Klasse op den 15den November 1844, N. C. DE FREMERY, A. L. M. Phil. en Med. Dr., Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, rustend Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Utrecht, vaste President der Provinciale Geneeskundige Kommissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt te Utrecht. Hij bereikte zijn 75ste levensjaar, en had tot voor weinige jaren eene duurzame goede gezondheid genoten.

Hij had aan de Hoogeschool te Leyden, door eene Dissertatie *over den Bliksem* zich reeds als ijverig beoefenaar der Natuurkunde doen kennen, eer hij na de verdediging eener Akademische Verhandeling *over de verandering der gedaante van het Bekken inzonderheid ten gevolge van beenverweeking ontstaan*, tot Doctor in de Geneeskunde werd bevorderd. Hieraan had hij waarschijnlijk te danken, dat hij twee jaren na die bevordering tot Hoogleeraar in de Geneeskunde te Utrecht werd beroepen. Hij belastte zich daar met het onderwijs in de *Scheikunde*, de *Artsenijmengkunde* en de *Dierkunde*, waarbij later de

geregtelijke Geneeskunde en de *geneeskundige Staatsregeling* werden gevoegd. Het is dus niet vreemd, dat bij de oprigting eener Faculteit der *Wis-* en *Natuurkunde*, DE FREMERY ook als Lid van dezelve werd opgenomen. Op latere jaren heeft hij de studie der *Delfstoffen* en *Geologie* door zijne voorlichting en onderwijs onder de studerende jeugd aangemoedigd. Doch zijne verdiensten als Akademisch Docent, die, zoo ik meen, op hoogen prijs geschat worden, mogen elders naar waarde worden aangetoond. Voor de Klasse waarvan hij in 1809 korrespondent en in 1817 Lid werd, was hij van groote waarde door zijne bereidvaardigheid om haar ten dienste te staan, door zijne voorlichting over onderwerpen tot den uitgebreiden kring zijner kundigheden betrekkelijk. Meer dan zestig malen heeft hij zich van zoodanige taak gekweten, terwijl ook de Verhandelingen der Klasse en het Tijdschrift des Instituuts onderscheidene opstellen van hem bevatten over Medische, Chemische, Zoölogische en Geologische onderwerpen.

De Leidsche Hoogleeraar P. J. UYLENBROEK, werd in de kracht des levens door eene langdurige ziekte weggenomen. Voor de Godgeleerdheid bestemd, muntte de jeugdige Student verre uit, zoo in de kennis der Oostersche talen, als in de strengere wetenschappen, *Wiskunde* en *Natuurkunde*, toen hij de Lessen der Hoogleeraren WILLMET en VAN SWINDEN met die der Professoren der Leydsche Hoogeschool verwisselde. Hij vervolgde meer deze studiën dan die der Godgeleerdheid, daar, zoo men wil, zijne ernstige geaardheid en aangeboren bescheidenheid hem deden opzien tegen het gewigt en de hooge eischen van de bediening van den Godsdienstleeraar. Drie gouden eerepenningen in twee jaren tijds behaald op eene Wiskundige, eene Sterrekundige en eene Natuurkundige Prijsvraag, getuigden van zijne vorderingen. Door HAMAKER aangespoord, zette hij ook met vlijt zijne oefeningen in het Arabisch voort, en verdedigde als vrucht derzelve, onder dien beroemden Geleerde, eene Dissertatie over IBN. HAUKAL *en de Geographie van* IRAK *in Perzië*. Later echter bragten zoowel zijne akademische betrekking, als zijne eigene zucht mede, dat hij zich geheel aan de Wis- en Natuur-

kundige Wetenschappen toewijdde. Hij werd namelijk in 1822 tot Lector, in 1827 tot buitengewoon en in 1835 tot gewoon Hoogleeraar in de meervermelde Faculteit aan de Leidsche Hoogeschool benoemd. Zijn roem als Geleerde werd, behalve door zijne onderscheidene uitmuntende akademische Redevoeringen, vooral ook vermeerderd door de uitgave der briefwisseling van CHRISTIAAN HUYGHENS, met eenige andere beroemde Wiskundigen van zijne Eeuw, die door UYLENBROEK, uit de Handschriften aan de Leydsche Hoogeschool aanwezig, zijn uitgezocht, ontcijferd en in twee Deelen, in 4° uitgegeven.

Hij werd in 1829 Korrespondent en in 1833 Lid der Klasse. Hij heeft op velerlei wijze van zijne belangstelling in dezelve doen blijken. De hem opgedragene Kommissiën werden spoedig en naauwkeurig volbragt. Zijne spreekbeurt werd in den regel door hem in persoon vervuld. Zoo heeft hij aan de Klasse zijne proeve medegedeeld *over den invloed van het Noorderlicht op de Magneetnaald*, een andermaal *zijne proeven met eenen voltaschen toestel van weinige maar groote elementen*, eene derde keer zijne *Resultaten van waarnemingen op de declinatie van de Magnetische Naald in de nabijheid van Leiden in de maanden Augustus en September des Jaars* 1839. Een tweetal andere opstellen van zijne hand vonden eene plaats in het Tijdschrift des Instituuts en zijn dus ter algemeene kennis gekomen. Eindelijk vervulde hij vóór vier jaren, schoon reeds zijne gezondheid zeer kwijnende was, in eene Openbare Vergadering de Spreekbeurt, door de mededeeling van den door hem zelven verrigten arbeid, om de rigting en intensiteit der magneetkracht voor Leiden en eenige andere plaatsen onzes Vaderlands te bepalen. Hij bereikte slechts den leeftijd van 47 jaren.

Voor weinige dagen overleed JOHAN FREDERIK LODEWIJK SCHRÖDER, rustend Hoogleeraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde te Utrecht, voorzittend Lid der Kommissie tot het vinden der lengte op zee, het verbeteren der Zeekaarten, enz. sedert 1818 Lid der Klasse [1].

---

[1] In het jaar 1845 heeft wel is waar de Heer SCHRÖDER, die Lid der Eerste en

SCHRÖDER was bezield met eenen waren dorst naar kennis, die hem als tot aan zijn laatste levensuur is bijgebleven. Te Dortmund aan den Eems in het Munstersche geboren, kwam hij, vijftienjarig knaapje, alhier inwonen bij zijnen veel ouderen broeder, die als bekwaam Heelmeester nog bij velen in levendig aandenken is. Hem werden, op een handelskantoor, de gewone bezigheden opgelegd. Zijne afgetrokkenheid, hetzij in het kopieeren der handelsbrieven, hetzij bij het verrigten van betalingen, deed hem menige berisping ondergaan, ja, het bleek genoegzaam, dat hij voor die werktuigelijke verrigtingen ongeschikt was.

Zijne weetgierigheid en vlugheid werden daarentegen opgemerkt door den toenmaals aan de kweekschool der Doopsgezinden studerenden Ds. FEENSTRA, welke zich den jongen SCHRÖDER aantrok, hem de eerste beginselen der oude talen onderwees, en bij den ouderen SCHRÖDER door raad en aandrang bewerkte, dat de jongere broeder op de Latijnsche School werd voorbereid voor de studiën der Theologie. Ons overleden Medelid oefende zich gedurende eenigen tijd aan de Doorluchtige School in de voorbereidende vakken, en vertrok vervolgens ter voltooijing zijner Theologische Studiën naar eene Universiteit in Duitschland, gelijk toen, bij het gemis eener eigene kweekschool bij de Luthersche Gemeente, in ons Vaderland gebruikelijk was. Halle was de plaats zijner keuze. Hij vervolgde echter daar vooral ook zijne oefeningen in de Oude Letterkunde onder den beroemden Philoloog FRIDERICH AUGUST WOLF, wiens lessen hij met geestdrift volgde, alsmede in de Wiskunde, zoo zelfs dat hij Lid en vervolgens Voorzitter werd van een aan de beoefening der Wiskunde en Natuurkunde toegewijd Genootschap. Omstreeks 1800 teruggekeerd in Nederland, betrad hij als Proponent dikwijls den kansel. Hij werd ten opzigte zijner kennis in de Wiskunde en Natuurkunde, en de oorspronkelijkheid zijner denkbeelden tevens meer bekend, deels door eenige Voorlezingen in de Maatschappij

---

Derde Klasse was, voor het lidmaatschap der Eerste bedankt; de Spreker heeft echter gemeend, bij deze gelegenheid zijne groote verdiensten omtrent de Klasse niet onvermeld te mogen laten.

Felix Meritis (en misschien ook elders) voorgedragen, deels door zijne bekroonde Prijsverhandeling *over de uitgestrektheid van het Heelal*. Zoo althans werd AENEAE met hem in kennis gebragt, op wiens voordragt hij in 1804 benoemd werd tot *Instructeur* van de nieuw op te rigten maritime School te Helvoetsluis, in welke betrekking hem vervolgens de rang van Kolonel werd toegevoegd. Dit etablissement tijdens de Bataafsche Republiek opgerigt, vervolgens naar Feijenoord en eindelijk naar Enkhuizen verplaatst, werd in 1811 opgeheven. SCHRÖDER, die inmiddels gehuwd was, leefde vervolgens ambteloos te Amsterdam, totdat hij in 1816 tot Hoogleeraar beroepen werd.

Ziedaar SCHRÖDER wegens zijne verdiensten en kundigheden in een vak van geleerdheid, waartoe hij niet was opgeleid, tot eene eerste plaats verheven. Zijne weetlust echter bepaalde zich niet uitsluitend tot de onderwerpen der Wiskunde. De kennis van de leer der Grootheden en der stoffelijke Natuur was bij hem niet minder middel dan doel; zij was hem de inleiding en de voorbereiding tot de kennis van den mensch, van diens onstoffelijk gedeelte, van diens bestemming.

Om daarin dieper door te dringen, maakte hij zijne gemeenzaamheid met de oude Talen, met CICERO en PLATO, gelijk zijne natuurkennis, dienstbaar. Teregt werd dan aan hem in 1823 ook het onderwijs in de *Logica* en vervolgens in de *Psychologie* opgedragen, en werden zijne lessen over onderscheidene deelen der Theoretische Wijsbegeerte met zeldzamen ijver bijgewoond. De tijd verbiedt zijne uitgegevene Verhandelingen en uitgebreidere Werken, deels over Wiskunde, deels over onderwerpen tot de Psychologie en algemeene Wijsbegeerte behoorende, op te noemen. Voor weinige jaren trad hij als Spreker in eene Openbare Vergadering der Klasse op, gelijk door haar ook de eerste uitgave zijner uitvoerige Verhandeling over de *Meetkundige Bepalingen* is geschied.

Die zucht naar kennis openbaarde zich mede in de door SCHRÖDER gaarne aangegrepen gelegenheid om zich met jongere Natuurkundigen en andere jeugdige Geleerden in wetenschappelijk onderhoud te begeven, waarbij hij blijkbaar evenzeer trachtte te leeren, en kennis te verzamelen, als die mede te deelen. Zij

toonde zich levendig in de voor een paar jaren door hem vernieuwde beoefening der Deensche en aanverwante Noordsche Talen, waarop hij vóór zeer vele jaren, zich gedurende eenigen tijd had toegelegd.

Dat met dien vurigen weetlust zich eene gelijke warme zucht voor zedelijkheid, humaniteit en godsdienst paarde, dat SCHRÖDER streng in zijne beginselen, liefderijk jegens anderen was, is reeds door den Heer Secretaris der Derde Klasse, zoo ik verneem, op eene welsprekende wijze vermeld.

Daarentegen had de Klasse het voorregt om in den Heer A. BRANTS en den Heer H. N. ROSE, Kapitein Ingenieur en Stedelijk Architect te Rotterdam, twee waardige Leden aan te winnen, van wier ijver voor de wetenschappen de Klasse zich goede vruchten mag beloven. Het bij de laatste wijziging van het Reglement des Instituuts verminderd getal Korrespondenten gaf daarentegen tot eene nieuwe benoeming geene aanleiding.

Tot de veranderingen in de Klasse voorgevallen behoort nog, dat haar Secretaris na veeljarige werkzaamheid geoordeeld heeft zijne betrekking als zoodanig te moeten nederleggen en dat hij, hoewel hem door eene nieuwe verkiezing die waardigheid weder werd opgedragen, echter bij zijn besluit heeft volhard, ten gevolge waarvan het Lid der Klasse de Hoogleeraar W. H. DE VRIESE zich met de waarneming der werkzaamheden van het Secretariaat tijdelijk wel heeft willen belasten, tot dat de Klasse, onder de goedkeuring van Zijne Majesteit den Koning, eenen nieuwen Secretaris zal verkozen hebben.

Nog moet vermeld worden, dat de Klasse heeft gemeend eene splitsing harer Vergaderingen te moeten maken, ten gevolge waarvan men zich vleit den geregelden gang der werkzaamheden en vooral de medewerking der buiten Amsterdam wonende Leden te zullen bevorderen en vermeerderen, terwijl zij tevens eene poging heeft in het werk gesteld, om den band naauwer aan te halen, welke tusschen de Klasse en hare inlandsche Korrespondenten bestaat.

Ik verzoek thans den Heer waarnemenden Secretaris te willen overgaan tot de mededeeling van het Verslag der werkzaamheden.

De waarnemende Secretaris, de Heer W. H. DE VRIESE, las daarop het volgende Verslag voor van de werkzaamheden der Klasse, sedert hare jongste Openbare Vergadering.

De Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, overeenkomstig het voorschrift harer Instelling, verpligt, alle twee jaren, in eene Openbare Zitting, eene schets voor te dragen van hare wetenschappelijke bemoeijingen, kan, niettegenstaande de vele en belangrijke zaken, welke in het jongstverlopen tijdvak door haar werden behandeld, bij het tegenwoordig Verslag, welligt meer dan vroeger, de kortheid betrachten. Een groot deel toch van hetgeen door de Klasse werd verrigt, is reeds, hetzij in de werken der Klasse, hetzij in het Tijdschrift, door de gezamenlijke Klassen uitgegeven, door den druk algemeen gemaakt of zal eerlang ter kennis van het Publiek gebragt zijn. Daarmede thans uwe geëerde aandacht bezig te houden, ware ten eenemale overbodig.

Van de nu voor te dragen schets wordt het gedeelte, dat de werkzaamheden der Klasse over 1843—1844 betreft, ontleend aan het Verslag, dat door den afgetreden Heer Secretaris der Eerste Klasse in de Algemeene Vergadering des Instituuts van April 1844, is voorgedragen. Het is derhalve inzonderheid voor het tweede gedeelte der tegenwoordige voordragt, dat de Spreker uitgenoodigd om te dezer plaatse de tolk der Klasse te zijn, uwe toegevende beoordeeling inroept.

Onder de lastgevingen der Hooge Regeering, door de Klasse ten einde gebragt, behoort het onderzoek van aanbevolene Cementsoorten van waterdigte werken, der Klasse opgedragen, naar aanleiding van een aanzoek van den Kapitein Ingenieur CAMP, om zijne kunstpouzzolane, waarop octrooi verstrekt was, nader te doen onderzoeken. De Heeren MENTZ, VAN BREDA, SWART en de Secretaris hebben zich met dat onderzoek belast, en zich, na een jaar tijds, door menigvuldig gewijzigde proeven, in staat bevonden, om een besluit op te maken over de voorkeur aan de eene Cementsoort boven de andere te geven. In haar verslag aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken heeft de

Klasse uitvoerig uitééngezet, hoe zij is te werk gegaan, om met de meeste naauwgezetheid aan elke beproefde metselspecie regt te doen wedervaren. De gekommitteerden hebben de genoemde kunstpouzzolane vergeleken met de zoogenaamde Dortsche tras, met het Amsterdamsch kunstcement, bij aanwending, hetzij van *Steenkalk*, hetzij van *Schelpkalk*. De uitkomsten van het gedane onderzoek kwamen vooral hierop neder: 1°. dat de bedoelde kunstpouzzolane onderdoet voor de *Dortsche* (eigenlijk *Andernachtsche*) tras. 2°. dat zij zeer zelden en als bij uitzondering bevonden is den voorrang te hebben boven het Amsterdamsche kunstcement. Gekommitteerden meenden echter niet te mogen verbergen, dat met proefnemingen, als die welke zij gelegenheid hadden in het werk te stellen, hoezeer ook met alle voorzorg genomen, die nauwkeurigheid in de uitkomsten niet is te verkrijgen, waardoor met zekerheid de gevallen zouden kunnen bepaald worden, welke de betrekkelijke waarde en deugdzaamheid van de verschillende cementsoorten met juistheid uitdrukken. Maar zij aarselden niet om te verklaren, dat de kunstpouzzolane niet spoediger verhardt, en geen grooteren zamenhang heeft dan het Amsterdamsche Kunstcement, terwijl zij, in beide opzigten staat achter de Dortsche tras. Met het een en ander wilden zij evenwel niet te kennen geven, dat van de Kunstpouzzolane van den Heer CAMP, geen gebruik zou kunnen gemaakt worden, bij gebrek aan of te groote duurte van andere Cementsoorten.

Terwijl gekommitteerden zich met dat onderzoek bezig hielden, ontving de Klasse van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken een ander verzoek betrekkelijk eene Scheikundige beproeving eener Trassoort van het eiland *St. Eustatius*. De Heeren SWART en VAN DER BOON MESCH zich daarmede wel hebbende willen belasten, is het dezen Leden, bij eene vergelijking met de Italiaansche Pouzzolane, de Andernachtsche tras en andere cementsoorten gebleken, dat de West-Indische tras van alle deze soorten verschilt niet alleen, maar ook zelve in hare bestanddeelen geene gelijkheid toont. Ook de proeven door gekommitteerden, genomen op het vermogen van zamenhang voor waterdigte werken vielen zoo zeer ten nadeele der West-Indische tras uit,

dat de Klasse al weder in de noodzakelijkheid kwam een afkeurend Verslag aan den Minister in te zenden.

Denzelfden Heer Minister behaagde het, om op verzoek van het Stedelijk Bestuur der Stad Amsterdam, en onder toezending van eenen brief, door hetzelve aan Zijne Excellentie gerigt, het gevoelen der Klasse in te winnen, of er middelen gevonden worden, die zouden kunnen strekken om den hinder, welke de rook der Fabrieken alhier aan den naburigen omtrek aanbrengt, en waarover gegronde klagten waren gerezen, weg te nemen, zonder aan die Fabrijken zelven te schaden. Onder die middelen was vooral de waterdamp in aanmerking gekomen, nadat deszelfs nuttige werking tot rookvernieling in Engeland was aangeprezen, waarover echter de Stedelijke Regering van Amsterdam, zonder het oordeel der Eerste Klasse te hebben vernomen, niet had willen beslissen.

De Heeren SIMONS, VERDAM en DELPRAT werden door de Klasse verzocht haar daarop te willen inlichten. Het rapport dier Medeleden bevatte, in substantie, de volgende beschouwingen en uitkomsten:

Bij het verbranden van steenkolen (over wier hinderlijken rook meer bijzonder geklaagd werd), scheidt zich, even als bij de destillatie, het bitumineus gedeelte af, en dampvormige vloeistoffen worden ontwikkeld. Daarbij komen in aanmerking de waterstof en de koolstof, terwijl het terugblijvend vaster gedeelte voornamelijk uit kool bestaat. Deze vaste stof geeft nimmer rook, in den gewonen zin des woords. Maar indien het vlugtige gedeelte, bij deszelfs ontwikkeling, niet in aanraking wordt gebragt met eene genoegzame hoeveelheid zuurstof, dan neemt de waterstof alleen de zuurstof op, terwijl de koolstof wordt afgescheiden en zich deels aan de wanden van den vuurgang en schoorsteen vastzet, deels den rook vormt, die in de lucht opstijgt en vervolgens in zwarte vlokken nedervalt.

Om nu dezen rook te voorkomen, zijn in het algemeen *drie* wijzen aangegeven, als:

1°. Het gebruik van brandstof, waarin alleen het vaste gedeelte aanwezig is, zoo als *coke* en *anthraciet*, zijnde de eerste vooral gebezigd voor locomotieven op spoorwegen.

2°. De afscheiding der kooldeeltjes van de luchtvormige uitvloeisels, vóór dat deze den schoorsteen verlaten, bestaande vooral in het neêrploffen der kooldeeltjes door eenen stroom van waterdamp; waartoe behoort de wijze van rookverdelgen, waarover het Stedelijk Bestuur van Amsterdam het oordeel der Klasse verlangde te weten.

3°. Genoegzame toevoer van zuurstof en warmte, zoodat koolstof en waterstof beide zich met eerstgenoemde verbinden.

Ten aanzien van de tweede genoemde wijze van rookverdelgen, welke de gekommitteerden in alle hare nieuwste wijzigingen, zoo als die laatstelijk zijn voorgesteld, hebben nagegaan, was hunne meening, dat geene van dezelve volkomene goedkeuring kon wegdragen, noch ook algemeen in toepassing is te brengen, aangezien van geen derzelve gebruik kan gemaakt worden zonder stoommachine.

Het was vooral de derde wijze van rookverdelgen, waarop gekommitteerden de aandacht wilden gevestigd hebben, waarbij het aankomt, om den rook voor dat hij in den schoorsteen opstijgt van zijne aanhangende kool te bevrijden. Dit nu heeft men op zeer verschillende wijzen beproefd, hetzij door *over* het vuur lucht te laten uitstroomen, hetzij door onder het vuur langs den rooster denzelfden doortogt te bewerken, eindelijk door achter den beer van den vuurhaard eene toestrooming van lucht te weeg te brengen. Geene van alle deze methoden echter voldeed geheel aan de verwachting.

Opdat de ontvlambare gaszoorten verbranden en hare bestanddeelen zich met zuurstof der lucht verbinden kunnen, is een genoegzame tijd noodig tot eene voorafgaande menging. Deze kan plaats hebben indien men, volgens de manier door WILLIAMS voorgesteld, een' stroom luchts in eenen atmospheer van verhit ontvlambaar gaz laat inkomen, over eene voegzame uitgestrektheid, door kleine openingen, hetwelk overal met kleine kosten, naar gelang der omstandigheden gewijzigd, op de fornuizen kan worden toegepast.

Uit het een en ander blijkt, dat:

»Er middelen zijn om den rook der fabrijken voor te komen,

»of het nadeel er van te verminderen, zonder schade, maar »veelal tot voordeel van den fabrikant, door besparing van brand»stoffen. Het kan dus niet onbillijk zijn de fabriekanten te ver»pligten, om zulke middelen aan te wenden. De keuze van doel»treffende middelen evenwel behoort denzelven te worden over»gelaten."

De Eerste Klasse durft zich vleijen, dat de gronden, welke in het Verslag van gekommiteerden zijn ontwikkeld, aan de Regeering van Amsterdam de overtuiging zullen hebben gegeven, dat men zich in deze stad kan doen ontslaan van den last dier rookwolken, waarover zoo regtmatige klagten zijn opgegaan.

Onder de bijzondere werkzaamheden der Leden, zoude in de eerste plaats moeten worden vermeld, eene mededeeling van den Heer DE VRIESE, *over den Stam van Cycas circinalis*, welk Stukje echter opgenomen zijnde in het Tijdschrift des Instituuts (Jaarg. 1843, p. 93), kan de inhoud van hetzelve als bekend worden geacht.

De Heer SWART droeg eenige opmerkingen voor *over eene nieuwe Alcalimetrische methode en daarbij behoorende toestel.* Deze methode door de Heeren TRESENIUS en WILL uitgedacht, berustte op het beginsel van het gewigtsverlies, te weeg gebragt door het uitdrijven van het koolzuur, door middel van een vermogender mineraalzuur. De spreker ontwikkelde de verdere bijzonderheden dezer methode, wees derzelver voordeelen aan, boven die door DESCROIZILLES en GAY LUSSAC aangenomen, en eindigde met zijn gevoelen te uiten, dat de alcalimetrie aldus belangrijk was verbeterd.

De overweging dat men vooral in Frankrijk, in de laatste jaren, getracht heeft nieuwe gezigtspunten voor te stellen over de Venerische ziekte, waarbij het eigendommelijk karakter dezer ziekte zou schijnen te vervallen, en de besmettelijkheid dier aandoening als twijfelachtig zou voorkomen, gaf den afgetreden Secretaris aanleiding, tot eene nadere vergelijking van hetgeen vroegere en latere ervaren Artsen daarover geleerd hebben, en inzonderheid hoe in Frankrijk zelve de beroemde CAZENAVE tegen JOURDAN en anderen met grondige bewijzen is opgetreden, welke

noch omtrent het eigen karakter, noch over het contagieuse eenigen twijfel overlaten, waarmede de geëerde Spreker zich geheel vereenigde. Deze wijze van zien werd nader toegelicht door de voorwerpen zelve van ziekelijk veranderde beenderen, door onderscheidene cachexiën aangetast, waarbij het eigene karakter der bedoelde ziekte onmiskenbaar voor oogen stond.

De Heer WENCKEBACH bood eene Verhandeling aan, *sur la température moyenne et sur ses varations annuelles et diurnes en Neerlande.* (Opgenomen in het *Tijdschrift des Instituuts*, 1843. p. 311.)

De Heer VAN REES droeg eene mededeeling voor: *over de hoeveelheid waterdamp, welke bij de vermenging van twee vochtige luchtmassa's van ongelijke temperatuur wordt neêrgeslagen* (gedrukt in het *Tijdschrift des Instituuts*, 1844, p. 137).

De bijzonderheden en het karakter der wilde Vijgeboombosschen in Oost-Indië, maakte een onderwerp uit, waarover de Heer REINWARDT de Klasse onderhield. Ofschoon in Europa slechts ééne soort meer bekend is, bevat het geslacht der Vijgenboomen een zeer groot aantal, minstens 300 soorten, tusschen of nabij de keerkringen. Leveren elders de boschgeboomten veelal eene groote verscheidenheid op, de Indische bosschen zijn meestal door weinige soorten gekenmerkt. Van dien aard zijn ook die Indische bosschen, welke meer bijzonder uit eene of meer soorten van vijgeboomen bestaan, welke tevens hooge woudboomen zijn; derzelver groei is weelderig, de stammen zijn dik, de takverspreiding is ruim, de kruinen zijn digt gesloten en talrijk, het gebladerte is digt en als met een gesloten dak overdekt, waardoor de onderruimte tusschen de stammen zóó is afgesloten, dat de zonnestralen daardoor niet kunnen doordringen en die ruimte opgevuld is met eene lucht, die geheel met waterdampen verzadigd is. Deze omstandigheid is zeer bevorderlijk voor de ontwikkeling van luchtwortels uit takken en stammen, die later nieuwe stammen vormen. Om zoodanigen groei is overal vermaard de *Banjana* (*Ficus indica*), op het vaste land van Indië, doch nog meer de Banjaneboom nabij *Surate*, aan de rivier *Nerbuda*. Aan dezen boom kent men eene ongeloofelijke oudheid

toe. Vóór dat, eenige jaren geleden, storm en watervloeden hem zeer hadden geteisterd, telde hij 1350 groote en 3000 kleinere Stammen, alle onderling en met den moederstam verbonden, en zoo van nabij als rondom denzelven geschaard staande. Dit eenboomig woud is waarschijnlijk het oudste nog levende gedenkstuk van het groeijend rijk; geen wonder dan ook dat deze en soortgelijke boomen, te allen tijde het zinnebeeld waren van grootheid, voortbrengend vermogen, kracht en onvergankelijkheid, en een heilig voorwerp van Heidensche eeredienst.

De Heer KAISER deelde der Vergadering eenige berigten mede over de Komeet, door FAYE te Parijs, toen juist voor vier maanden, ontdekt. Dit hemellicht werd in December daaraanvolgende op het Observatorium te Leiden waargenomen. Uit deze waarnemingen, verbonden met die, welke vroeger te Parijs volbragt werden, berekende de Heer LEJEUNE, Candidaat in de Philosophie, aan de Leydsche Universiteit, parabolische elementen, die in N°. 4 van den Letterbode, in dit jaar zijn bekend gemaakt, en uit welke de mogelijkheid bleek, om de elliptische loopbaan der Komeet in hare volle uitgestrektheid te bepalen, ofschoon zich geene sporen van hare vroegere verschijningen hadden laten ontdekken.

Door zes verschillende Sterrekundigen zijn de parabolische elementen van de loopbaan der Komeet berekend, en niet minder dan negen verschillende astronomisten hebben aan de berekening van de elliptische elementen hunne krachten beproefd. Onder deze behoorde de Heer LEJEUNE tot de eerste en ijverigste, daar hij telkens de door hem gevonden elementen verbeterde, naarmate hij door latere waarnemingen daartoe werd in staat gesteld. In de *Astronomische Nachrichten*, N°. 497, vindt men elliptische elementen van de loopbaan der Komeet, door den Heer LEJEUNE uit de waarnemingen berekend, welke den 24sten November des jaars 1843, door FAYE te Parijs en op den 16den December 1843 en den 24sten Januarij 1844, door den Hoogleeraar KAISER te Leiden volbragt zijn. De hooge voortreffelijkheid dier elementen is door latere waarnemingen bewezen geworden.

Op het einde van Februarij, toen men elders de waarnemin-

gen der Komeet reeds geheel scheen opgegeven te hebben, ook daar waar men met de grootste hulpmiddelen toegerust was, gelukte het den Heer KAISER nog eenige goede waarnemingen over de Komeet ten uitvoer te brengen, en die waarnemingen, welke men in N°. 499 der *Astronomische Nachrichten* vermeld vindt, gaven een uitstekend middel aan de hand, om de waarde der verschillende elementen te toetsen. Het bleek, dat die van NICOLAI de slechtste, die van LEJEUNE de beste onder de voornaamste waren, en zoo heeft deze jeugdige Sterrekundige vóór dat de Ephemeride van NICOLAI (te vinden in N°. 497 der *Astronomische Nachrichten*) in het licht was verschenen, of ter zijner kennis had kunnen komen, reeds hare volstrekte nutteloosheid en ondoelmatigheid bewezen.

In weerwil van het raauwe weder, en te midden van storm, hagel en sneeuwvlagen, gelukte het ons geacht Medelid de Komeet nog gedurende de eerste helft der maand Maart te zien. Naar de berekening van den Heer LEJEUNE, bedraagt de omloopstijd van deze Komeet niet meer dan zeven jaren en honderd drieentwintig dagen. Dat hemellicht is alzoo hoogst merkwaardig, daar men tot heden slechts twee Kometen van zoo korten omloopstijd kende, namelijk die van ENCKE en BIELA.

De Heer SWART bood der Klasse in eene naauwkeurig bewerkte Memorie een verslag aan van het gebeurde in betrekking tot de Putboring op de Nieuwe Markt te Amsterdam, welk Stuk op verlangen der Klasse, voor het Tijdschrift des Instituuts bestemd werd en werkelijk daarin is opgenomen (1844, bl. 121).

Van den Heer F. L. SPLITGERBER, te Amsterdam, ontving de Klasse eene Verhandeling onder den titel van *Description du genre Urania*, welke insgelijks gedrukt is in het Tijdschrift des Instituuts, 1843, p. 303.

Een Stukje, getiteld; *Fragmenta phytographica*, door den Heer Correspondent F. A. W. MIQUEL der Klasse aangeboden, is door Z. E. reeds elders bekend gemaakt.

Eene uit Curaçao ontvangene hoeveelheid van eene vrucht der *Watapana* of *Caesalpinia coriaria*, had den Heer VAN DER BOON MESCH aanleiding gegeven, tot een naauwkeurig scheikundig on-

derzoek, waarvan aan de Klasse door denzelven eene breedvoerige mededeeling werd gegeven. Daarbij werd inzonderheid stil gestaan bij het looizuur in de buitenste bekleedselen aanwezig, dat eene merkwaardige overeenkomst vertoonde met het looizuur uit de Galnoten. Het was den Spreker, na het uitvoerig Scheikundig onderzoek, in welks uiteenzetting wij hem thans niet kunnen volgen, belangrijk voorgekomen om te bepalen, in hoe verre deze vruchten geschikt zouden zijn om in onze Vaderlandsche fabrieken te worden gebezigd. De uitkomst was allergunstigst, zoo wel wegens de mindere hoeveelheid, welke men van dit looimiddel behoefde dan van de eikenschors, als ten aanzien van den korteren tijd tot de looijing vereischt. In vier maanden loopt de looijing af, terwijl zij bij de gewone middelen twee jaren vordert. Overleder wordt in 5 uren volkomen er door bereid, waartoe anders 6 maanden vereischt worden; het leder is vaster, beter gesloten, de huiden behouden beter haar gewigt, doch de kleur van het leder is hooger. Ter vervanging van eikenschors, *Sumacq* en *Terra japonica* in de bereiding der fijne ledersoorten, schijnt de *Watapana* minder dienstig. De mededeeling werd besloten door de opgave van proeven, om verschillende weefsels daarmede onderscheidene bestendige kleuren te geven. Zoowel voor onze West-Indische Koloniën, als voor den handel en het fabriekwezen bleek deze vrucht van groot aanbelang te zijn.

De Heer KAISER gaf een Verslag van de vorderingen der metingen met den micrometer, welke volbragt worden op het Observatorium der Hoogeschool te Leyden. Hetzelve is reeds door den druk gemeen gemaakt in het Tijdschrift des Instituuts (1844, bl. 111).

De Heer VAN BREDA onderhield de Klasse over de werking van eenen galvanischen Stroom, die door eenen spiraaldraad geleid wordt op staven van hard ijzer en staal. Hij meent, dat wanneer op alle sectien van deze staven de galvanische stroom werkt, het al of niet bewegen van het ijzer of staal tot het magnetiseren van dezelve niets afdoet, en de staven even sterk in rust als in beweging gemagnetiseerd worden.

Een Betoog, aangeboden door den Heer DELPRAT, *over het be-*

rekenen von Secondaire Triangulatiën bij Geodesische waarnemingen, door dit Medelid afgestaan voor de Verhandelingen der Klasse, is thans ter perse en zal in het XII^de^ Deel derzelve in het licht verschijnen.

De Heer SIMONS deed eene mededeeling omtrent den openen vijzel of schroef. Hij merkte aan dat dit waterwerktuig bij opmalingen van 5 voeten en hooger de voorkeur verdient boven het scheprad; waarom het dan ook op vele plaatsen in gebruik is gekomen, niettegenstaande den weerzin, waarmede het bij de eerste invoering ontvangen werd. Bij het zoo algemeen gebruik van den vijzel, zou men vermoeden dat hare uitwerking voldoende bekend zou wezen; — doch hieraan ontbreekt volgens den Heer SIMONS nog zeer veel, dewijl men geheel in het onzekere is, zoo wel omtrent de voordeeligste snelheid aan den vijzel te geven, als omtrent de hoeveelheid water, bij elke omwenteling uitgestort.

De onzekerheid omtrent de voordeeligste snelheid kon blijken uit een aantal proeven met wind- en stoomvijzelmolens genomen, die door den Heer SIMONS werden aangevoerd, en waaruit geen verband was op te maken tusschen de snelheid en de opbrengst.

De formule van den Heer DELPRAT in zijne fraaije Verhandeling over den vijzel, is, volgens den Heer SIMONS de meest naauwkeurige voor de berekening der hoeveelheid water, bij elke omwenteling uitgestort. Doch ook deze formule geeft met de ondervinding verschillen, welke mede moeijelijk te verklaren zijn. De berekende hoeveelheid toch, daar er altijd eenig waterverlies is, zou minder moeten zijn dan de wezenlijke en echter heeft het tegendeel plaats, zoo als blijkt uit de menigte waarnemingen, door den Heer SIMONS medegedeeld. Ons Medelid gaf zijn voornemen te kennen, van op dit onderwerp terug te komen, en aan de Klasse mededeeling te doen der proeven te nemen, om deze verschillen zoo mogelijk te vereffenen.

De Heer VAN HALL deed eenige belangrijke mededeelingen, omtrent het door hem waargenomene *over den groei der palmen.*

In de eerste plaats vestigde ons geacht Medelid de aandacht

op het uitwendig aanzien der Monocotijledonische Stammen. Zij zijn gewoonlijk onverdeeld, waarop echter *Aloë*, *Yucca*, *Dracaena*, *de Bambusae*, *Cucifera thebaica* uitzonderingen maken. Echter ziet men bij de niet getakte palmen, zeer geregelde beginselen van takken in de knoppen in eene uitgerekte spiraal, zoo als bij *Rhapis flubelliformis*. Zij komen echter bij deze palmsoort, even als bij *Chamaerops humilis* en *Sabal Adansonii* niet tot ontwikkeling, ten zij van onder aan den stam, waar zij uitloopers vormen. Het kenmerk van *folia cauli continua* in de Monocotyledonen en *folia articulata* bij de Dicolytedonen, ter onderscheiding van beide deze groote afdeelingen, houdt de Heer VAN HALL niet voor algemeen waar; duidelijke likteekens toch vindt men bij de *Dracaena Draco*, *Aletris fragrans*, *Bambusa*, en onder de Palmen bij *Rhapis*.

Wat den uitwendigen vorm betreft, heeft men het verschil gezocht in de afwezigheid van de schors bij den Monocotyledonischen stam, hetwelk almede niet algemeen geldende is; dit deel toch is duidelijk aanwezig bij Cocos; het scheidt zich aldaar bij langdurige bewaring van zelve af van het hout, en is zelfs in eigentlijke schors en bast te onderscheiden. Bij andere Monocotyledonen, zoo als Aloë, is de eigentlijke schors nog ontwijfelbaarder aanwezig.

Het merg, hoewel niet afgescheiden, zoo als in de Dicotyledonen, is evenwel in sommige stengels tot een bepaald gedeelte beperkt; en ten onregte houdt men het er voor, dat dit bij de Monocotyledonen geheel ontbreekt. Bij de Palmen toch is eene doorloopende gemeenschap door middel van het celweefsel tusschen het inwendige en buitenste gedeelte van den stengel. Het bersten van het hout der Palmen geschiedt min of meer in de rigting der mergstralen. De vezelen van het hout zijn afwisselende, en altijd, door tusschen geplaatst celweefsel, afgescheiden, terwijl in de Dicotyledonen het hout één geheel uitmaakt, welk onderscheid van zamenhang ook kennelijk is in de vaatbundels der bladen van beide groote afdeelingen. Het geacht Lid eindigt zijne mededeeling met een overzigt van den zakelijken inhoud der nieuwe onderzoekingen, den stengel der Palmen betref-

fende, welke in het afgeloopen jaar aan de Fransche Academie van Wetenschappen zijn voorgedragen door den kruidkundige BRISSEAU DE MIRBEL.

De Heer BRANTS heeft, op uitnoodiging der Klasse, wel zijne proefnemingen, over het doordringen van hout willen mededeelen, en door belangrijke voorwerpen daartoe betrekkelijk toegelicht. Deze mededeeling is almede opgenomen in het Tijdschrift des Instituuts, 1844, p. 307.

Naar aanleiding van de proeven door den Heer BRANTS genomen, deelden de Heeren SWART en DE VRIESE de uitkomsten mede van hunne onderzoekingen, betreffende de weefsels der planten, in welke eene oplossing van azijnzuur-ijzeroxijde was doorgedrongen. Zij hielden de vergadering eenige éénjarige takken voor van 1½—3 voeten lengte van den vlierstruik, van *Sambucus ebulus*, *Leycesteria formosa*, van den Wijnstok, de grove Den en andere planten, in de meeste van welke eene oplossing met 10 deelen water verdund, reeds weinige uren, nadat zij met derzelver ondereinden in de vloeistof geplaatst waren, was doorgedrongen tot aan de toppen der bovenste blaadjes. Het was hun, hetzij door onmiddelijke aanschouwing der microscopische segmenten, hetzij door het aanbrengen van *Cyanuretum Potassii et Ferri* op dezelve, gebleken, dat de vreemde stof inzonderheid was doorgedrongen daar, waar zich vaatweefsels bevinden, dus in de houtdeelen, in de knoopen der takjes en in de nerven der bladen; dat het daarentegen niet aanwezig was in het mergachtig weefsel, hetwelk het midden der takken inneemt, met uitzondering evenwel van eenen jongen dennentak, doch waarin zich in het midden eene holte bevindt. De genoemde Leden stelden zich voor met dit onderzoek, inzonderheid voor zoo veel betreft het indringen van vreemde stoffen in de holte der vaten zelve, voort te gaan en daarvan later mededeeling te doen.

Van den Heer WENCKEBACH, mogt de Klasse ontvangen een opstel, opgemaakt uit de *Meteorologische waarnemingen gedaan op eene reis van Java naar Nederland*, door den Heer J. C. HASSKARL, hetwelk gedrukt is in het Tijdschrift des Instituuts, voor 1844, p. 299.

In hetzelfde Tijdschrift zijn mede opgenomen en alzoo reeds bekend geworden, eenige bedenkingen van den Heer W. VROLIK, over het vermeend verschil in inwendig maaksel tusschen den *Stenops javanicus* en den *Stenops tardigradus*, vervat in een schrijven aan den Heer SCHROEDER VAN DER KOLK.

De Heer ROSE onderhield de Klasse over het zoogenaamde beton, een onder water verhardend mengsel van groote stukken kiezelsteen of puin, ter grootte van eene okkernoot en daaromtrent, en van een deeg uit hydraulischen kalk en zand, waarvan men zich te Rotterdam met vrucht had bediend om de fundering van eene brug te verbreeden, zonder zijne toevlugt te moeten nemen tot indijking en uitpomping, beide kostbare en tijdroovende bewerkingen; ook van nadere toepassingen derzelfde onderééngemengde stoffen, inzonderheid om door verharding bepaalde vormen aan te nemen, werd door Zijn Ed. gewag gemaakt. Eindelijk stelde het geacht Medelid de vraag voor, of de waarneming door hem gedaan, opzigtens de meerdere vastheid en den zamenhang van den beton met puin gemaakt, boven die waarin kiezelsteenen aanwezig waren, op natuurkundige gronden verklaarbaar was. Zijn Ed. bragt daartoe de meerdere oneffenheid van de oppervlakte der puin bij, in vergelijking van de gladheid der kiezelsteenen, en herinnerde ook aan de mogelijkheid van eene chemische inwerking van den hydraulischen kalk op de zelfstandigheid der puin.

De Heer G. J. MULDER droeg eene beschouwing voor over den aard der elementen. Dit stuk reeds door den druk zijnde bekend geworden, zou het overbodig zijn daarvan te dezer plaatse op nieuw te gewagen.

De Heer WENCKEBACH, gaf der Klasse een nieuw blijk van zijne groote belangstelling in meteorologische onderzoekingen. Hij achtte het namelijk van gewigt, dat er geregelde meteorologische waarnemingen werden gedaan op reizen naar Oost- en West-Indië, waarvan voor de wetenschap belangrijke resultaten zouden zijn te wachten. De omstandigheid dat de Klasse onder hare Leden mogt tellen den Heere Vice Admiraal RIJK, 's Konings Minister van Marine, van wiens bekende belangstelling in

de bevordering der wetenschappen en welwillende gezindheid tot medewerking ter bereiking van haar doel, de Klasse de volle overtuiging had, maakte het waarschijnelijk, dat het door medewerking en bemoeijing van den Heer RIJK, binnen het bereik der Klasse zoude liggen, om zoodanige waarnemingen te zien uitvoeren.

De Klasse overtuigd van het hooge belang der door den Heer WENKEBACH voorgedragene zaak, nam de vrijheid zich, op diens voorlichting, schriftelijk tot haar geëerd Medelid te rigten, en deszelfs veel vermogenden invloed tot de vervulling van haren wensch, ten behoeve der wetenschap in te roepen. Het kan niet anders dan belangrijk geacht worden, om de wetenschappelijke gronden mede te deelen, welke daarbij door de Klasse werden aangevoerd.

Terwijl de grondslagen, waarop de naauwkeurige kennis van den dampkring, en deszelfs veranderingen steunen moet, worden geregeld door regelmatige waarnemingen, die op bepaalde en vaste tijden worden gedaan, zijn er sommige punten van onderzoek, welke het best kunnen worden toegelicht door waarnemingen, gedaan op reizen. Tot die soort van onderwerpen behoort het verschil hetgeen er bestaat, tusschen de gemiddelde luchtdrukking op verschillende punten van het oppervlak der aarde. Terwijl men vroeger meende, dat die gemiddelde luchtdrukking aan het oppervlak der zee overal even groot zoude zijn, heeft de vergelijking van langdurige waarnemingen gedaan op verschillende plaatsen, in lateren tijd, doen zien, dat die gelijkheid geenszins bestaat; het is daarbij gebleken, dat de luchtdrukking van den evenaar af, of beter gezegd, van de streek der windstilten af, die tusschen de passaten gelegen is, steeds toeneemt tot voorbij de keerkringen, en van daar af weder afneemt, en dat die vermindering althans in het Noordelijk halfrond tot omstreeks den poolcirkel voortgaat, waar de gemiddelde Barometerstand nog geringer is, dan die aan den evenaar, terwijl op nog hoogere breedte weder vermeerdering van luchtdrukking plaats heeft.

Terwijl dus in het algemeen de gang van dit verschijnsel be-

kend is, is het er ver af, dat men naauwkeurige bepalingen bezit van de hoegrootheid van het verschil tusschen het tropische maximum en de minima onder den evenaar en aan den poolcirkel; dat men naauwkeurig weet, hoe deze maxima en minima langzamerhand in elkander overgaan, noch ook zelfs, op welke breedte het maximum of minimum plaats heeft; en het is waarschijnlijk, dat omtrent deze punten aanmerkelijk verschil bestaan zal, in de verschillende maanden van het jaar.

Hoe onvolledig toch onze kennis omtrent dit onderwerp zij, is het niet twijfelachtig, dat het verschil in de luchtdrukking op verschillende breedte veroorzaakt wordt door dezelfde oorzaak, welke de vaste winden der keerkringsgewesten voortbrengt, namelijk door de verwarming der aarde door de zon, welke in den dampkring tusschen de keerkringen eenen voortdurenden opstijgenden luchtstroom veroorzaakt; deze warme opstijgende en dus uitgezette lucht drukt minder dan die zelfde lucht in evenwigt zijnde zoude doen, maar eenmaal boven zijnde, stroomt dezelve boven over de passaten heen naar het Noorden en Zuiden, koelt daarbij af, en daalt buiten de keerkringen weder neder naar de aarde; daar waar die nederdaling plaats heeft, vinden wij den hoogeren Barometerstand, van welken boven gesproken is. Gelijk nu bij de verandering van declinatie der zon, de binnen- en buitengrenzen der passaten, zich in den loop van het jaar regelmatig, en gedurende zes maanden naar het Noorden voortrukken, om gedurende de andere zes maanden weder Zuidwaarts terug te keeren, verschuift daarmede noodzakelijk ook de streek, waarin de opstijgende luchtstroom plaats heeft, en tevens die, waar de lucht weder neêrdaalt.

Ten einde nu omtrent een en ander tot meer bepaalde kennis te geraken, dan wij tot nu toe bezitten, is het wenschelijk, dat op zeereizen, waarbij men van het eene halfrond in het andere overgaat, geregelde aanteekeningen gehouden worden van den Barometerstand en andere meteolorogische verschijnselen, en dat zulks geschiede op reizen, waarbij de evenaar in verschillende tijden van het jaar, wordt doorsneden. De Klasse meenende, dat de reizen, welke door de schepen der Koninklijke Nederlandsche

Marine naar Oost- en West-Indië gedaan worden, eene geschikte gelegenheid, tot het doen van zoodanige waarnemingen zouden kunnen opleveren, nam daarom de vrijheid, aan haar geëerde Medelid, den Heer RYK, Minister van Marine, dit denkbeeld mede te deelen en denzelven te verzoeken, in ernstige overweging te willen nemen, of door deszelfs tusschenkomst niet gereedelijk aanleiding zou kunnen gegeven worden, tot het verwezenlijken van dit denkbeeld. Bijaldien zich tegen het vervullen van het verlangen der Klasse, bij Zijne Excellentie geene bezwaren mogten opdoen, en haar de toestemming van Zijne Excellentie zou ten deele vallen, dan zou de Klasse gaarne eene bepaalde instructie voor de te doene waarnemingen maken, en zich met alle zoodanige bemoeijingen in dezen belasten, als welke tot het bereiken van haar eenig doel, de bevordering der wetenschap; ook tot eer des Vaderlands, zouden kunnen leiden.

De Heer RYK vereerde de Klasse al spoedig met de verzekering van aan haar verlangen te zullen voldoen, en derhalve de noodige instructiën te zullen te gemoet zien, terwijl wijders ter harer beschikking werden aangeboden onderscheidene in, bij het Ministerie bewaarde, scheepsjournalen opgenomene min of meer gelijksoortige aanteekeningen, als welke de Klasse wenschte te erlangen. De Klasse heeft, onder dankbetuiging voor deszelfs welwillendheid, van den Vice-Admiraal RYK, de aangebodene aanteekeningen gaarne aangenomen, en de noodige instructiën vervaardigd en opgezonden. Zij mag alzoo, onder de krachtdadige medewerking van een harer hooggeëerde Medeleden, die ook zijne Hooge Staatsbetrekking wel wil aanwenden om der wetenschap onmiddellijk van nut te zijn, van deze pogingen goede vruchten verwachten.

De Heer VAN BEEK zond de Klasse eene mededeeling toe, over de voortreffelijkheid der nieuwe methode van GAY LUSSAC, om de gehalten der zilverhoudende alliages te bepalen, langs den natten weg (welke methode ook aan onze Rijks Munt gevolgd wordt) boven de tot hiertoe vrij algemeen gebruikelijkelijke kupellering. Ook dit Stuk zal eerlang door den druk worden algemeen gemaakt.

De Heer DE VRIESE hield de vergaderde Leden bezig met eenige beschouwingen over de verspreiding van *Phormium tenax*, eene Nieuw-Zeelandsche plant, welke tot groot voordeel, van den Engelschen handel reeds voor lang naar Nieuw-Holland is overgebragt, met het gelukkig gevolg, dat zich bij *Sydney* aan het Zuid-Oostelijk gedeelte van laatstgenoemd Eiland groote aanplantingen van dit gewas bevinden, van waar de daaruit bereidde hennep, naar Britsch-Indië en Engeland gevoerd wordt en wegens de ongewone sterkte van den vezel, boven de meeste andere hennepsoorten, inzonderheid voor de Zeevaart, verkozen wordt.

Het was den Spreker niet bekend, dat dit gewas tot dus verre in Nederlandsch-Indië was overgebragt. In den tuin van Buitenzorg bevindt het zich niet. Uit dien hoofde rekent hij de mededeeling, dat deze plant voor eenigen tijd, uit den Amsterdamschen Kruidtuin naar Java is overgebragt, niet onbelangrijk. Hij geeft inzage van eenen brief, van den Heer J. H. VAN DEN BOSCH, Directeur der Cochenille-cultuur van het Gouvernement op Java, en een der verdienstelijkste voorstanders van den landbouw aldaar, gedagteekend *Pondok Gédé* (Residentie Buitenzorg) 16 November 1843, berigtende, dat planten van *Phormium tenax*, niettegenstaande eene zeereis van acht maanden, in goeden staat aldaar waren aangebragt; dat eene van dezelve op 3200′, bij eene gemiddelde temperatuur van 66—68° Fahr., in een drassig terrein groeit en eene andere, welke zich bij de aankomst in minder gunstigen staat bevond, mede groeit op 1700′ en bij gevolg onder hoogere temperatuur. Indien men let op de geographische breedte welke tusschen Java en Nieuw-Zeeland ongeveer een verschil oplevert van 35° en met Java en Sydney ruim 27°, en daarbij in aanmerking neemt de lagere temperatuur, onder welke deze plant in haren natuurstaat leeft, dan valt het gemakkelijk daaruit af te leiden, dat op Java, de cultuur alleen in de hoogere streken zal kunnen slagen. De Spreker besloot, met eene uitweiding, over den grooten rijkdom der vegetatie onzer Kolonie aan dusgenaamde hennepplanten, van velen van welke hij de, uit dezelve op Java vervaardigde stoffen aantoonde.

Hetzelfde Medelid vestigde bij eene andere gelegenheid de aandacht op eene nieuwe soort van *Bromelia*, welke in den zomer van 1844 gebloeid had in den Amsterdamschen Kruidtuin, door hem beschreven onder den naam van *B. Commeliniana.* Voorts werd door den Heer DE VRIESE nog aangetoond eene nieuwe soort van *Pinus*, ontdekt op het eiland Sumatra, op eene hoogte van 3000—4000 voeten, door den bekenden Natuuronderzoeker JUNGHUHN. Deze nieuwe soort werd onder den naam van P. MERKUSII, naar den Gouverneur-Generaal der Oost-Indische Bezittingen Mr. P. MERKUS, genoemd; terwijl het voorkomen van dit gewas te dier plaatse als een belangrijk verschijnsel voor de Geographia plantarum werd aangevoerd.

De Heer SWART gaf eenige mededeelingen over het Magnetismus door omdraaijing. Hij ving aan met de aanmerking dat, zijns oordeels de verschijnselen van het Rotatie-magnetismus, in de beste en meest gebruikelijke leerboeken over Physika niet geheel naar waarheid beschreven worden, en dat de in dezelfde leerboeken voorgedragene theorie, op die verschijnselen niet toepasselijk is.

Dat de verschijnselen door ARAGO beschreven, slechts ten deele door anderen overeenkomstig bevonden zijn, was voornamelijk door de, onder medewerking van wijlen Prof. UYLENBROEK, in het werk gestelde proefnemingen van den Heer VAN CHARANTE gebleken. Men kende dus thans de verschijnselen naauwkeuriger. FARADAY had eene reeks van proefnemingen verrigt, om de rigting van den electrischen stroom in de roterende schijf onder verschillende omstandigheden te bepalen. Zijne uitdrukkingen hebben echter iets onbepaalds, hetgeen den Lezer onbevredigd laat. NOBILI heeft de proefnemingen van FARADAY willen afleiden, uit het beginsel der elektrische inductie, maar vruchteloos. Zijne gevolgtrekkingen, schoon in vele leerboeken overgenomen, zijn onhoudbaar. De Spreker bepaalde den electrischen stroom, door ronddraaijing geboren, als vormende eenen regten hoek met de rigting der beweging en overeenkomende met de rigting van den electrischen stroom, waardoor de omdraaijing van den magneet wordt terug gebragt, als de electrische stroom voor de

beweging bestaat. Deze rigting de omgekeerde zijnde van die, welke de inductie zou voortbrengen, meende de Spreker, dat de electrische stroom veeleer afgeleid moest worden, van eene wederkeerige betrekking tusschen de omdraaijing van den geleider om den magneet door den electrischen stroom en het ontstaan van den stroom, door eene overeenkomstige beweging van den geleider nabij den magneet; een gevoelen, waartoe FARADAY mede scheen te neigen, maar hetwelk elders weinig bijval gevonden heeft.

De Heer WENCKEBACH bood eene Verhandeling aan *over de gemiddelde Windrigting en Windsterkte in Nederland.* Daar dit Stuk eerlang in de Verhandelingen der Eerste Klasse staat te worden opgenomen, zal het minder noodig zijn van deszelfs inhoud hier te gewagen.

De Heer BRANTS hield eene voordragt *over de gesteldheid der luchtbuizen en eenige andere bijzonderheden in het zamengesteld oog der gelede Dieren*, en lichtte zulks toe met de afbeeldingen van genoemd zintuig bij de gewone kamervlieg, *Musca domestica.*

In dat Stuk werd inzonderheid bestreden, eene onlangs in Duitschland, door Dr. WILL voorgedragene stelling, alsof de facetten in de oogen der gelede dieren bewegings-organen zouden hebben; de Spreker bewees daarentegen, dat de deelen, welke men daarvoor verkeerdelijk had gehouden, niet dan luchtvoerende buizen zijn.

De Heer DE VRIESE hield de aandacht der Vergadering bezig, met de beschouwing van eenige nieuwe Oost-Indische varens en Lycopodiaceae, sommige van welke behoorden tot geslachten, waarvan tot dusverre, geene repraesentanten in deze Kolonie bekend zijn, met name: *Cibotium Verhuelli*, *Balantium magnificum*, *Alsophila gracilis*, *A. lanugiosa*, op Java, *Campteria Junghhunii* en *Lycopodium leucolepis*, de beide laatsten op Sumatra ontdekt, door den meergemelden Dr. JUNGHUHN, over alle welke varens de Spreker zich voornam later, in een opzettelijk daarover uittegeven Geschrift, te handelen.

De klagten, die, zoo bevorens, als in het bijzonder na de daarstelling van Stoomketels, vernomen worden, over den hin-

der, het nadeel, enz., dat voor den aangrenzenden omtrek ontstaat, door de groote hoeveelheid dikken rook, die uit den schoorsteen van zoodanige inrigting komt, hadden het geëerd Medelid, den Heer GLAVIMANS, aanleiding gegeven, om na te gaan, of er te dezen opzigte in Engeland ook iets gedaan was, en hij deelde der Klasse de uitkomst daarvan mede, welke hierop neerkomt.

Dat door het huis der Gemeenten, in 1843, eene bijzondere Commissie (*Select Committee*) benoemd is, om aangaande deze zaak (*the smoke nuisance*) onderzoek te doen. De Commissie stelde zich de volgende vragen voor:

1°. Of het mogelijk was, om de hindernissen van rook, die vooral in groote steden ondervonden worden, voor te komen of te verminderen.

2°. Of, indien het uitvoerbaar was, het ook raadzaam zoude zijn, eenige maatregelen te nemen, aangezien dezelve welligt strijdig zouden zijn met de belangen van de eigenaars der Fabrijken.

3°. Indien beide deze vragen toestemmend beantwoord worden; of, in dat geval; eenige wettelijke bepalingen gemaakt zouden kunnen worden, om die hindernissen voor te komen.

Door de Commissie werden, na een zeer naauwkeurig onderzoek, waarbij de onderscheidene bekende Schei- en Werktuigkundigen (*Engineers*) Fabrijkanten, Eigenaars van Stoomketels, Uitvinders van middelen tot voorkoming van rook en anderen gehoord werden, aan het Huis der Gemeenten al deze vragen toestemmend beantwoord, als zijnde niet alleen de mogelijkheid tot voorkoming van rook door de reeds plaatshebbende aanwending van verschillende toestellen, voornamelijk in de steden *Leeds* en *Bradford*, gebleken, maar ook derzelver aanwending van eene vrij belangrijke bezuiniging van brandstof vergezeld geweest.

De Spreker deelde ook eene beschrijving mede van eenige der best geoordeeld wordende toestellen, zoo als van ROLDA, BELLINSLEY FOARD of GODSON, JUCKER, doch in het bijzonder die van WILLIAMS CHANTER en IVISON, waarvan de beide eerste de verbranding bevorderen door het aanbrengen van versche damp-

kringslucht, en de laatste door de waaijervormige verspreiding over het vuur van een' stroom stooms. Alle deze toestellen, vooral die van WILLIAMS, zijn zeer eenvoudig.

Ook werd melding gemaakt van de inrigting in de schoorsteenen van HEDLEY bij *New Castle ton Tyne*, die den rook en andere schadelijke dampen in de schoorsteenen door eene neêrdruppeling van water vernietigt.

De Heer G. eindigde zijne Voorlezing met den wensch, dat ook hier te lande, waar het daaruit voortvloeijende nadeel nog slechts begonnen is, maatregelen genomen worden, om onze steden te bevrijden van de hindernissen, die, door de in dezelve opgerigt wordende Fabrijken, veroorzaakt kunnen worden.

De Heer WENCKEBACH deelde eenige bijzonderheden mede, omtrent de verdiensten van den bekenden Landmeter CRUQUIUS, als meteoroloog. Terwijl anderen, in zijnen tijd, alleen letten op buitengewoon hooge standen van Barometer of Thermometer, begreep C. dat men eerst den gemiddelden toestand van den dampkring behoorde te kennen, vóór dat men de afwijkingen van dien gemiddelden toestand konde beoordeelen; hij berekende dus uit alle zijne waarnemingen gemiddelden. Reeds voor 100 jaren onderwierp C. de wind-waarnemingen aan eene berekening van gelijksoortigen aard, als die, waardoor de tegenwoordige meteorologen, de gemiddelde rigting en sterkte of veranderlijkheid van den wind bepalen. De door hem verkregene uitkomsten stemmen ook geheel overeen met die, welke men thans vindt. Hij erkende, ook op onze geographische breedte, eene gemiddelde windrigting, die nagenoeg W. Z. W. is; hij kende geregelde jaarlijksche veranderingen van den wind, alsmede die, welke in den loop van elk etmaal plaats hebben; hij spreekt van maandelijksche moussons, die na aftrek van den passaat overblijven; voorts van de dagelijks omloopende land- en zeewinden, en hij hield ook reeds de verwarming van de aarde door de zon voor de oorzaak dier winden.

Omtrent de werken der Klasse, blijft nog te vermelden, dat het Elfde Deel van de Nieuwe Verhandelingen, bevattende de in een vorig verslag reeds genoemde verhandeling van den Heer

Correspondent der Klasse, Prof. SCHROEDER VAN DER KOLK, *sur l'anatomie et la physiologie du Gastrus Equi*, ter uitgaaf gereed is, en alzoo eerstdaags kan in het licht verschijnen; terwijl een stuk over meteorologische waarnemingen te Buitenzorg, op Java, door den Heer Dr. ONNEN, gedaan van September 1842 tot April 1843 ingesloten, door het Medelid den Hr. WENCKEBACH bewerkt, mede is afgedrukt, en zal worden uitgegeven, zoodra de verdere onafgebrokene reeksen dier waarnemingen bij de Klasse zullen zijn ingekomen.

Daarop ging de waarnemende Secretaris, op uitnoodiging van den Voorzitter, over tot het voorlezen der volgende Prijsuitschrijving.

De Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, brengt ter kennis van het algemeen, dat, door haar geene antwoorden ontvangen zijnde op de Prijsvragen, door haar bij het Programma van 1843 op nieuw uitgeschreven, zij heeft goedgevonden dezelve in te trekken, terwijl zij, als nieuwe, de volgende vraag voorstelt:

»Het is gebleken, dat de Komeet, op den 22sten Augustus 1844, door DE VICO te Rome ontdekt, tot het getal »der weinige Kometen behoort, die zich door eenen zeer »korten omloopstijd onderscheiden. De Klasse verlangt, dat »al de waarnemingen omtrent die Komeet in het werk »gesteld, verzameld en aangevoerd worden, tot eene her»nieuwde berekening van de elliptische elementen harer »loopbaan, met inachtneming van de storingen, welke dat »hemellicht in zijne beweging ondergaat. Zij verlangt eene »bepaling van de loopbaan der Komeet, zoo als die, bij »hare eerstvolgende verschijning, wezen zal, met al die »naauwkeurigheid berekend, welke de tegenwoordige toe»stand der wetenschap veroorlooft en eene ephemeride voor »de eerstvolgende verschijning der Komeet, op de gevon»den elementen harer loopbaan berustende. De Klasse

»wenscht wijders zoo mogelijk beslist te zien, of deze Ko-
»meet al dan niet in vroegeren tijd is waargenomen.

De antwoorden worden vóór den laatsten Augustus van het jaar 1846 ingewacht.

Voor de beantwoording dezer vrage, looft de Klasse eene gouden Medaille uit, geschroefd op den stempel des Instituuts, ter innerlijke waarde van Vijfhonderd Guldens.

De Stukken, welke naar dezen prijs dingen, moeten in de Nederduitsche, Fransche, Latijnsche, Engelsche of Hoogduitsche Taal, maar met den algemeenen Italiaanschen Letter, geschreven zijn, en aan den Secretaris der Klasse vrachtvrij bezorgd worden.

Tot dezen uitgeloofden prijs worden alle Geleerden uitgenoodigd, met uitzondering alleen van de Leden der Klasse, welke van alle mededinging worden uitgesloten; onder welke benaming echter noch de Buitenlandsche Geassocieëerden, noch de Correspondenten begrepen zijn.

De in te zenden Stukken moeten met eene andere hand, dan die van den Auteur, geschreven zijn zonder naam; maar de naam, kwaliteit en woonplaats des Auteurs zullen gesteld moeten zijn in een afzonderlijk verzegeld papier, tot opschrift dragende dezelfde spreuk, of hetzelfde kennelijk teeken, waardoor de Verhandeling, waartoe het behoort, onderscheiden is.

De uitwijzing van den prijs zal aangekondigd worden in eene Openbare Vergadering. Zij zal voorts algemeen gemaakt worden in de Binnen- en Buitenlandsche Tijdschriften, waarin deze uitschrijving geplaatst of vermeld wordt.

De bekroonde Verhandelingen blijven de eigendom der Klasse. Het zal de Schrijvers niet vrij staan, hiervan op eenigerhande wijze door den druk gebruik te maken, ten zij de Klasse daartoe hare toestemming geve.

De niet bekroonde Stukken met de besloten naambriefjes zullen, op aanvrage der Inzenders, onder bijvoeging van behoorlijk bewijs van regt op het Stuk, aan zoodanig persoon of adres terug gezonden worden, als zij zullen aanduiden; mits deze teruggave, zonder eenige kosten der Klasse, binnen een jaar na de uitspraak verlangd worde.

Ingeval geene teruggave van een niet bekroond Stuk verlangd mogt worden, of de evengemelde voorwaarden daarbij niet in acht genomen mogten zijn, zal men de besloten Naambriefjes ongeopend verbranden, en de Stukken zelve bewaren, om te dienen, als bevonden zal worden te behooren.

Na het voorlezen van dit Programma, betrad de Heer A. H. VAN DER BOON MESCH het Spreekgestoelte en droeg de volgende Rede voor:

(*Vervolg hierna.*)

DERDE KLASSE.

Over de oorzaken van de terugzetting der Wijsgeerte, bijzonderlijk in ons Vaderland.

DOOR

J. CLARISSE.

Die Holländer sind keine Philosophen. Dat is als een *axioma* bij onze naburen aangenomen. Letter- en Oudheidkunde betwisten zij ons niet ten eenenmale. Ook in de overige *positive* wetenschappen, geschied- en uitlegkundige Godgeleerdheid, burgerlijke Regtsgeleerdheid, en vooral in de proefondervindelijke Geneeskunde, willen zij ons ook nog wel eenige verdiensten toekennen. Maar — Wijsgeerte! Neen, die is in het laag en drassig Holland niet tehuis [1]. De dikke, mistige dampkring drukt;

[1] Zelfs *vrienden* van Nederlandsche Geleerden en Geleerdheid, hoe beleefd zij zich pogen uit te drukken, toonen zich niet vreemd van deze denkwijze. »Die »*holländische* Theologie," zegt de achtingwaardige C. ULLMANN (*zur Charakteristik der holländ. Theologie* u. s. w. *Studien u. Kritiken*, 1844. III, 789 u. f.) »Die »*holl.* Th. unterscheidet sich von der *deutschen* im *Grossen* und *Ganzen* dadurch, »dass sie mehr *geschichtlich* und *positiv* ist — — indess die *deutsche* — — eine — »Neigung zur *Speculation*, zur reinen *Theorie*, zum Idealen — hat. — — Die »Holländer sind ein verständiges, nüchternes — Volk; — die Deutschen ein — »*mehr tiefsinniges*, innerliches, dem *verborgensten* Grunde und Zusammenhange der »Dinge nachspürendes" — — — u. s. w. — Gij ziet, de uitmuntende Man prijst, wat hij bij *ons* lofwaardigs meent te vinden, gelijk hij de uitersten, waarin de Duitschers vervallen, ook niet ontveinst; maar — »diepzinnige be»spiegeling en navorsching van verborgen grond en zamenhang" — neen! dat valt niet in het Nederlandsch charakter. — Zoo oordeelt een der *weinige Vrienden!* Van zoo *vele anderen* wil ik liefst zwijgen.

de worsteling tegen zee en rivieren trekt af; de winzucht hecht aan het stoffelijke; het phlegmatiek gestel maakt onverschillig; trotsch op sommige verdiensten des voorgeslachts, zijn zij èn *zu vornehm*, èn *zu bequem*, om — van *Duitschers* het philosophéren te leeren; hoe zouden zij zelven eigene zielskracht, denkkracht, werkdadig weten te ontwikkelen? Met den gang van zaken, met de groote vorderingen der Wijsgeerte onzer dagen onbekend, of er tegen ingenomen uit traagheid en vooroordeel, blijven zij — indien al deze of die enkele het inderdaad zóó ver gebragt heeft — op het *Kantiaansch* standpunt onlosmaakbaar staan; weten van de *moderne* Philosophie niet, althans niet meer dan zeer oppervlakkig, te spreken: en, als zij het doen, is waar van hen: *Philosophus mansisses, si — tacuisses....*

Hoe veel malen ik deze en andere soortgelijke zoetigheden, hetzij in gesprekken of in schrift, aangetroffen heb, weet ik niet meer. Ouderdom maakt vergeetachtig, en aanteekening heb ik er niet van gemaakt. Wij phlegmatieke Hollanders trekken ons zulke gezegden zelden sterk aan. *Conscia mens recti famae mendacia — ridet!* — En toch kan het wel eens gebeuren, dat de kerfstok vol wordt, en althans de Hondster den traagvloeijenden bloedstroom aan het zieden helpt, zoo dat er een donderend

> *Semper ego auditor tantum? nunquamne reponam,*
> *Vexatus toties?* .....

door wordt uitgeperst! — Maar — er kan toch ook (erkennen wij het) wel iets zijn, dat schijn van waarheid aan het wegwerpend oordeel geeft, en ons, bij betamelijke zelfverdediging, somtijds zelfs (gelijk zij het noemen) een weinig *kleinlaut* maken kan of moet.

Van dien aard is althans, te *dezen* tijde, het bevreemdend verschijnsel — hetwelk ik niet weet, of het zich wel vroeger ooit in ons Vaderland vertoond hebbe — dat aan *alle* Universiteiten een, *door openbaar gezag aangesteld*, PROFESSOR PHILOSOPHIAE ontbreekt. De *Leydsche* vacature, hoe lang reeds bleef zij onvervuld, en het onderwijs gestaakt in Redekunde, Overnatuurkunde, Wijsgeerige Zedekunde en Geschiedenis der Wijsbe-

geerte! Te *Groningen*, het is waar, geeft een Wijsgeer, dien men uit zijne Schriften als daartoe zeer bevoegd kent, onderwijs in die vakken: maar ik weet niet, dat hij er dadelijk toe aangesteld is; wel, dat voor lang reeds gesproken werd van de te verwachten aanstelling eens bewonderaars van FRANS HEMSTERHUIS, maar die, tot dus verre — met nog een' ander', voor Leyden genoemd [1] — niet beroepen is. En Utrecht mist thans ook den voortreffelijken SCHROEDER, zonder zijne plaats voor als nog vervuld te zien. — Bewijst dat de waarheid niet van hetgeen Buitenlanders beweren? Waarmede zullen wij hen uit het veld slaan, wanneer zij ons met dit wapen aanvallen, ons dit verwijt voor de schenen werpen? *Ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis!* —

Sedert eenigen tijd kwamen mij deze en soortgelijke gedachten voor den geest; en het scheen mij toe, dat het geene gansch ongeschikte stof, voor eenige oogenblikken althans, van onderlinge overweging zou opleveren, de *oorzaken* op te sporen van het verschijnsel, dat al ligt een blaam op den Nederlander zou kunnen werpen; — uit welken oorsprong *welligt* ook blijken mogt, hoe voortaan iets dergelijks kan afgewend of voorgekomen worden. De Voorlezing, thans door mij in uw midden te houden, M. H.! durfde ik daaraan dienstbaar maken. Geenszins toch kan derzelver bedoeling gelijksoortig zijn met die van zulken, welke, voor een *gemengd* gehoor, hetzij tot *onderwijs*, het zij tot *vergenoeging*, gehouden worden, Bedrieg ik mij niet, dan is het, om onderling elkanderen *aanleiding* tot nuttig *gesprek* en verder *nadenken* te geven, door eene, niet te diepzinnige, maar, kan het zijn, onderhoudende toespraak, en om den *spreker* ook door de *hoorders* te doen onderrigten, ja, des noods, teregt wijzen, dat de *Leesbeurten* — ook in deze Klasse — zijn ingesteld. Mag ik dit, als door u toegestemd, aannemen, dan zal de erkentenis mijner, bij die van elk uwer, in vele opzigten achterstaande, bekwaamheid mij niet te zeer behoeven te ontmoedigen, en, zult gij het met eene — zich van de stijf-deftige Redenaarsvoor-

---

[1] [Den Eerw. J. H. STUFKEN, *nu onlangs* beroepen.]

dragt eenigzins verwijderende, en het gemeenzaam gesprek eenigermate naderende — voorstelling ditmaal wel voor lief willen nemen. Wel aan dan, met uw verlof, ter zake.

Het onbezet zijn, en gedurende een aanmerkelijk tijdsverloop onbezet blijven, der Wijsgeerige Leerstoelen in ons Vaderland, moge welligt aan bijzondere, vroeger zoo niet voorgekomene, omstandigheden bij de benoeming en aanstelling, voor een gedeelte, zijn toe te schrijven; — iets, waarnaar alhier en door ons niet voegzaam onderzocht kan worden; — het is nogtans, en in allen gevalle, niet te ontkennen, dat er ten minste de schijn — zoo ook niet iets meer — door geleverd wordt van *gebrek* aan eenen *ruimen voorraad* van tot dien post bevoegden en algemeen als bevoegd erkenden. En die schijn zelf heeft te meer schijn, naar mate het *aantal* van in ons Land aan het licht komende Geschriften, tot Wijsgeerte betrekkelijk, geringer is, en die Geschriften bij de meeste Lezers minder beduidend geacht worden. Het *laatste*, wel is waar, hangt veelal af van *subjective opinie:* en het *eerste*, grootendeels, van het eng beperkte onzes Lands en onzer Taal; van welke geldt, wat CICERO van de zijne, de Latijnsche zeide, *suis finibus*, *exiguis sane, continetur*, terwijl *Graeca* (gelijk nu het Fransch) *ubique leguntur* [1]. Edoch, men zou kunnen denken: ware er meer liefhebberij voor — ik wil zeggen, meer belangstelling in — wijsgeerige overweging en navorsching bij ons lezend Publiek, er zou vermoedelijk ook meer aftrek van zulke soort van Schriften te hopen zijn, tot aanmoediging van Schrijvers en — Uitgevers.

Geven wij het dan, al is het schoorvoetende, toe, dat zich onder ons niet vele — zelfs in verhouding tot de uitgebreidheid der grenzen, tot de menigte van lezenden, en zelfs tot de talrijkheid der beoefenaars van andere wetenschappen, niet vele — als van wijsgeerig nadenken opzettelijk hun werk makende, zich

---

[1] *Pro Archia*, c. 10. Dat was toen waar, in die gouden eeuw der Taal. Later, toen min edel metaal het goud vervangen had, was het anders. *Ῥωμαίων λόγῳ νῦν ὁμοῦ τὶ πάντες ἄνθρωποι χρῶνται.* (*Plutarch. Plat. Quaest.*)

voordoen. De vraag is: van waar dit? Van waar, dat Historie en Poëzij, oude en nieuwe Letterkunde, ja Meet-, Natuur- en Sterrekunde, en wat niet al? meer in den smaak valt dan Wijsgeerte, — meer, ja ongemeen veel meer, vrienden en begunstigers telt dan deze?

Iets — maar tot oplossing der vraag onvoldoende — mag hier op rekening geschreven worden — *van* den, onder het grootste aantal der menschen in alle standen, heerschenden, *onlust* in, en afkeerigheid van, afgetrokken nadenken, van diepe, lang voortgezette en dikwerf van nieuws weder opgevatte, overpeinzing; — *van* de, meer en meer, bij alle klassen, op elken leeftijd, ja van jongs aan, doordringende, luchtige, tegen verveling alleen en tot tijdkorting gebezigde *Modelectuur;* — *van* de *politieke* woelingen en bemoeijingen, welke, in onzen zoo beweeglijken en opgewonden leeftijd, zoo veler hoofden vervullen, zoo veler tongen en pennen in gedurige bedrijvigheid houden, en zoo veler harten van hoogere en gewigtiger overdenkingen, dan die stoffelijke en tijdelijke belangen aangaan, geheel of grootendeels aftrekken. — Ook acht ik er niet bij te moeten stilstaan, *noch*, — dat men, te regt of te onregt, aangemerkt heeft, dat de meer *praktische strekking onzes Landaards*, bij de neiging tot hetgeen in het werkdadige leven in de Maatschappij onmiddellijk ingrijpt, wel geschikt is, om openbare Leeraars, Pleitbezorgers, Geneesheeren, Staatsmannen, Ambtenaren, Kooplieden, Ingenieurs, Waterbouwkunstigen, in aanzienlijken getale te doen ontstaan, maar evenzeer van het stille, eentoonige, louter bespiegelende huis- en kamerleven des Wijsgeers vervreemden moet; — *noch*, dat misschien een of ander Leeraar, het zij door de stijfheid, of droogheid en dorheid zijner voordragt, of ook wel door al te zeer van verre omgehaalde en nutteloos ten toon gespreide belezenheid, jeugdige leerlingen van het belangstellend aanhooren en overwegen des wijsgerigen onderrigts afkeerig kan gemaakt hebben; welken afkeer zij later des te minder konden te boven komen, naar mate de tijd van opleiding verstreken, vroeger bestaande gelegenheid tot verkrijging van kennis afgesneden, de werkzaamheden des bezigen levens menigvuldiger en verstrooijen-

der, en allerlei betrekkingen en daaruit voortvloeijende pligten, uitgebreider, gewigtiger en dringender geworden zijn; — *noch* eindelijk, dat op den geest van vele, anders edele en voor de beste indrukken zeer vatbare, Jongelingen hoogst nadeelig gewerkt heeft, wat zich Mannen, in andere wetenschappen ervaren en verdienstelijk, uit overdrevene liefde voor *hun* bijzonder vak, nu en dan, ten nadeele der Wijsgeerte en derzelver beoefening onvoorzigtiglijk hebben laten ontvallen; zoodat zij, b. v., de geheele Overnatuurkunde »een hand vol vliegen" heetten. Ik was eens voor vele jaren aan eene *table d'hôte* getuige van de poging eens Astronooms om de *wijsgeerige* lessen van eenen Ambtgenoot[1] van eene belagchelijke zijde voor te stellen. Hij had juist gezegd: »*mais, comment cela se pourrait-il autrement?* TOUTE *la* PHILOSOPHIE *est* RIDICULE, *et n'a pas un brin de bon sens:*" toen hem door mij, die, bijna allen aanwezenden onbekend, tot zoo lang stilzwijgend tegen hem overgezeten had, maar wien het eindelijk te ver ging, droog weg wierd toegevoegd: »*Cela se dit plus aisément, Monsieur, que cela ne se prouve.*" De man antwoordde niet, rolde zijn servet op, stak het in den geborduurden ring en — vertrok.

Van al het aangestipte afziende, als wel van eenig gewigt, maar niet genoegzaam, neem ik de vrijheid, M. H.! uwe aandacht op *twee hoofdpunten* te vestigen, waarvan het *tweede* in *vier* bijzonderheden zich scheiden laat; en aan uw meerder doorzigt in bedenking te geven, of daarin het antwoord op de voorgestelde vraag niet wel zou kunnen gevonden worden. Bedrieg ik mij, ik dwale te goeder trouw: Gij zult mij beter onderrigten. Mogt ik uwe toestemming verwerven, dan ook gewis uwe medewerking, naar vermogen en in uwen kring, ter wegneming der wortelen des kwaads.

Mag ik zeggen, wat mij op het harte ligt, dan is de hoofdbron, waaruit de terugzetting, ja verachting — want inderdaad is het daartoe gekomen — de voornaamste bron dan, waaruit *bijzonderlijk onder ons*, Nederlanders, de verwaarloozing der

---

[1] [Die nog onlangs in leven en, hoe hoog bejaard, in ons midden werkzaam was.]

Wijsgeerte is opgeweld, wel geene andere, dan *onze navolging der Franschen;* en het verkeerde komt, in zoo verre, *te onzen laste.* Maar welke is de bron der *meer algemeene* miskenning en van het discrediet, waarin de voortreffelijkste Wetenschap gevallen is. — Zij, die eenmaal door den welsprekendsten Spreker en Schrijver, als de »*vitae dux*, *virtutis indagatrix expultrixque vitiorum*," geroemd werd, zonder welke, zeide hij, »*non modo nos*, *sed omnino vita hominum*," niet hadden kunnen bestaan; die hij als grondvester der maatschappij en beschaafdster van het menschelijk geslacht, zoo zeer meende te moeten prijzen, dat het verblijf in geschikte woningen, de huwelijksgenoegens, de Letterkunde, de Wetten en Zeden aan haar dank te weten waren, — dat (laat mij zijne eigene woorden gebruiken) »*unus dies bene et ex praeceptis*" der Wijsgeerte »*actus*, *peccanti immortalitati anteponendus*" — en hare »*vituperatio*" niet anders zij aan te merken, dan als godlooze (*impia*) ondankbaarheid, ja — moedermoord [1]; — zij dan, die edele wetenschap, de Wijsgeerte, waardoor is zij, niet *hier* alleen, maar ook *elders* in Europa, in minachting geraakt? Is het niet, omdat men den uitval van den *Elegantiarum Arbiter* tegen de gezwollene Declamatoren van zijnen tijd, met verandering van één woord, op de moderne Philosophen — van de Philosophasters wil ik niet eens reppen — kan overbrengen: *Pace vestra liceat dixisse*, *primi omnium eloquentiam perdidistis* [2]?

Ik ga, met uw verlof, mijne denkbeelden een weinig uiteen zetten.

De Franschen hebben sedert lang in Wis- en Meetkunde, zoo niet boven andere volkeren, toch inzonderheid, zeer uitgemunt. Later is hun smaak op de Natuur- en Scheikunde, zoo wel als op de Astronomie, gevallen. Het *Materialisme*, in de vorige eeuw, bij hen zoo doorgedrongen, dat het in de DIDEROT's

[1] *Tusc. Quaest.* V, 2. vg. *De Off.* II, 2, 2 sqq. *Laudatarum artium omnium procreatricem et quasi parentem* — Φιλοσοφίαν, *ab* [illegible] *us doctissimis judicari*, zegt hij, Lib. I *de Oratore*, Cap. 3.

[2] PETRON. *Satyr.*

en HOLBACH's tot volslagen *Atheïsme* oversloeg, verbande van lieverlede, al meer en meer het *Spiritualisme*, en daarmede de achting voor de hoogere Wetenschap des Geestes. Verkeerde opvatting van LOCKE's nasporingen, CONDILLAC's zamenstelling van een menschelijk Automaat, DELAMETTHRIE's werktuig-mensch verdroegen zich niet met hetgeen DES-CARTES vroeger en MALEBRANCHE diep gedacht en geschreven hadden. Wat nog van Geestkunde was overgebleven, bewoog zich in den lageren spheer der *Sensualiteit*, en, wat men *Ideologie* heette, dat gaf men dien naam, als slechts een tas van zamengeknoopte ijdele hersenbeelden uitdrukkende. En, kon dat wel nalaten, ook op het openbaar hooger onderwijs invloed te hebben, toen de, alles op de Natie vermogende, Heerscher zijn: »*je n'aime pas les Idéologues*" uitgesproken, den naam van Leeraar in Wijsgeerige Wetenschappen van de lijst der onderwijzers uitgeschrapt en er bijgevoegd had — voor alle hoogere opleiding en onderwijs: »*un maitre de Latin et de Mathématiques, cela suffit!*" — Hoe het zij; al wat tot Natuurkunde en toegepaste Wiskunst (*Ph. physique et mathématique*) behoort, werd als nuttige *Philosophie pratique*, geëerd, behartigd, voorgestaan: maar, wat den Geest en het Gemoed — wat de hoogere waardij des Menschen, wat regt en pligt, wat het toekomende, eigenlijk ware, leven in het licht kan stellen, dat werd voor louter nuttelooze bespiegeling verklaard, als zoodanig, met schouderophalen bejegend, van de *Philosophie pratique* afgescheurd en in veel lageren rang geplaatst. Zoo verdween schier van het gebied der Wetenschap de Rede en Redeneerkunde, Wezenkunde, Wereldkunde, Geestkunde en — Wijsgeerige Zedekunde. Wat van de laatste overbleef, was een laag, verbasterd, onzedelijk *Eudaemonisme*, gedienstige bevorderares van ongebondenheid en misdrijf [1]. Het is waar, sedert de DAMIRON's, JAUFFRET's, DÉGÉRANDO's, en inzonderheid een ROYER-COLLARD en VICTOR-COUSIN zijn opgestaan, is er helderder dag voor Frankrijk aangebroken: maar — behalve dat de *Geestelijkheid*, die — zou men zeggen —

---

[1] Alle *Eudaemonisme* is dat niet. De Leer van VATTEL, BURLAMACQUI, BENTHAM of PESTEL zoo weinig als die van PUFENDORFF, CUMBERLAND, HUTCHESON of — KANT.

wel eerst en meest het *Spiritualisme*, en zulks *par principe*, behoorde voor te staan, met de Wijsgeeren en hunne beschouwingen ontevreden is, ja die, zoo veel zij kan, tegenwerkt, is het genoemden voortreffelijken Mannen nog geenszins gelukt — zoo zij dit ook anders mogen beproefd hebben — de beide *hoofddeelen* der Wijsgeerte, de *Natuurlijke* en *Bovennatuurlijke*, de *Stofbeschouwende* en de *Geestonderzoekende*, die van ouds aan zoo innig verbonden geweest, maar tot beider nadeel zoo wreedelijk van een gescheurd waren, wederom tot een, welzamenhangend, wel gesloten Geheel, te hereenigen [1].

Der Franschen invloed bleef in ons Vaderland werkzaam, toen wij, vóór een menschenleeftijd, van de Franschen verlost werden. Staatsregeling, Regtspleging, burgerlijke Administratie, en wat niet al? droeg nog lang daarna — draagt gedeeltelijk nu nog, na zoo langen tijd van hersteld zelfstandig, nationaal bestaan — daarvan de teekenen. Ook de inrigting van het hooger Onderwijs. In de plaats der *vierde* Faculteit, als die der, voor Theologie, Jurisprudentie en Medicijnen *voorbereidende*, Wetenschappen, werden er twee zelfstandigen eene *vierde* en *vijfde* — de *vierde* voor de *Philosophia naturalis* — ingesteld, en naar de *vijfde*, waarin Oostersche en Westersche, vreemde en Nederlandsche Taalkunde, Welsprekendheid, Geschiedenis, als de eigenlijke hoofdpersonen, tegen over de Philosophie, zich blinkend vertoonen, — naar deze werd nu — onder de benaming van *speculative* Wijsgeerte — al het geest-, verstand- en wil-betreffende, als iets, waarmede men eigenlijk geen raad wist, maar dat toch ergens geborgen moest worden, verwezen. Zeer tot nadeel der beoefenaren van de onderscheidene vakken! Of kan de Natuurkundige Wetenschap de hulp der Overnatuurkunde ontberen? De Verhandeling van NIEUWENHUIS [2] is daar, om

---

[1] Met het alhier aangestipte vergelijke, wie meer verlangt, o. a., PHILIPPE DAMIRON, *Essai sur l'Histoire de la Philosophie de France au XIXième Siècle*, Par. 1828 et 1830. II Vol. 8°.

[2] *J. N. Geschiedk. en Wijsg. Onderzoek over — — toepass. van bovennatuurk. Grondbeginselen op de Natuurkunde.* (Werken van TEYLERS *tweede Genootschap*, voor 1809.)

zulks te logenstraffen. Is het verband te loochenen, dat *Logica* en *Mathesis*, in grondbeginsel en verdere ontwikkeling, verbindt? SCHROEDER's Werk is daar, om dit te bevestigen [1]. Laat men niet zeggen, dat, door *al*, wat Wijsgeerte is of heet, in ééne Faculteit te vereenigen, de massa van het aan te leeren vak te groot, te veel uiteenloopend, voor de leerlingen te zwaar wordt. Of is het nu anders? Waartoe moet een *Astronoom*, b. v., als zoodanig, bewijs leveren van *Chymie* geleerd te hebben, een *Philoloog*, *Metaphysica*?... In ééne en dezelfde Faculteit is, met hoogere en lagere Wiskunst, ook — Natuurkunde, in alle hare takken, Sterrekunde, Scheikunde, Natuurlijke Historie, naar alle drie de Rijken, nevens Geologie, Geognosie, vergelijkende Anatomie, Landhuishoudkunde, en misschien nog meer, zamengepakt. Toch wel niet, om elk, die in deze Faculteit het Doctoraat te bekomen verlangt, dat alles, en elke dezer wetenschappen in het bijzonder, opzettelijk en als hoofdwerk te doen beoefenen? Wel nu, dit zoo zijnde, valt de zwarigheid weg bij hereeniging van de twee voorname deelen der Philosophie, of — zij bestaat ook nu nog, in weêrwil der *vaneenscheuring*. Over dat groot bezwaar te klagen kwam wel geenen DES-CARTES, geenen LEIBNITZ, in den zin: en wie dacht er aan, toen onze 's GRAVESANDES, LULOFSEN, VAN DE WYNPERSSEN, ENGELHARD'S, HENNERT'S, ROSSYN'S, VAN SWINDEN'S, SCHROEDER'S en zoo vele anderen, *beide*, de Natuurkundige en Overnatuurkundige, Wijsgeerte, niet slechts beoefenden, maar openlijk, door mondelijke voordragt en in geschriften, onderwezen? Ik zwijg van de Ouden. Zag een ARISTOTELES, zag een SENECA, op tegen beider gelijke beoefening? Of wie is, van PYTHAGORAS aan, voor een Wijsgeer van echten

---

[1] J. F. L. SCHRÖDER, *Elementt. Math. purae*, P. I (*Prolegg.*) — [Na het uitspreken der Voorlezing, is de, *waarlijk Latijnsche*, Oratie van den Hoogleeraar H. BOUMAN, *de institutis Academicis, quae* XVII° *Seculo fuerunt in patriâ, cum iis, quae nunc ibidem sunt, breviter comparatis* (Traj. ad Rh. 1845), in het licht verschenen. Het zij mij geoorloofd, des Lezers aandacht te trekken tot hetgeen aldaar, bl. 56-66, over den, in beide de deelen der Wijsgeerte even zeer bedrevenen, en beider onderling verband, zoo wel als bijzondere waardij, hoogschattenden, Grijsaard, even zedig als waar en behartigingwaardig, gezegd is.]

stempel gehouden, die van Mathematische kundigheden verstoken was? — Maar, wat is nu het gevolg der scheiding? De kweekelingen houden zich al ligt op hun eigen, thans zoo naauw afgeperkt terrein, onder het schijnbaar aannemelijk voorwendsel van daarop reeds alleen zoo veel, zoo heel veel, te doen te vinden: en, gelijk zich de Natuurbeschouwer, zoo veel mogelijk, van Overnatuurkundige beschouwingen verwijderd houdt, verliest de Methaphysicus den lust, om op het veld van Natuurlijke Geschiedenis, Physica, Scheikunde, Geognosie, en bovenal van de toegepaste Wiskunde, nuttige uitstappen te maken. Zoo wordt de gezigtskring verengd, en dat *commune vinculum*, *quo omnes*, *quae ad humanitatem pertinent*, *artes* (naar CICERO's bekende uitspraak) *continentur*, meer en meer losgemaakt, ja verbroken. Zoo wordt het *hooge doel* en de eigenlijke *waarde* van het *hooger Onderwijs* miskend, en de beoefening der Wetenschap tot eene *ars culinaria*, eene broodstudie, vernederd. En, bleef het nog hier bij, maar — om dit eene nu slechts uit de algemeen bekende ervarenis bij te brengen, — het verwijzen van de *Logica* naar de *Letter*faculteit, wat heeft het te weeg gebragt? Het deed haar hoog belang, haar gewigt, als *inleidende* en *instrumentele* kunst, als onmisbare *Denkleer*, miskennen. Of heeft het niet onbezonnenen, die nooit zelfs een oog geslagen hadden — noch in vroegere Schriften over dezelve, van een' WATS, b. v., DE LARIVE, HOLMAN, enz., noch in lateren, van een STEINBART, CALKER, TIEFTRUNK, BACHMAN, SCHULZ, — sprekende als blinden over kleuren en als dooven over muziek, al voor eene reeks van jaren, den triumfkreet: »de Logica is dood!" doen aanheffen, en dien kreet door nieuwlingen, van jaar tot jaar, doen nabaauwen? En, wat moet daarvan het noodzakelijk gevolg zijn? Dit, dat zij, die van het menschelijk verstand, deszelfs vermogens en grenzen geen denkbeeld hebben, die *begrip* en *idee* (in hoogeren zin), niet weten te onderscheiden, die niet in staat zijn, oordeel van vooroordeel, zekerheid van ligte waarschijnlijkheid te schiften, of de misslagen in redekaveling en sluitreden, naar stof of vorm, ook zoo zij er al iets van gevoelen, aan te wijzen, die de ziekten des verstands en derzelver oorzaken zoo weinig kennen,

als derzelver geneesmiddelen; eindelijk, wien het onzeker is, of zij de Bovennatuurkunde liever voor een Landdier of voor een Zeemonster verklaren willen; — dat zij, zeg ik, voor welk wetenschappelijk vak zij zich ook bestemmen, niet zelden — neen telkens, waar het op duidelijke uiteenzetting en scherp betoog aankomt — hunne onkunde en onbedrevenheid jammerlijk aan den dag brengen. Dat is de vrucht der gewelddadige losrukking van hetgeen, naar zijne natuur, onafscheidbaar is. Zoo komt de Wijsgeerte in minachting. Zoo verliest zij onder ons menig een', die, gelijk hij zich in het materieel-praktische gedeelte der Wijsgeerige Wetenschap loffelijk oefent, ook, onder andere omstandigheden, eere gedaan zou hebben aan — hetgeen men het *beschouwelijke*, bloot *speculative*, gelieft te noemen. Eene benoeming, die deze verhevene en heilrijke Wetenschap met de blaam van nutteloosheid bezoedelt, en haar naar de sombere cellen van leêgloopende Monniken verzendt; terwijl niets onbillijker en ongerijmder is, dan hetgeen leert *doen* — (of is *denken* geene *zielswerkzaamheid?* of is de *Redekunst* niet zoo wel *praktisch* als *theoretisch?*) — en hetgeen alle menschelijk *bedrijf* regelt — (of is de wijsgeerige *Zedeleer* niet *daarin* alleen bezig?); — niets is dan minder redematig, dan zulke, op *leven en werking gerigte* wetenschappen voor *bloot speculatief* te verklaren, terwijl men vergeet, dat de *Wiskunst*, b. v., — hoe voortreffelijk en onontbeerlijk, toch in hare *zuiverheid*, dat is, niet in toepassing, maar *in het afgetrokkene*, beschouwd — het *speculatiefste* ding is, dat ooit den menschelijken geest heeft bezig gehouden. — *Revenons à nos moutons!* Herstel den ouden band; en het zal aan geen voorraad van hoogachters, beminnaars, beoefenaars, Leeraars der Philosophie des Geestes en des Gemoeds welhaast ook meer ontbreken.

Maar ik moet voortgaan, en u in bedenking geven, M. H.! of niet de *Philosophen* zelven — vooral in de *laatste halve eeuw* — grootelijks hebben bijgedragen, om de Wijsgeerte in eene — door haar zelve eigenlijk niet verdiende — kleinachting te brengen. Het spreekt van zelf, dat dit niet van hen *allen*, en veel

min van allen *gelijkelijk*, of in dezelfde opzigten, geldt. Maar zou niet, èn *over het algemeen alomme*, èn ook *onder ons* (wegens het strijdige met het *Nederlandsch karakter*) in het bijzonder, der Wijsgeerte geschaad hebben — de *duisterheid*, — de *wankelmoedigheid*, — het *aanmatigende* en — de *onvruchtbaarheid* van velen, die als hare beoefenaars voor het groote Publiek zijn opgetreden? Wij kunnen, meen ik, de uitmuntende verdiensten, waardoor niet weinigen zich regtmatige aanspraak op onzen eerbied verworven hebben, betamelijk blijven erkennen en roemen, al sluiten wij het oog voor gebreken niet, welke, bij den een' dit, bij den anderen een ander, bij den een' meer, bij den ander' minder, die groote, ja, bij eenigen zelfs luistervolle, verdiensten in het oog en de schatting van sommigen — van het Publiek — een weinig, of wat meer, of zelfs grootelijks, verdonkerd hebben.

Laat ons, aan de *eerste* plaats, veler *duisterheid* in redenering en voordragt erkennen. Doch hier wachten wij ons van het veroordeelen eens matigen gebruiks van, óf wel algemeen bekende, óf althans met voldoende duidelijkheid verklaarde, kunsttermen, welke zoo wel voor het onderscheiden begrip, als voor de beknoptheid der voorstelling, onmisbaar zijn; hoewel ook daarin de overmaat behoorde vermeden te worden. Maar, hetgeen meer berisping bekomt en schijnt te verdienen, is het gebruiken van algemeen bekende, in zekere beteekenis bekende, woorden in eene nieuwe, willekeurig er aan gegevene beteekenis. Één voorbeeld volsta. *Wetenschap* plagt van ouds, de hebbelijkheid der *kundigheid* eens *individu's*, en bij uitnemendheid, iemands *geleerdheid* aan te duiden. Dit was de taal des gemeenen levens: naar dezelve *droeg* men, al of niet, *wetenschap*, d. i. kennis (*scientia*) van eene of andere zaak, om het even welke, en een *man van wetenschap* was een *bij uitstek kundige*. Vervolgens werd het woord, in het *afgetrokkene*, van verschillende soorten van *bespiegelende kundigheden* gebruikt, *objectief* en in tegenoverstelling van *kunst*, welke niet slechts *kent*, maar *voortbrengt*. Naderhand werd dit gebruik zoo ge-

wijzigd, dat, niet een grooter of kleiner aantal van waarheden, *zonder innerlijk verband* bij elkander gestapeld, maar, eene kennis van onderling zamenhangende leerstellingen *uit grondbeginselen*, dezen naam bij uitsluiting bekwam, en zoo *doctrinae* en *scientia* (*disciplina*) onderscheiden wierden, Nog later, daarmede niet vergenoegd, hield men alleen voor *Wetenschap* een zamenstel van kundigheden, *uit één hoogst* of *eerst beginsel* stelselmatig afgeleid. Tot zoo ver wist men dan toch, bij alle verandering, wat gemeend werd. *Nu*, wat is *Wetenschap* in de taal der *Hegeliaansche* en andere *moderne* Philosophie? Wie kan daar eene behoorlijke definitie van geven? Ik niet; want, zoo dikwerf ik het meende gevonden te hebben, ontglipte het mij telkens weder, dewijl het eene *attribuut* niet bij het andere paste, maar er veel eer tegen inliep [1]. Nu mag mijne mindere bedrevenheid in het philosopheren daarvan wel eene medewerkende oorzaak zijn: maar, hoe gereed om dit toe te staan, meen ik zoo veel toch te mogen beweren, dat er duisterheid, onzekerheid en willekeur bij dat zoo veranderd spraakgebruik overblijft. — Doch al verder; die duisterheid wordt vermeerderd door het overnemen uit andere, uit oude en vreemde talen, van woorden, die voor den onkundigen in die talen onverstaanbaar zijn. Dit is eene ziekte,

[1] Nu eens schijnt het *al-wetendheid* — onbegrensde kennis van het Oneindige (*Absolute*, Volstrekte), dan weder *niets-wetendheid* — kennis (of onkennis?) van het Volstrekte Niets (*Absolute Nichts*); — nu eens den *Antipode* van stellig *Geloof* (rationalismus — of *pantheismus* (tegen over het, zoo men zegt, verouderd *Theismus*), zoo niet geheel atheismus), dan weder het *zintuiglijk* weten (empirie?) tegen over het *redelijk* weten (uit Redebegrippen), te moeten aanduiden: — nu eens de *geheele Philosophie*, dan weder enkele *reflexie*; — nu eens blooten *denkvorm*, zonder stof (inhoud), dan een zamenstel van *speculaties* zonder aanvang of beginsel (geheel *voraussetzunglos*) — »*eine Wissenschaft die sich von alle Wahrheit lossprich*t" (zoo als SENGLER zich, bedriegt mij mijn geheugen niet, ergens uitdrukt). Ik weet niet wat al meer: wie kan alles onthouden? Onlangs las ik — in het *Nederduitsch* — van eene »Wetenschap der Wetenschap (t. w. der Godsdienstleer, — dus, Theologie der Theologie):" en elders van iets, dat »de Wetenschap tot zelfbewustheid brengen," (gevolglijk dit geheel abstract begrip, tot een bestaand Wezen, denkend, persoonlijk Wezen, maken) zou. Eilieve, wat beteekenen zulke en dergelijke phrasen?

in onzen tijd, die bij de beoefenaren van allerlei Wetenschappen (het woord in den ouden zin genomen) al te zeer heerschend is. Wie geen Grieksch verstaat, kan bij geene er van teregt: en zelfs de daarin niet onervarene heeft wel SCHNEIDER of een' ander Lexicograaph bij de hand te houden. Ja, dit wordt nog erger, wanneer sedert lang in zekeren bepaalden zin gebruikte, en daardoor aldus genationaliseerde woorden in eenen anderen zin, al is die ook met de grondtaal beter overeen te brengen, gebezigd worden. Wie werd, in den eersten tijd der opkomst van KANT's *Kritiek*, om slechts één voorbeeld aan te voeren, niet in de war gebragt door zijne *Aesthetiek*, zoo ver afwijkende van de *Schoonheidsleer*, voor welke men, op voorgang van AL. GOTTL. BAUMGARTEN, sedert eene halve eeuw gewend was geworden, dat woord Aesthetiek te gebruiken? — En bleef men dan ten minste, na eenmaal zekere eigene taal te hebben aangenomen, daarin zich zelven bestendig gelijk! Maar, op hoe vele onderscheidene wijzen wordt, niet zelden in dezelfde scholen, dezelfde uitdrukking gebezigd! En wie is verzekerd, dat hij er tien of twintig bladzijden verder dezelfde kundigheid bij denken moet, als zoo veel vroeger? Indien men, bij KANT reeds, zoo dan al niet het groote Woordenboek van MELLIN, toch althans wel HEINICKE's Handboekje kon noodig hebben, hoe veel meer behoefte heeft men thands aan zoo iets niet bij onze Tijdgenooten! Om weder maar één voorbeeld aan te halen; op hoe *velerlei* wijzen is wel het onderscheid tusschen *verstand* en *rede* (Vernunft) in het gewoon spraakgebruik hetzelfde, door KANT naauwkeurig onderscheiden, later, däär men zich weder van den Meester afwendde, vastgesteld en verstaan! Ons geëerd medelid, T. ROORDA, aan den jongen J. H. FICHTE, over den toestand der Philosophie schrijvende, zoo als die *hier* te lande begrepen en beoefend wordt [1], heeft zijne blijdschap er over te kennen gegeven, dat de man, aan wien hij schreef, en zijne vrienden weder tot eenvoudiger en verstaanbaarder schrijven zijn terug gekeerd. Ik deel gaarne

---

[1] In het Nederduitsch, door den Eerw. R. P. VERBEEK medegedeeld in de *Godgel. Bijdragen*, D. XVIII. St. 5, bl. 719—764. Het hier bedoelde komt bl. 721 voor.

in zijne vreugde: maar zou mij met hem nog meer verblijden, zoo ik in deszelfs *Zeitschrift für Philosophie u. specul. Theologie*, in de opstellen van FICHTE zelven, WEISSE, MEHRING, enz., die verbetering zoo treffend bespeuren kon [1]. — Van de lengte en het in een geschroefde der volzinnen [2], van de lastige menigte der

---

[1] Bij het doorbladeren valt bij mij ongezocht S. 282 van St. 2 des IVen Bandes (*Neue Folge*, Jaarg. 1841.) open. Daar spreekt A. GÜNTHER, en zeker *veel verstaanbaarder*, dan verre de meesten der medearbeiders, — en de Lezer moge zelf beproeven, hoe eenvoudig en duidelijk! — »Das sich wissende Sein weiss sich »ebenso als ein *bestimmt gewordenes*, wie es sich als *unbestimmt gewesenes* wissen »muss, weil es weiss, dass es seine ursprüngliche Unbestimmtheit nicht durch sich »allein aufgehoben und in die Bestimmtheit übertragen hat. Es ist *wissend* ge- »worden, und *Sein* gewesen, ohne ein Wissendes zu sein. Als wissendes Sein — »Selbstbewusstsein — aber erkennt es: dass es ein Sein *für sich* geworden, das sich »selber aber, als ein *an sich*, zur Voraussetzung hat. — — (S. 383) — Frage »über den Unterschied der Affirmation von der Identität — Antwort — Will man »den Gedanken vom Ansichsein (Unbestimmtsein) die Affirmation nennen, so kann »man es thun; aber glücklich ist die Bezeichnung nicht zu nennen, weil in der »wahren Affirmation die Unbestimmtheit nicht mehr als solche, wohl aber als eine »durch Negation aufgehobene, auftritt. — Der Gedanke wäre sodann zugleich der »Inhalt der Identität. Aber auch diese Bezeichnung wäre insofern nicht die beste, »weil sie zu eng ist. Ich bin nicht bloss Dasselbe, weil ich das Eine bin in der »Zweiheit (oder Vielheit) der Momente der Selbstoffenbahrung, sondern ich finde »und nenne — (S. 284) — mich *Dasselbe* (Sein oder Wesen) *vor*, wie *nach* der Erschei- »nung — *ohne* wie *mit* der Form, aber nicht ohne Vermittelung durch die Form »und Erscheinung. — — Der *Inhalt* des Identitätsgedankens ist daher dieser: sich »als Unbestimmtes für die Bestimmtheit voraus-, und sich als Bestimmtes für die »Unbestimmtheit nach- zu setzen, — oder, sich als unaufgeschlossene Einheit für »die Entzweiung als Offenbarung — vorauszusetzen," u. s. w. — Nu weet men het!

[2] Voorbeelden hiervan uit het *Zeitschrift* bij te brengen is onnoodig. Het zou ook zijn: »*la mer à boire!*" Bijna op iedere bladzijde komen ze voor. In het zoo even aangehaalde Stuk, op de eerste bladz. (155), geeft H. M. CHALYBÄUS eene periode van 15 regels; J. H. FICHTE, wat later (230), eene van 20 regels; WEISSE, iets later (240), eene van 16 en eene van 19 regels; en de kortsten zijn doorgaans van 10 tot 12. — Maar, om den schijn van partijdigheid te vermijden, sta hier liever eene plaats uit *Die Philosophie des Lebens der Natur*, eerst onlangs (1845) door H. VOGEL in het licht gegeven. Deze Schrijver, die *gegenüber den Speculativen und Naturphilosophien*, dus naar de heerschende gewoonte der nieuwere Scholen zich niet schikkende, en, naar zijne eigene verklaring (S. 1) *in einem für jeden Gebildeten verständlichen Vortrage* heeft willen schrijven, geeft ons, o. a., straks na den aanvang (op de eerste en tweede bladzijden), eene periode

onverstaanbare of half verstaanbare modewoorden en van het rond zich werpen met voetzoekers van verblindende en verdoovende *Kraftsprache* schijnt men althans nog geenszins zoo afkeerig. Zòu dit een en ander niet velen van de studie der speculative Philosophie afwendig maken? Velen althans onder ons Nederlanders, die wij, karaktermatig en naar landseigene geaardheid, gehecht zijn aan, gesteld zijn op klaarheid, bepaaldheid, helderheid: en bij wien het bijna voor axioma geldt, dat, wat niet duidelijk *gezegd* wordt, ook niet duidelijk *gedacht* wordt? Een BEATTIE, REID, GARVE, MENDELSSOHN, ABBT, LESSING en anderen hebben toch getoond, dat men in de gewone, maar beschaafde taal — verre van de Scholastike *stribligo* verwijderd — de diepzinnigste beschouwingen toch ook kan voordragen. En, toen men vroeger wel eens, lagchende, de *Dilucidationes* van den diepzinnigen Mathematicus en Wijsgeer, den *Leibnitziaan* BILFINGER, met den naam van *Obscurationes* bestempelde, geschiedde zulks minder we-

---

van — 35 regels; twee bladzijden verder twee, ieder van 41, en straks daarop nog eene van 23, enz. Zie hier eene der kortere en niet geëntortilleerde, eene der meest algemeen verstaanbare zinsneden (S. XXVII): »Wenn unter Philosophi»ren das Forschen nach der Grundursachen der sogenannten materiellen und geisti»gen, sinnlichen und übersinnlichen, objectiven und subjectiven Erscheinungen der »Welt, oder nach den Worten der Schule: »des Seyns und des Denkens" verstan»den wird, so muss dieses Philosophiren, um zu jenen Grundursachen zu gelan»gen, damit beginnen, diese Erscheinungen, sowie sie unserer Wahrnehmung sich »darbieten, zu zergliedern und von dem nächsten Grunde einer jeden dieser Er»scheinungen bis zu einem für alle Erscheinungen nothwendig vorhandenen letz»ten Grunde derselben fortschreiten und, statt mit einem vorausgesetzten reinen »Seyn und unerfüllten Denken anzufangen und, beides identifizirt, mit den sub»jectiven Ideen des Denkens auf die bisherige Weise bis zu der chimärischen »Voraussetzung eines immanenten absoluten Geistes fortzuschreiten, vorerst das »Seyn und durch dieses das Denken selbst ergründen, das wir in der objectiven »Welt doch immer nur als ein Attribut des Seyns wahrnehmen, welches wir an»thropomorphistisch auf ein sogenanntes Absolutes oder auf eine Gottheit über»tragen, die uns über alles Seyn und Denken erhaben oder transscendent er»scheinen wird, wenn wir erst dieses Seyn und Denken — nicht als ein Erzeug»niss unserer Phantasie durch eine unhaltbare Construction und Dialektik — hin»gestellt, sondern in den Objecten, in welchen es sich äussert, selbst näher er»kannt haben werden."

gens zijne, bij die van WOLFF voorzeker niet achterstaande, taal en voordragt, dan om het *abstruse* zijns betoogs. Maar hoe velen, die het zeker anders en oneindig beter konden, schijnen vermaak te scheppen in onverstaanbaar te schrijven! Eenen, voor weinig jaren overleden', Hoogleeraar hoorde ik, in zijn Auditorium, over het tweede gedeelte der *Schellingiaansche* Philosophie, tot mijne verbazing, zoo klaar en bevattelijk spreken, als zijne schriften duister en ongenietbaar waren. »*Aber wie ist es* »*möglich*, *lieber Herr Professor* — vraagde ik hem daarna — »*dass man zugleich so fasslich und einfach reden, und so fin-* »*ster schreiben kann?*" »*Ach ja*," antwoordde hij, »*wenn ich* »*es nun zu schreiben hätte, würde es ganz anders sein!*" Een half jaar daarna kwam een nieuw boek van hem uit; gretig viel ik er op: eene halve bladzijde worstelde ik door, en — zond het onleesbare schrift terug [1]. Hoe waar is AUGUSTINUS zeggen: *Qui non vult intelligi, non debet legi!*

Onze Landaard beslist niet met overhaasting; geeft zich den tijd en de moeite van vooraf bedaard en ernstig te onderzoeken: maar, wat op dien weg gevonden is, daar blijft zij standvastig bij, en laat er zich niet weder van afbrengen, veel min door allerlei wind van nieuwe of nieuwschijnende leering omvoeren. Het laat zich begrijpen, hoe de *wankelmoedigheid*, veranderlijkheid en het ligtvaardig overstappen uit het eene stelsel — of wat dat heeten moet — in het andere, het modevolgen, waardoor men niet ontkennen kan, dat verscheidene der latere Philosophen in Duitschland en elders de Wijsbegeerte in discrediet gebragt hebben; — hoe die ook bij *ons* vooral afkeer, althans kleinachting, verwekken moest. KANT, vroeger een *Leibnitziaan*, maar

---

[1] J. F. L. SCHROEDER, *Bijdrage tot de beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis* — Werken der Derde Klasse des Instituuts, Vde Deel, bl. VII en VIII), sprekende over de *onwillekeurige* duisterheid, als een gebrek, hetzij aan taalkennis, of oefening, of heldere denkbeelden, te wijten, — en over de *willekeurige*, als hoogst belagchelijk, en den Wijsgeer te eenenmale onwaardig, voegt er ten slotte de vraag bij: »Wie zal het berispelijk vinden, dat men zoodanige duistere en verwarde Schriften niet leest? De tijd des levens is te kostbaar."

zeer gewijzigd, had, na 30 jaren overpeinzens, zijne drie beroemde *Kritieken* aan het licht gebragt. Nu werd alles *Kantiaansch.* Die dat niet was, kon niet mede. Zelfs een EBERHARD en MENDELSSOHN, een JACOBI en BARDILI verdienden zoo min gehoor, als de *Metacriticus* HERDER, of de *Eclecticus* VAN DE WYNPERSSE, of de *Scepticus* SCHULZE. Maar, wat gebeurt er? Nog bij 's Mans leven valt zijn schranderste leerling, FICHTE, van hem af, dien deze acht te halver weg te zijn blijven staan, en *subjectiveert*, wat KANT nog als *objectief* had behouden. Doch, die zelfde Man verklaart, na verloop van weinige jaren, zijne eigene nieuwe Philosophie weder voor verouderd, en verwisselt zijne Zedelijke Orde voor een' levenden en lievenden, van de doode Natuur onderscheidenen God. In dien tusschentijd zijn er mededingers opgestaan, die, uit KANT's school, naar alle vier de winden des hemels zich wenden, en gedeeltelijk, gelijk de *Kameleontische* K. L. REINHOLD [1], bij iedere merkbare beweging, van wijsgeerige kleur verwisselen. Daar staat nu in eens SCHELLING op, en keert het blaadje om. Vaardig het slangenvel der *subjectiviteit* afstropende, schouwt hij met een arendsblik het *Absolute* aan. Maar niet lang. Zijn *Ai-een* beklemt hem; zijne *Naturphilosophie* verliest den eersten opgang; hij zwijgt; hij zwijgt jaren aan een; om ten laatste met een zoogenaamd Christelijk-philosophisch stelsel voor den dag te komen, waarvan — door anderen ook, maar vooral — door den grijzen Heidelberger, PAULUS, de onwaarde, helder en over het geheel waardiglijk, is in het licht gesteld [2]. SCHELLING's verstom-

---

[1] Vg. o. a. C. F. BACHMANN, *Die Philosophie meiner Zeit*, S. 103—121: en voeg er bij C. L. MICHELET, *Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland*, von KANT *bis* HEGEL (Berlin 1837. II Thln), I Th. S. 222—244. om van KRUG's *Philos. Wörterbuch*, en derg. niet te spreken.

[1] Bij zijne uitgave van *Die endlich offenbar gewordene positive Philosophie der Offenbarung*, u. s. w. Darmstadt, 1843. 8. Men behoeft het met den beroemden *Rationalist* juist niet in alles — (b. v. zijn' *Ideismus* (S. 72—105), zijne *Fortbildung des Christenthums zur reinen Vernunftwissenschaft* (S. 259) enz.) — eens te zijn, om te erkennen, dat scherpzinnigheid, zaakkennis, *Consequentie* en helderheid in zijne voorafgezondene, en hier en daar tusschen SCHELLING's Voorlezingen ingeschovene, Verhandelingen, met elkanderen om den voorrang dingen. Ook, wat hij van SCHELLING's vroegere Schriften en latere ontwikkeling meldt, is belangrijk.

men had intusschen HEGEL — om zoo vele anderen, en onder dezen J. F. HERBART [1] voorbij te gaan — ten voorschijn doen komen. Met welk gevolg? Dat zijne school zich in eene *regtsche* en *linksche* zijde schift, die de eene de andere, als den Meester kwalijk verstaan hebbende, veroordeelt, en, bij slot der rekening, door dezen zelven nog bij zijn leven veroordeeld werd. »Één slechts," zeide hij, »*nur Ein hat mich verstanden, und — Der nur zur Hälfte.*" En nu komen de *jong-* en *nieuw-Hegelianen*, nu de lieden van het *Wendepunt:* terwijl de in den strijd niet medegemengden thans al weder naar wat anders uitzien, en met langgerekten hals telkens vragen: »Wat zal het nu weêr zijn [2]." — Kan men, te goeder trouw, het den menschen van het gemeene gezonde verstand kwalijk nemen, als zij, bij Philosophie, aan wasse neuzen, of aan den hoed van GELLERT denken, en van Philosophen zeggen: zij *pivoteren?*

Maar wie nu aan deze wankelbaarheid, aan de gedurige afwisseling der Modephilosophie zich ergert, die doet zulks dubbel, naar mate hij zelf meer tot *bescheidene*, echt-*Nederlandsche gematigdheid* overhelt, en dezelve — *bij vele Wijsgeeren mist.* Zelf het ἐπέχειν zich in velen getroostende en met het *Scaligeraansche*

Nescire velle, quae Magister maximus
Docere non vult, erudita inscitia est,

niet ongaarne instemmende, staat hem het *aanmatigende*, beslissende, *tranchante* van derzelver uitspraken, en van hunnen toon daarbij, geweldig tegen. Vraagsgewijs voorstel: »zou het »niet dus te verstaan zijn?" of het bescheidene: »het komt mij,

---

[1] Over dezen voortreffelijken, te veel miskenden, *Metaphysicus*, vooral ook in betrekking tot zijne tijdgenooten (KANT, JACOBI, FICHTE, enz.), handelt uitvoerig H. M. CHALYBÄUS, in zijne *Historische Entwickelung der speculativen Philosophie von* KANT *bis* HEGEL (Dresden u. Leipz. 1839) S. 58—147. Voeg er MICHELET bij, t. a. p. I. 274—299.

[2] »De Modephilosophie, als *product* des subjectieven Menschengeestes, is slechts »iets tijdelijks (temporeels) dat heden dezen, morgen een' anderen vorm aanneemt." PAULUS (*Die moderne Philosophie*).

»behoudens beter oordeel, zoo voor," vindt alom en altijd — inzonderheid ook bij den Nederlander — gereederen ingang, dan een bepalen uit de hoogte. Onze oudste Regtsphilosooph, doch die daar voor heden ten dage niet algemeen meer gelden mag, de onsterfelijke HUIG DE GROOT, achtte hem,

> *Qui curiosius postulat totum suae*
> *Patere menti,*

voor een

> *Judex iniquus, aestimator — malus*
> *Suique naturaeque:*

want ons menschen, meende hij, is gegeven *scire pauca, multa mirari;* en, in overeenkomst met SCALIGER, was het zijn gevoelen:

> *Nescire quaedam magna pars sapientiae est.*

Van ouds aan heeft de verwerping van deze leer kwaad gedaan aan de achting voor de Wijsgeeren, en, als *par contrecoup*, voor de Wijsgeerte zelve. Ook hier »gaat nederigheid voor de eere." En is het vreemd, dat iemand, die de Geschiedenis der Wijsgeerte tot het voorwerp van zijn onderzoek stelt, *deels* verbaasd staat over de verscheidenheid der scholen en sekten, van de *Ionische* en *Italische* aan tot op de *Alexandrijnsche*, en van daar, over *Nominalisten* en *Realisten*, tot op de latere tijden; *deels* met verwondering aanstaart de verschillende *wijzigingen* der *hoofddenkbeelden* van elke dier scholen, zoo dat men, b. v., in *Anaximander* en nog minder in *Anaxagoras*, den leerling van *Thales* niet, of te naauwernood, herkennen kan. En nogtans allen schier, zoo gij de *Eleaten* en *nieuw-Akademisten* uitzondert, beweerden, dat zij de waarheid eindelijk »uit den put opgedolven" hadden, en als het ware, den steen der Wijzen gevonden. Dit deden ze, elk op zijne beurt: en, helaas! dat deden hunne opvolgers ook nog in onzen leeftijd. Met verachting nederziende op malkanderen, bij eenig gering verschil of wijziging, wierpen zij smadelijk weg, wat vóór hen gedacht en gezegd was. Niet zoo zeer de *Koningsberger Wijsgeer* zelf, zoo veel mij voorstaat, maar een aantal zijner aanhangeren gaven zulk een denk-

wijze rondborstig te kennen! Of, na PLATO en ARISTOTELES, CICERO en SENECA, na BACO en CARTESIUS, LEIBNITZ en LOCKE, op wier schouderen hun Meester geacht kan worden gestaan te hebben, ook nog wel iets wezenlijks gedaan en geleerd ware door een' FEDER, PLATTNER, MEINERS, TIDEMANN, CARUS, REIMARUS, EBERHARD, MENDELSSOHN (om nu alleen van *Duitschers* te spreken); dit kwam bij hen naauwelijks in bedenking, die den neus ophaalden voor de geheele *Schotsche school*, verachtelijk spraken van de *Wolfiaansche*, en, wie weet hoe veel *Einzich-möglich's* wisten en verkondigden. Maar, hoe ging het met hen, toen twee, drie later opgekomen stelsels het *Kantianisme* verdrongen! Met hoe weinig eerbied spreekt men thans van mannen, die hetzelve als nog, hetzij geheel, hetzij met wijziging, blijven aankleven, en die men met schouderophalen »*Standkantianen*" noemt! *Nu* is dan toch eindelijk de waarheid regt in het licht gesteld! Nu! — Ja, om morgen weder verworpen, en voor de, *alsdan*, *eindelijk* ontdekte waarheid, met gelijke aanmatiging, met dezelfde pratheid — voor zoo lang het duurt — verwisseld te worden.

Wie, die redelijk denkt en onpartijdig oordeelt, zal ontkennen, dat voor hem, die meent — te regt of te onregt — der waarheid nader bij gekomen te zijn, het nog ongekende gevonden, der Wetenschap meerdere zuiverheid, uitgebreidheid of zekerheid te hebben toegebragt, zulks eene stof van blijdschap en roem is, voor welke hij, als zoodanig, ook wel met bescheidenheid uitkomen mag? Maar — en ziet hier de *vierde* grieve, die tegen de Wijsgeerte, niet zonder schijn van gegrondheid, door hare verachters wordt ingebragt — men beweert, dat de bespiegelingen der latere, zoo wel als vroegere, Philosophen tamelijk *ijdel* en *onvruchtbaar*, ja, nog wel iets meer dan dat, zijn uitgevallen. Men vraagt — en onder die vragers moeten wel de *Nederlanders* mede eene eerste plaats, wegens hunne landeigene zucht naar wezenlijkheid en degelijkheid, beslaan; — men vraagt: »wat nut hebben, tot dusverre, de telkens elkanderen opvolgende Wijsgeeren het menschdom aangebragt? Is er eene regt wel geslotene, door ronding stevige, zamenschakeling

van behoorlijk ontwikkelde waarheden door gewonnen? Durft men — kan men altoos met grond — beweren, dat het nu aangenomene boven alle tegenspraak verheven, voor alle omverwerping voortaan verzekerd is? Kan Overnatuurkunde hier omtrent met Natuurkunde en de overige *exacte* Wetenschappen wedijveren? Wederspreekt men, wanneer men zich daar het voorkomen van geeft, zulks niet zelf ten sterkste, door altijd op een *nieuw* en *herhaald* onderzoek — op het *inquirere* — aan te dringen, als of er *nog niets* met zekerheid erkend en bewezen ware; ja, bij het niet onderscheiden van *zeker*, en van *volkomen*, alomvattend, dáárop de geheele Philosophie, als wijsheidslust en zucht, letterknechtelijk te laten nederkomen? — Wat zeide nog niet lang verleden een bejaard en dooroefend Nederlandsch Wijsgeer [1]? »Er is *mogelijkheid*" — (let wel, mogelijkheid, enkel mogelijkheid, nog niet eens waarschijnlijkheid, veel min zekere verwachting;) — »er is mogelijkheid, dat de »Wijsgeerte *eens*" — (eens, *tandem*, *aliquando*,) — »eene We»tenschap wordt" — (wordt!) »waarvan zij *nog* — (nog) *verre* — »verwijderd is. Dan" — (als eens die dageraad eindelijk voor de Wijsgeerte — wie weet na hoe vele eeuwen! — aanbreekt) — »dan," zegt hij, »dan, klein in omvang, maar oneindig meer »waarde hebbende dan een chaos van magtspreuken en hypo»thesen, zekere en onzekere stellingen," zal zij geworden zijn, wat zij wezen moet. Dit zoo zijnde — en wie kan zulk gezegde van eenen hooggeachten Wijsgeer zelven — zijne getuigenis ten nadeele zijner zaak, zijner geliefkoosde studie — in twijfel trekken? — dit zoo zijnde, vraagt men: »wat zijn wij dan toch, door al die bemoeijingen, moeijelijke overpeinzingen, telkens nieuwe, en een' tijd lang schitterende, pogingen gevorderd? Weten wij nu meer, juister, zekerder, dan vroeger? Wat hebben wij wezenlijks gewonnen voor onze hoogste belangen, voor onze kennis van hetgeen wij te doen hebben en hopen mogen, voor ons redelijk geloof aan de *objectiviteit* van GOD, van *vrij-*

---

[1] Woorden van SCHROEDER, aangehaald (zoo mijn geheugen mij niet bedriegt) door T. ROORDA, t. a. pl.

heid, van *onsterfelijkheid?* Wat is er hechter weder opgebouwd, sedert de Herkules, dien MENDELSSOHN den *Alles-zermalmenden* noemde, de knods tegen al het vroeger *apodictisch*-geachte heeft opgeheven? Wat heeft zijn *moreel* bewijs — in den grond gelijksoortig met de overige afgekeurden[1] — meer dan dezen, toegebragt tot *Gemoedsrust* en *Zedelijkheid* — om van ware *Vroomheid* en *Godsvrucht* nog niet eens te spreken? Wat gewon de wereld, toen FICHTE, ééne zekere grondstelling zoekende, die vond in zijn *A* = *A*, of, gelijk hij het duidelijker uitsprak, *Ik* = *Ik?* Wat leerde men *wezenlijks*, en dus ook *blijvends*, uit zijn: »*Ik* oordeelt over zich zelf; *Ik* denkt, dat *Ik Ik* is; »*Ik* zet zich zelf; zet zich als *Ik;* en zet het *Niet-Ik:* en zet zich »als *Ik* tegen over het *Niet-Ik. Ik* stelt zich, als *deelbaar Ik*, »tegen het *deelbare Niet-Ik* over," enz.? En, hoe zeer werd dit toch toegejuichd! Hoe beijverde men zich, om in deze taal te spreken! Ja mij heugt, dat men daarin *de Tien Geboden* en het *Onze Vader* overzettede. »*Menschen-Ik*, gij moet (*du sollst*) »geen *Niet-Ik*, gij moet een *rein Ik* zijn," gold voor algemeenen *hoofdregel.* Wie denkt er nu meer aan? Wie aan SCHELLING's *aanschouwing* des alles in een besluitenden *Absoluten*, die binnen kort allerlei menschen — zoo verleidelijk was het voorbeeld! — allerlei dingen, in allerlei vormen, als een *Een-al*, aanschouwen deed? En, wat weten wij *nu* zelfs nog meer en beter, daar wij van HEGEL leerden, dat *Zijn* het zelfde is met *Niet-zijn?* of, om het met de woorden van eenen zijner meest geprezen' leerlingen van de *regter* zijde, iets uitvoeriger te zeggen, »dat, bij »het philosopheren, het geheel en al ter zijde stellen van alle »*axiomen* en *postulaten* (*die ganze Voraussetzungslosigkeit*), het »*Twijfelen* aan alles, of veel meer het *Vertwijfelen* aan alles, »voorafgaan moet; — dat deze, in het voornemen om rein (dat »is, *zonder iets denkbaars*) te *willen* denken, door de *vrijheid*

---

[1] Even zeer op den drang der Rede (*Vernunfts-nothwendigkeit*) steunende, even zeer bij *inductie* (niet *deductie*), uit vreemde (niet het *hoogere* in het object liggende) beginselen of daadzaken, afgeleid, als die *speculativen*, welke afgekeurd, voor niet afdoende (niet apodictisch) verklaard werden.

»volbragt wordt; als welke van alles abstraheert, en in hare zui-»vere abstractie de eenvoudigheid des *Denkens* opvat. Het *reine* »*Zijn*," vervolgt hij, »maakt den aanvang, omdat het zoo wel on-»middellijk-reine (zuivere, loutere) gedachte, als het *onbestemde* »(tot niets bepaalde) *eenvoudige* is; en de eerste aanvang niets »vermiddelends en verder bestemds zijn kan. Dit *reine Zijn* is »nu" — *arrigite aures!* — »dit reine Zijn is nu de *reine Ab-»stractie*, en dus ook (*damit*) het *Absolut-Negative*, hetwelk, »ook *onmiddellijk genomen*, *het Niets* is. *Het Niets* is, als dit »*onmiddellijke*, aan *zich zelf gelijk:* en even zoo, omgekeerd, »*hetzelfde*, wat het *Zijn* is. De *waarheid* des *Zijns*, gelijk die »van het *Niets*, is derhalve *beider Eenheid;* en deze *Eenheid* »is — het *Worden*." »Welk een *wartaal!*" zeggen de Oningewij-»den! »Is het niet, als of men met het Menschenverstand den »draak stak, als of men zijne lezers eens beet wilde nemen!" Maar, »te goeder trouw," voegen de Philosophieverachters er bij, »wat zijn wij er nu, voor werkzaamheid of kunst, voor onze deugd »of voor ons geluk, voor huisbestuur of Staatsregeling, mede gevor-»derd? Welke gewigtige, voor het aardsche of voor het hoogere »leven gewigtige, waarheid is nu meer toegelicht, meer beves-»tigd, meer tegen onafwijsbare twijfelingen en bedenkingen ver-»zekerd? *Fecistis probe! multo sumus incertiores quam dudum!*" — »Maar, de jonge *Hegelianen*, of de *Keerpuntsphilosophen* zullen »alles teregt brengen!" Wij willen het hopen. Die het beleven zal, zal het zien. Het is maar te wenschen, dat zij zich dan — want zonder dat zou men er aan moeten vertwijfelen — het volgende, als resultaat van al het aangevoerde, tot regelmaat huns denkens, leerens en schrijvens, zullen voorstellen.

Eerst en vooral, dat zij *klaar* en verstaanbaar hunne speculative Philosophie — in den (nog niet duidelijk verklaarden) zin, waarin zij, of hare benaming, thans genomen wordt — voorstellen, in het streven daarnaar volharden en er meer en meer in vorderen zullen, om alzoo zich zelven, tevens met hunne voordragt, te volmaken; vooral, dat zij, iets goeds en waars willende voordragen, zulks niet doen zullen met bewoordingen, die, eenvoudig opgevat,

dolle ongerijmdheid bevatten. Het gebeurde mij eens, met eenen fijngeestigen en diepdenkenden Hoogleeraar sprekende, hem op de natuurlijke beteekenis der uitdrukkingen, van welke hij zich bediende, opmerkzaam te maken. »*Aber,*" zeide hij »*Sie müssen* »*das so nicht verstehen.*" — »*Warum sagen sie es dan so?*" vraagde ik hem: het antwoord was *evasief*. — Dat moet niet zijn; zoo min als het, dor en droog, in eeuwigdurende definities, distincties, abstracties spreken. Waarom zou men, bij helder denken, ook niet helder, en daarbij aangenaam en bevallig, zelfs over verhevene, diepzinnige, afgetrokkene denkbeelden, kunnen spreken en schrijven?..... *Verder*, denke men eerst *lang* en overdenke, bij *herhaling*, en *toetze* zorgvuldig aan de regelen der *Dialektiek*, en ook, door *gesprekken* met Wijsgeeren en Niet-Wijsgeeren, — men toetze, zeg ik, aan hetgeen de *Rede* door *anderen* (die immers toch ook, zoo wel als wij, *redelijke Wezens* zijn) uitspreekt, datgene, wat men meent nieuw ontdekt te hebben. Men doe het met opregte leergierigheid, *eer* men het met voorbarigheid en overhaasting — naar hedendaagsch gebruik — als eene, al te dikwerf, helaas! onrijpe, vrucht opdischt, die men naderhand niet gaarne (men vergunne of vergeve mij de uitdrukking) zelf weder zou moeten opeten. Al wacht men ook zoo lang niet, als de diepe Denker KANT, het »*nonum prematur in annum*" zal hierbij toch ook wel te passe komen. RACINE had over zijne *Athalie* verscheidene maanden gewerkt; een ander Tragedist van zijnen tijd sprak hem daar over, niet zonder opgeblazenheid, aan. »Ik maak wel in ééne maand zóó vele Treurspe-»len," zeide hij, »als gij maanden aan ééne besteed hebt." »*C'est vrai,*" antwoordde RACINE, »*mais c'était l'Athalie!*" Wierden zulke voorbeelden meer gevolgd, de *Miscatalogussen* mogten dan misschien wat *dunner* uitvallen, de gehalte zou toch niet minder zijn: en de *stelsels* niet, als plotslijk verschijnende en ras verdwijnende schimmen — of, wilt ge liever? — als luchtpijlen en brandende raketten — telkens op nieuw verwarring en teleurstelling te weeg brengen. Nevens voorbarigheid en wankelmoedigheid, zou dan ook onmatig-verhoogd zelfgevoel, verwaande ingenomenheid met eigene bespiegeling, en vermetelheid voor *zedigheid*

en betamelijk *wantrouwen aan eigen doorzigt*, bij noodzakelijk geachte afwijking van het tot nog toe gangbare, plaats maken, zonder daarom der *ware* vordering, die iets *blijvends* levert, in den weg te staan. — Eindelijk, de *Philosophia vitae* verkreeg dan weder den gewenschten en verdienden voorrang boven de *Philosophia scholae* [1]. Scholastiek en Sophistisch spinrach zou weggevaagd, de gewijde grond des Tempels, die der Wijsgeerte is toegewijd, gereinigd worden. Van uit de *Supralunarische* gewesten, waarin de luchtkasteelen der ijdele, nutteloze en vruchtelooze bespiegelingen zweven of drijven, als door een' nieuwen SOKRATES op de aarde, in de huizen, de maatschappij, de scholen teruggebragt, zoude de Wijsgeerte weder prat kunnen zijn op voortbrengsels, soortgelijk aan die, welke wij uit de handen der HULSHOFF's of HEMSTERHUIZEN, uit de scholen der VAN DE WYNPERSSEN, CRASSEN en PESTELS, voorheen gewoon waren te ontvangen. Noch *a priori oud-Schellingiaansch* demonstreren der *Transsubstantiatie*, zoo als vroeger, — noch dito *Hegeliaansch*, of *nieuw-Schellingiaansch* demonstreren der *Wezenstriniteit*; gelijk hedendaags; — maar eenvoudig opvatten, onderscheiden ontwikkelen en onwrikbaar staven van hetgeen 's menschen Geest verhoogen, veredelen, gelukkig maken, in één woord aan zijne hooge bestemming om »Gods beeld" op aarde te dragen, kan doen beantwoorden; — dit zou de niet logenachtige leuze der Wijsgeerte zijn. Nu zou het haar dan ook, onder *ons* Nederlanders, zoo weinig als *elders*, aan eene talrijke schare van *begunstigers*, en Mecénaten, uit hoogachting en belangstelling, ontbreken. Straks verblijdde men zich dan weder in den toenemenden voorraad van echte *leerlingen* — toekomende *Leeraren* — der Wijsheid. En op *Philosophie* bleek van nieuws toepasselijk, wat van ouds de *Poëzie* gold:

Sint Mecaenates, non dêrunt, Flacce, Marones!

5 Maij 1845.

---

[1] Ongemeen wijs en leerrijk is, wat de beroemde J. G. V. WESSENBERG geschreven heeft over *Die falsche Wissenschaft, in ihr Verhältniss zum Leben*, Stuttg. 1844. Mogen zijne opmerkingen regt behartigd worden!

BOEKERIJ DES INSTITUUTS.

Dezelfde aanleiding, welke den toenmaligen Algemeenen Secretaris van het Instituut bewogen had, bij de Fransche Regering pogingen aan te wenden tot het bekomen, voor onze Boekerij, van een Exemplaar der Geschiedkundige Werken tot dat Rijk betrekkelijk, en waarvan de gunstige uitslag in dit zelfde Deel van dit Tijdschrift, bl. 69 volgg. is vermeld, diende denzelven, om ook van de Belgische Regering afdrukken te verkrijgen van hetgeen door onderscheidene Commissiën, harentwege ingesteld, in openbaren druk was uitgegeven. Ook daar werden die pogingen met hetzelfde gelukkige gevolg als in Frankrijk beloond.

Vroeger had het Instituut reeds van de Centrale Commissie tot de Statistiek een afdruk ontvangen van de twee eerste Deelen der *Annales des travaux publics;* thans werd dit geschenk op eene belangrijke wijze vermeerderd, door eene uitgebreide toezending van verschillende Werken, die wel eene korte beschouwing verdienen.

Compte de l'administration de la Justice Civile en Belgique, pendant 1832—1839. Brux. 1840, 2 Tom. 4°.

Compte de l'administration de la Justice Criminelle en Belgique, pendant 1831—1839. Brux. 1835—1843, 3 Tom. 4°,

Het eerste dezer Werken bevat in uitvoerige tafels het overzigt der burgerlijke Regtszaken bij de verschillende Vredegeregten, Arrondissementsregtbanken, Regtbanken van Eersten Aanleg en van Koophandel, als ook bij de Hoven van Appel en het Hof van Cassatie, terwijl het tweede in soortgelijke Tabellen, in al het-

geen bij de Criminele Regtbanken is voorgevallen, eene belangrijke beschouwing aanbiedt over het aantal en de soort der misdrijven, de daarop toegepaste straffen, enz.

Rapport de la Commission chargée par le Ministre de la Justice de proposer un plan pour l'amélioration de la condition des aliénés en Belgique. Brux. 1842. 4°.

Eene Commissie van tien Leden, door den Minister van Justitie uitgenoodigd tot het voorstellen van een ontwerp, ter verbetering zoo wel van den toestand der Krankzinnigen zelve, als van de daartoe bestaande inrigtingen, bragt haar Verslag deswege den 15[den] October 1841 uit. België telde over zijne bevolking van 4,165,953 zielen, in 1835, een aantal van 5105 krankzinnigen, en derhalve 1,22 over 1000 inwoners. Breedvoerig handelt de Commissie — aan wier hoofd de Heer J. GUISLAIN stond, de bekende Schrijver van het: *traité sur l'aliénation mentale et l'hospice des aliénés*, door de Provinciale Geneeskundige Commissie in Noord-Holland bekroond, — over al hetgeen met deze aangelegenheid in betrekking staat. Zij laat intusschen niet na te erkennen, dat België bij andere Rijken in dezen ten achteren was.

Bulletin de la Commission Centrale de Statistique. Brux. 1843, Tom. I. Brux. 1844, Tom. II, 1ère partie, 4°.

Voor hem, die zich met de Statistiek van dat Rijk meer bekend wil maken, is deze arbeid zeer belangrijk. Hij is zamengesteld en opgemaakt uit Verslagen, door de acht Provinciale Commissiën ingediend, en geeft een geleidelijk overzigt van de bevolking omtrent de Gevangenissen, Gestichten van Weldadigheid, den buitenlandschen Handel, de Geldmiddelen, Mijnen en dergelijken.

Population; Relevé décennal, 1831—1840. Brux. 1842. 4°.

Mouvement de l'etat civil, *pendant* 1841—1843. Brux. 1844. 3 Tom. 4°.

Het eerste Stuk dezer vier Deelen bevat, over het opgegeven tiental jaren, den staat der bevolking van ieder der Steden, Dorpen en Gehuchten in België, eene opgaaf der plaats gehad hebbende geboorten, sterfgevallen, huwelijken en echt-

scheidingen gedurende dat tijdvak; de drie laatste Deelen loopen slechts over een drietal jaren; zij houden, echter op eene veel ruimere schaal en met de meest mogelijke uitvoerigheid, dezelfde als ook nog andere onderwerpen in, welke met de Statistiek in naauw verband staan.

Statistique de la Belgique. Mines, usines minéralogiques, machines à vapeur. Brux. 1842. 4°.

Dit Verslag werd door den Minister voor de Openbare Werken aan den Koning ingediend. Het bestaat, behalve uit een beredeneerd overzigt, grootstendeels uit tafels, waarin vele bijzonderheden vermeld worden, zoo omtrent de Mijnen daar aanwezig, als ten aanzien van de Stoomwerktuigen, welke er bedrijvig zijn.

Règlement de Police sur les mines, minières carrières, usines minéralogiques. Brux. 1841. 4°.

Arrêtés et Instructions sur les machines à vapeur. Brux. 1844. 8°.

Is het Reglement van toezigt wegens de Mijnen van een meer plaatselijk belang voor België, de Wetgeving nopens de Stoomwerktuigen kan van meer algemeen nut en gedeeltelijke toepassing worden voor andere Rijken, waar zoodanige Wetgeving alsnog ontbreekt. De onderscheidene Koninklijke besluiten, uitgevaardigd met betrekking tot dit onderwerp, zijn in dit stuk opgenomen.

Travaux publics en Belgique. Chemins de fer et routes ordinaires. 1830—1339. *Rapport présenté aux Chambres législatives.* 1839. Brux. 1840. 8°.

Chemin de Fer. Rapports présentés aux Chambres législatives, 1841, 1842 *et* 1843. Brux. 1841—1043, 3 Tom. 4°.

Opvolgend werden deze Verslagen door den Minister voor de Openbare Werken aan de Wetgevende Kamers ingediend. De kosten van exploitatie der ijzeren wegen, sedert 1830—1842 ondernomen, die van den aankoop der werktuigen, van de wagens, het personeel en andere; de opgaven van het onderscheiden vervoer, de opbrengsten, dit alles wordt in vele tafels verduidelijkt.

16

La Meuse. Etudes faites par ordre du Gouvernement Belge. Rapport 1839—1842. Brux. 1840—1843. 4 Tom.

De Heer GUILLERY, Ingenieur der Tweede Klasse, geeft in vijf verslagen aan laatstgenoemden Minister zijn oordeel over dit onderwerp te kennen. Hij levert eene geschiedkundige beschrijving van de Maas, behandelt de Reglementen vroeger en later in werking, de tollen, die er geheven werden, en geeft voorts nog een overzigt der Scheepvaart, alles gestaafd met de oorspronkelijke stukken, die tot dit onderwerp behooren.

Des voies navigables en Belgique, par M. VIFQUAIN. Brux. 1842. 4°.

De Schrijver van dit veelzins belangrijk werk heeft zich met de vervaardiging van hetzelve bijzonder ten doel gesteld de verbetering en uitbreiding der Scheepvaart, met opzigt tot België. Hij is daarbij vooral getreden, na de Hydrographische gesteldheid van dat Rijk te hebben aangewezen, in een breedvoerig historisch overzigt en wijst ten slotte op de voordeelen, welke het aanleggen van nieuwe kanalen zouden ten gevolge hebben.

Notice sur l'établissement, en Belgique, de Caisses de prévoyance en faveur des ouvriers mineurs. Brux. 1843. 8°.

Rapport sur les Caisses de prévoyance en faveur des ouvriers mineurs. Brux. 1842. 4°.

Instruction sur le secours à donner aux mineurs et aux ouvriers des établissements minéralurgiques en cas d'accidents. Brux. 1843. 8°.

Deze drie Stukken staan tot elkander in verband. Het tweede verdient eenige nadere vermelding. In dat Verslag van den Minister voor de Openbare Werken aan den Koning, gaat hij na, wat in Duitschland, in Groot-Brittanje, in Frankrijk, als ook in België zelve, omtrent zoodanige middelen van voorziening plaats vindt. Hij staaft, onder anderen, door twee tafels, dat in een tijdvak van 20 jaar (1821—1840), door plaats gehad hebbende ongevallen, in de Provinciën Henegouwen, Namen, Luxemburg en Luik niet minder dan 2141 mijnwerkers het leven hebben verloren en bijna 1300 zijn gekwetst geraakt; inderdaad redenen genoeg, om op verbetering van het toekomstig lot der-

genen, die in zulk eenen arbeid het dagelijksch bestaan vinden, als ook van hunne betrekkingen, ernstig bedacht te zijn.

D'une loi sur les pensions des fonctionnaires, de leurs veuves et de leurs orphelins; par A. VISSCHERS. Brux. 1844. 8°.

Dit Werkje staat almede in zekere verhouding tot de voorgaande. Het behandelt de pensioenen aan Ambtenaren, hunnen weduwen en kinderen toe te leggen. Deszelfs Schrijver houdt vast aan het beginsel der Fransche Wet van 22 Augustus 1790, bij welke de Staat zich de verpligting oplegde tot soortgelijke belooning; een beginsel, naar meening van den Heer VISSCHERS, dat nooit uit het oog is verloren geworden, schoon de Wet zelve verschillende wijzigingen onderging. Ook die van den Souvereinen Vorst der Nederlanden, van 14 September 1814, ging daar van uit en is tot heden toe de grondslag gebleven der Belgische verordeningen op de pensioenen.

De l'exploitation et du traitement des substances minérales en Belgique. Brux. 1843. 8°.

De voortbrengselen der Mijnen worden hier inzonderheid behandeld en de voordeelen aangewezen, welke het Rijk, onder eene goede zorg, daarvan zoude kunnen trekken.

Rapport sur les Ardoises. Brux. 1844. 8°.

Dit Stuk is het Rapport eener Commissie, door den Minister voor de Publieke Werken en dien van Oorlog ingesteld tot een onderzoek van den Inlandschen Leisteen. De slotsom van hetzelve is, dat België in zijn eigen omvang daarvan eene aanzienlijke hoeveelheid kan opleveren, en alzoo geenszins aan andere Rijken behoeft gerekend te worden ondergeschikt of schatbaar te zijn; dat de deugdzaamheid van dit voortbrengsel van zijnen grond met dat van anderen kan wedijveren; dat, in afwachting van proefondervindelijke deugdzaamheid van den Belgischen Leisteen voor duurzame gedenkteekenen, eenige opgenoemde soorten zouden behooren gebezigd te worden, en, eindelijk, dat de Regering, ten einde de nationale vlijt bevorderlijk te zijn, dezen tak, naar haar vermogen, moet ondersteunen.

CAREZ, *exposé succinct des connaissanses positives actuelles sur les qualités, le choix et la convenance réciproque des*

matériaux propres à la fabrication des mortiers, suivi de considerations sur la recherche de calcaires à ciments et chaux hydrauliques. Brux. 1844. 8°.

Het is bekend van hoeveel invloed het gebruik van deugdzame mortel (kalk) en tras (cement) op de duurzaamheid van het metselwerk is. De Heer CAREZ behandelt zijn onderwerp vrij breedvoerig, en heeft regt zijn arbeid eene betrekkelijke waarde te zien toewijzen.

Tot zoo verre gaan de ingezonden geschenken, die meestendeels tot het Koningrijk België alleenlijk van toepassing zijn. Anders is het met die over de Taal- en Letterkunde, of ook met de Geschiedenis. Deze, toch, staan, althans voor zoo veel de vroege tijden aangaat, in verband met die van het tegenwoordige Rijk der Nederlanden.

Als zoodanig worden vermeld:

Inventaire des archives de la Belgique; publiés sous la direction de M. GACHARD. Brux. 1837. 4°.

De opgave, welke onder dezen titel voorkomt, loopt over een getal van 1776 Banden, die een tijdvak van 10 eeuwen omvatten (802—1797). Vooraf gaat eene geschiedenis der onderscheidene Rekenkamers in België, van hare oprigting af, verder toegelicht en gestaafd met de daaraan verwante stukken. Intusschen is dit nog slechts een eerste stuk van de vrucht der nasporingen omtrent dezen veelomvattenden arbeid aan den Heer Archivarius GACHARD opgedragen. Naar dit gedeelte te oordeelen bezit België een schat van Stukken, die tot zijne geschiedenis, deels ook tot de onze, bij uitnemendheid kan worden dienstbaar gemaakt; de Archieven van het Rijk alleen zijn in ongeveer honderd Verzamelingen verspreid, en die der Steden bedragen veelligt geen kleiner aantal.

Inventaire analytique des Chartes des Comtes de Flandre. Gand. 1843 et 1844. 1 et 2 cahier. 4°.

Deze Verzameling werd eertijds bewaard op het Kasteel Rupelmonde. De Charters, welke ons hier kennelijk worden, dagteekenen van omstreeks 1086—1328 en zijn 1457 in getal. Van

ieder derzelve wordt de hoofdzakelijke inhoud opgegeven. Reeds in 1839 was de aandacht gevestigd op deze Archieven bij een berigt in den *Messager des Sciences et des Arts;* twee jaren later deed eene afzonderlijk uitgegeven brochure ze meer uitgebreid kennen.

Rapport sur différentes séries de Documents concernant l'histoire de la Belgique, conservées dans les archives de l'ancienne Chambre des Comptes de Flandre, à Lille; par GACHARD. Brux. 1841. 8°.

Ook dit Verslag is in verscheiden opzigten belangrijk. Een gedeelte van hetzelve doet de Charters, verdragen enz. kennen, terwijl een ander gedeelte is toegewijd aan de Rekeningen. Het tijdvak omvat de jaren 1237—1640.

Rapport sur les Documents concernant l'histoire de la Belgique qui existent dans les dépots littéraires de Lyon et de Paris. Brux. 1843. 1ère partie (Archives de Dijon) 8°.

De Heer GACHARD geeft ons in dit Stuk den uitslag van zijn onderzoek te Dijon en te Parijs, alwaar zeer vele Stukken tot de Geschiedenis van België (1367—1690) gevonden worden. Van alle vindt men den beknopten inhoud opgegeven; enkele brieven worden door hem in hun geheel medegedeeld.

Bibliotheca Hulthemiana, ou Catalogue méthodique de la collection des Livres de CH. VAN HULTHEM. Gand 1836—1837. 6 Tom. 8°.

Catalogue des accroissements de la Bibliothèque Royale en livres imprimés, cartes, estampes et en manuscrits, 1838-1843. Brux. 1843 et 1844. 5 parties. 8°.

Eene beredeneerde lijst van den rijken boekenschat, door VAN HULTHEM nagelaten, is zeker voor de Letterkundige Geschiedenis belangrijk. Teregt verdiende de vereeniging van zoo veel goeds en zoo veel zeldzaams, door een *Bibliograaf* en *Bibliomaan* als VAN HULTHEM was, de openbare uitgaaf van dezen Catalogus. Zij strekt dan ook tot eene handleiding, welker nut verhoogd wordt door de omstandigheid, dat 's mans Bibliotheek in haar geheel gebleven en voor rekening der Belgische Regering is aangekocht geworden.

De titel van laatstgenoemd werk legt zijn inhoud genoegzaam bloot, zoodat het overbodig is, daarvan verder te spreken.

Gelijk in Frankrijk, is ook in België eene Commissie tot de Geschiedenis werkzaam, om belangrijke onuitgegevene Handschriften en Kronijken, onder deze afdeeling vallende, door den druk meer algemeen bekend te maken.

De eerste vrucht harer bemoeijingen was de

Rijmkronijk van JAN VAN HEELU, *betreffende den slag van Woeringen; door* J. F. WILLEMS. Brussel 1830. 4°.

Het is bekend, gelijk de Heer WILLEMS mede heeft aangemerkt, dat aan het opentlijk uitgeven dezer Kronijk zich min aangename herinneringen verbinden: immers had H. VAN WYN, bereids eene halve eeuw te voren, haar aan de geleerde wereld toegezegd; doch de vervulling bleef achterwege. Wij zijn daarom den bewerker van dit Stuk, dat ook met onze taal en geschiedenis naauw vereenigd is, dank schuldig, dat hij die Kronijk het eerst tot een voorwerp zijner zorgen maakte. Na eene Inleiding vangt de Heer WILLEMS aan met een getrouw geschiedkundig overzigt van de bestaande Handschriften derzelve, en van de vertalingen of navolgingen. Hij somt daarna de Werken op, waarin melding voorkomt van den slag van Woeringen, weidt uit over de oorzaken en gevolgen van dien, over de wijze van oorlogvoeren in die tijden, enz. enz. In 8948 verzen is die gebeurtenis berijmd. Bijlagen en een *Codex* voegen er eene grootere waarde aan toe, terwijl gemakkelijke Registers van opgehelderde namen van plaatsen, personen en uitdrukkingen het werk besluiten.

Chronique rimée de PHILIPPE MOUSKES; *par* DE REIFFENBERG. Brux. 1836—1839. 2 Tom. 4°.

Niet minder uitvoerig dan de voorgaande van JAN VAN HEELU, is ook deze van PHILIPPE MOUSKES, door den Baron DE REIFFENBERG bewerkt. Ieder der beide Deelen bevat eene zeer breedvoerige Inleiding, die over alles, wat met het onderwerp in eenig verband staat of daarmede is overeen te brengen, geleerde aanwij-

zingen inhoudt. De Kronijk zelve is in 31286 verzen bevat, die op vele plaatsen taal- en geschiedkundig worden toegelicht en opgehelderd, van welke de registers het anders moeijelijke van een onderzoek in dezen geheel wegnemen.

Corpus Chronicorum Flandriae; edid. J. J. DE SMET. Brux. 1837—1841. 2 Tom. 4°.

Aanvankelijk was de taak tot het in druk uitgeven eener Verzameling van Vlaamsche Kronijken, in de Latijnsche taal opgesteld, aan den Hoogleeraar WARNKOENIG opgedragen. Zij bleef echter door diens vertrek naar Freiburg onvervuld, tot dat de Heer DE SMET den Hoogleeraar daarin opvolgde. Het eerste Deel, geheel ingerigt naar het ontworpen plan van den eerstvermelde, levert *elf* zoodanige Stukken; het tweede, waar eene eenigzins andere indeeling is gevolgd, behalve eenige toevoegingen, *zeven*. De beide Uitgevers hebben op vele plaatsen hunne meer of min breedvoerige aanteekeningen medegedeeld en zijn het raadplegen van een en ander door goede registers te gemoet gekomen.

De Brabantsche Yeesten of Rijmkronijk van Braband, door JAN DE KLERK *van Antwerpen; door* J. F. WILLEMS. Brussel 1839. 2 Deelen. 4°.

De eigenlijke arbeid van JAN DE KLERK bestaat uit zes Boeken, die gezamentlijk 28298 verzen uitmaken. Met even dezelfde zorg en naauwkeurigheid als die van den *Slag van Waeringen*, en op dezelfde wijze, is ook deze *Kronijk van Braband* door den Heer WILLEMS bearbeid.

JOHANNIS DE LOS, *chronicon rerum gestarum ab anno* 1455 *ad annum* 1514; *accedunt* HENRICI DE MERICA *et* THEODORICI PAULI *historiae de cladibus Leodiensium, ann.* 1465—1467. *edid.* P. F. X. DE RAM. Brux. 1844. 4°.

Belast met de uitgave der Kronijk van EDMUND VAN DINTER, vond de Heer DE RAM bij zijne nasporingen naar Stukken, welke met die uitgaaf zouden kunnen worden in verband gebragt, de in het Latijn geschreven Kronijken van JAN PEECKS (bijgenaamd LOS) van HENDRIK DE MERICA of VAN DER HEYDEN en van THEODORICUS PAULI. Hij schatte ze waardig, om in een afzonderlijk Deel

verbonden te worden, en voegde er eenige analecta bij, mede, gelijk de opgenoemde charters, over het Land van Luik handelende.

Monuments pour servir à l'histoire des Provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg; par DE REIFFENBERG. Brux. 1844. Tom. I. 4°.

Het laatste door de Commissie tot de Geschiedenis uitgegeven groote Werk gaat onder dezen titel uit. De Baron DE REIFFENBERG, daarmede belast, verklaart, uit hoofde der menigvuldigheid van aanwezige bouwstof, voor als nog niet te kunnen bepalen hoe vele Deelen de verzameling zal omvatten. Dit eerste houdt onderscheidene Stukken in, die tot de Gewesten Namen, Henegouwen en Luxemburg te betrekken zijn, en over de jaren 1071—1347 loopen. Varianten en tafels nemen ongeveer vier vijfden van het Deel in, welks waarde door afgedrukte zegels op platen verhoogd wordt.

De omvang van dit ons Tijdschrift gedoogt geene meer breede vermelding. De beknopte inhoud van dit geschenk zal een ieder overtuigen, hoe veel reden het Instituut heeft hetzelve op regten prijs te stellen. Het meent daarvan door dit overzigt een blijk te hebben aan den dag gelegd. Mededeelingen van dezen aard kunnen niet anders dan dienstbaar wezen, om tot volmaking en uitbreiding van Wetenschappen, Letteren en Kunsten, wier Vaderland slechts één is, werkzaam te zijn.

VERSLAG

VAN DE

VIJFTIENDE OPENBARE VERGADERING

DER

EERSTE KLASSE

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT

VAN

WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN,

gehouden den 27sten *Maart*, 1845.

(*Vervolg en Slot.*)

MIJNE HEEREN, ZEER GEËERDE TOEHOORDERS!

De vervulling der spreekbeurt in de *Openbare Vergadering* van eene der Klassen van het Instituut, is steeds voor eene moeijelijke taak gehouden; en hebben de welsprekendste beoefenaars van Letteren, Geschiedenis of Schoone Kunsten zich dit nimmer ontveinsd, de vervulling van dezen pligt heeft inzonderheid voor de Leden der *Eerste Klasse* hare eigenaardige bezwaren. Zoo gemakkelijk toch het voor deze laatsten is in hunne *bijzondere Vergaderingen* te spreken, en hunne nieuwe berekeningen, proeven, waarnemingen en gevolgtrekkingen in de taal der Natuurkundige Wetenschappen aan hunne medebeoefenaren mede te deelen; zoo moeijelijk is het hun daarentegen als Sprekers op te treden in de tegenwoordigheid van Geleerden, die andere takken van menschelijke kennis beoefenen, en tot wier dagelijksche be-

zigheden Natuurkundige nasporingen niet behooren. Hetgeen in onze *bijzondere Vergaderingen* als natuurlijk te huis behoort, en hetgeen daarvan een bepaald kenmerk moet uitmaken, zou te dezer gelegenheid onvoegzaam zijn; en daar een streng wiskundig betoog, of de behandeling van een ingewikkeld natuurkundig geschilpunt, of eene mededeeling der uitkomsten eener scheikundige ontleding, of van een ontleedkundig onderzoek van eenige plant of dier, hoe voortreffelijk op zich zelve, thans ongepast en zelfs onwelvoegelijk zijn zoude, zoo moet in eene bijeenkomst gelijk deze eene meer algemeene beschouwing gekozen worden. De zamenstelling toch dezer Vergadering mag niet uit het oog worden verloren, en wij behooren in de keuze van het onderwerp steeds aan de verscheidenheid der Toehoorders, die aan haar door hunne tegenwoordigheid luister gelieven bij te zetten, gedachtig te zijn. — Doch er wordt hier niet alleen een welgekozen onderwerp, maar niet minder eene juiste en gepaste behandeling gevorderd; en als wij ons in stille afzondering voor de opgedragene taak voorbereiden, dan komen uwe verschillende bekwaamheden en eischen ons voor den geest; en wij gevoelen het reeds dan, dat sommigen op den aard van het onderwerp, anderen op taal en stijl, anderen op de meer of minder beschaafde voordragt, en anderen op het nut en de bruikbaarheid van het voorgedragene zullen acht geven. Om alle deze redenen, die ik nog met andere zou kunnen vermeerderen, gevoelt Gij, M. H. dat het voor ons geene gemakkelijke taak is het woord tot U te voeren; en wij zouden haar welligt niet aanvaarden, indien bij onze schatting van Uw oordeel zich niet tevens de ervaring van Uwe welwillendheid en toegenegenheid voegde.

Doch behalve Uw verschoonend oordeel is er nog eene andere reden, die ons tot de vervulling van dezen pligt aanmoedigt. De belangen van het Vaderland zijn U dierbaar, en Uwe onderscheidene werkzaamheden bedoelen en bevorderen zijnen bloei; en deze zelfde liefde voor Uwen geboortegrond is het, die Uwe achting voor de Natuurkundige Wetenschappen verhoogt, en die Uwe begeerte om over haar te hooren spreken, vermeerdert. Het kon U niet ontgaan, dat met hare beoefening,

met haren bloeï en toepassing het welzijn van Nederland op het allernaauwste is verbonden; dat zij haar verhelderend licht over vele anderen verspreiden, en dat de onschatbare voortgangen der Nijverheid, in alle hare onderscheidene afdeelingen en groote gevolgen voor de Maatschappij, de onvergankelijke zegeteekenen zijn der Wetenschappen. Deze gedachte, dat Gij aan haar, om haren voortreffelijken aard, innerlijke waardij en volkomene onmisbaarheid voor elke beschaafde natie, die achting toedraagt, welke zij verdienen, maakt het ons gemakkelijker tot U te spreken.

En inderdaad M. H.! deze Uwe belangstelling in den voortgang der Wetenschappen, die zoo gunstig afsteekt bij de onkunde en veronachtzaming, waar wij die het minst zouden verwachten, steunt op eenen vasten en onomstootelijken grond; want, hetzij wij met onze gedachten de vorderingen der Schoone Kunsten, hetzij de uitgebreide werkzaamheden van den handel, of de verbeterde inrigting en telkens nieuwe uitbreiding van het Europische fabrijkstelsel gadeslaan, overal treffen wij haren onmiskenbaren invloed aan. En wanneer wij in de vrije natuur, op hetgeen op het veld en akkers zich vertoont, acht geven, en over de gezegende en groote gevolgen voor het Vaderland met opgeklaarde kennis nadenken, dan gevoelen wij het terstond, dat de Natuurkundige Wetenschappen ook hier hare regten hebben, en dat hare stralen over de duistere maar heerlijke werkzaamheden der Natuur, een nieuw en helder licht verspreiden. — Van deze laatste waarheid wenschte ik U te overtuigen, door te spreken *over de noodzakelijkheid van de beoefening der Natuurkundige Wetenschappen voor den Landbouw in Nederland.* Verleent mij daartoe Uwe welwillende en verschoonende aandacht.

De geschiedenis van den Landbouw is op eene merkwaardige wijze met die van het menschelijk geslacht verbonden, en wij zien hem reeds in overoude tijden met de beschaving bijkans gelijken tred houden; beiden gaan hand aan hand. Hij stond bij den verstandige van de vroegste tijden af in buitengemeene achting, en hij was van het bestaan en den bloei der Oostersche en Westersche volken onafscheidbaar. Onder den verschillendsten regeringsvorm, eenen verschillenden hemel en op eenen niet min-

der verscheiden grond, vinden zij zich gelukkig in hunnen veldarbeid. Hunne hoogtijden en feesten zijn aan zaai- en oogsttijd ontleend of daarmede naauw verbonden, en hunne taal en beeldspraak dragen de onmiskenbare teekenen van uit hun land-bedrijf ontleend te zijn. Vermaarde oorlogshelden en schrandere Staatsmannen leiden dikwerf hunne wapenrusting of de grootsche teekenen hunner waardigheid af, om die door de eenvoudigere kleeding en werktuigen van den Landbouw te laten vervangen, en zij achtten nu hun leven, volgens eigen getuigenis, gelukkiger en grooter, dan na eene schitterende overwinning op het slagveld, of in de pleitzaal of op het gestoelte der eere.

Men zou aan de volkeren der oudheid te kort doen, indien men meende, dat zij, alleen uit het besef van dringende behoefte, en om zich het levensonderhoud te verzekeren, den Landbouw zoo hoogelijk vereerden. Het is veeleer, als of zij het de nakomelingschap wilden doen opmerken, dat zij ook in dezen door hoogere beginselen werden geleid. Zij gevoelden het, dat hij met de Natuur, met hare geheimen en hare onbeschrijfelijke uitwerkselen in een onmiddelijk verband stond. Wat hemel of aarde, wat water, licht of warmte den mensch te beschouwen geeft, zij vonden het met de bebouwing van akkers en beweiding van velden naauw vereenigd; het planten- en dierenleven, zijne ontwikkeling en voortgang, en wat daartoe gevorderd en daardoor gewrocht wordt, zagen zij daarmede in een naauw verband. Zij vonden daarin eene natuurbeschouwing, zoo geschikt, om het verstand te scherpen, het betamelijk zinsgenot te vermeerderen en het hart te veredelen. Zij zagen daarin de aankweekster van onafhankelijkheid, en hunne Wijsgeeren wilden hem ook uit dit gezigtspunt hebben aangeprezen. Om het stoffelijk en zedelijk goed daarin besloten, zien wij den Landbouw geëerd en aangemoedigd; wijze Vorsten bevelen hem hunnen onderdanen aan; Redenaars en Dichters kiezen hem als om strijd tot een onderwerp, om door zijne vermelding het volk zijne belangen te doen inzien, om de harten te treffen, en edele gewaarwordingen op te wekken. Waar wij het niet zouden verwachten, bezigen zij hem om den gloed hunner dichtregelen, of de kracht hunner

redenering te versterken, en het komt ons voor, als of zij dan het toppunt hunner welsprekendheid hebben bereikt. Die thans eene waardige lofrede op den Landbouw zou willen schrijven, hij zou vooraf bij de ouden moeten ter schole gaan (1).

Deze zelfde waardering en beoefening van den Landbouw vinden wij in volgende tijden weder, en wij zien hem alleen in het begin der middeleeuwen, toen door regeringloosheid en barbaarschheid alle overige Kunsten en Wetenschappen vervielen, verwaarloosd. Opmerkelijk is het evenwel, hoe zijne onmisbaarheid weldra weder werd erkend, en welke krachtige pogingen in Italië, Frankrijk, inzonderheid in Brittannië en in Duitschland werden in het werk gesteld, om hem te bevorderen en uit te breiden, en hoe zelfs de toenmalige wetgeving naar zijne belangen werd ingerigt. In de voornaamste gedeelten van Europa, in het midden der XVI^de^ Eeuw, zien wij als op hetzelfde tijdstip, mannen opstaan, die door hunne geschriften de beoefening van den Landbouw trachtten voor te lichten, en van dezen tijd dagteekent zich eene betere behandeling (2). Opmerkelijk is het, hoe op zijne uitbreiding en rigting niet alleen het klimaat, de aard van den grond, de lagere of hoogere ligging der velden, maar ook de Staatkunde, de Godsdienst, het beleid der Vorsten en het volkskarakter invloed hebben geoefend, en hoe hij met de verlichting en geheele ontwikkeling der natiën gelijken tred houdt; zoodat wij hem dikwerf op arme en onvruchtbare gronden meer, dan op betere en met natuurlijke vruchtbaarheid bedeelde, zien bloeijen (3).

Was het te verwonderen, M. H.! dat in de Nederlanden, alwaar zich reeds vroeg de uitgebreidste handel gevestigd had, alwaar vroeger de eerste en voornaamste fabrijken van Europa bloeiden, de Landbouw met de kracht, onze voorvaderen eigen, werd beoefend en uitgebreid? Ook daarin overtrof gedurende vele eeuwen de Nederlandsche de overige natiën. Bemerken wij dit terstond, zoodra wij hare geschiedenis met die van andere volken vergelijken; ook de kundige vreemdeling erkende dit meermalen en erkent dit nog; en het streelt ons, wanneer wij in de geschriften van vreemden vinden opgeteekend, dat de akker- en

tuinbouw van ons Vaderland het overige Europa ten voorbeeld heeft verstrekt. De bearbeiding der gronden, de inrigting der gebouwen op het land, de akker-werktuigen zijn van hier bij onze naburen overgebragt, en niet zelden dragen zij nog den oorspronkelijken Hollandschen naam. De kennis aan vele gewassen en hunne verbouwing zijn zij aan onze vaderen verschuldigd. Eenige soorten van het beste vee in Engeland, Denemarken, Zweeden, Noorwegen, Rusland, Zwitserland, Frankrijk en Duitschland, stammen af van het onze, en sinds eeuwen noemt men ze bij hunnen Nederlandschen naam. Onze Landbouwers werden naar elders ontboden en gelokt, zoodat onze Regering zich genoodzaakt zag dit te beperken. De herschepping van vele moerassen in vruchtbaren grond, de uitmaling en bedijking van poelen en meren, werd in Duitschland en een gedeelte van Frankrijk door Nederlanders tot stand gebragt; en de bewoners van den grond in de nabijheid van groote steden, waar vroeger slib en water, doch thans koorn en weide gezien wordt, noemen nog den naam van onzen LEEGHWATER, die dat groote werk voor den vreemdeling verrigtte. De bebouwbaarmaking der hooge veenen, de behandeling van vlas en hennep, en de bewerking van het zuivel zijn van hier in andere streken overgebragt; en eenigen der fijnste vruchten, op zeer verren afstand van onze grenzen geteeld, dragen de namen onzer steden en dorpen. De Landbouw bij vreemden heeft zich in menig opzigt naar den onzen gewijzigd; en hoe rijker hunne geschriften zijn in geschiedkundige opgaven, hoe meer wij dit erkend en bevestigd zien. Terwijl hunne Genootschappen ter bevordering van den Landbouw vroeger telkens en niet zelden nog op ons Vaderland wijzen, zoo kunnen wij geene voor het akkerbedrijf merkwaardige streek bezoeken, of ons wordt door eigene opmerking of door het verhaal der bewoners Nederland herinnerd; en dikwerf hebben beroemde buitenlandsche Geleerden zich met de taak belast, om de kennis, op onzen grond verzameld, op hunnen bodem over te planten (4).

Kunnen wij het alzoo naar waarheid getuigen, dat ons Vaderland ook in dit zoo belangrijk gedeelte van menschelijke kennis

niet alleen op eigene, maar ook op de belangen van onze nabu-ren en den algemeenen toestand van Europa eenen grooten invloed heeft geoefend; wij mogen er thans bijvoegen, dat onze Landbouw in meer dan één opzigt eene aanmerkelijke hoogte heeft bereikt, en dat in onzen tijd daarin gewigtige verbeteringen zijn ingevoerd. Doch, terwijl wij ons daarover verheugen, terwijl wij de pogingen toejuichen, die hier en daar worden in het werk gesteld, om den Landbouw uit te breiden en te verbeteren, en door de ontginning van woeste gronden, dorre streken in vruchtbare beemden te herscheppen; zoo moeten wij ons door dien geschiedkundigen glans, en door hetgeen eenige weinigen tot stand brengen, niet laten verblinden of laten verleiden, om alles daarin voor even volmaakt en onovertrefbaar te verklaren. Wij moeten geenszins meenen reeds het toppunt te hebben bereikt, en met minachting nederzien op de tegenwoordige ontwikkeling van den Landbouw in het buitenland, of op de wetenschappelijke vorderingen en toepassingen elders gemaakt. Indien zulk een verderfelijke geest, die de heillooze kweekster is van stilstand en achteruitgang, niet overwonnen wordt, dan heeft men uit het schromelijk verval van vele takken van ons fabrijkwezen en zijne oorzaken geene wijsheid en voorzigtigheid weten te leeren. De vreemdeling heeft velen dezer laatsten van ons leeren kennen, en nu bloeijen zij elders, doch zijn bij ons bijna vervallen, of tot onberekenbare schade voor het geheele Vaderland in het niet weggezonken. De scheuten van onzen stam tieren en bloeijen nu elders, en terwijl de hoofdstam verkwijnt en verdort, zoekt het oog te vergeefs naar eene nieuwe aanplanting op den oorspronkelijken bodem (5).

Wanneer wij M. H.! in de meeste oorden van het Vaderland het landbouwkundig bedrijf met dat in vorige tijden vergelijken, dan zullen wij bemerken, dat daarin veel, hetgeen voor groote verbetering vatbaar was, hetzelfde is gebleven; dat het uitstekend begin geenszins door eenen gewenschten voortgang is achtervolgd, en dat de kracht der gewoonte veelal vermogender is dan de zucht tot verbetering. Wij zullen bespeuren, dat, wanneer de grond, ten laatste van natuurlijke vruchtbaarheid be-

roofd, weigert langer dezelfde gewassen te dragen, of ziekelijke vruchten voortbrengt, men dikwerf geene of gewoonlijk verkeerde middelen te hulp roept, om de schade, waardoor zoo velen lijden, te herstellen. Er mogen hier en daar eenige betere wijzen van verbouwing zijn ingevoerd, die wij gaarne erkennen; over het algemeen is de behandeling van den grond en van de stoffen, die zijne vruchtbaarheid vermeerderen, dezelfde gebleven; het gebruik van andere zelfstandigheden, die den wasdom der planten zoo zeer bevorderen, is verzuimd. De afwisseling der gewassen, de ontginning van woeste gronden, de ooft- en boschboomteelt, de veredeling der rassen hebben geenszins de zoo noodzakelijke schreden voorwaarts gedaan. Na een onpartijdig onderzoek moeten wij tot het besluit komen, dat de Vaderlandsche Landbouw niet die gelukkige ontwikkeling heeft ontvangen, waarvoor hij vatbaar is, en dat hij niet alleen in vele opzigten opgehouden heeft dien in het buitenland zoo algemeen voor te lichten, als hij het vroeger deed, maar dien in vele belangrijke gevallen niet meer op zijde streeft.

Maar heeft het dan in de voorgaande en in deze eeuw het Vaderland aan mannen ontbroken, die dit opmerkten en er tegen waarschuwden? Hebben geene Geleerden zich deze groote belangen des lands aangetrokken, en is de Landbouw daarom niet naar wensch vooruitgegaan, dewijl er niemand opstond, om hem voor te lichten en te ondersteunen? Neen, M. H.! er zijn ten allen tijde mannen geweest, beroemd om hunne geleerdheid en geëerd om hunnen ijver voor den bloei van Nederland, die deze gebreken en dien weinigen vooruitgang wisten te peilen, en hunne landgenooten op verschillende wijzen voorlichtten; die den moeijelijken en ondankbaren arbeid niet ontzagen, om de vindingen en de ervaring op vreemden grond hier mede te deelen, en soms door eigene ondervinding op te helderen (6). In deze zelfde Stad zien wij in 1778, eene Maatschappij ter bevordering van den Landbouw opgerigt, en eene krachtige poging aanwenden, om door het uitloven van zeer groote belooningen dit voorvaderlijk bedrijf ten algemeenen nutte in bloei te doen toenemen. De beoefenaars van de verschillendste Wetenschappen

onttrokken zich niet, om langs verschillende wegen dit groote doel te bereiken; en mogt ik mijne rede door de vermelding hunner namen opluisteren, Gij zoudt er de edelsten en aanzienlijksten des lands onder aantreffen (7). En toen in ons Vaderland door noodlottige verdeeldheden en staatkundige beroeringen de meeste bronnen van algemeene welvaart geheel waren bedorven, toen was het, als of men althans deze laatste bron van algemeen welzijn milder wilde doen vloeijen; en een der oudste Leden der Klasse verzamelde bijeen, wat eigene ervaring en die van anderen geleerd had, en deelde het mede, ten einde op te heffen, wat als verzonken lag, en leven en werkzaamheid te doen ontstaan uit insluimering en onverschilligheid (8). Wij zien later Verzamelingen van Landbouwkundige Werktuigen opgerigt, ter dienste van het algemeen (9); wij zien het getal van geschriften over ons onderwerp eenigzins toenemen (10), en onderscheidene Genootschappen nemen onder hunnen arbeid ook de bevordering van den Landbouw op. Neen! het heeft onzen grond nimmer ontbroken aan mannen, die in het belang van het Vaderland den Landbouw wilden verbeteren.

Maar hebben al die pogingen aan het doel beantwoord? Is er een nieuw leven door opgewekt, en is de inspanning van vele ijverige mannen, door de bereiking van hun edel oogmerk beloond? Helaas! neen M. H.! Hoe naauwkeuriger men onzen Landbouw kent, hoe meer men zoo veel verloren arbeid, waartegen de weinige verbeteringen hier en daar niet kunnen opwegen, moet betreuren. De oorzaken dezer mislukking zijn verschillende; doch eene voorname oorzaak is te zoeken in het algemeene gebrek aan kennis van de Natuurkundige Wetenschappen. Men kent de Natuur en hare Wetten, met welke men te doen heeft, niet; men ziet deze voorbij; men verstaat hare wenken niet, en kan haar niet ondervragen, noch hare antwoorden bevatten. Men spiegelt zich onjuiste denkbeelden van hare werking voor; er heerschen daardoor in alles beginseloosheid, onnaauwkeurigheid en onzekerheid. Gegevene wenken en mededeelingen van vorderingen buiten ons Vaderland, worden niet begrepen of verkeerdelijk toegepast, dewijl men haren weten-

schappelijken grondslag niet kent. Men mist den eenigen, vasten en onbedriegelijken grondslag, dien alleen de Natuurkundige Wetenschappen kunnen leveren; en zoo lang dit niet wordt erkend en opgeheven, zoo lang moeten de meeste pogingen ter verbetering op onkunde en wanbegrip schipbreuk lijden; zoo lang heerschen in de meeste landbouwkundige berigten, hoe welwillend voor het overige, eene eigenaardige onbepaaldheid en onzekerheid, en zijn zij daardoor onbruikbaar; zoo lang zijn de meeste vorderingen bij onze naburen voor Nederland nutteloos.

Gij gevoelt het voorzeker, M. H.! dat ik hier de gronden voor mijn betoog niet bij de eenvoudige landlieden mag zoeken, die hun bedrijf oefenen, zoo als zij het van hunne voorouders geleerd hebben, en het juist zoo aan hunne kinderen willen achterlaten; maar dat ik ze zoeken moet bij grootere landbezitters, die er over schrijven. Als men deze geschriften nagaat, dan vindt men daarin, op weinige gunstige uitzonderingen na, overal de duidelijkste blijken van onkunde in de Natuurkundige Wetenschappen, en men stuit telkens op algemeene en onbepaalde uitdrukkingen, waardoor de voorwerpen en stoffen, die men bedoelt, niet naauwkeurig zijn aangewezen; en waardoor men er vele andere ligchamen voor in de plaats kan stellen. De Landbouwkundige werktuigen en hunne deelen worden zoo onnaauwkeurig beschreven en afgebeeld, dat zij, zonder de oorspronkelijke toestellen te zien, aan den lezer geen denkbeeld geven van het geheel, en zij er niet naar kunnen worden zamengesteld. De uitwerkselen daarvan zijn menigwerf zóó aangeduid, dat men terstond bespeurt, dat zij wel gezien, maar niet begrepen werden, en men kan ze daarom slechts met zwakke redenen aan anderen aanbevelen. De werking van licht en warmte, die der dampkringslucht, van het water en der stoffen daarin opgelost, zijn er in voorbijgezien; en zoo men haar noemt, dan blijkt het, dat men haar allerlei werking toedicht, die zij niet bezitten, en die voorbijziet, waarom de Almachtige haar geschapen heeft. De aard en zamenstelling der gronden zijn onbekend, en met algemeene bijvoegelijke naamwoorden meent men ze te kunnen aanduiden; en zoo is en blijft de wezenlijke geaardheid onzer klei-

en duingronden, onzer hei- en veengronden, van de stoffen, waaruit zij bestaan, en hare eigenschappen en gedragingen jegens lucht en water, plantaardige en dierlijke zelfstandigheden, ten eenemale onbekend. Hierdoor kan men noch zich zelven, noch anderen leeren, welke werktuigelijke, welke scheikundige bewerkingen elke grond vordert, zal hij bruikbare gewassen in voldoende hoeveelheid dragen en leveren. Wat de bebouwbaarmaking van woeste gronden, wat moer- of veengrond, wat hei- of moerasgrond of nieuw polderland onder verschillende omstandigheden vereischen, om hunne ongeschiktheid tot het voortbrengen van die planten, die wij behoeven, te verliezen, is meer op eene blinde en kwalijk begrepene ondervinding, dan op redelijke gronden gebouwd. Handelt men over de vruchtbaarmaking van velden en bouwgronden, dan blijkt het terstond, dat men het onderscheid, de veranderingen, ontbinding, uitwerking en gebruik der zoo verschillende plantaardige en dierlijke stoffen, hare meerdere of mindere geschiktheid voor deze of gene soort van grond, voor deze of gene soort van planten niet kent (11). Door eene behandeling op misvatting gegrond, wordt zoo menigwerf hare waarde zoo niet geheel vernietigd, althans tot groote schade aanmerkelijk verminderd. Vermeldt men het gebruik van andere stoffen, die afzonderlijk of vermengd de voorgaande soms geheel of gedeeltelijk kunnen vervangen, dan schenkt men haar in zijne verbeelding eigenschappen, die zij niet bezitten, en dan is het, of de planten in dieren of menschen herschapen zijn, met gewaarwordingen bedeeld, en voor innerlijke zenuwachtige aandoeningen vatbaar, en wier begeerte tot voedsel en waarin de gemakkelijkheid der spijsvertering door prikkelende middelen moet en kan bevorderd worden. Van daar ontstaat hare veronachtzaming of haar misbruik, en van daar, dat men vooraf niet bepalen kan, welke zijner gronden haar behoeven, of er voor een tijd door bedorven worden, of welke gewassen haar vorderen, welke er door verkwijnen en wegsterven (12). Geeft men de redenen op, waarom men zich vóór of tegen het geheel of gedeeltelijk braakliggen der gronden verklaart, dan loopt het in het oog, dat men de oorzaken, waarom dit op sommige klei-

gronden kan gevorderd worden, of op welke het slechts schade aanbrengt, niet doorziet, en dat men in de afwisseling der gewassen verouderde gewoonte en schijnbare ondervinding, en geenszins onbedriegelijke grondstellingen volgt. Handelt men over de graangewassen, dan blijkt het alras, dat men de teekenen der deugdelijkheid van het zaaikoorn, zijne soorten of verscheidenheden, zijne ziekten, juiste behandeling vóór en na de uitzaaijing en wat tot de ontkieming en gelukkigen wasdom vereischt wordt, niet naauwkeurig kent; en als men de oorzaken van een of ander nadeelig verschijnsel, zoo als het mislukken van de hennep- of vlasteelt, zal ophelderen, dan is het of het bijgeloof ook hier zelfs zijnen zetel heeft opgerigt. Spreekt men van de verbouwing van voedergewassen, of de aanplanting en geheele behandeling der loof- en naaldboomen, de gronden daarvoor geschikt, de vernielende insecten en de middelen, om deze tijdig onschadelijk te maken, voor zoo ver die thans reeds bekend zijn, dan blijkt het, dat ook hier algemeene bewoordingen menigwerf de plaats innemen van natuurkennis en grondig onderzoek. — Het grootste gedeelte der landbouwkundige mededeelingen in Nederland, wanneer zij niet door eenige weinige Geleerden geschreven zijn, bepalen zich tot vertalingen van buitenlandsche geschriften, of tot statistieke opgaven, die hare bijzondere waarde hebben, doch onzen Landbouw in zijne ontwikkeling niet doen kennen, noch hem door de voorlichting van anderen uitbreiden (13).

En welke zijn nu M. H.! de gevolgen van dit gebrek aan Natuurkennis? Men onderscheidt daardoor geene oorzaken en gevolgen, middelen en uitwerkselen. Men volgt daardoor noch de vorderingen der Wetenschappen, noch de toenemende verbeteringen elders, en men stelt zich buiten de gelegenheid, om met goede voorvaderlijke gebruiken te paren, hetgeen later tijd als doelmatiger heeft aangewezen. Men mist daardoor de gaaf, om de Natuur te raadplegen en hare onschatbare aanwijzingen te doorzien, te gevoelen en te volgen. De nadeelen van deze miskenning der Natuurkundige Wetenschappen zijn mogelijk nergens meer zigtbaar, dan in de behandeling der gronden en der stoffen, die hunne vruchtbaarheid kunnen verzekeren. Dewijl

men de scheikundige geaardheid der gronden niet kent, onthoudt men ze daardoor, wat zij behoeven, of men brengt er stoffen op, die zij reeds in overvloed bezitten, en waardoor zij juist minder vruchtbaar zijn. Waar eene werktuigelijke verandering van het aardmengsel wordt gevorderd, brengt men niet zelden eene scheikundige te weeg. Hoe vele voor het plantenrijk onschatbare voedingstoffen gaan er door eene verkeerde behandeling verloren! Aan lucht, regen en zonnewarmte geeft men de uitmuntendste beginselen over, en het water voert weg, hetgeen aan de aarde toebehoort. De geheele bewerking strijdt dikwerf tegen de eerste wetten der ontbinding, en door eene doelmatige behandeling zou met dezelfde hoeveelheid meer dan de dubbele uitgestrektheid gronds kunnen worden toegemaakt. Ééne verkeerde beproeving, die uit haren aard onvoldoende uitkomsten moet leveren, dewijl men onkundig is aangaande den tijd, waarop, de hoeveelheid waarin, en de soort van grond en planten, waarvoor men deze of gene stof moet bezigen, wekt een naauwelijks te overwinnen vooroordeel en tegenzin op, waardoor geheele streken worden besmet. Zoo schenkt Nederland aan Frankrijk, Engeland, Duitschland en België, wat wij niet ontberen kunnen. Door gebrek aan Natuurkennis, M. H.! zijn de geschriften van onze en van buitenlandsche Geleerden ontoegankelijk en gesloten; hetgeen daarin voorkomt, weet men niet te gebruiken en toe te passen. Van hier, eindelijk, de geringe waarde, die de meesten onzer Landbouwkundige berigten bezitten, daar men zelden den aard van den grond aanduidt, waarop de proeven genomen werden, en meent te kunnen volstaan met alleen te spreken van vette, magere, zware, ligte, moeijelijke, doode, zwakke en hongerige gronden. Waarnemingen zóó gedaan en zóó medegedeeld missen alle waarde én voor de Schrijvers én voor anderen, en zij kunnen niet dan tot eene onzekere en ongelukkige navolging aanleiding geven. Zóó verzuimt men verbeteringen, die met betrekkelijk geringe onkosten te verkrijgen waren; zóó verspilt men groote sommen, zonder het gewenschte doel te bereiken. Zoo lezen wij jaarlijks: de haver was middelmatig; de rogge is tamelijk geslaagd; de tarwe was

als gewoonlijk; de spurrie is niet opgekomen en het koolzaad gaf geene rekening. Doch ik vraag het U, M. H.! welke waarde hebben zulke mededeelingen, als men de oorzaken niet vermeldt, waardoor het eene mislukt en het andere geslaagd is? Want de herhaalde beschuldiging van den hemel, van het weder, de nattigheid en den nachtvorst komt wel telkens terug, maar vult de gapingen in de waarnemingen en opgaven niet aan. — Door dit gebrek aan vaste en wetenschappelijke beginselen blijft onze Landbouw, niettegenstaande vele pogingen, om hem te verheffen, over het algemeen in denzelfden toestand, en ontvangt hij niet die ontwikkeling, die de belangen van het Vaderland zoo zeer vereischen.

Er zijn onderscheidene middelen, M. H.! om den bloei en de vorderingen van onzen Landbouw te verzekeren, zoo als vermindering van algemeene of plaatselijke bezwaren, die daarop nadeelig werken; wegneming der oorzaken, die zijne uitbreiding en de ontginning van woeste gronden in den weg staan; aanmoediging van verstandige pogingen, om de uitgestrektheid der bebouwde gronden te vergrooten; ondersteuning van vereenigingen, die groote ondernemingen, onuitvoerbaar voor enkele personen, tot stand brengen. Vele dezer middelen zijn van eenen staathuishoudkundigen aard en behooren elders overwogen te worden. Doch, hoe scherpzinnig zij gekozen worden, en hoe uitnemend onze wetgeving moge zijn of mogt worden gewijzigd, veel van hunnen gunstigen invloed verliezen zij, indien in den vaderlandschen Landbouw geene eigene kracht tot ontwikkeling huisvest; en deze is alleen te zoeken en te vinden in de Natuurkundige Wetenschappen. Dat deze met den Landbouw op het allernaauwst verbonden zijn, en daarvan door geene bekrompene redeneringen kunnen worden afgescheiden, hebt Gij reeds gevoeld, M. H.! bij het nagaan der gebreken en hunne oorzaken. Of zou men meenen de werktuigen tot bewerking, verdeeling en effenmaking der onderscheidene gronden, tot vernieling der onkruiden en tot wegneming van andere hinderpalen en tot bepaling van den aard der ondergronden, of die tot zaaijing op bepaalde afstanden, tot bedekking van het zaad, tot verpleging der gewassen en tot dorsching der granen, of die tot het aanleggen van

bosschen en de houtcultuur, en die dienen om aan- en afvoering van water te weeg te brengen, en zoo vele anderen naar behooren te kennen, zonder die wetenschappelijke beginselen te verstaan, waarop hunne geheele inrigting en werking berusten? Zou men uit het groot aantal werktuigen, die ons door het vindingrijk vernuft van uitstekende Werktuigkundigen in Europa ter dienste staan, eene behoorlijke keuze kunnen doen, zonder opgeklaarde wetenschappelijke begrippen? En moeten eenvoudigheid, volkomene beantwoording aan het doel, gemakkelijke beweging, vermogende krachtsontwikkeling door de geringst mogelijke aanwending van kracht en duurzaamheid hier op den voorgrond staan, hoe zal men deze en zoo vele andere eigenschappen kunnen beoordeelen, zonder kennis aan de eerste deelen der Natuurkundige Wetenschappen? Bij de natie, die dit uit het oog verliest, en geen acht geeft op beginselen, gevonden en vastgesteld door de Wetenschappen, zal het werktuigelijk gedeelte van den Landbouw in éénen en denzelfden toestand blijven (14).

Is het een eerst vereischte, dat men de eigenschappen van den grond kent, eigenschappen, die op zijne vruchtbaarheid grooten invloed oefenen, en die aanduiden, wat hij vereischt, om aan zijne bedoeling het best te beantwoorden; hoe zou die onmisbare kennis te verkrijgen zijn zonder voorafgaande beoefening der Natuurkunde? Hoe zou men de vastheid en zamenhang der aarde in droogen en vochtigen toestand, het waterhoudend vermogen, de omvangs-vermindering door uitdrooging, de opslorping van water uit den dampkring, de geschiktheid om door het zonnelicht meer of minder verwarmd te worden, het warmtehoudend vermogen, alle hoedanigheden op den plantengroei van gewigtigen invloed, kunnen bepalen zonder wetenschappelijke beginselen? Neen! De Geleerden, die haar leeren en de bepaling er van aanwijzen, de Geleerden, die daarop de verdeeling en onderscheiding der gronden hebben gevestigd, hebben niet te vergeefs gearbeid (15). Mogt ik tot in de bijzonderheden afdalen, Gij zoudt bevinden, M. H.! dat de eerste grondslagen van den Landbouw met de verschillende afdeelingen der Natuurkunde naauw zamenhangen. Waar men haar veronachtzaamt,

kent men zijnen grond niet, en kan men hem slechts gebrekkig bezigen voor het doel, waartoe hij geschonken is.

Het voornaamste gedeelte van den Landbouw, M. H.! bestaat in het bedekken van den grond met tallooze planten, waarvan elke aan hare bepaalde bestemming moet beantwoorden, en elke, door hetgeen zij levert, aan de menigvuldige eischen eener beschaafde maatschappij op de verschillendste wijzen moet voldoen. Het maakt een hoofdbestanddeel van den nationalen rijkdom uit. Alles wat tot hare aankweeking, verpleging en veredeling behoort, steunt op geene toevallige en onzekere gronden, of is aan menschelijke willekeur onderworpen, maar steunt op de algemeene en bijzondere geaardheid der planten. En zou men dan die Wetenschap kunnen ontberen, die den uitwendigen vorm en het inwendig maaksel, den bouw van hare wortels, stengel en blad en van de werktuigen ter voortplanting, van bloem, vrucht en zaad, de inrigting en geheele vorming van hare bewerktuiging opspoort? Zou men de Wetenschap niet behoeven, die de ontkieming der zaden, de opneming van voedsel, de beweging der sappen, de afscheidingen, de vermeerdering door verdeeling, den gang der vegetatie gedurende de verschillende tijdperken van het jaar en den aanwas der boomen nagaat? Zou men de Wetenschap voorbijzien, die den invloed van uiterlijke omstandigheden, de natuurlijke standplaats der planten en hare natuurkundige verdeeling over de oppervlakte der aarde, zoowel als de vermeerdering en veredeling van de soort, en wat daartoe gevorderd wordt, ontvouwt, of hare gebreken, ziekten, oorzaken van afsterving, en hoe het verschillend klimaat als natuurlijk verbonden is met de bijzondere soorten van gewassen, toelicht (16)? Neen! M. H.! de nasporingen van deze geheimen der natuur, het doordringen met het gewapend oog tot in het binnenste weefsel der planten, het bespieden van die wondervolle uitwerkselen, hebben niet alleen waarde voor de Wetenschap zelve of voor het studeer-vertrek; het licht, dáár ontstoken, verspreidt zich tot op akkers en velden; en zij, die dit voorbijzien, berooven zich zelven van de aangeboden fakkel op dezen moeijelijken weg, en zijn in hunne behandeling en verpleging onzeker. Met ontaar-

ding, verkwijning, mislukte ontwikkeling en geweigerde voortplanting en hare schade straft de miskende Natuur.

En zou ik hier mogen zwijgen van dat uitlokkend en voortreffelijk gedeelte der Natuurkundige Wetenschappen, dat den in- en uitwendigen ligchaamsbouw en de geaardheid der dieren, hun leven, hunne neigingen, behoeften en driften, de behandeling, die elk vordert, en den invloed, dien daarop verschillende omstandigheden oefenen, aanwijst, en hetgeen tot het begin, de gevolgen en den afloop der bevruchting betrekking heeft en tot verbastering aanleiding geeft, ontwikkelt? De moeijelijke nasporingen der Geleerden op dit ruime en levendige veld van onderzoek, en de waarnemingen en vaste beginselen betreffende de veredeling der rassen, waarin men niet zelden tot eene geheel andere afkomst volgens land- en luchtstreek overgaat, kan onze Landbouw niet ontberen. Men behoeft, om slechts een voorbeeld te noemen, de geschiedenis van den Nederlandschen wolhandel en de verbazende voortgangen in Saxen na te gaan, om zich ook hier van de dringende behoefte eener wetenschappelijke ontwikkeling te overtuigen. De regelen toch der voedering en de geheele omgang met het gedierte, van het veredelde paardenras tot op het wonderbaar insect, dat voor ons den fijnsten draad spinnen, of voor ons honig en was verzamelen zal, mag niet willekeurig, maar moet op zijne natuur en zijne billijke eischen gegrond zijn; terwijl de natuurlijke teekenen van behoefte, kwijning en ziekte van het dier, dat niet geleerd heeft iets te verhelen of te verbergen, moeten worden geraadpleegd; of zou eene blinde ondervinding hier voldoende zijn (17)? En bedreigen nu en dan vernielende insecten den graanoogst of het geboomte, van wien zal men die nadeelen in hunnen aard en de middelen, om ze te bestrijden, leeren kennen, dan uit de nasporingen der Zoölogen, die ook dit voor elk land zoo onontbeerlijk onderzoek onder hunnen arbeid hebben opgenomen? Elk schadelijk insect moge zijne natuurlijke vijanden hebben, die zich zelfs op hetzelve ontwikkelen, en die de Almagt bezigt om het kwaad voor den mensch te temperen; de middelen ter zekere uitroeijing mogen niet worden voorbijgezien. Men verzuime deze

Wetenschap, en men zal dooden, wat door zijn leven onze akkers, bosschen en lusthoven beveiligt, en men zal sparen, wat ons nadeel toebrengt (18). De Noord-Amerikanen hebben de belangen van hun Vaderland verzaakt en zich aan de bespotting prijsgegeven, toen het bleek, dat hunne oogst gedurende twee jaren door een insect was vernield, zoodat radeloosheid en hongersnood plaats grepen, de Gezanten om strijd elk met zijn Hof notaas wisselden over de middelen, om het vreesselijk kwaad te stuiten, en de geraadpleegde Geleerden geenen raad geven konden, dewijl niemand den aard of de gestalte van het vernielend insect behoorlijk kende en aanduidde, en men het beschreef op eene wijze, waaruit alleen bleek, dat het ook vliegen kon (19).

Het landbouwkundig stelsel in elk land is grootendeels afhankelijk van den grond; zijne wijze van vorming en oorsprong komen derhalve hier het eerst in aanmerking en daarop behoort in de eerste plaats gelet te worden. Doordien de Nederlandsche bodem niet tot de oudste geologische tijdvakken, maar voor een klein gedeelte tot het derde en vooral tot het laatste tijdvak behoort, en er thans nog vorming van onzen grond plaats heeft, zoo is hij door deze vorming geschikt voor de verschillendste wijzen van bebouwing. Dáár is, gedurende het tijdvak van het diluvium, de heigrond met zijne keisteenen en heuvels gevormd; hier ligt die zelfde oudere grond dieper en is door later gevormden overdekt. Dáár hebben rivieren den vruchtbaren kleigrond of grindhoudend zand afgezet; ginds heeft de zee, in hare beweging vertraagd, weder vruchtbare klei op zand en schelpen laten bezinken, waarvan in onzen leeftijd vele duizende bunders polderderland zijn ingedijkt. Dáár hebben de winden en de zee elkander in de voortbrenging van den duingrond geholpen en de geestgronden voortgebragt; ginds zijn uit de slooping van wouden de hooge veenen ontstaan, en elders zijn daaruit en uit ontbondene waterplanten de lage veenen gevormd, en hier en daar zien wij die vorming van den grond door de werking van zee- en rivierwater als onder ons oog plaats hebben. Heeft de Natuur in hooge bergachtige streken rotssoorten opeengestapeld, die tot voortdurende onvruchtbaarheid gedoemd schijnen; heeft

zij dikwerf eeuwen noodig, om de harde rotssoort te vergruizen en voor plantengroei geschikt te maken; hier heeft zij de zachtere aarde, elders door langzame of geweldige werking ontstaan, aangevoerd en opgehoopt. De uitkomsten harer krachten van oogenblikken en van eeuwen heeft zij aan het bevoorregte Nederland geschonken, en er eenen grond gevormd, voor den Landbouw in zijne groote afdeelingen bij uitnemendheid geschikt. Het zou dwaas zijn en ondankbaar tevens, die vorming van onzen bodem voorbij te zien, haar niet te kennen, niet te waarderen of gebrekkig te bezigen tot die groote doeleinden, waarvoor zij heeft plaats gehad. Neen! hetgeen de Wetenschap betreffende dit ontstaan van den Vaderlandschen bodem reeds heeft aan het licht gebragt, en verder kan ophelderen, mag van den Landbouw niet gescheiden worden. Want van dien oorsprong van onzen grond hangen de gewassen en houtsoorten af, die daarop kunnen voortgroeijen; of hij voor graan-verbouwing of beweiding geschikt is, of hij zwaarder of ligter graan dragen kan. Die oorsprong duidt aan, tot welk nieuw en beter gebruik hij kan dienen, en welke wijze van ontginning de geschiktste is, en zij voorspelt niet zelden, wat in den ondergrond verborgen ligt. — Als men dit gedeelte der Natuurkundige Wetenschappen van onzen Landbouw afgescheiden houdt, dan berooft men hem van eenen zijner eerste grondslagen (20).

Doch er is nog een ander gedeelte der Natuurkundige Wetenschappen, dat hier zijne onmisbare diensten aanbiedt. Het dringt door tot in de zamenstelling der ligchamen, en leert het den aard en de evenredigheden der bestanddeelen van hetgeen ons in de Natuur omringt, het omvangt daardoor zoo wel dat de Landbouw tot zijne oogmerken bezigt, als hetgeen hij voortbrengt. Als de Wetenschap de geheele zamenstelling der vruchtbare en onvruchtbare of woeste gronden uiteenzet, dan toont zij tevens de natuurlijke bronnen van vruchtbaarheid aan, of wat daar aan ontbreekt, en wat zij alzoo behoeven, om in de eersten herschapen te worden. Zij is het, die de veranderingen opheldert, die de gronden door elke bearbeiding, of door de toevoeging van delfstoffelijke, plantaardige en dierlijke stoffen on-

dergaan, en welken invloed de onderscheidene zamenstelling dezer hulpmiddelen op de aarde en de planten oefent; en zij wijst dan tevens, hoe zij moeten worden behandeld en gebezigd, om het beoogde doel te bereiken, en welke uitwerking de voeding van het vee en andere omstandigheden op sommigen derzelven hebben. Zij is het, die de elementen, waaruit de plantaardige en dierlijke stoffen gevormd zijn, opspoort, en aanwijst in welke betrekking die weinige elementen, waaruit de scheppende hand zoo vele en zulke onderscheidene ligchamen weet voort te brengen, tot elkander staan. De verschillende stoffen, waardoor de gewassen voor ons waarde hebben, en aan ons leven en dat der dieren zoo naauw verbonden zijn, leert zij kennen in hare geheele natuur, in de veranderingen, waarvoor zij vatbaar zijn, hoe niet zelden de eene uit de andere kan gevormd worden, en in de merkwaardige betrekking, waarin zij tot elkander staan. Het is deze Wetenschap, M. H.! die de bronnen opspoort, waaruit de planten hare grondstoffen opnemen, ten einde daaruit haar maaksel en haren inhoud te vormen, en die hetgeen gedurende de ontwikkeling harer deelen, tot al die vorm- en stofveranderingen bijdraagt, tracht toe te lichten, en hoe licht en warmte daartoe bijdragen, wat lucht en water, wat de grond en daarin gebragte stoffen aan de gewassen leveren. Zij wijst de zelfstandigheden aan, die uit den grond in de gewassen worden toegelaten, in hoe verre zij de velden daarvan berooven, en deze die stoffen, vóór eene nieuwe beteling, wederom behoeven. En hetgeen gedurende het dierlijk leven wordt voortgebragt, en hetgeen door menschelijke kunst uit dierlijke stoffen kan worden afgescheiden of geschapen, onttrekt zich aan haar onderzoek niet. Den sluijer, die over dat ingewikkelde leven en zijne verrigtingen is opgehangen, heeft zij reeds gedeeltelijk opgeligt, en zóó de uitwerkselen van de soort, de hoeveelheid en de zamenstelling van het voedsel, en de omstandigheden, die daarop werken, reeds bij menige gelegenheid opgehelderd.

Gij gevoelt het reeds, M. H.! dat de Scheikunde (21) uit haren aard zoo geheel geschikt is, om den Landbouw voor te lichten, en zij heeft die geschiktheid tot dit groote doel ontvangen door

de rigting, die zij meer en meer genomen heeft. Het is als of de Wetenschap uit de bewustheid, dat met de toenemende bevolking de behoefte is toegenomen, om aan deze het levensonderhoud te verstrekken, en dat van haar ten behoeve der maatschappij meer licht gevorderd wordt, zich beijvert dit te schenken, en hare middelen, om den Landbouw tot leidsvrouw te strekken, in dezelfde mate heeft uitgebreid. Door de bronnen op te sporen en aan te wijzen, waaruit de planten hetgeen zij behoeven, opnemen; door na te gaan, in hoeverre de wijze van verbouwing de bestanddeelen der gewassen wijzigt, en welke stoffen noodzakelijk in den grond moeten aanwezig zijn, zullen zij zich ontwikkelen, komt zij haar doel nader. Als zij de werking van elke toegevoegde stof op de velden en zóó op de gewassen nagaat, en het heerlijk verband aanwijst, dat er tusschen den wasdom der planten en het leven der dieren bestaat; en als zij de oorzaken ontvouwt, waarom zij slechts op bepaalde plaatsen kunnen groeijen, dan ontsteekt zij hare fakkel over den Landbouw. De middelen, waarvan de Natuur zich bedient, om het plantenvoedsel voor te bereiden, en de verschillendste soorten van vruchtbare gronden te vormen, en hoe zij, daar elke aardsoort afzonderlijk en alleen onvruchtbaar zijn zoude, deze of zelve heeft vermengd of leert vermengen, ten einde de uitwerking der eene stof door de andere als te temperen en een deugdelijk geheel te vormen, worden door haar meer en meer aan het licht gebragt. Welke de oorzaken zijn van de uitputting der landen, hoe elk gewas dit op zijne wijze en met verschillende snelheid doen kan, en hoe alleen de juiste kennis dezer oorzaken tevens de middelen aanwijst, om die uitputting te herstellen, tracht zij als in eenen spiegel voor oogen te stellen; terwijl zij tevens de oorzaken, waarom de eene plant de andere kan benadeelen, en de omstandigheden, waaronder het braak liggen gevorderd wordt, toelicht. Uit hetgeen met elke inoogsting uit de akkers genomen wordt, leert zij de geschiktste afwisseling der gewassen afleiden; en zij wijst als met den vinger aan, hoe het groote geheim van den Landbouw gelegen is in de gedurige herstelling van hetgeen de mensch voor zijne behoeften aan den grond ontwoe-

kerd heeft, en in het bijeenbrengen en verstandig verdeelen en uitreiken aan planten en dieren, ten einde zij op de volmaaktste wijze aan al onze eischen zouden kunnen voldoen.

De dwaze mensch heeft meermalen de Natuur beschuldigd en zich beklaagd over de veranderlijkheid van het geschapene en de ontbinding der aardsche dingen. Doch deze dwaasheid en vermetelheid gaan in bewondering en eerbiediging over, door de Wetenschap te raadplegen. Want, terwijl zij de hulpmiddelen leert kennen, om aan menschelijke gewrochten, die om hunne schoonheid en kostbaarheid tot het verste nageslacht verdienen te worden overgebragt, meerdere duurzaamheid te schenken, wijst zij tevens de oorzaken van die slooping en hare noodzakelijkheid en waarde aan. Door het daarin gelegen vermogen van ontbindbaarheid, zijn zij voor onze behoeften geschikt gemaakt. Door ontbinding is het, dat aan de planten het noodige voedsel verstrekt wordt; door ontbinding kunnen zij ons voeden; door ontbinding kunnen doode plantaardige en dierlijke ligchamen nieuwe stof aanvoeren tot nieuw leven. — Dáár ligt het mulle heidezand, in schijn onvatbaar om iets tot 's menschen nut te kunnen voortbrengen. Doch de nederige heideplant schiet er hare wortels in, sterft en wordt ontbonden, en deze ontbinding bereidt den dorren grond voor, om in eenen vruchtbaren beemd te kunnen worden herschapen; en de eertijds eenzame en stille vlakte draagt en voedt in later' tijd menschen en dieren. — Ginds vertoonen zich niets dan harde en onvruchtbare rotsen; houweel en moker stuiten er op, en op dien stalen bodem is naauwelijks een plantje te ontdekken. Maar lucht en water vermurwen haar, zij worden leniger, beginnen mossoorten en grassoorten te dragen, en deze vormen door hare ontbinding den zachten en beteelbaren bodem. — Dáár is de grond door het vulkanische vuur uitgebrand; asch en lava schijnen hem tot voortdurende onvruchtbaarheid en onbewoonbaarheid te hebben bestemd. Doch lucht en regen ontbinden dien verlaten bodem; binnen weinig tijd is hij meermalen reeds met groen bedekt; door ontbinding bezit hij eene bijna onuitputtelijke vruchtbaarheid; hij vergt van den mensch naauwelijks bearbeiding; en terwijl deze slaapt, groeit het geboomte,

dat hij niet geplant heeft. — Dáár zijn de muren en wallen van oude steden verwoest en ingestort; maar lucht en water grijpen die puinhoopen aan; de steen verbrokkelt tot aarde; metaal en cement vervallen tot stof; het zaad hecht zich in den grond, en er vormt zich een bodem, waarop wijn- en graanoogst door den dankbaren landman jaarlijks gevierd wordt.

Die ontbinding nu, die vorming tevens is, in hare oorzaken en gevolgen, na te gaan, den overgang van de eene stof in de andere te doorzien, dien overgang uit de doode ligchamen in de lucht, het water en de aarde, uit deze in de planten, uit deze in de dieren en den mensch te volgen, zóó die onafgebroken keten in het geschapene gade te slaan, en aan te wijzen, dat schijnbare vernietiging slechts verandering van aard en vorm is, en dat slooping strekt om het geheel te bewaren, ziet daar wat alleen de Wetenschap vermag. En als zij die groote natuurverschijnselen, hetzij zij in onze nabijheid of op meer verwijderden afstand plaats hebben, en hunne oorzaken en gevolgen heeft bijeenverzameld, en daaruit het wetboek der Natuur heeft leeren kennen en gebruiken, dan leert zij den mensch haar tot heil der Maatschappij te volgen, en hoe de Landbouw behoort gedreven te worden, om tot dien wondervollen overgang van stoffen, waarop hij eeniglijk steunt, op de geschiktste en voor ons voordeeligste wijze mede te werken. — Het verwondert ons niet, dat een der grootste Scheikundigen, kort vóór dat zijn onschuldig hoofd door het Schrikbewind onder den moordbijl vallen moest, zijn Vaderland toeriep, dat de Landbouw zich het meest over de vorderingen der Scheikunde te verheugen had. Het verwondert ons niet, dat velen der aanzienlijkste grondbezitters in Engeland, Frankrijk en Duitschland hunne lusthoven en vermaken verlaten, en zich scharen om de leerstoelen, waar de Wetenschappen worden voorgedragen, en waar de taal van den Almagtige, zoo als die in de Natuur tot ons spreekt, verklaard en opgehelderd wordt.

Bedrieg ik mij niet, M. H.! dan zal het aangevoerde voldoende zijn, om de noodzakelijkheid van de beoefening der Natuurkundige Wetenschappen voor den Landbouw aan te toonen. Wij juichen elke poging om hem te verbeteren en uit te brei-

den toe, en het ontbreekt ons gelukkig daaraan in deze dagen niet; doch eene wetenschappelijke beoefening is alleen in staat, om onzekerheid en wisselvalligheid, om onkunde en vooroordeelen te verbannen, en in plaats van onbepaalde en duistere meeningen opgeklaarde begrippen en vaste beginselen te stellen, en duurzame verbeteringen tot stand te brengen. Uit de wetenschappelijke beoefening ontspruiten bepaalde regelen voor de werkdadige behandeling, en de ophelderingen, door de laatste geëischt, kunnen alleen door de eerste geschonken worden. De Landbouwkundige proeven beloven dan eerst goede en zekere uitkomsten, als zij met natuur-kennis en volgens een bepaald plan ondernomen worden; en gelijk zij dan meer tegen mislukking beveiligd zijn, zoo worden zoo vele schatten niet nutteloos verkwist. Dan hebben zij ook voor anderen waarde, en dan eerst zal de oorzaak worden weggenomen van het mislukken van elders uitstekend bevondene stelsels van verbouwing, en men zal beveiligd zijn tegen pogingen, die niet slagen kunnen, omdat zij met de Natuur in strijd zijn. De louter empirische proeven, als zij na vele jaren en groote opofferingen gelukt zijn, zijn meestal voor één persoon en ééne streek, soms slechts voor éénen akker, bruikbaar; voor andere landbezitters hebben zij gewoonlijk weinig waarde, of zij lijden schade door eene navolging van niet begrepene en verkeerdelijk opgegevene manieren. Doordien zonder ondervinding en ervaring in den Landbouw niets goeds kan tot stand komen, daarom kan hij zonder de Natuurkundige Wetenschappen niet tot volkomenheid worden gebragt. Met de kennis aan deze is ook de toegang tot de strengere geschriften over dit onderwerp geopend, en zal die noodlottige onbestemdheid, die eigene wederspraak, dat weifelende, die eenzijdigheid der empirie en dat worstelen tegen moeijelijkheden en belemmeringen, die de Wetenschappen alleen kunnen wegnemen, als van zelve verdwijnen. De ijskoude onverschilligheid en de hardnekkigste vooringenomenheid tegen wetenschappelijke voorlichting moeten ten laatste wijken door een merkwaardig verschijnsel van dezen tijd. Bekende Schrijvers toch over den Landbouw buiten ons Vaderland getuigen thans in het openbaar, dat zij vroeger de

Natuurkundige Wetenschappen hebben voorbijgezien, en terwijl zij zelfs in ver gevorderden leeftijd zich daarin hebben geoefend, erkennen zij nu met de warmte en de opregtheid van het inwendig besef eener vroegere dwaling, dat zij zich te beklagen hebben over de geledene schade door die miskenning, en zich eerst nu op den regten weg bevinden (22). En is deze kennis het eigendom geworden van aanzienlijke en beschaafde grondbezitters, zoo als dezen er zich in Engeland, Frankrijk en Duitschland op toeleggen, dan zullen de gewone landbouwers, die steeds werktuigelijk den Landbouw zullen drijven, de gegevene wenken volgen.

De beoefening der Natuurkundige Wetenschappen, eindelijk, wordt dringend gevorderd, om zich te beveiligen tegen de nadeelige opvolging van bespiegelingen en theoriën, waaraan Duitschland en Frankrijk het ons niet laten ontbreken, en die des te gevaarlijker zijn, naarmate zij met meerdere stoutheid zijn voorgedragen, en door eene eigenaardige geestvervoering meer op met het onderwerp niet bekende lezers werken. Men vermengt daarin niet zelden waarheid en onwaarheid behendiglijk onder elkander, en de beslissende toon is een werkzaam middel, om overijlde stellingen bij de menigte ingang te doen vinden, en tevens het vernederendste materialisme voort te planten. In eene grondige beoefening der Wetenschappen, kan men eenen waarborg vinden tegen den verkeerden indruk van deze geschriften, en zich in staat stellen het ware van het valsche, het bewezene van het onbewezene te onderscheiden, het goede graan tusschen zoo veel onkruid te onderkennen, en zich voor al de schade wachten, die het natuurlijk gevolg is van de opvolging van onjuiste leerstellingen (23).

Eene wetenschappelijke beoefening van den Landbouw is alzoo voor Nederland eene behoefte geworden, dewijl het meer nog dan vroeger bij den bloei en de gelukkige uitbreiding daarvan het grootste belang heeft (24). De stoffelijke en zedelijke belangen van het Vaderland, die van onzen Handel en Nijverheid, de toeneming der bevolking en hare gevolgen eischen, dat men dit vermogend middel ter bevordering van algemeene welvaart, en dat met den Handel niet in strijd behoeft te zijn, behoorlijk

waardere; en de vruchten daarvan zullen zoowel in de beschaafde en vermogende kringen, als door armen en hulpbehoevenden worden gesmaakt. Zoo ergens, hier vooral geldt het gezegde van eenen beroemden Staatsdienaar, die door zijnen Vorst gevraagd naar de middelen, om 's lands welzijn krachtig te bevorderen, antwoordde: *Die middelen zijn gelegen in de handhaving, uitbreiding en vereering van het Onderwijs; in de verspreiding van kennis en heldere begrippen, en in de Vorstelijke ondersteuning van Kunsten en Wetenschappen.*

Ik heb gezegd!

De waarnemende Voorzitter, ten slotte het woord nemende, sloot de Vergadering met de volgende toespraak: De werkzaamheden van deze Vergadering alzoo ten einde gebragt zijnde, betuig ik den dank der Eerste Klasse aan U allen, mijne geëerde Toehoorders! die deze plegtigheid met uwe tegenwoordigheid hebt vereerd. Aan U, hooggeachte Heer VAN DER BOON MESCH! breng ik den hartelijken dank, niet alleen van wege de Klasse, maar ook van deze geheele Vergadering, voor de uitmuntende voordragt, waarmede gij uwe, alle blijkbaar hoogst voldane Toehoorders bevestigd hebt in de overtuiging, dat volmaking en uitbreiding van nuttige kunsten en bedrijven, maar inzonderheid van den Landbouw in Nederland, alleen van derzelver wetenschappelijke beoefening kan verwacht worden, en dat gij deze waarheid zoo bondig als krachtig betoogd hebt.

Aan U, geacht Medelid! die U ook te dezer plaatse met de waarneming van het Secretariaat hebt willen belasten, zij de dank der Klasse toegebragt.

En hiermede verklaar ik de Vijftiende Openbare Vergadering der Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut gesloten.

AANTEEKENINGEN.

(1) Die eenigzins met de geschriften der Ouden bekend is, zal de uitstekende plaatsen en personen zich herinneren, op welke ik hier het oog heb, en de vermelding, die hier daarenboven onvoegzaam zou kunnen geacht worden, niet behoeven. Van de vele Grieksche Schrijvers over den Landbouw, door VARRO genoemd, is bijna alles verloren geraakt; en den Griekschen Landbouw kennen wij bijna alleen uit HESIODUS en uit eenige plaatsen in HERODOTUS, XENOPHON, ARISTOTELES en THEOPHRASTUS. Over den Landbouw bij de Ouden kan men raadplegen Γεωπονικα, *Geoponicorum sive de Re rustica Libri* XX, *graece et latine; recensi et illustrati a* J. N. NICLAS, *Lipsiae* 1781. *Scriptores rei rusticae Veteres Latini, cura* GESNERI *et* ERNESTI; *edit.* J. G. SCHNEIDER. *Lipsiae* 1794—1797. VIRGILII *Georgica, with notes bij* JOHN MARTYN. *Second edition*, *London* 1746. A. R. GOGUET, *Untersuchung von dem Ursprunge der Gesetze, Künste und Wissenschaften. Lemgo* 1760. *A survey of the ancient husbandry and gardening, collected from* CATO, VARRO, COLUMELLA, VIRGIL *and others writers. Bij* R. BRADLEY. *London* 1728, en *The husbandry of the ancients. Bij* ADAM DICKSON, *Edinburgh* 1788. Onvolledige opgaven hierover vindt men in *The History of Agriculture among ancient and modern nations. Bij* J. C. LOUDON. *London* 1844.

(2) Men raadplege PET. DE CRESCENTIIS *Opus ruralium commodorum. Argentinae* 1486, en CAMILLO TARELLO, *ricordo d'agricultura. Venez.* 1567. BERNARD DE PALISY, *les Moyens de devenir riche. Paris* 1554. RANKEN'S, *History of France, Vol.* I. *pag.* 433. CONRADI HERESBACHII *rei rusticae Libri* IV, *universam agriculturae disciplinam continentes; Spirae Nemetum* 1595. STRUTT'S *Complete View of the manners, customs etc. of the people of England. London* 1774, *Vol.* I en II. GIRALD, *Itinerarium Cambriae. London* 1585, *Cap.* 8. HENRY'S *History of Graet Britain. Continued by* ANDREWS. *London* 1814, XII, *pag.* 261. ANTHONY FITZHERBERT, *The Book of Husbandry. London* 1523, en OLIVIER DE SERRES, *Le Théatre d'Agriculture et Mesnage des Champs. Paris* 1600. Het waren de geschriften van HERRERA, HERESBACH, FITZHERBERT, CRESZENZIO en OLIVIER DE SERRES, die in Spanje, Duitschland, Engeland, Italië en Frankrijk op eene merkwaardige wijze tot eene meer geregelde beoefening van den Landbouw hebben bijgedragen.

(3) Wij missen tot nu toe eene naauwkeurige geschiedenis van de voortgangen en de ontwikkeling van den Landbouw in Europa. De geschriften van R. G. ANTON, SCHREBER en R. G. RÖSSIG, bepalen zich toch inzonderheid bij Duitschland, en loopen slechts tot het laatste gedeelte van de voorgaande eeuw. Hetgeen J. C. LOUDON in zijne *Encyclopaedia of Agriculture, fifth Edition, London* 1844, bl. 47—137, daarover geleverd heeft, kan in dit gebrek niet voorzien. — Van 1736, toen het eerste landbouwkundig Genootschap te Dublin werd opgerigt, tot 1796, werden er in Europa 27 geleerde Maatschappijen opgerigt ter bevordering van de belangen van den Landbouw, die bijna allen Verhandelingen hebben uitgegeven. Aan FRIEDERICH WILHELM, Koning van Pruissen, komt de eer toe, in 1727, het eerst eenen Academischen Leerstoel voor den Landbouw te hebben opgerigt. Dit voorbeeld, te Halle gegeven, werd in 1741 te Upsala en te Göttingen gevolgd, en van daar heeft zich dit onderwijs verder verspreid.

(4) LOUDON schrijft in het aangehaalde werk, pag. 73: »*The Netherlands and Holland, from the tenth to the fifteenth century, were the great marts of manufactures and commerce in the West of Europe, and, at the same time, made distinguished progress in other arts. The particular causes which first contributed to the advancement of agriculture are not exactly known at this distance of time; but it is certain that even in the thirteenth century the art was in an advanced state, and, ever since, the culture of the Low Countries, both agricultural and horticultural, has been looked up to by the rest of Europe.*" In vele geschriften van buitenlandsche geleerden vindt men soortgelijke getuigenissen. Zeer belangrijke bijdragen, hiertoe betrekkelijk, heeft de Hoogleeraar H. C. VAN HALL geleverd in het *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, Deel VII, bl. 609—634.

(5) Ik heb de waarheid dezer stelling in de bijzonderheden aangetoond in mijne Verhandeling *over het Nederlandsche Fabrijkwezen, en de middelen, om hetzelve te bevorderen, en in bloei te doen toenemen*, geplaatst in het *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, Deel VII. bl. 527—609.

(6) Ik heb hier het oog op *De nieuwe wijze van Landbouwen, uitgegeven door een Genootschap van Liefhebberen van den Landbouw*. Amsterdam, 1762—1765, waarin onder anderen de verbeterde wijzen van de verbouwing der voornaamste gewassen, zoo als die destijds buitenslands plaats had, en de nieuwste zaai- en andere werktuigen werden beschreven en afgebeeld, en tot welken arbeid ook PETRUS CAMPER het zijne heeft bijgedragen.

(7) In 1778 werd de *Maatschappij ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam* opgerigt. De hoofdbedoeling was, om door het jaarlijks uitschrijven van Prijsvragen en ruime belooningen aan bekroonde Schrijvers uit te reiken, de belangen van den Vaderlandschen Landbouw te bevorderen. De door haar bekroonde Verhandelingen zijn in 19 Deelen uitgegeven. Het laatste 2de Stuk van het 19de Deel, is in 1832 uitgegeven, en bevat de Verhandeling van Jonkh. Mr. D. T. GEVERS, *over het snoeijen of beitelen van het opgaande Houtgewas*. Het is te betreuren, dat dit werk niet is voortgezet. Ook de *Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, opgerigt in het jaar 1777, heeft zich meer en meer de belangen van

den Landbouw aangetrokken. Door haar worden jaarlijks de Berigten en Staten van Landbouw en daarenboven bekroonde Verhandelingen, waarvan het getal en de waarde in de laatste jaren vermeerderd zijn, uitgegeven. Het *Tijdschrift* dezer Maatschappij is insgelijks gedeeltelijk aan den Landbouw toegewijd.

(8) Door den Heer J. KOPS, destijds *Commissaris voor Landbouw*, is van 1804—1814 het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, in 6 Deelen uitgegeven. Hierin zijn de werkzaamheden van het Bataafsche Gouvernement ten nutte van den Landbouw, bijdragen tot de kennis en geschiedenis van den Vaderlandschen Landbouw, landbouwkundige voorstellen, uittreksels uit buitenlandsche geschriften, handelingen der Vaderlandsche Genootschappen, de werkzaamheden van onderscheidene geconstitueerde magten in het Koninkrijk Holland tot nut van den Landbouw en bijzondere mededeelingen opgenomen.

(9) In het jaar 1808, is door Koning LODEWIJK de oprigting van een Kabinet van Werktuigen voor den Landbouw bevolen, waarin, behalve de in dit Rijk gebruikte werktuigen en gereedschappen voor de onderscheidene Landbedrijven, ook buitenlandsche en verbeterde werktuigen zouden worden opgenomen. Het een en ander, betreffende de oprigting en den aanleg van dit Kabinet, vindt men in het *Magazijn* van den Heer KOPS, Deel V, bl. 61 en 345, en Deel VI, bl. 180; terwijl de eerste *Catalogus* is uitgegeven in Deel VI. bl. 452—538. In 1840 is de *Catalogus* afzonderlijk uitgegeven, en het *Vervolg* daarop in 1844. De *Lijst der werktuigen en gereedschappen*, *wolsoorten*, *granen*, *houten*, enz., *in de Verzameling voor den Landbouw te Groningen*, is in 1839 uitgegeven. Het *Kabinet van Landbouw der Leidsche Hoogeschool*, hetwelk inzonderheid door de Hoogleeraren BENNET, G. J. VAN DER BOON MESCH en WTTEWAAL is tot stand gebragt, en thans onder mijn toezigt geplaatst is, bezit thans meer dan 600 verschillende werktuigen en modellen, behalve de verzameling van zaden, gedroogde planten, houtsoorten, enz. Het wordt thans elk jaar met nieuwe werktuigen verrijkt.

(10) Belangrijk is de vergelijking van het aantal en den aard der geschriften over onzen Vaderlandschen Landbouw, in vroegeren en lateren tijd uitgegeven. Eene opgave derzelven vindt men in het *Magazijn van Landbouw*, Deel IV, bl. 344-363, door den Heer KOPS. Zij is vervolgd door den Heer H. C. VAN HALL, in den *Vriend des Vaderlands*, 1828, bl. 931—940. Hetgeen betreffende de beschrijving van den Nederlandschen Landbouw geleverd is, werd door denzelfden Hoogleeraar opgegeven in het *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, Deel VIII, bl. 222—229, in welk *Tijdschrift* telkens de voornaamste uitgegevene Stukken over den Landbouw worden aangekondigd. Ik mag hier niet onvermeld laten *De Vriend van den Landman*, uitgegeven door E. C. ENKLAAR.

(11) Is de achteloosheid, waarmede deze voor den Landbouw zoo belangrijke stoffen behandeld worden, groot en vrij algemeen, zoodat zij dikwerf hare grootste waarde en werkzaamheid verloren hebben; hetgeen daarover in vele geschriften gezegd wordt, draagt de duidelijke kenmerken, dat men noch hare zamenstelling, noch hare ontbindingen en veranderingen en wat zij kunnen vormen, behoorlijk kent. Met algemeene en dikwerf zeer onjuiste en verkeerde bewoordingen, die

tot allerlei misvatting moeten aanleiding geven, worden zij beschreven en aangeduid, zelfs in geschriften, die daarover in het bijzonder handelen. Al houdt men, bij de beoordeeling derzelven, den tijd in het oog, waarop zij geschreven zijn, en de maat van kennis, waartoe men, toen zij geschreven werden, gekomen was, dan nog staat men verbaasd over het verkeerde en onbepaalde, dat daarin voorkomt. Men raadplege slechts *Traité des Engrais*, etc., *par* F. G. MAURICE, *Versuch einer wissenschaftlichen Anleitung zum Studium der Landwirthschaftslehre*, *von* LEOPOLD TRAUTMANN, *Landwirthschafts-Katechismus*, *von* ANTON HERRMANN, *Praktisches Handbuch für Landwirthe*, *von* F. VON BLANKENSEE, *Darstellung der vorzüglichsten Landwirthschaftlichen Verhältnisse*, *von* R. ANDRÉ, *Die natürlichen und künstlichen Dungemittel*, *von* BÄHRENS; uit welke geschriften de opgaven in vele anderen zijn overgegaan.

(12) Ik behoef hier slechts sommige geschriften te herinneren over het gebruik van asch, beendermeel en gips, waarin de meest tegenstrijdige meeningen en waarnemingen elkander verdringen, en waarin voor dezelfde planten de eene Schrijver hemelhoog verheft, hetgeen door anderen wederom als allernadeeligst wordt voorgesteld. De meeste proeven met soortgelijke stoffen kunnen door anderen niet naar behooren worden nagevolgd, dewijl de gronden, waarop, en de omstandigheden, waaronder zij beproefd zijn, niet behoorlijk zijn opgegeven, en alle gevolgtrekkingen daardoor gewaagd zijn.

(13) Daar elk deskundige door de bewoordingen, in iedere zinsnede door mij gekozen, gevoelen zal, waarop ik hier bovenal het oog heb, kan ik mij van de minder aangename taak ontslagen achten, om het in bijzonderheden aan te toonen en door de aanhaling van de geschriften te staven. Vele aanzienlijke grondeigenaars beginnen de waarheid van het gezegde meer en meer te gevoelen, en hebben het mij meermalen toegestemd. Men zou evenwel onjuist oordeelen, indien men meende, dat het grootste gedeelte der buitenlandsche geschriften over den Landbouw van de aangeduide gebreken bevrijd waren. Zelfs de meeste buitenlandsche Hand- en Leerboeken dragen hiervan de kenmerken. Hetgeen daarin voorkomt over licht en warmte, de dampkringslucht, het water, de gronden, de meststoffen, derzelver gebruik en uitwerking op gronden en gewassen, is gebrekkig en onvolledig. Vele Schrijvers zijn terstond gereed, de oorzaken van eenig verschijnsel en de uitwerking van deze of gene stof op de planten op te geven. De moeijelijkste punten worden met eene kortheid en zekerheid behandeld, als of het gestelde buiten eenige bedenking was, en als of men door grondig onderzoek tot die kennis gekomen was. De in Aant. 11, aangehaalde geschriften, en de voor het overige veel goeds bevattende geschriften van BURGER, SPRENGEL, LOUDON, kunnen de tallooze bewijzen voor het gezegde leveren, en dikwerf stuit men op miskende of misbruikte scheikundige ontledingen. — Wat de landbouwkundige werktuigen betreft, deze zijn meestal zoo onvolledig en gebrekkig beschreven, dat de bedoeling daarvan geheel gemist wordt en het nut verloren gaat. Deze onvolledigheid en onnaauwkeurigheid vindt men niet alleen in geschriften, die over den Landbouw in het algemeen handelen, zoo als in de *Elements of Practical Agriculture bij* D. LOW, *Third Edition*, London, 1840, in LOUDON's *Encyclopaedia*

of Agriculture, in *Maison rustique du* XIX^de^ *Siècle*, Paris 1842; maar zelfs in die, waarin de beschrijving van werktuigen de hoofdbedoeling is, zoo als in het *Kurzer Entwurf der landwirthschaftlichen Maschinenlehre und Landbaukunde abgefasst von* J. C. FISCHER, Leipzig 1831, in *Die nutzbarsten und neuern landwirthschaftlichen Maschinen, Apparate und Geräthe, von* Dr. O. ZELLER, Carlsruhe 1838 en 1840. Door de meeste Schrijvers is zelfs geene maat opgegeven of in de afbeeldingen in het oog gehouden. Het is te bejammeren, dat men in de behandeling van dit zoo uitgebreid en belangrijk gedeelte van den Landbouw zich niet tot voorbeeld stelt, Dr. A. THAER's *Beschreibung der nutzbarsten neuen Ackergeräthe*, Hannover 1803—1806, welk werk zoo wel door de naauwkeurigheid der afbeeldingen van de werktuigen en hunne voornaamste deelen, als door die der beschrijving, uitmunt.

In vele geschriften, inzonderheid in die, waarin over de voor- en nadeelen van de verbouwing van deze of gene graansoort gehandeld wordt, zijn de opgaven zoodanig, dat men er niet uit kan opmaken, over welke soort of variëteit van tarwe of gerst b. v. gehandeld wordt, en welke door de Schrijvers bedoeld worden. Klaagde hierover MEYEN in zijn *Jahresbericht über Physiol. Botanie*, inzonderheid wat Duitschland betreft, dezelfde aanmerking geldt ook sommige opgaven in onze jaarlijksche Landbouwkundige Berigten, zoo als ook te regt door Dr. J. E. VAN DER TRAPPEN in zijn *Herbarium vivum*, Haarlem 1843, is opgemerkt. — Als men belast is met het nazien van Stukken over Landbouwkundige onderwerpen, vóór zij worden gedrukt, dan is men in de beste gelegenheid, zich van de waarheid van het betoogde te overtuigen.

(14) Het is een verblijdend teeken, dat in de laatste jaren, in ons Vaderland, geene onbelangrijke verbeteringen in sommige Landbouwkundige werktuigen zijn aangebragt. Ik behoef hier slechts te herinneren den Roer- of Stuurploeg én den Dorschrol van W. VAN PEYMA, het Dorschwerktuig van A. TH. VAN RIJNBEEK, den Vlasknopbreker van J. R. VAN DER MEULEN en J. C. BAKKER, het werktuig, geschikt om wortelgewassen te snijden, van den Hoogleeraar A. NUMAN, den Boterkarn van P. K. KUIPERS, en dien van J. VAN LOON.

(15) De zoogenaamde natuurkundige eigenschappen der gronden zijn inzonderheid nagegaan door den Tubingschen Hoogleeraar G. SCHUBLER, die eenige zijner onderzoekingen daaromtrent heeft medegedeeld in de *Landwirthschaftlichen Blätter von Hofwyl H.* 5, en in haar geheel in zijne *Grundsätze der Agricultur-Chemie, Zweite Auflage, verbessert* von K. L. KRUTZSCH, Leipzig 1838, Th. II, S. 58—99. Men wachte zich echter zorgvuldig, om uit ééne eigenschap, b. v. het waterhoudend vermogen, tot de vruchtbaarheid en de vermoedelijke bestanddeelen van eenen grond te besluiten, en om volgens de manier van onderzoek en de wenken van CADET DE GASSICOURT, medegedeeld in de *Bibliothèque universelle*, Tom. I, pag. 97, uit het waterhoudend vermogen, zonder scheikundig onderzoek, over de vruchtbaarheid en bestanddeelen te beslissen. Over den zamenhang der gronden kan men verder raadplegen de *Neuen Mögelinischen Annalen der Landwirthschaft* B. IV, S. 119, en MEYER's *Anlage zur Flora des Königreichs Hannover*, S. 307. — Deze eigenschappen der gronden worden gewoonlijk te onvolledig behandeld.

(16) Behalve wetenschappelijke plantenkundige kennis, wordt ook de landbouwkundige kennis van de onderscheidene halmgewassen, peulvruchten, dopvruchten, voedergewassen, olie-, verw-, specerij-, spin- en andere planten en van opgaande en vruchtboomen vereischt. Ik zou de grenzen, die ik mij voor deze aanteekeningen heb moeten stellen, te ver overschrijden, indien ik slechts eenige der geschriften over deze onderwerpen wilde vermelden. In het *Handboek voor de Vaderlandsche Landhuishoudkunde*, van den Hoogleeraar C. A. BERGSMA, vindt men velen derzelven opgegeven.

(17) Er zijn in ons Vaderland belangrijke bijdragen geleverd tot de veredeling en het bewaren der paarden en runderen bij hunne oorspronkelijke deugden, zoo als in het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, en in de *Verhandelingen van de Maatschappij van Landbouw*. De schaapsteelt daarentegen werd gedurende langen tijd minder aangemoedigd en door wetenschappelijke onderzoekingen ondersteund. Behalve de vertalingen van de werken van LASTEYRIE, DAUBENTON en RIBBE over dit onderwerp, bezaten wij daarover bijna geene oorspronkelijke opgaven, dan van de *Commissie van Landbouw in Groningen*, in den door haar uitgegeven *Staat van den Landbouw*, in 1821 uitgegeven, en van de *Commissie van Landbouw in Gelderland*, in de *Statistieke Beschrijving van Gelderland*, Arnhem 1826. Des te belangrijker is alzoo de uitgebreide arbeid, door den Hoogleeraar A. NUMAN daaraan besteed in zijne *Handleiding tot de Inlandsche Schaapsteelt, inzonderheid met opzigt tot verbetering der wol*, geplaatst in het *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, Deel II, bl. 243, 385, 589, Deel III, bl. 11, 261, 414, 570; Deel IV, bl. 1; Deel V, bl. 211. Belangrijk zijn ook de pogingen tot veredeling der Schapen, door de Heeren J. CAZAUX en I. G. J. VAN DEN BOSCH in het werk gesteld, en waarvan mededeeling gedaan is in het genoemde *Tijdschrift*, Deel VI, bl. 564, Deel VII, bl. 66 en 297, en Deel VIII, bl. 96 en 651. Ik mag hier niet onvermeld laten de *Mededeeling omtrent de Schaapsteelt, gedreven wordende op zware zand- of duingronden in Zuid-Holland*, Deel V, bl. 617, en de *Veredelde Schapenteelt, in verband met den Landbouw in Zeeland*, door I. G. J. VAN DEN BOSCH, Middelburg 1843, en het berigt over stalvoedering van J. TONCKENS, in het *Tijdschrift*, Deel IV, bl. 264, en eindelijk, de *Mededeelingen betreffende de stalvoedering van groot Vee en Schapen*, D. VI, bl. 310 en 670 en Deel VII, bl. 296 en 659.

(18) Over de insecten en andere oorzaken, die de verschillende gewassen, gedurende de ontkieming, verdere ontwikkeling, in den bloeitijd, en gedurende, en na de vruchtzetting, benadeelen, bestaat een aanzienlijk aantal belangrijke geschriften. In de *Grundsätze der teutschen Landwirthschaft von* JOHANN BECKMANN, *Sechste Ausgabe*, Göttingen 1806, zijn de voornaamsten tot op dien tijd vermeld. Men raadplege over de zoogenaamde koornwurmen, S. 183; over onderscheidene ziekten der granen, S. 187—190; over insecten, die het graan benadeelen, S. 193; over de dieren schadelijk voor voedergewassen en moeskruiden, S. 239 en S. 348; over hetgeen de vrucht- en woudboomen benadeelt, S. 421—425 en S. 515—519. Over de ziekten der ooftboomen en derzelver genezing kan men raadplegen, T. W. FREYER en J. TH. FLOK in de *Verhandelingen van de Holland-*

sche Maatschappij der Wetenschappen, D. IV, St. 2, en over de insecten, die de Ooftboomen hier te lande het meeste nadeel toebreugen, F. W. FEYER, in Deel V, St. 2. Onmisbaar is het werk van J. TH. CHR. RATZEBURG, getiteld *Die Forst Insecten*, Berlin 1839 *und* 1840, en *Die Waldverderber und ihre Feinde oder Beschreibung und Abbildung der schädlichsten Forstinsecten und der übrigen schädlichen Waldthiere*, van denzelfden Schrijver, Berlin 1842, en KIRBY *and* SPENCE, *An Introduction to Entomology; or elements of the natural history of insects. Fourth Edition*, London 1822. Over de schadelijke insecten kan men ook raadplegen LOUDON's *Encyclopaedia*, pag. 1112—1121, en daarenboven zijn bij elk gewas de oorzaken van verachtering en eenige middelen, om deze weg te nemen of te matigen, behandeld, en *The Book of the Farm*, *by* HENRY STEPHENS, Edinburgh *and* London 1844, Vol. III, pag. 770, 838, 950, 954 en 956. — Allezins opmerking verdienen de drie volgende geschriften: De *Aardappelen-Epidemie der laatste jaren, of de kankerachtige en schurftachtige ziekten der Aardappelen;* door Dr. C. G. PH. VON MARTIUS, vertaald en uitgegeven door het *Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde*, te Utrecht 1843, en *Die Kartoffelnoth unserer Zeit und ihre Abhülfe, oder die Krankheiten der Kartoffeln in ihren verschiedenen Erscheinungen, sowie ihre Abhülfe durch eine rationelle Cultur und Regeneration der Kartoffeln; von* FR. AUG. PINCKERT, Weimar 1843, en *Observations on the Natural History and Economy of various Insects affecting the Corn-Crops*, etc. bij JOHN CURTIS, in *The Journal of the Royal Agricultural Society of England*, 1845, Vol. V, p. 469, en Vol. VI, p. 151.

(19) Dat ook hier niet alleen eene zoogenaamde prakticale maar vooral wetenschappelijke kennis gevorderd wordt, kan onder anderen uit de gebeurtenis, waarop ik hier doel, blijken. Uit 200 bladzijden aanmerkingen en verslagen, waaronder vele stukken van grondeigenaars, die door dit vernielend insect hunnen oogst geheel hadden verloren, kon door den, ook in dit gedeelte der Natuurkundige Wetenschappen zoo ervaren, JOSEPH BANKS, geen besluit over den aard en de voortplanting van dit insect worden opgemaakt; YOUNG's *Ann. of Agriculture*, XI, p. 406.

(20) Over de geologische gesteldheid van den Vaderlandschen bodem bestaan voor als nog slechts zeer weinige geschriften; over de fossile beenderen daarentegen, daarin gevonden, bezitten wij meer bijdragen, zoo als van BURTIN, CAMPER, CUVIER, VAN MARUM, N. C. DE FREMERY en REINWARDT. Over het eerste onderwerp kan ik hier slechts vermelden de *Natuurlijke Historie van Holland*, door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, S. J. BRUGMANS, *Lithologia Groningana* en zijne *Oratio de natura soli Frisiasi exploranda*, J. A. DE LUC, *Lettres physiques et morales sur l'Histoire de la Terre et de l'Homme, Paris et la Haye* 1779, J. J. D'OMALIUS D'HALLOY, *Mémoires pour servir à la description géologique des Pays-Bas, de la France et de quelques contrées voisines, Namur* 1828 en zijne *Eléments de Géologie*, *Paris et Strasbourg* 1831, waarin, even als achter de Verhandeling van J. F. L. HAUSMANN, *over de gerolde steenen van Nederland en Noord-Duitschland*, in de *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen*, te Haarlem, Deel XIX, waarnemingen van den Hoogleeraar VAN BREDA voorkomen, en *Specimen Academicum inaugurale de Geologia Patriae*, in 1833 te Leiden verdedigd, door Dr. W. C. H. STARING. Vele

belangrijke wenken vindt men over dit onderwerp in *De Aardkunde en de Landbouw van Nederland*, Zwolle 1844, en de *Aardkunde van Twenthe*, Zwolle 1845, van denzelfden Schrijver.

(21) Algemeene geschriften over de toepassing van de Scheikunde op den Landbouw en zijne verschillende deelen bezitten wij van WALLERIUS, KRUNITZ, FRANC, FRENZEL, A. F. STRAUSS, BERGMANN, PIEPENBRING, INGENHOUSS, FABRONI, GREN, KRUTZSCH, HOFFMANN, HARTIG, BEHLEN, J. MTH. BECHSTEIN, G. C. W. CROME, HAUSSMANN, G. F. H. SCHODER en HERMBSTADT; doch deze allen kunnen reeds onder de verouderde gerekend worden. De *Chimie appliquée à l'Agriculture* van CHAPTAL, Paris 1823, waarin veel gevonden wordt, dat daarin minder te huis behoort, en veel gemist wordt, wat men daarin zou verwachten, is insgelijks voor den tegenwoordigen tijd onvoldoende. Van betere gehalte is het werk van G. SCHÜBLER, *Grundsätze der Agricultur-Chemie in näherer Beziehung auf land- und forstwirthschaftliche Gewerbe*, *Zweite Auflage*, *verbessert von* K. L. KRUTZSCH. Leipzig 1838, ofschoon vele gedeelten onvolledig bewerkt zijn en veel te wenschen overlaten. In Engeland is de wetenschappelijke beoefening van den Landbouw en inzonderheid de toepassing der Scheikunde daarop zeer veel aan het onderwijs van H. DAVY, in 1803 begonnen, en gegeven, op uitnoodiging van de *Board of Agriculture*, aan vele aanzienlijke landeigenaars, verpligt. Dit onderwijs kan men eenigzins beoordeelen uit de *Outlines of a Course of Lectures on the Chemistry of Agriculture, to be delivered before the Board of Agriculture*, London 1803, en de *Elements of Agricultural Chemistry in a Course of Lectures before the Board of Agriculture*, London 1813. De verschillende uitgaven in Engeland en andere landen kunnen getuigen, hoezeer men dezen arbeid op prijs stelde. DAVY moest hier vooral uit eigene onderzoekingen putten, en zijne lessen, in Duitschland door WOLFF en THAER verspreid, hebben, volgens het oordeel van beroemde Schrijvers, veel tot eene meer wetenschappelijke beoefening van den Landbouw aldaar bijgedragen. De waarde van dit werk moet men beoordeelen naar den tijd en den stand der Wetenschap, gedurende welken het geschreven werd; en DAVY zelf zou thans de eerste zijn, om toe te stemmen, dat het nu niet meer aan het doel kan beantwoorden, en niet meer in overeenstemming is met de vorderingen van lateren tijd en met de latere nasporingen en ontdekkingen in de organische Scheikunde. DAVY vond den grond eenigzins voorbereid door de pogingen van den Graaf van DUNDONALD, onder anderen zigtbaar in zijn werk getiteld: *A Treatise shewing the intimate connection that subsists between Agriculture and Chemistry*, *a new Edition*, London 1803. Bijzonder in het *Quarterly Journal of Agriculture*, *the Journal of Agriculture and the Transactions of the Highland and Agricultural Society of Scotland* en in *the Journal of the Royal Agricultural Society of England*, komen vele geschriften voor, waarin de bewijzen eener gelukkige toepassing van de Scheikunde op den Landbouw gevonden worden. Sinds den tijd van DAVY evenwel was in Engeland geen belangrijk geschrift uitgegeven, waarin de wetenschap in haar geheel is voorgedragen. In deze behoefte is op eene voortreffelijke wijze voorzien door J. F. W. JOHNSTON, door de uitgave van zijne *Lectures on Agricultural Chemistry and Geology*, *second*

Edition, Edinburgh and London 1842, in 4 deelen, en door die van zijn kleiner geschrift: *Elements of Agricultural Chemistry and Geology, Third Edition, Edinburgh and London* 1844, van hetwelk eene vertaling is uitgegeven door P. F. H. FROMBERG, met eene Voorrede van den Hoogleeraar G. J. MULDER, Rotterdam 1844. De *Three Lectures on Agriculture*, bij Dr. DAUBENY. Oxford 1839, en BOUSSINGAULT, *Economie rurale considerée dans ses rapports avec la Chimie, la Physique et la Meteorologie*, Paris 1843, mogen hier niet onvermeld blijven. Opmerking verdienen BOUSSINGAULT'S Verhandeling, waarin onderzocht wordt, of de planten gedurende de vegetatie stikstof opnemen, geplaatst in de *Annales de Chimie et de Physique*, Tom. 66, p. 1. *Comptes rendus* 1838, 2de *Sem.* pag. 889; zijne Verhandeling over het stikstofgehalte in het Veevoeder, als een beginsel ter vergelijking van zijn betrekkelijk voedend vermogen, in de *Ann. de Chim. et de Phys.*, T. 67, pag. 408; zijne proeven over de hoeveelheid meststof, die na de inoogsting van verschillende gewassen achterblijft en ondergeploegd wordt, *l'Institut* 1840, pag. 205; zijne Verhandeling over het braken, in de *Ann. de Chim. et de Phys.* 3me *Serie*, Tom. I, pag. 208, en de Verhandeling van hem en PAYEN over de betrekkelijke waarde der meststoffen in de *Ann. de Chim. et de Phys.*, Tom. III, pag. 65. Men raadplege verder *Ueber die unorganischen Bestandtheile der Pflanzen, von* WIEGMANN *und* POLSTORFF, Braunschweig 1842.

(22) Opmerking en behartiging verdienen de volgende woorden van Dr. CARL SPRENGEL, *Professor der Landwirthschaft*, in de Voorrede voor zijn Werk: *Die Lehre von den Urbarmachungen und Grundverbesserungen*, Leipzig, 1838, S. V. »*Was überhaupt die Chemie anbetrifft, so lege ich gern das Bekenntniss ab, dass ich früher nicht bloss die Urbarmachungen und Grundverbesserungen, sondern auch die ganze Landwirthschaft mit bei weitem grösserem Erfolge betrieben haben würde, wenn ich schon damals diese vornehmste aller Naturwissenschaften so gut als jetzt gekannt hätte. Denke ich an alles das zurück, was oft ganz anders ausfiel, als ich es mir in den damaligen Ansichten befangen vorstellte, so wünsche ich nichts mehr, als alle diese Dinge noch einmal ausführen zu können, denn da ich mich jetzt von der Chemie mehr leiten lassen würde, so würde ich mich auch gewiss eines günstigeren Erfolges zu erfreuen haben. Es ist hier nicht der Ort, dieses durch Beispiele zu beweisen, bemerklich will ich indess machen, dass auch Andere, welche mehrere ihrer landwirthschaftlichen Operationen nach den Gesetzen der Chemie vollführen, sich bei weitem besser als früher stehen.*"

(23) Onder de geschriften, die veel opzien hebben gebaard en de algemeene aandacht zeer tot zich hebben getrokken, behoort bovenal *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie, von* Dr. J. LIEBIG, waarvan in korten tijd vijf uitgaven verschenen zijn. Ik geloof, dat de waarde van dit in velerlei opzigten merkwaardig geschrift vooral daarin moet gezocht worden, dat men er uit kan bemerken, hoe veel er nog te onderzoeken valt, vóór men tot eene beslissing van voorname punten geraken kan, en dat men, door eigen oordeel geleid, er den weg uit kan opmaken, dien men tot de opsporing en vaststelling van voorname grondbeginselen moet bewandelen. De slotsom, dunkt mij, is meer negatief, dan

positief; en men komt in dit opzigt tot merkwaardige uitkomsten, als men de eerste uitgaven met de lateren, en de vroegere berekeningen en getallen met de lateren, vergelijkt. Dit werk moet met voorzigtigheid en behoedzaamheid worden geraadpleegd, vooral hetgeen daarin voorkomt over den humus, de voeding der planten in het algemeen, den oorsprong der koolstof en stikstof in de gewassen, de verklaring der landbouwkundige bewerkingen, het ontstaan van de meest algemeen verspreide bestanddeelen der planten, de verklaring van de werking van anorganische stoffen op den grond en de planten, over de eigenlijke verbouwing, het braken, de afwisseling en opvolging der gewassen, de verdeeling in kali-, kalk- en kiezelplanten, den plantengroei in de tropische landen en de gevolgen daaruit afgeleid, de uitwerking der meststoffen, de ammonia- en salpetervorming, en hetgeen daarmede in verband staat. Als men dit werk zal gebruiken, dan is het raadzaam (met ter zijde stelling van al die ongelukkige persoonlijke aanrandingen en verguisingen, die met het onderwerp in geen verband staan) de volgende geschriften, die daarvan een gevolg zijn, te raadplegen: *Die organische Chemie in ihren Beziehungen zu den Herren* Dr. GRUBER *und* Dr. SPRENGEL, *beleuchtet von* J. LIEBIG, Heidelberg, 1841. Herr. Dr. JUSTUS LIEBIG *und die Pflanzenphysiologie von* M. J. SCHLEIDEN, Leipzig 1842, *Offenes Sendschreiben an* Dr. J. LIEBIG. *Von* M. J. SCHLEIDEN, Leipzig 1843. *Beleuchtung der organischen Chemie des Herrn* Dr. J. LIEBIG, *von* Dr. J. X. HLUBEK, Grätz 1842, Dr. J. LIEBIG's *Verhältniss zur Pflanzenphysiologie*, *von* Dr. HUGO MOHL, Tübingen 1843, en J. LIEBIG *Analysirt von* P. T. MEISSNER, Frankfurt a. M. 1844. — Indien men verlangt zich te overtuigen, hoezeer de overdrijving van eenige denkbeelden, met de grootst mogelijke stoutheid voorgedragen, schadelijk kan worden, en hoe omzigtig men zijn moet met ze aan te nemen, dan leze men de Verhandeling van DUMAS over de rol, die de Dampkringslucht in de natuur speelt, en over den invloed, dien zij op organische wezens oefent, geplaatst in de *Revue scientifique et industrielle, par* QUESNEVILLE, Août—Septembre 1841, pag. 288. Ik schroom er niet bij te voegen, dat men zóó de gelukkige toepassing der Natuurkundige Wetenschappen meer tegenwerkt en benadeelt, dan bevordert.

(24) Het is een verblijdend teeken van dezen tijd, dat men meer algemeen begint in te zien, dat eene nieuwe ontwikkeling van den Landbouw voor de belangen van het Vaderland gevorderd wordt, en dat men onderscheidene Maatschappijen ziet oprigten ter vermeerdering van zijnen bloei. Naast de *Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, te Haarlem, zijn in de laatste jaren andere Genootschappen met deze loffelijke bedoeling opgerigt, zoo als het *Genootschap ter bevordering van Nijverheid*, te Onderdendam, dat *voor Landbouw en Kruidkunde* te Utrecht, dat *ter bevordering van den Landbouw in* Drenthe, en *de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale Welvaart;* terwijl de pogingen van de *Maatschappij* en van de *Provinciale Commissie van Landbouw* in Zeeland, en de Tentoonstellingen aldaar zeer belangrijk voor dit doel mogen genoemd worden. Mogten deze wijze pogingen door eene behoorlijke uitbreiding van echt wetenschappelijk Landbouwkundig Onderwijs, waaraan groote behoefte is, ondersteund worden! In de

laatste jaren is dit aan de Hoogescholen, ook door het geven van openbare Lessen, uitgebreid, en te Groningen is eene *Landhuishoudkundige School* opgerigt. — Over de wetenschappelijke inrigtingen voor de aanleering van den Landbouw, en eenige berigten over die in Engeland, vindt men belangrijke wenken in *The Book of the Farm, bij* HENRY STEPHENS, Vol. I, pag. 39. Over het landbouwkundig Instituut te Hofwijl, in het Canton Bern, in Zwitserland, toebehoorende aan VON FELLENBERG, kan men raadplegen, pag. 50, en *Beschreibung und Resultate der Fellenbergischen Landwirthschaft zu Hofwijl*, von J. N. SCHWERTZ; en over dat te Möglin, bij Frankfort aan den Oder, dat zoo veel aan THAER verschuldigd is, en dat door den Koning van Pruissen is opgerigt, die aan THAER, met de bedoeling om Landbouwkundige kennis in Pruissen te verspreiden, 273 bunders land daarvoor heeft afgestaan, pag. 52. In Frankrijk heeft men tot dit einde de *Model-Boerderij* te Roville, bij Nancij, gesticht; de ligging evenwel werkt eenen meer algemeenen invloed op den Landbouw daar te lande tegen; en van daar, dat in 1826, de *Koninklijke Maatschappij van Landbouw* is opgerigt, ter bevordering van de hoogere belangen van den Landbouw en tevens ter oprigting van twee scholen. Zij heeft voor hare bedoeling aangekocht het Domein van Grignon bij Versailles, in de vallei van Gallij. Men kan hierover raadplegen, *Rapport general sur la ferme de Grignon* 1828 en *Annales de Grignon.* Het *Instituut* te Hohenheim in Wurtemberg is beschreven door J. G. J. VAN DEN BOSCH, in zijn geschrift getiteld: *De Koninklijke Wurtembergsche School van Landhuishoudkunde te Hohenheim*, Middelburg 1837 en in de *Reise durch Deutschland, in besonderer Beziehung auf Ackerbau und Industrie, von* Dr. ALEXANDER VON LENGERKE, Prag. 1839. In Petersburg en Moscow zijn insgelijks scholen voor den Landbouw opgerigt; en over soortgelijke inrigtingen kan men verder raadplegen: *Das landwirthschaftliche Institut zu Jena in seiner Verbindung mit der dasigen Gesammt-Akademie u. s. w. beschrieben von* F. G. SCHULZE, Jena 1843.

Leiden, Maart 1845.

EERSTE KLASSE.

Bedenkingen over verschillende wijzen van fundering der Gebouwen.

DOOR

W. N. ROSE,

Lid der Eerste Klasse.

In het vak van constructie der gebouwen, is tot nog toe, in ons Vaderland, het bepalen en daarstellen der onderscheidene funderingen, als het gewigtigst en moeijelijkst gedeelte der bouwkunde beschouwd geworden. En inderdaad zijn wij, hoewel wij vorderingen gemaakt hebben, nog zeer ver verwijderd van dat standpunt, waarop een bouwkundige, die zijn vak verstaat, dient te staan.

Wij kunnen althans, in vele gevallen, niet met volkomene zekerheid bepalen, welke fundering, in eene gegevene moeijelijke omstandigheid, met volkomene zekerheid, kan aangewend worden. Dit zal u, mijne Heeren! mogelijk vreemd voorkomen, ja welligt, bij u, twijfel doen ontstaan, of men wel, in die gevallen, alle hulpmiddelen, die de wetenschappen en de ondervinding ons aan de hand geven, kent en naar behooren raadpleegt. Zonder het te durven wagen, hierop op eene bevestigende wijze te antwoorden, en zelfs genegen het er voor te willen houden, dat de wetenschap ons ook hierin nog veel kan leeren, zoo meen ik echter vooraf te moeten doen opmerken, dat het vak van constructie niet meer zoo als in vorige eeuwen, geheel en alleen zich in handen bevindt van bouwkundigen, die

niet anders dan de ondervinding raadplegen, en alleen de aangeleerde regels, tot rigtsnoer hunner handelwijze volgen.

Sedert meer dan eene halve eeuw, hebben hier en bij onze naburen, vele Constructeurs zich door hunne kunde in de wetenschappen, bijzonder in de Wis- en Natuurkunde onderscheiden, en niettegenstaande dit, zijn er gevallen waarin, ten minste voor zoo ver ik te weten heb kunnen komen, niemand vooraf kan bepalen wat er gedaan moet worden, om met volkomene zekerheid te kunnen bouwen.

De zaak komt mij zoo belangrijk voor, dat ik gemeend heb uwe aandacht voor eenige oogenblikken hierop te mogen vestigen, door een paar van die gevallen voor te stellen, en naar aanleiding daaruit, denkbeelden te opperen, die wel niet nieuw zijn en ook niet de wetenschappen zullen bevorderen, maar denkelijk een paar hulpmiddelen meer aan de hand geven, dan dezulken, die tot nog toe in ons Vaderland algemeen worden aangewend.

Wanneer wij niet op staal kunnen funderen, dat is: dadelijk met het metselwerk zelf beginnen, blijven er verscheiden anderen hulpmiddelen over, die zich echter allen tot twee hoofdbewerkingen laten herleiden.

a. Roosterwerk zonder heiwerk en

b. Roosterwerk met heiwerk.

De roosterwerken zonder heiwerk zijn veelsoortig; meestal bestaan die uit houtwerk, in enkele oorden van ons Koninkrijk, ook wel uit opgestapelde turven.

Wanneer die uit houtwerk bestaan, worden zij ook wel raamwerken of vlotten genoemd.

Het raamwerk of roosterwerk bestaat uit dikke planken, platen genoemd, of wel uit balken, die op bepaalde afstanden van elkander zijn geplaatst, door andere platen, ribben of balken worden overkruisd en bevestigd; op dit raamwerk legt men eene vloer en op deze vloer begint men te metselen.

Deze roosterwerken worden vervaardigd, wanneer men niet op staal durft te werken, en de grond niet slecht genoeg is, om een heiwerk daar te stellen.

b. Het roosterwerk met heiwerk, bestaat in het inheijen

van palen en vervolgens in het plaatsen van het roosterwerk op deze palen.

Ten einde de lengte der palen te kunnen bepalen, worden proefpalen geslagen, en men zegt dat deze op hunne stuit zijn geheid, wanneer zij in 50 slagen met het heiblok niet meer dan 2 Nederl. duimen zakken.

Het aantal palen wordt bepaald, naar het gewigt van het gebouw, en hieromtrent is men het in geenen deele met elkander eens; de meeningen loopen zelfs zoo zeer uit elkander, dat het nutteloos is, die hier op te geven; velen nemen 150 à 200 centenaars per paal, anderen het dubbel, en voorbeelden genoeg kunnen bijgebragt worden, dat zij allen beurtelings gelijk en ongelijk gehad hebben.

Is de paal van eene middelmatige lengte, b. v. van 8 tot 10 ellen en kan zij op de stuit geheid worden, dan kan zij veel dragen; maar wat nu, indien zij niet op de stuit kan geheid worden? dan diene men langer palen te nemen; maar hoe lang dan? Bij eene putboring te Rotterdam vonden wij, op 113 voeten of 35 ellen diepte, veen, en daarop klei; op geen van beiden staan de palen op de stuit, moesten dáár nog langere palen genomen worden? Zoo ja, hoe krijgt men die lange veerkrachtige ligchamen loodregt in den grond? welke zekerheid heeft men dat zij, die van onderen slechts van 8 tot 12 Nederl. duimen middellijn hebben, in die slappe gronden, niet zullen doorbuigen? en eindelijk, waar vindt men zoodanige heipalen, om van de kosten nog niet te spreken?

Indien men dus niet op de stuit kan heijen, met hoe veel kan men dan een paal belasten, de lengte der paal in aanmerking nemende?

Mijne Heeren! het is hier niet de zaak om eene formule te vinden. — Zoodanige bestaan er, maar om regels te bepalen, op wetenschappelijke kennis berustende, welke in getallen moeten opgeven, naar den aard der gronden, wat de wrijving, zuiging of hoe men zulks wil noemen, zal wezen; want het is deze kracht alleen, die de paal hier tegen houdt. En verondersteld dat de wetenschap door onderzoek dit vraagstuk oplosse, het

geen niet onmogelijk schijnt. Wat zal men dan moeten doen, indien vroeg of laat de grond zelf belast wordt, ten gevolge waarvan, zoo als er vele voorbeelden in ons land zijn aan te wijzen, zij in elkander klinkt of zakt, en daardoor de wrijving aanzienlijk vermindert, zoo niet geheel voor eenigen tijd doet ophouden? Ik beken openhartig, Mijne Heeren! dat ik op de gewone wijze werkende, geene mogelijkheid zie, dit vraagstuk op te lossen.

In gevallen waarin men buitengewoon lange palen zou hebben moeten gebruiken, gaf men de voorkeur aan roosterwerken zonder heiwerk; de vroeger opgegevene moeijelijkheden en het onzekere van de uitkomst maakten dit noodzakelijk.

Men nam voor den aanleg van het roosterwerk eene breedte, 2 en 3 voudig van de gewone, stelde het uit zwaar houtwerk te zamen, en verbond die onderling zoo stevig mogelijk aan elkander en de uitkomsten zijn dikwerf voldoende geweest; maar dit is niet genoegzaam, want zekerheid bestond er niet en zal er nooit bestaan, zoo lang wij niet weten, hoeveel de onderscheidene grondslagen per vierkante el kunnen dragen.

En hieromtrent weet men zoo goed als niets; in dergelijke gevallen handelt men bij gevolgtrekking; men onderzoekt of die gronden belast zijn geweest, en wat de gevolgen hiervan waren, hetgeen dikwerf voldoende resultaten geeft, maar wat nu, indien die gronden nooit eenige belasting droegen of wel dat de op te leggen belasting aanmerkelijk de tot nog toe bekende overtreft, waarvan de uitwerking zoo zeldzaam goed is waargenomen geworden? Hoe veel moet dan het roosterwerk verbreed worden? dit geschiedt geheel zonder wetenschappelijke gronden, als het ware op den tast, en de uitkomsten hangen dan af, of men gelukkig of ongelukkig is geweest in het raden.

Onze Voorvaderen hebben over het algemeen veel minder geheid dan wij, en wanneer zij heiden, viel hierop veel aan te merken, wij spreken hier van tijden tusschen de 4 en 8 eeuwen geleden.

Voor kleine gebouwen, gebruikten zij ligt roosterwerk, of dunne palen, meestal Elze slieten, waarvan zij 2 of drie bij el-

kander sloegen en daarop dan het roosterwerk plaatsten, somtijds plaatsten zij teertonnen in den grond, sloegen die met ligte slieten vol en bouwden daarop verder voort.

Bij zware gebouwen zoo als kerken, torens, enz. legden zij een roosterwerk van balken, digt aan elkander gesloten; over deze werden over kruis eene andere dergelijke balklaag gelegd, en dit herhaalde men 3—4 en meermalen; zulk een digt roosterwerk noemden zij een vlot en de meeste van onze oude gebouwen staan op zulke vlotten.

Het hout dat zij hiertoe gebruikten was Eiken- of Beukenhout, somtijds beiden door elkander of om den anderen balk.

Het is opmerkelijk, dat hunne vlotten en roosterwerken doorgaans diep gefundeerd zijn, terwijl hun heiwerk veelal te hoog ligt. Dit diep funderen is denkelijk een gevolg geweest van het weggraven der ligte bovengronden, hetgeen men bij de heiwerken onnoodig heeft geoordeeld; hierdoor zijn deze laatsten dikwerf boven het gewone zomerpeil geplaatst, en blijven daardoor niet altoos onder water.

Het gevolg hiervan is, dat na verloop van eenige eeuwen, de koppen der slieten en het daarop liggend roosterwerk geheel zijn weggerot. Maar zelfs de diep gefundeerde vlotten, die uit Beukenhout bestaan, zijn hiervan niet bevrijd, na verloop van 6 en 7 eeuwen is ook dit Beukenhout vergaan, terwijl het daarnaast liggende Eikenhout nog volkomen goed is; de gevolgen hiervan zijn dat de muren van oude gebouwen, die gedurende eeuwen onbewegelijk stonden, beginnen te zakken, eerst bijna onmerkbaar; men bespeurt slechts enkele scheuren aan de fundeering, weldra nemen die toe; men bemerkt eene overhelling van het muurwerk, de gewelven scheuren, en doorgaans ziet men naar hulp om, wanneer het kwaad reeds belangrijke voortgangen heeft gemaakt.

Wat moet nu de Constructeur doen, om dit kwaad te verhelpen? Meestal raadt men aan, om het gebouw af te breken, of wel om eene fundering er naast te heijen, en daarop conterforten te metselen, die het oude muurwerk moeten schragen; indien er eene overhelling plaats grijpt kan dit baten, maar bij eene lood-

regte zakking, terwijl het roosterwerk toenemend wegrot, is het oogenschijnlijk dat dit eene onvoldoende maatregel is. Maar wanneer er nu geene ruimte bestaat aan eene of beide zijden van den muur, hetgeen menigmaal gebeurt en in het inwendige der gebouwen meestal plaats grijpt, hoe dan te handelen?

Besluiten om af te breken, is geen vraagstuk oplossen, en zoo doende zouden wij binnen een paar eeuwen, alle onze oude gebouwen, die niet op staal gefundeerd zijn, moeten sloopen en hierdoor dat verliezen, waarvan wij toch reeds geene overdaad bezitten.

Zoude het niet beter zijn naar andere hulpmiddelen om te zien, hulpmiddelen die zelfs niet nieuw zijn, maar reeds sedert vele jaren buiten 's lands worden aangewend?

In Engeland werd in het jaar 1834, de fundering van het groote magazijn van het Koninklijke Dok te Chatham, dat uit een vlot bestond, hersteld met Beton. Men nam het hout bij kleine vakken er uit, en vulde die met Beton, die sterk van ter zijde werd aangeperst; men liet de Beton versteenen, en wanneer die eene genoegzame hardheid had verkregen, nam men achtereenvolgend, andere gedeelten van het vlot weg, tot dat hetzelve geheel, voor ééne fundering in Beton had plaats gemaakt. Wat zou ons verhinderen, om dit ook in ons land toe te passen?

Zoo als de zaken thans staan, is dit niet geheel zonder bezwaar; de Beton die wij van sterke Dordsche tras maken, rekent men dat een jaar noodig heeft, eer zij hare volkomene hardheid heeft verkregen; het zoude dus eene groote tijdsruimte vorderen, om zulk een werk uit te voeren; daarenboven kan men op het bedorven hout weinig staat meer maken, en het aanhoudend of bij herhaling aan de lucht blootstellen van hetzelve bespoedigt deszelfs ontbinding.

Men dient dus naar andere trassoorten om te zien. De Engelschen gebruiken hiertoe Romancement, die zij met zand vermengen.

Wij hebben getracht te onderzoeken hoe snel die versteening plaats grijpt, en wat zij dan kan dragen, en ten dien einde heb-

ben wij eenige voorloopige proeven gedaan, die wij u wenschten mede te deelen.

Wij hebben met dit oogmerk, uit Engeland laten komen Romancement van de beste kwaliteit, en die aan de navolgende proeven onderworpen.

Men had prisma's vervaardigd van 25 Nederl. duimen lengte en 3 bij 3 Nederl. duimen breedte, zamengesteld van Romancement en metselzand, in verschillende verhoudingen; deze prisma's werden steeds vochtig gehouden, en na verloop van 98 en 315 uren onderzocht, met welk vermogen zij gebroken konden worden.

Ten dien einde werden die prisma's zoodanig geplaatst, dat hunne steunpunten 15 Nederl. duimen van elkander verwijderd waren; juist in het midden werd een ijzeren beugel geplaatst, met eenen haak van onderen voorzien; aan dezen haak werd, door middel van touwen, een houten bak gehangen, die langzamerhand met zand werd gevuld, tot dat de Prisma door midden brak.

Dit heeft de navolgende uitkomsten opgeleverd: Romancement uit Engeland en zand, de steunpunten 15 Ned. duimen van elkander verwijderd.

Cement		Zand	na 98 uren gebroken met	na 315 uren gebroken met
13	—	7	7.200	7.030
12	—	8	5.425	5.955
11	—	9	4.415	5.825
10	—	10	5.175	6.425
9	—	11	3.750	5.450
8	—	12	2.475	5.175

Hieruit zien wij dat er, na verloop van 98 uren, een groot verschil bestaat tusschen de verscheidene verhoudingen, en dat die in het voordeel zijn van die Prisma's, die de meeste cement bevatten en wel als 7,200 tot 2,475 en dus bijna als 3 tot 1; dat dit verschil minder belangrijk wordt na 315 uren, staande zij

dan bijna tot elkander als 7 tot 5. Verder dat de vermeerdering van zamenhang bij die Prisma's, die veel Cement bevatten, van 98 tot 315 uren gering is geweest, in vergelijking van die, welke evenredig weinig Cement bevatten.

De verhouding van 10 Cement tegen 10 Zand is die, welke door BRUNEL wordt voorgeschreven.

Wanneer men op deze Prisma's eene onbuigbare stale staaf plaatste, van 4 strepen in het vierkant, dus van 16 vierkante strepen oppervlakte, zoo bezweken zij onder de navolgende gewigten.

Romancement uit Engeland en Zand droegen, voor dat zij bezweken, op eene oppervlakte van 16 vierkante strepen

na	5½	uur een gewigt van	11	Nederl.	ponden
»	6	»	16	»	»
»	6½	»	20	»	»
»	7	»	32,4	»	» en
»	9	uren waren zij niet meer te breken,			

niettegenstaande men er met het geheele gewigt van het ligchaam op drukte.

Stelt men nu, als minimum 40 Nederl. ponden, dan zou nog eene vierkante el 25,000 centenaars kunnen dragen.

Deze proeven zijn genomen op die prisma's, die de voordeeligste verhoudingen bij het breken hadden gegeven.

Wij moeten echter hier bijvoegen, dat wij geen Cement genoeg hadden om zoo veel proeven te doen, dat men genoegzaam vertrouwen aan deze getallen kan hechten. Zij moeten dan ook slechts dienen om aan te toonen, hoe snel de versteening geschiedt, en wat zij dan kan doorstaan.

Hierna hebben wij de Roman-cement onderzocht, die te Antwerpen wordt vervaardigd, en welke ons de navolgende resultaten heeft gegeven.

Romancement te Antwerpen vervaardigd en Zand.

Cement		Zand	na 98 uren gebroken met	na 315 uren gebroken met
13	—	7	7.420	8.940
12	—	8	10.600	9.000
11	—	9	8.950	8·143
10	—	10	5.000	6.723
9	—	11	3.366	2.363
8	—	12	2.686	1.363

Uit deze proeven volgt, voor zoo ver men op deze getallen mag vertrouwen, dat de Romancement te Antwerpen vervaardigd, even zulke goede eigenschappen bezit, als de Engelsche, alleen is hier op te merken, dat veel getallen na 315 uren minder voordeelig zijn dan na 98 uren, hetgeen bij de Engelsche slechts bij een is op te merken.

Door de welwillendheid van ons geacht medelid den Heer BRANDS, ben ik in de gelegenheid gesteld geworden om de Septaria, die men te Oldenkotte achter Eibergen in Gelderland vindt, te onderzoeken. Ik had echter te weinig om er verscheidene verhoudingen van te maken; het gemiddelde uit de proeven bewees dat, na 315 uren, eene verhouding van 13 Cement en 7 Zand met 8,448 brak; zij schijnt dus zeer goede kwaliteiten te hebben.

De Septaria bij Lutte, Oldenzaal in Overijssel, ons mede door Zijn Ed. toegezonden, hebben wij niet kunnen onderzoeken, niettegenstaande wij haar even als die van Oldenkotte hebben behandeld. Na haar gebrand te hebben, hadden wij haar in een groot glas geplaatst; van lieverlede bluschte zij zich zelve, nam in volume toe, en toen wij haar met water en zand vermengden, had zij allen zamenhang verloren; naauwelijks hadden wij een Prisma er van zamengesteld, of zij vertoonde honderden kleine scheuren, en viel van elkander.

Hier uit volgt althans dat, indien die Septaria goed is, zij eene

andere behandeling vordert, dan waaraan wij haar onderworpen hebben; wij bezaten echter te weinig om de proeven te herhalen.

De Heer MAAS, te Hoogland bij Hoevelaken, vervaardigt Kunst-Romancement, bijna op dezelfde wijze (zoo ik mij niet vergis) als door VICAT wordt voorgeschreven, namelijk van ijzerachtige klei en kalk. Wij hebben dit mede onderzocht, zoowel wat deszelfs zamenhang als wat deszelfs draagvermogen aanbelangt, en deze proeven vergeleken met gelijktijdig gedane proeven met Romancement uit Antwerpen.

Proeven van Romancement van Antwerpen, met vette Luiksche kalk en zand.

Cement	Kalk	Zand	na 50 uren	na 150 uren
2	2	4	1.575	2.683
2½	1½	4	1.525	3.781
3	1	4	1.450	3.458
3½	½	4	1.402	3.975
4	0	4	1.367	2.366

Hieruit schijnt te mogen worden opgemaakt, dat de bijmenging van vette Luiksche kalk, aan de verbinding geen kwaad doet, want, onder al de proeven zijn die genen, die alleen uit Romancement en zand zijn zamengesteld, de minst voldoende.

Proeven van Kunst-Romancement van den Heer MAAS, met vette Luiksche kalk en zand.

Cement	Kalk	Zand	na 50 uren	na 150 uren
2	2	4	1.741	2.456
2½	1½	4	1.898	4.434
3	1	4	2.204	5.296
3½	½	4	2.274	5.906
4	0	4	1.360	4.535

Deze proeven op zich zelf beschouwende, leveren almede een bewijs, dat de bijvoeging van vette Luiksche kalk, wel verre van den zamenhang te verminderen, denzelve eerder bevordert.

Men moet zich echter wel wachten dit, als eenen algemeenen regel te willen aannemen; het schijnt alleen dán waar te wezen,

wanneer het zand tot de overige specie staat, als: 1 : 1. Van al de overige, zou dit nader moeten worden onderzocht.

Wanneer men nu verder de genomene proeven onderling vergelijkt, dan vindt men, dat, hoewel er geen buitengemeen groot verschil bestaat tusschen de Antwerpsche Roman-cement en de Kunst-Roman-cement van den Heer MAAS, de verschillen echter allen in het voordeel van de Kunst-Roman-cement zijn, zoo mede dat voor beide Cementssoorten, de verhouding van 3½ Cement, ½ Kalk en 4 Zand, de voordeeligste resultaten heeft opgeleverd.

Deze proeven waren bewerkstelligd om eene goede en weinig kostbare Betonvermenging te zoeken, ten einde eene fundering, die gedeeltelijk boven water moest komen, met dezelve te vervaardigen. Men kan dus deze proeven *niet* met de vroeger opgegevene vergelijken.

Met het draagvermogen dezer Cementen was het echter anders gesteld. Eene vermenging van 13 Cement en 7 Zand, droeg op eene oppervlakte van 16 vierkante strepen, na verloop van 10 uren, voor dat zij bezweek:

de Antwerpsche 17 Ned. ponden. Die van den Heer MAAS 12.8 idem, en zóó waren al de overige in het voordeel van de Antwerpsche Roman-cement. — Wat hier nu de oorzaak van kan zijn, is ons niet mogelijk te verklaren.

Wij meenen ook hier weder te moeten waarschuwen voor te ver gezochte gevolgtrekkingen; de proeven zijn slechts voorloopig, en dienen meer om de belangstelling op te wekken en de aandacht op dezelve te vestigen, dan, om als stellige waarheden te worden beschouwd, en alzoo in berekening te worden gebragt.

En hiermede meenen wij genoegzaam te hebben aangetoond, dat het bij ons niet aan middelen ontbreekt, om goeden Beton te kunnen maken, om dus aan oude gebouwen herstellingen te kunnen uitvoeren, die men anders zoude hebben moeten afbreken.

De Beton wordt in Engeland en Frankrijk meer en meer toegepast. De Inspecteur-Generaal van den Waterstaat in Frankrijk, de Heer POLONCEAU, beveelt dien ten sterkste aan, zelfs bij voorkeur boven Hei- of Roosterwerk; hij zegt in zijne *Memoires* geplaatst in de *Revue générale de l'Architecture:* »Le mérite

»principal des Betons consiste à former des masses compactes et »homogènes, qui prennent en peu de temps la formité et la ré- »sistance des pierres de dureté moyenne, en sorte qu'une couche »de bon Beton peut être considerée, comme un banc de pierre »d'une seule pièce.

»Ils sont propre surtout à former les massifs de fundation de »la plupart des édifices, parcequ'aucun système de maçonnerie »ne présente plus de garantie contre les inégalités de tassement, »si funestes pour tous les genres de Construction. Cette garantie »résulte de ce que le beton, formant une masse uniforme, ho- »mogène et également rigide, et appuyant sur le sol par de larges »surfaces, ne peut fléchir partiellement, comme le font, les »pierres des maçonneries ordinaires, separées les unes des autres, »et liées imparfaitement par un mortier qui a peu d'adhérence »avec les faces planes et larges de leurs joints verticaux, et qui »reste mou et flexible pendant longtemps."

En ten opzigte van het gebruik van de Beton, in stede van Rooster- en Heiwerk, zegt hij verder: ». . . . . les ma- »çonneries établies sur des platesformes de beton sont plus stables »et moins sujettes à des accidents que celles qui reposent sur des »pilotis.

»Il est en effet facile de concevoir qu'il faut mieux faire re- »poser une forte charge sur un solide d'une seule masse, qui, »s'appuyant sur le sol par de larges surfaces, ne peut s'y en- »foncer que très difficilement, que d'établir ces charges sur des »pilotis étroits et dont les extrémités inférieures sont pointues. »A moins que les pilotis n'atteignent un sol très dur, comme un »banc de pierres, leur refus sous le plus fort battage est loin de »présenter une garantie suffisante contre les tassements; car, si »l'on rebat des pilotis un mois après un premier battage au réfus, »ils cèdent et s'enfoncent de nouveau; ce qui prouve, que leur »résistance primitive résulte bien plus du frottement de leur sur- »face contre le terrain fortement comprimé, que de la résistance »de leurs pointes; d'ailleurs, le frottement des pieux contre les »terres et les graviers est lui-même bientôt diminué et même »progressivement détruit par l'infiltration incessante des eaux, la

»quelle s'opère au moyen de l'action capillaire, qui s'établit entre »la surface du pilotis et le terrain.

»Aussi est on fondé à penser que la résistance des fundations »sur pilotis est due beaucoup plus aux plates-formes sur grillage »que l'on établit sur les pilotis et qui réposent sur le sol, qu'aux »pilotis eux mêmes; et que la grande utilité de ces pilotis est de »servir à fixer ces plates-formes et à durcir le sol, sur lequel »elles reposent par la compression, qu'ils lui font subir."

Ik heb gemeend deze lange aanhaling te moeten bijbrengen, omdat het de gevoelens zijn van eenen man, die hoog geplaatst is in het vak van constructie, die vele werken heeft uitgevoerd, en zich als geleerde in zijn vak dermate onderscheiden heeft, dat hij in Europa algemeen als zoodanig erkend en geacht wordt.

Zij bevestigen hetgeen ik vroeger heb gezegd, dat de palen in de meeste gevallen in ons land niet staan, maar alleen door wrijving worden tegengehouden, en dat die staat van zaken onzeker en dus onvoldoende is.

Dat de funderingen meer rusten op het roosterwerk dan op de palen, schijnt meer en meer te blijken; er zijn voorbeelden bij te brengen, dat daar, waar men de palen niet op de stuit kon slaan, men op een breed roosterwerk zeer goed heeft kunnen funderen; het gebouw zakte wel, maar indien men hier eenigzins op rekent, en deze zakking gelijkmatig geschiedt, zoo kan dit niet schaden.

Een middel, hetwelk men in deze gevallen zou kunnen aanraden, is de fundering zoo veel mogelijk te belasten, en dit gewigt er gedurende eenige maanden op te laten staan, voor dat men het gebouw verder opmetselt, vooral wanneer het gebouw van grooten omvang is, en men daardoor kan vermoeden, dat de grond niet overal eene gelijke inklinking zal ondervinden.

Voor een paar jaren waren wij belast met de uitbreiding van de Societeit *de Harmonie* te Rotterdam; de grond was slap, eene geheide fundering werd te kostbaar geacht, en eene zandfundering wilde men niet. Men plaatste een sterk roosterwerk op eenen vrij breeden aanleg, waarop de fundering geplaatst werd, die zoo veel mogelijk werd bezwaard; de zakking was ongelijk, op

verschilllende plaatsen verschilde zij van 7 tot 17 Nederl. duimen; na verloop van 3 maanden voltooide men verder het gebouw. Geene der hoofdmuren die bezwaard waren geweest zakten, niettegenstaande zij bij de 18,00 el hoog en $1\frac{1}{2}$ steen dik waren, terwijl de enkele binnenmuren, die meestal geen 5 el bereikten en slechts 1 steens dikte hadden, allen min of meer gescheurd waren, denkelijk omdat zij onbelast waren gebleven en dus de zetting kregen, nadat de muur voltooid was.

Behalve de Betonfunderingen, zijn er ook Zandfunderingen in Frankrijk toegepast geworden, op slappe, ja zelfs op veengronden; de verslagen daarvan zijn ten hoogste belangrijk; wij hebben die echter niet onderzocht, en hebben er ook geene ondervinding van. Het Departement van Oorlog heeft die echter doen uitvoeren te Breda, zoo ik meen, op twee verschillende wijzen. De behandeling, kosten en uitkomsten hiervan zijn, voor zoo veel mij bekend is, niet openlijk bekend gemaakt geworden, hetgeen te betreuren is, daar men zegt dat het zeer goed is gelukt, en al ware dit niet zoo geweest, had men in het algemeen belang die toch moeten bekend maken, want de mislukte proeven zijn meestal de leerzaamste.

Wanneer wij het voorgedragene recapituleren, zoo meenen wij te hebben aangetoond:

1°. Dat er moeijelijke gevallen bestaan bij den aanleg der funderingen, waarin de wetenschap ons, althans op dit oogenblik, niet kan voorlichten, en waardoor de bouwkundige in het onzekere blijft, van hetgeen hier door hem zal worden bepaald.

2°. Dat het oplossen dier vraagstukken op den wetenschappelijken weg, zoo niet onmogelijk, toch altoos zeer moeijelijk zal blijven.

3°. Dat er hulpmiddelen bestaan, die, zoo zij niet al de bezwaren kunnen wegnemen, ten minste zullen medewerken, om het getal derzelven te verminderen.

4°. Dat wij doorgaans eene te groote verwachting hebben van heiwerken; dat deze dikwerf slechte uitkomsten moeten opleveren, en men minder kostbare en meer zekere funderingen kan maken, indien men het voorbeeld van onze naburen wil volgen.

En eindelijk ten 5°. dat het in dit geval van belang is, meerdere onderzoekingen en proeven te doen, ten einde met zekerheid te kunnen bepalen, onder de verschillende trassoorten, die men hier en buiten 's Lands aantreft, in welke verhouding de verschillende vermengingen moeten worden zamengesteld, en hoe zij verder behandeld en bewerkt moeten worden.

Wij stellen ons voor zoo veel de tijd, gelegenheid en onze middelen dit toelaten, ons verder hiermede onledig te houden, om dit dan later aan U, mijne Heeren! mede te deelen en aan uw oordeel te onderwerpen.

Men moet zich geenszins voorstellen, dat dit oogmerk zelfs met den besten wil en de meeste medewerking spoedig zal kunnen bereikt worden, want de ondervinding moet de uitkomsten der proeven bevestigen, en hiertoe wordt tijd gevorderd. Het is dus slechts langzaam, dat men zal kunnen voortgaan, vooral doordien al wat nieuw is in ons land veel tegenstand vindt, en dus het aantal der toepassingen althans aanvankelijk niet zeer aanzienlijk zal zijn.

TWEEDE KLASSE.

Verdediging der echtheid van den Brief van SIMON van Haarlem, *waarbij hij goederen der Abdij van Egmond in Erfpacht neemt; — tegen de onlangs daartegen geopperde bedenkingen.*

DOOR

Mr. S. DE WIND.

De Heer Mr. L. J. NEPVEU TOT AMEYDE heeft onlangs in eene zeer belangrijke »*Bijdrage omtrent de invoering en voortgang van het Notarisambt hier te Lande* [1]," de vraag aangeroerd over de vroegste sporen van het gezag der Romeinsche Wetten, bepaaldelijk in Holland.

Na aangemerkt te hebben dat onze beroemde VAN BYNKERSHOEK, met zeer veel grond de, naderhand zoo zeer bestreden, zinsnede ter neder geschreven had, »dat hij naauwelijks gelooven kon dat vóór den tijd van KAREL *den Stouten* het Romeinsche Regt eenig *gezag* in Holland gehad heeft," treedt hij in een onderzoek of hiertegen iets afdoet de Brief van SIMON *van Haarlem*, die de dagteekening van 1239 draagt, en waarin de woorden voorkomen, *nullâ exceptione Juris Canonici vel Civilis mihi suffragante*, en hij komt, op schijnbaar zeer aannemelijke gronden, tot de slotsom, dat deze Brief *een geheel ondergeschoven stuk* is. (bl. 105).

Het is voor het tegenwoordige ons voornemen niet om over

---

[1] *Nederl. Jaarb. voor Regtsgeleerdheid en Wetg.*, door de Heeren DEN TEX en VAN HALL, VIe Dl. 1844, bl. 85 en volg.

de vroegste sporen van het gezag van het Romeinsche Regt in Holland en Zeeland te handelen. Wij bepalen ons tot een onderzoek naar de echtheid van gemelden Brief, — voor het oogenblik daarlatende, of, zoo die echtheid gestaafd wordt, uit de daarin voorkomende woorden: *nulla exceptione Juris Canonici vel Civilis mihi suffragante*, eenig gevolg kan getrokken worden omtrent de vroegere bekendheid of wel het gezag der Romeinsche Wetten in het eigenlijk gezegde Holland.

Beschouwen wij dan het betwiste Charter van nader bij.

De Hoogleeraar ANTONIUS MATTHAEUS heeft in zijne aanteekeningen op het *Chronicon Egmundanum* van JAN VAN LEYDEN (*Lugd. Bat.* 1692, 4°. pag. 203 sqq.) voor het eerst aan het licht gebragt twee Brieven van SIMON *van Haarlem*, de eerste in de Latijnsche taal, gedagteekend 1239, de andere in het Nederduitsch, gedagteekend 1339.

De hoofdzakelijke inhoud van den eersten komt op het volgende neder:

»In nomine Domini etc. — Ego SIMON *de Haerlem*, HENRICI DE DIEPENEM filius minor annis, sigillo Tutoris meï *Domini* videlicet *de Abcoude Zwederi*, *militis* — notum facio — quod omnem terram Ecclesiae Egmundensis sitam infra limites parochiae de Limmen usque ad Oudenburghelane — a venerabeli viro *Domino* THEODORICO ABBATE EGMUNDENSI et ejusdem monasterii conventu de ipsorum unanimi consensu per manum dicti Tutoris meï recepi in annuum pactum, Jure hereditario possidendam, ut faciam et disponam de ea — jure tamen proprietatis ejusdem terrae praedictis Abbati et conventui — reservato — Ita videlicet quod ego 50 ℔ Hollandensium denariorum legalium, et centum et viginti anseres, centum et viginti gallinas praedictis Abbati conventui eorumque successoribus, *nullâ exceptione Juris Canonici vel Civilis mihi suffragante*, et qualibet excusatione remotâ, singulis annis pacti nomine — persolvam etc. etc. — Super praemissis igitur omnibus firmiter et fideliter observandis — fidejussores constitui videlicet *Dnm* THEODORICUM CASTELLANUM DE LEYDEN, et *Dnm* SIMONEM DE BENTHEM, *milites*, JOHANNEM PERSYN *filium Domini* JOHANNIS PERSYN, JOHANNEM DE ROSENBURGH, ALBERTUM *fi-*

lium FLORENTII et GERARDUM EVER. — *Ego* insuper *de Abcoude* ZWEDERUS MILES tutor nominati SIMONIS per comitem Hollandiae deputatus *me ipsum pro eodem* SIMONE *ad praefata omnia obligo*, pro dicto SIMONE promittendo, quod cum ad annos discretionis venerit et sigillum proprium habuerit, quod idem se ipsum dictis Abbati et conventui sigillo proprio in praefatis omnibus obligabit. — Datum ann. Domini MCCXXXIX feriâ sexta post nativitatem virginis gloriosae."

De tweede brief is korter en luidt in deszelfs geheel aldus:

»Allen den ghenen die desen Brief sullen sien of hooren lesen: *Ic* SIMON VAN HAERLEM maecke kond allen luden dat ick mij ende mijnen nacomelingen, die erfgenaem wesen sullen alse van den goede, dat ick houde van den Godshuse van Egmond, verwilcoert hebbe ende verwilcoer mit desen brieve al die pointen vast, stade en volkomelick te houden, die gescreven staen in enen lettre die *ick mijnen Heere den Abt*, *ende den gemenen Convent van Egmond* overgegeven hebbe, alse van den voorgenoemden goeden, die mijnen lieven Heere Heer ZWEDER VAN ABCOUDE, alse die doe mijn borge was, met sijnen segel, Her SIMON VAN BENTHEM, JAN VAN ROSENBURCH, ende GERRIT DE EVER, *daer Godt die ziel of hebben moet*, *Her* DIRC BORCHGRAVE VAN LEYDEN, JAN PERSYN *Her* JAN PERSYNSSOEN, ende AELBRECHT FLORENSSOEN, alse borghen mit hoere segelen besegelt hebben. Ende hebbe geloeft ende love voer mij ende mijn voorseijde erfnaem die voorseijde lettren mit al den pointen die daer in staen, wel ende volcomelick te houden in allen manieren alse die selve letteren houden. In oircunde ende in kennisse der waerheijt so heb ick desen brief besegelt mit mijnen Segel. Gegeven in 't jaer ons Heeren MCCCXXXIX op die Octave van onzer Vrouwendach in September."

Het is dus klaar dat deze beide brieven, echt zijnde, van eenen en denzelfden SIMON VAN HAERLEM moeten afkomstig zijn. Toch verscheelt de dagteekening, zoo in geene van beide een schrijffout is, juist eene Eeuw.

Dit groot verschil had ook VAN MIERIS, toen hij in zijn Groot Charterboek (I. 215) de beide Brieven uit MATTHAEUS mededeelde,

reeds getroffen; hij durfde echter de dagteekening niet veranderen, en liet beide dus, ondanks de door hem aangenomen Chronologische Orde, achter elkander afdrukken.

Doch de Heer NEPVEU gaat een stap verder, en zegt bl. 104: »Nu is het zeker niet aannemelijk, dat dezelfde persoon, zoo lang »zijn schijnbaar aartsvaderlijken ouderdom niet van elders zoude »gebleken zijn, deze beide Brieven, waartusschen juist de waar»de der letter C, d. i. van honderd jaren verschil is, zoude »geteekend hebben. Ook zegt VAN MIERIS, dat het schrift en de »borgen van den Latijnschen Brief klaar aantoonen, dat die tot »den Abt DIRK II behoort, doch dat hieromtrent weder eene zwa»righeid is, omdat JOHANNIS DE LEYDIS in de Kronijk van Egmond »meldt, dat deze laatste Abt in 1326, even gelijk de eerste in »1237, twee jaren vóór den Latijnschen Brief is overleden, der»halve, ook dan wanneer eene C in dezen Brief zou weggelaten »zijn, zoude dezelve een contract met den Abt DIRK *den Twee»den, drie jaren na deszelfs dood* aangegaan, vermelden. Daar»bij voege ik, dat ZWEDER VAN ABCOUDE als *Voogd* van den Erf»pachtnemer in den eersten Brief voorkomt, en dat in den »laatsten, van hem stellig, als ware hij deszelfs *Borg* bij den »eersten geweest, gewaagd wordt. Overigens zijn de Egmond»sche Monniken onder de opstellers van valsche stukken ver»maard geweest. De valschheid van den giftbrief, zoo gezegd »wordt van 863, is algemeen erkend. Ik meen derhalve *den »Latijnschen Brief als een geheel ondergeschoven stuk van on»bepaald lateren tijd*, waarschijnlijk zelfs *na* den Nederland»schen Brief gefabriceerd, niet als een bewijs ten dezen te mogen »aannemen."

Wij beginnen met volmondig toe te geven, dat het jaartal van den Latijnschen Brief verkeerd is. Doch dit levert geene reden op, om zoo er anders geene bezwaren bestaan, den Brief zelf voor onecht te houden. Het is een vaste regel dat enkele Anachronismen, veelmin schrijffouten in jaartallen, op zich zelf geen stuk van valschheid overtuigen. Een beroemd Schrijver

zegt daaromtrent: *L'erreur dans les dates des Diplomes ou Chartes ne doit pas les faire regarder pour cela comme supposés ou suspects. En effet combien de mécomptes de cette espèce ne trouve 't on pas, et dans les Inscriptions, et dans les Manuscrits, et dans les Loix, et dans les Conciles, et dans des auteurs sans nombre*[1]*?* en het komt er dan slechts op aan om met eenigen grond van zekerheid het jaartal te kunnen verbeteren. Dikwijls is dit bij gebrek aan de noodige gegevens uiterst moeijelijk; soms onmogelijk. Hier echter is het mogelijk, ja gemakkelijk. In de beide Brieven toch komen dezelfde personen voor. Die personen zijn alle (met uitzondering van AELBRECHT FLORENSSOEN) van elders bekend. Uit de onderlinge vergelijking van den leeftijd dier bekende personen kan, gelijk blijken zal, het noodzakelijk gevolg getrokken worden, dat de Latijnsche Brief niet vroeger dan 1320 en niet later dan 1326 kan opgesteld zijn. Kortheidshalve noemen wij den middelterm, en vermoeden alzoo dat er in plaats van

MCCXXXIX

moet gelezen worden

MCCCXXIV.

Beschouwen wij dan de personen die in de Brieven voorkomen, en wel 1° SIMON VAN HAERLEM.

Indien wij genoodzaakt waren om hier bepaaldelijk te denken aan *dien* SIMON VAN HAERLEM, die sedert 1245 tot 1293 toe, veelvuldig in de Charters voorkomt, dan zou het jaartal 1239 daarmede zeer goed overeenstemmen. Immers in 1245 ontmoeten wij hem voor het eerst, en wel als Getuige met LUBBERT, Abt van Egmond, NICOLAAS PERSIJN, en DIRK, KASTELEIN VAN LEYDEN[2].

[1] Het zijn de woorden van DOM. DE VAINES, *Dict. Raisonné de Diplom.*, T. I, p. 372, in Voce *Erreurs dans les Dates.* Vergelijk het groote Werk: *Nouveau Traité de Diplom.*, T. IV, p. 662—666. ECKHARD, *Introd. in Rem Diplom.*, p. 201, en KLUIT, *Cod. Dipl.*, p. 382.

[2] VAN MIERIS, *Chart.* I, bl. 223.

In 1249 verschijnt hij als Baljuw van Zeeland [1]. In 1260 als Baljuw van Kennemerland [2]. In 1293 ontmoet hij ons het laatst. — Zeer wel dus kan hij in 1239 als *minderjarig* voorkomen. — Doch dan zoude de Brief in strijd zijn met den leeftijd van alle de daarin verder voorkomende personen. Niets noodzaakt ons dan ook daartoe. Er zijn meer SIMONS VAN HAERLEM geweest.

Wie was dan de alhier voorkomende? Hij zegt het ons zelf. Hij was minderjarige zoon van HENDRIK VAN DIEPENEM [3]. En wie was deze? Hij komt herhaaldelijk voor in het Charterboek van VAN MIERIS, op het jaar 1320. Hij behoorde met ZWEDER VAN ABCOUDE, SIMON VAN BENTHEM, en nog eenige anderen tot de Raden door den Hollandschen Graaf WILLEM III benoemd, om den Bisschop van Utrecht bij te staan in het bestuur der Kerk en van het Land, en wier raad de Bisschop beloofd had in alles te zullen volgen [4]. Na 1320 komt deze HENDRIK VAN DIEPENEM niet meer voor. Stellende dan, dat hij in 1321 of iets later gestorven is, kan zijn Zoon SIMON VAN HAERLEM in 1324 als minderjarig voorkomen. — Het was deze SIMON VAN HAERLEM, die in 1329 van den Graaf ter leen hield het Huis de Bloote bij Rijswijk [5]. Niets hoegenaamd verbiedt ons dus de beide brieven aan *hem* toe te schrijven.

De tweede persoon is DIRK, ABT VAN EGMOND. Er was in 1239 geen ABT VAN EGMOND die den naam van DIRK had. De ABT DIRK die slechts zeer kort die waardigheid bekleed had, was in 1238 overleden. Wij hebben dus in den eersten brief te denken aan den ABT DIRK SCHREVEL of de tweede van dien naam, die van 1319—1326 het Godshuis beheerde. Deze kan dus in 1324 de erfpacht aan SIMON VAN HAERLEM gegeven hebben. Dat de tweede Brief van 1339 is, en dus uit den tijd van DIRKS opvolger den

---

[1] KLUIT, *Cod. Dipl.*, p. 566 en 569.

[2] MIERIS, I, 542.

[3] Men vinde hierin niets vreemds. Zoo was HUGO GOUWER, de zoon van HUGO VAN HEENVLIET, JAN VAN ROSENBURCH, de zoon van SIMON VAN BENTHEM, enz.

[4] Zie de 3 *Charters* bij VAN MIERIS, II, 240 en 241.

[5] Zie VAN LEEUWEN, *Bat. Illustr.*, bl. 975.

ABT HUGO (1326—1345), zou *dan* eerst bedenking kunnen baren, wanneer in dezen tweeden Brief ook van DIRK gesproken werd. Doch dat is het geval niet. Er wordt geen naam genoemd.

De derde is Heer ZWEDER VAN ABCOUDE. Hij komt het vroegste voor bij VAN MIERIS, op het jaar 1277 [1]. Het laatst in 1345 [2]. Of overal dezelfde ZWEDER VAN ABCOUDE bedoeld wordt, zouden wij betwijfelen: want er komt in 1292 een Heer GHYSBRECHT VAN ABCOUDE, Ridder [3], tusschenbeiden. Wij houden dien ZWEDER VAN ABCOUDE die vooral tusschen 1319 en 1328 veelvuldig voorkomt, en Ridder, en *Heer* ZWEDER VAN ABCOUDE genoemd wordt [4], voor den Voogd van onzen SIMON VAN HAERLEM, voor wien hij zich ook aan het slot van den Erfpachtsbrief, gelijk wij boven zagen, *persoonlijk* verbond, om te zorgen, dat SIMON *meerderjarig* geworden, zich zelf op nieuw zou verbinden: hij bleef dus dáárvoor *borg:* zoo dat hij in den tweeden Brief zeer wel *borg* is kunnen genoemd worden, waarmede dan, om dit ter loops op te merken, de bedenking door den Heer NEPVEU bij die van VAN MIERIS gevoegd, van zelf vervalt. Het blijkt in allen gevalle, dat hij in 1239 geen Voogd of Borg heeft kunnen zijn, maar wel in 1324.

De vierde is Heer DIRK, Kastelein van Leyden. — Van 1201 tot 1241, was JACOB Kastelein van Leyden. Diens opvolger was DIRK, die dus in 1239 geen Kastelein heeft kunnen zijn. — Tusschen 1276 en 1319, vinden wij HENDRIK, als zoodanig vermeld [5]. Op hem volgde nu DIRK, KASTELEIN VAN LEYDEN, dien wij dan ook van 1319 af tot Februarij $13\frac{38}{39}$ menigvuldigmaal aantreffen, in welk jaar zijne Echtgenoote voor het eerst als Weduwe voorkomt [6]. Deze was dus tijdgenoot van allen die wij tot dus verre

---

[1] I, 389. Voorts nog in 1280, bl. 402; 1287, bl. 470, enz.

[2] II, bl. 700.

[3] I, 592—597.

[4] II, 221, 240—242, 244, 248, 265, 269, 270, 281, 334, 381, 462.

[5] Kortheidshalve beroepen wij ons hier op de (hoogst naauwkeurige) *Dissertatio de Burggraviatu Leidensi*, L. B., 1809, p. 57—62.

[6] Verg. de *Charters* bij VAN MIERIS, II, bl. 236, 302, vooral van bl. 365—426, voorts 472, 504, 531, 544, 569, 577, 587, 604 en 618.

in oogenschouw namen, gelijk ook van de volgende, en was dus stellig de borg voor SIMON VAN HAERLEM.

De vijfde is Heer SIMON VAN BENTHEM, Ridder. Deze komt in de Charters het eerst voor in 1293 [1]. Voorts in 1297, wanneer hij nog *Ecuyer* (knape) genoemd wordt [2]. In 1305 vinden wij hem met DIRK, Burggraaf van LEYDEN en ZWEDER VAN ABCOUDE, onder meer andere Hollandsche Edelen op eene Dagvaart in den Haag [3]. In 1308, draagt hij, toen reeds Ridder, zijn Huis te Binkhorst aan den Graaf op [4]. Het volgende jaar werd hij met Heer WOUTER VAN HAARLEM, GERARD EVER en anderen, begrepen in den Zoen, wegens den moord van WOLFAERT VAN BORSELEN, te Vere in 1301 [5]. Van 13$\frac{15}{16}$ af ontmoeten wij hem onder 's Graven Raden [6]. In 1319 als Scheidsman met ZWEDER VAN ABCOUDE en anderen [7]. Maar vooral van dien tijd af tot 1326, bijna dagelijks meestal als 's Graven Raad [8]. Niemand komt zoo veelvuldig voor; hij schijnt diep in 's Graven gunst en vertrouwen gestaan te hebben. In 1335, verkreeg hij van denzelven het Huis te Teylingen, later vinden wij hem als Houtvester van Holland [9]. Geen twijfel dus of deze bekende persoon behoort tot de eerste helft der XIVe en niet der XIIIe Eeuw.

De zesde is JAN PERSYN, Heer JAN PERSYNS ZOON, *Knape*. Een JAN PERSYN was in 1224 overleden [10]. In 1239 zal men bezwaarlijk eenen JAN PERSYN JANSZOON aanwijzen. Van 1236—1252 vindt men steeds NICOLAAS PERSYN. De beroemde JAN PERSYN, die in

---

[1] VAN MIERIS, I, bl. 549.
[2] VAN MIERIS, I, 576.
[3] VAN MIERIS, II, 48.
[4] Ald. bl. 74.
[5] Ald. bl. 83.
[6] Ald. bl. 150, 199.
[7] Ald. bl. 221.
[8] Zie de lange reeks van stukken bij VAN MIERIS, II, bl. 240—398. Nog bl. 481.
[9] Ald. bl. 574, 597—615, 626—765, enz. Hij overleed in 1348. Zie verder den Baron van SPAEN, bij VAN WIJN, *Huisz. Leven*, II, 1, bl. 69 en 70.
[10] *Necrolog. Egmund.* (in VAN WIJN's *Huisz. Leven*, IIe Dl.) — pag. 127 "*Obiit* JOH. PERSIJN, A°. 1224. Uit dit ontwijfelbaar echt stuk kunnen de Geslachtlijsten der PERSIJNS, die bij GOUDHOEVEN, VAN LEEUWEN, COMMELIJN, KOK, *Vad. Woordenb.*, enz. voorkomen, in velen verbeterd worden; vooral wanneer ook de *Charters* bij VAN MIERIS, MEERMAN (WILLEM II, 2^e^ en 5^e^ deel) en KLUIT, *Cod. Dipl.* (bijv. bl. 800, waar ook het Zegel der PERSIJNS is afgebeeld) onderling vergeleken worden.

1268 Haarlem redde, was de Zoon van dezen NICOLAAS, en hij overleed in 1283 [1]. Geen van deze kan dus hier in aanmerking komen. Maar laatstgemelde JAN PERSIJN was de vader: 1° van NICOLAAS [2] 2° van DIRK [3] en 3° van JAN PERSYN, die in 1327 nog als *Knape* voorkomt [4]. Of deze dezelfde is die later als JAN PERSYN VAN VELSEN, Ridder, Heer van Waterland, voorkomt, en in 1353 overleden is, zouden wij betwijfelen [5]. Genoeg dat er in 1327 een JAN PERSYN, Heer JAN PERSYNSSONE, *Knape*, bestond.

De zevende, JAN VAN ROSENBURCH, komt voor het eerst voor bij VAN MIERIS op het jaar 1316, en wordt aldaar genoemd JAN VAN ROSENBURCH, Heeren SIMONS SONE VAN BENTHEM [6]. In 1322 was hij Baljuw van Rhijnland [7]. Hij was gehuwd aan ADELISE dochter van ZWEDER VAN MONTFOORT [8]. Het laatst komt hij voor in 1327 [9]. Denkelijk is hij niet lang daarna overleden: althans in 1331, vinden wij JAN VAN POLANEN in zijne plaats als Baljuw van Rhijnland [10]. Dus ook een tijdgenoot der vorigen!

De achtste, ALBRECHT FLORISSOON, is ons onbekend.

De negende, GERARD EVER, *Knape*, komt niet vroeger voor dan in 1309, met Heer WOUTER VAN HAERLEM en SIMON VAN BENTHEM [11]. Nog in 1329 onder de borgen voor DIRK VAN TEYLINGEN [12]. Na dien tijd vinden wij hem niet meer. Zeer goed slaat dus hierop de uitdrukking onmiddelijk achter zijnen naam gevoegd in den tweeden Brief »*daer Godt die Siele af hebben moet.*" — Ook zijn leeftijd valt dus ontegenzeggelijk in de eerste 30 jaren der XIV[e] Eeuw [13].

---

[1] *Necrol. Egm.*, p. 139, *Obiit* JOH. PERSIJN, Miles, A°. 1283.

[2] VAN MIERIS, I, p. 423. waar JAN PERSIJN zelf zegt, NICOLAUS, *filius noster*.

[3] Deze beide sneuvelden in den slag van Duiveland, in 1303, *Necrol. Egm.* p. 103.

[4] VAN MIERIS, II, 435. Verg. de Geslachtlijst bij KOK, *Vaderl. Woordenb.*, XXIVe deel.

[5] Zoo men althans genoegzaam op de Genealogiën bij KOK enz. af kan.

[6] II, 167. [7] II, 277, 298, 301, 325, 329.

[8] II, 350 [9] 435, 437.

[10] II, 510, 576. [11] II, 83. Hij staat daar als KNAPE vermeld.

[12] II, 499.

[13] Bij VAN MIERIS vinden wij wel in 1350 (II, 778) vermeld REINIER DEVER Heer GERRITSZOON en GERRIT DIE EVERT, doch wij meenen hieruit te mogen opmaken,

Wanneer men nu dit alles zamentrekt ontwaart men:

1°. Uit de vermelding van den Abt DIRK VAN EGMOND, — dat de Erfpacht moet zijn aangegaan onder *zijn* beheer, en dus tusschen 1319 en 1326.

2°. Dat wel in 1239 een SIMON VAN HAERLEM zoude aan te wijzen zijn, maar volstrekt geen HENDRIK VAN DIEPENEM, geen DIRK, Kastelein van Leiden, geen DIRK, Abt VAN EGMOND, geen ZWEDER VAN ABCOUDE, geen SIMON VAN BENTHEM, geen JAN PERSYN JANSZONE, geen JAN VAN ROSENBURCH, geen GERAERD EVER.

3°. Dat daarentegen *alle* die personen en *tevens* SIMON VAN HAERLEM, Zoon van HENDRIK VAN DIEPENEM, te zamen tusschen 1319 en 1326, tot den Brief hebben kunnen concurreren, *maar op geen ander tijdstip.*

4°. Dat uit dezen zonderlingen zamenloop de hooge waarschijnlijkheid zoo niet de zekerheid voortvloeit, dat het bedorven jaartal 1239, in 1324 (of iets vroeger of later) moet hersteld worden, waarmede dan alle mogelijke bezwaren uit Anachronismen ontleend, wegvallen.

Zijn er nu nog andere gronden tegen de echtheid van den Brief aangevoerd? Nog ééne: »Overigens," zegt de Heer NEPVEU, »zijn de Egmonder Monniken onder de opstellers van valsche »stukken vermaard geweest. De valschheid van den Giftbrief, »zoo gezegd wordt van 863, is algemeen erkend." En in de aanteekening beroept hij zich »op BILDERDIJK *Vaderl. Hist.*, I, p. 170, en de schrijvers door hem en KLUIT in *Cod. Dipl.*, N°. 3, aangehaald."

Om met het laatste te beginnen, het is thans zoo wij ons niet bedriegen, algemeen erkend, *niet* dat die Brief *valsch* is, maar dat het jaartal 863 *fautief* is, en veranderd moet worden in 922. — WAGENAAR, *Vad. Gesch.* IIe Dl, bl. 108—113, spreekt er van als van een stuk dat altijd voor echt gehouden is, en om-

---

dat die Heer GERRIT (waarschijnlijk de onze) toen overleden was, gelijk trouwens uit den Brief van 1339 van zelf blijkt.

trent welks jaarteekening alléén verschil is [1]. VAN MIERIS plaatst in zijn Charterboek den Brief op 922 [2], en bestrijdt alléén het jaartal 863. — Alleen HUYDECOPER hield den Brief voor valsch, en trachtte dit breedvoerig te bewijzen in zijne Aanteekeningen op MELIS STOKE [3]. Doch KLUIT en anderen hebben genoegzaam doen zien, dat zijne gronden schijngronden en deels misslagen zijn. — Zoo betoogde VAN WYN in de Bijvoegselen op WAGENAAR [4] het ongegronde van HUYDECOPERS beweren, dat KAREL *de Eenvoudige* niet in 922 te Bladelle kan geweest zijn: ACKERSDYK hoe HUYDECOPER verkeerdelijk gesteld had, dat Bladelle (in Kempenland) toen niet bekend was [5]: KLUIT zelf, hoe deerlijk HUYDECOPER omtrent den Graaf HAGANO den bal misgeslagen had [6], terwijl hij zijne Historisch-Diplomatische Dissertatie N°. I, aan het voldingend bewijs der echtheid van dit Charter van 922 had toegewijd. — En ofschoon deze Dissertatie niet in 't licht verschenen is, hebben wij toch in de bovengemelde wederleggingen reeds zoo veel bewijs voor de ongegrondheid van HUYDECOPERS vermoedens, dat wij veeleer mogen vragen welke zwarigheden er nog tegen denzelven overblijven. Geen der lateren heeft dan ook zoo veel wij kunnen nagaan, de valschheid stellig beweerd. BILDERDIJK althans niet, wiens stelling hierop nederkomt: de brief moet tot 923 gebragt worden; hij bevat enkel eene gifte van alodiaal goed; verkeerdelijk hebben dus de lateren *dáárin* eene opdragt van het *Graafschap* Holland gezien, en het kan zeer wel waarheid zijn hetgeen de oude Kronijken melden, dat KAREL *de Kale* al in 863 zekeren DIRK met het Graafschap Holland beleend heeft, al is het dat zij zich daartoe verkeerde-

---

[1] Het is de brief waarbij KAREL Koning der Franken, ten verzoeke van Graaf HAGANO, aan zijnen getrouwen DIRK, EGMOND enz. schenkt. Gegeven 863 te Bladelle. Onze oude Kronijken schrijven dien Brief aan KAREL DEN KALEN toe: doch alle nieuweren, zoo veel wij weten, aan KAREL *den Eenvoudigen* in 922, gelijk ook reeds door WAGENAAR zelf t., a. pl. zeer goed betoogd is.

[2] I, 33.

[3] I, bl. 204—219.

[4] 1e St., bl. 44—51.

[5] In de Nieuwe Werken der Maats. van Ned. Lett. te Leyden, IIIe Dl., 2e St., (1834) bl. 341 en volgg.

[6] *Cod. Dipl.* in de Aant. op N°. 3.

lijk op *dezen Brief* gronden [1]. Nergens verklaart BILDERDIJK den Brief voor valsch. Evenmin de Hoogleeraar LULOFS [2], of de Heer AREND [3], waarvan de eerste den Brief tot 923, en de andere tot 922 brengt, beide denzelven aan KAREL *den Eenvoudige* toeschrijvende.

Dat nu de Egmonder Monniken langen tijd in den reuk gestaan hebben van vervalschers van giftbrieven te zijn, is waar. SCRIVERIUS, maar vooral HUYDECOPER, hebben het bitter op hen geladen. Doch even waar is het dat latere ontdekkingen gestrekt hebben om hunne onschuld op vele punten aan den dag te brengen. Wil men uit vele, slechts eenige weinige voorbeelden? Welnu! HUYDECOPER beweerde met scherpzinnigheid en met ten toon spreiding zijner waarlijk verbazende geleerdheid de valschheid, onder anderen, van deze zes Charters:

Het Charter van Graaf DIRK den V^den^ van 1083, houdende bevestiging van de giften zijner voorzaten aan de Abdij van Egmond [4].

Het Charter van Graaf FLORIS den III^den^ van 1162, waarbij hij aan den Abt in het Klooster van Egmond de Kerk van Vlaardingen teruggeeft [5].

Het Vredeverdrag van 1168 tusschen dien zelfden Graaf, en den Graaf van Vlaanderen, bekend onder den naam van PAX HEEDENSEANA [6].

Het Charter van Graaf DIRK den VII^den^, van 1199, houdende bevestiging van giften aan de Abdij van Rijnsburg [7].

De Arbitrale uitspraak van 1206, tusschen Graaf WILLEM I en LODEWYK VAN LOON [8].

Den Brief van denzelfden Graaf van 1213, waarbij hij de

---

[1] BILDERDIJK, *Gesch. des Vad.* I, bl. 160—208, vooral bl. 169 in fine 173, bl. 184, 187, 201 en volg.

[2] Zie zijn *Kort Overzigt*, 1e Dl., bl. 65—70.

[3] Zie zijn Onderzoek naar den Oorsprong van het Graafschap Holland. In zijne *Algem. Gesch. des Vaderlands*, IIe Dl., 1e St., bl. 16—22.

[4] HUYDEC., op STOKE, I, 485, 491.

[5] HUYDEC., op STOKE, I, 495.

[6] Ald. bl. 518—524.

[7] Ald. bl. 560.

[8] Ald. IIe Dl., bl. 151—154.

Walchersche bezittingen der Abdij van Rijnsburg, vrij van bede enz. verklaart [1].

Welnu, van deze zes Charters, van welker twee eerste de Egmonder Monniken dan de falsarissen zouden zijn, is de zwakheid van HUYDECOPERS gronden door KLUIT niet alleen aangetoond, maar hij heeft dezelve *alle in Originali*, — *alle* met één of meer Zegels voorzien in openbare Charterkamers of bijzondere verzamelingen teruggevonden, en op nieuw meestal met *Fac Simile's* in zijnen *Codex Diplomaticus* aan het licht gebragt [2].

Maar is welligt de Brief van SIMON VAN HAARLEM verdacht uit hoofde der daarin voorkomende woorden: *nulla exceptione Juris Canonici vel Civilis mihi suffragante?*

Daargelaten welke beteekenis men aan die woorden wille hechten, moeten wij opmerken, dat zelfs dan, wanneer de brief tot 1239 gebragt werd, dit geene reden zou geven om hem dáárom voor valsch te houden. Immers die *formule* was in die Eeuw niets minder dan ongewoon. Zoo lezen wij in de overeenkomst tusschen Graaf WILLEM II, R. K. en MARGAREET van Vlaanderen in 1250: »Insuper renunciavit in his omnibus dictus Dominus Rex pro se et suis successoribus *Comitibus Hollandiae, omni juri*, quod competit ipsi vel posset competere, *Canonico vel Civili*, appellationi ad quamcumque Curiam" etc. [3]. Zoo lezen wij in een stuk van 1252, waarbij zekere HENRICUS zijn leen aan den Abt van Middelburg resigneert: *Renuncians omni juri tàm Canonico quam Civili*, quod sibi hactenus competere potuit vel competere posset in decima memoratâ [4]. Zoo lezen wij in het Vredeverdrag van 1256 tusschen MARGAREET en GUI van Vlaanderen, en FLORIS DEN VOOGD: Renunciantes in his omnibus tam pro nobis quam pro nostris heredibus comitibus Flandriae, *omni*

[1] Ald. II, bl. 305.

[2] *Cod. Dipl.*, p. 128, 176, 185, 229, 316 en 360.

[3] KLUIT, *Cod. Dipl.*, p. 575, 580, onder de getuigen komt de Abt van Egmond voor.

[4] KLUIT, *Cod. Dipl.*, p. 605.

juris auxilio, *tam Canonici quam Civilis* [1]. Zoo renuncieerden ook in 1282 de ongelukkige woekeraars, die men in Holland eerst vele jaren lang in het openbaar hunnen gang had laten gaan, maar die, toen de spons vol genoeg geloopen was om uitgeperst te kunnen worden, door FLORIS den V^de gevangen genomen en van alles beroofd werden, zoo zeggen wij renunciëerden deze wel uitdrukkelijk *Exceptioni doli mali*, actioni in fem. (?) previlegio fori, previlegio dotis, previlegio cruce signatorum, vel cruce signandorum, *actioni Juris Canonici vel Civilis*, aut civibus previlegio indulto aut indulgendo, et etiam porrectioni vel petitioni libelli *Canonici Juris vel Civilis* [2].

De uitdrukking op zich zelve is dus in die Eeuw te zeer gewoon, om dáárop een vermoeden van onechtheid te gronden. Op dien grond zoude men dan ook de hier boven aangehaalde Brieven, voor valsch moeten verklaren.

Dat overigens, wanneer de Brief van SIMON VAN HAARLEM tot 1324 gebragt wordt, het geene verdenking kan baren dat hij in het *Latijn* is opgesteld, behoeft geen betoog. Wel bediende men zich in de eerste helft der XIV^de Eeuw in Holland, in het algemeen veel meer van het Nederduitsch voor openbare Stukken, maar bepaaldelijk ten aanzien van giften of verbindtenissen aan of met *Geestelijke* personen of gestichten, bleef het Latijn nog lang in veelvuldig gebruik, waarvan in het Charterboek van VAN MIERIS de bewijzen voor de hand liggen [3].

Maar bestaan de beide Brieven van SIMON VAN HAARLEM niet welligt nog? De naauwkeurige MATTHAEUS heeft dezelve het eerst uitgegeven. Het jaartal 1239 is bij hem geene *drukfout*; want hij voert den Brief aan op het jaar 1238. Hoe kwam

---

[1] KLUIT, *Cod. Dipl.*, p. 689.

[2] VAN MIERIS, I, 422.

[3] Tusschen 1321—1331, vindt men bij VAN MIERIS, II, 260—515, ongeveer een twintigtal zoodanige Brieven of verbindtenissen, alle nog in de Latijnsche taal.

hij aan die Brieven? Hij zegt het ons niet bepaaldelijk; maar hij zegt toch in zijne Voorrede in het algemeen: *Quae in observationibus diplomata passim extant, collegi, partim aliunde, partim descripsi Hagae ex Chartulario feudali, viri illustris beneficio* ANTONII HEINSII *dignissimi Ord. Holl. Cons. Pensionarii, Custodis magni sigilli et feudorum Praefecti.* Misschien dan wel uit de Perkamente Registers van de Leenkamer of Charterkamer van Holland, uit welke VAN MIERIS nog naderhand zulk eenen rijken voorraad van stukken opgedolven heeft [1]! Werden dáár nu die Brieven, in de openbare Registers der Leenen geïnsereerd, teruggevonden, dan zoude immers wel de laatste twijfel aan derzelver echtheid wegvallen, zelfs dan wanneer men (gelijk wij gaarne gelooven) er de ongelukkige schrijffout in vond, waardoor het jaartal bedorven is.

Er zijn ja, valsche of vervalschte Charters door kundige mannen in hunne verzamelingen als echt opgenomen: maar toch minder in getal dan men wel denken zoude. GATTERER wist er in zijnen tijd slechts 29 op te tellen die tot een ernstigen Diplomatischen strijd aanleiding hadden gegeven, en de doorgeleerde Schrijvers van het *Nouveau Traité de Diplomatique* oordeelden dat onder meer dan twee honderd folianten met Charters er naauwelijks twee honderd stukken waren, die met eenigen grond voor verdacht konden gehouden worden [2]. Het oordeel van zulke mannen moet ons gewis tot de hoogste omzigtigheid aansporen om toch niet te spoedig een stuk dat ons in den weg staat, en daardoor *a priori* suspect voorkomt (gelijk HUYDECOPER's ongelukkig zwak was) voor een plomp verdichtsel van baatzuchtige Monniken te verklaren. — Een valsch stuk doet, zoo lang de valschheid niet gebleken is, nadeel aan de Wetenschap: maar evenzeer moet het wegcijferen van een echt stuk, hetwelk als zoodanig erkend wordende, een belangrijken *wenk* zoude bevatten, als een stellig verlies voor de Wetenschap beschouwd worden.

---

[1] Zie de voorlaatste bladzijde zijner Voorrede.

[2] GATTERER, *Elem. Art. Dipl.*, p. 29, en *Nouv. Traité de Dipl.*, T. VI, p. 120—348.

Over de Nederlandsche Landmeters en Kaartgraveurs, FLORIS BALTHASAR *en zijne drie Zonen: onbekend aan de Levensbeschrijvers.*

DOOR

Mr. J. T. BODEL NYENHUIS,

Correspondent der Tweede Klasse des Kon. Nederl. Instituuts.

Voorgelezen in de Vergadering der Klasse, den 30sten Jan. 1845.

Eene groote bouwstof tot de Geographie en Topographie aller landen, en zoo ook onzes Vaderlands in het bijzonder, is de kaartering van den grond: en dit zoo veel te meer bij ons, wijl de kunsten hiertoe betrekkelijk, sedert zoo langen tijd aldaar beoefend werden, vroeger misschien nog dan in andere landen. Kunnen wij niet, zonder grootspraak, zeggen dat de vroegste Landmeters, Kaartteekenaars en Kaartgraveurs in de Nederlanden te vinden waren. Ze looken op, in het midden der XVIde Eeuw in België: want zelfs JAC. VAN DEVENTER gaf zijne kaarten te Mechelen uit; en ze kwamen van daar, op het eind van dien tijdkring, naar onze Noordelijke gewesten over; zoo dat ze, op het oorlogsveld de wapenfeiten afbeeldden, en, van de vreedzame landsdouwen en de aan het water onttrokken gronden de trekken in *Kaarten* ons voor oogen stelden. Weinig zijn die oude voortbrengsels bekend: ze schuilen hier en daar in enkele Verzamelingen. Doch al mogen ze aan dezen en genen niet *geheel* onbekend zijn, de letterkundige Geschiedenis dezer Kunstenaars ligt volmaakt in het duister. Al is ook een ADR. METIUS, een STEVIN, bij ons niet vergeten, omdat de eene een Franeker Hoogleeraar was en het den anderen te beurt mogt vallen een vorstelijken leerling

te erlangen, wiens legerkamp daarna de krijgsschool der XVII^de^ Eeuw werd: zoo is het toch schier onmogelijk, iets over de lotgevallen van eenen JORIS HOEFNAGEL en FRANCISCUS HOGENBERG (1572 en verv.), een LAMBERT CORNELISZ (1599), een PETER BAST (1600), een JO. BAPT. VAN DOETECOM (1604), een BONAVENTURA PETRI (1630)[1], en zoo vele anderen te vinden. Wijlen onze JACOBUS KONING, die over J. J. BEELDSNYDER (1575)[2], Ds. P. C. MOLHUYSEN, die over JACOBUS VAN DEVENTER (1553)[3] schreven, zijn bij ons, nog niet nagevolgde voorbeelden. Men vergunne mij den Lezer opmerkzaam te maken niet op één persoon, maar op een geheel geslacht van Landmeters, Kaartteekenaars en Kaartgraveurs, waarvan geen mensch spreekt; waarvan, mijns wetens, in niet één Woordenboek, in niet één in- of uitlandsch Geschrift over Nederlandsche letter- of kunstgeschiedenis, niet ééne Verzameling van levensbeschrijvingen van geleerden of kunstenaars, iets te vinden is. Niet zoo zeer als of een enkel hunner werken bij de kunstkenners geheel is ter zijde gezet, neen: maar noch de personen, noch hunne werken zijn ooit in verband tot elkander en in derzelver opvolging beschouwd geworden: en waarschijnlijk daardoor nimmer in algemeene Werken herdacht. — Maar ook mag ik hier als in het voorbijgaan vragen: waar vindt vindt men iets over de geschiedenis der Nederlandsche Graveerkunst, dan alleen waar kunstenaars bij de graveerstift ook het penseel hanteerden? En echter hoe velen vonden in Nederland, van de XVII^de^ Eeuw af, hun bestaan alleen in het snijden van platen of kaarten!

Doch, ter zake tredende, vraag ik: kent men den persoon van FLORIS BALTHASAR? Hij doet zich het eerst aan ons voor, ongeveer tegen het einde der XVI^de^ Eeuw, en wel toenmaals in de Vereenigde Nederlanden, in het grijze Delft, destijds de verblijfplaats der Vorsten van Oranje, alwaar hij in Februarij 1589

---

[1] Van dezen bezitten we eenige fraai *geteekende* plannen.

[2] *Werken des Instituuts*, 2de Klasse, Deel V, 1831.

[3] *Overijss. Volks. Alm.*, 1839, 4de Jaargang. Zie ook *iets* over de VAN LANGREN'S, zoo door Prof. LAUTS als door mij, in d. *K. en L. Bode*, 1840, N°. 10 en N°. 17.

in het huwelijk trad [1]. Was hij van daar geboortig [2]? Was hij, gelijk zoo menig geleerde en kunstenaar dier dagen, uit Vlaanderen of Braband om der godsdienst wille komen vlugten? Wij weten het niet. Wel komt ons dit laatste, om meer dan éene reden, waarschijnlijk voor: zijne vroegste werkzaamheden toch bepaalden zich tot het afbeelden van krijgstogten in Braband en Vlaanderen; en mogelijk is het, dat hij in bloedsbetrekking stond tot zekeren PIETER BALTHASAR, Antwerpenaar, zelf schilder en graveur [3], die in 1580 in laatstgemelde koopstad woonde, doch in 1598 niet meer aldaar was; zelve veelligt gevlugt. De naam van BALTHASARIUS komt mij in 1582 ook te Goes en in 1592 te Dordrecht voor, toen er leden uit dit geslacht van daar naar de Leidsche Hoogeschool zich begaven.

Hoe het zij, de persoon van FLORIS BALTESER, BALTESERS of BALTHASAR komt, als gezegd is, het eerst voor in 1589. Hij was toen *gezeten* burger van Delft en wel als goudsmit. Dit beroep kwam hem later voor het kleuren van sommigen zijner landkaarten wèl te stade: doch hoe het toekwam dat hij daarbij, het meer zwervend beroep van Landmeter ging uitoefenen, ligt in het duister. En zulks bevreemdt ons nog te meer, dewijl een Landmeter in oorlogstijden de staande legers vermogt, ja misschien wel genoodzaakt was, op den voet te volgen. Of hij in de XVI[de] Eeuw lange als Landmeter gewerkt hebbe, door uitgegeven kaarten, bleek mij dusverre niet; genoeg, dat hij het vroegst voorkomt in het laatste jaar dier eeuw. Vergunt mij, M. H. H.! u naar tijdsorde door zijn werk rond te leiden, waarbij wij tevens de vorderingen dezes kunstenaars en zijner zonen zullen kunnen opmerken. Veertig jaren lang komen ons ruim 30 hunner Werken voor. De MSS. Resoll. der H. H. Staten Generaal ten zijnen op-

---

[1] »FLORIS BALTHAZAR, goutsmit, jonckgeselle, woonende aen den ouden Langendijck, en DIRCKTGEN ZYMONS VAN OVERVEST, jonge dochter, woonende in de Bruijnvisch an de Voldersgraft." *Register van Huwelijksaantt.*, 1584—1596. Stedelijk Archief te Delft.

[2] Het Delftsche Stads Archief mist zijne geboorteregisters tot aan d. j. 1616.

[3] Zie de *Afbeeldingen der Forestiers en Graven van Vlaanderen*, geteekend door CORNEILLE MARTIN, *Zelandoys*. Antw. 1580, fol.

zigte, die ik naderhand pas heb mogen inzien, bevestigen mijne vroeger ontworpene schets, of vullen die aan.

I[a].

Zulks is reeds dadelijk bij den aanvang het geval. Toen Prins MAURITS in den zomer van 1599 in den Bommelerweerd de pogingen van den Amirant MENDOSA zocht te verijdelen en Bommel zelf eindelijk bevrijdde, maakte hij eene kaart van de belegering van Bommel, met de fortificatiën, en verkreeg, op aanbeveling van Z. H., die hem genegen scheen, hierop octrooi voor 4 jaren; zie MSS. Nott. Staten Generaal, 3 Junij 1599 [1], en kort daarop, wordt hem, gesneden hebbende de inlegering van beide legers in den Bommelerweerd, (zeker hetzelfde Werk) toegelegd *f* 100,— Nott. 17 Aug. desz. jaars; doch hij schijnt mij toe, hierop slechts *f* 50,— ontvangen te hebben [2]: althans, den 14den Junij 1600, wordt hem door dezelfde H. H. M. toegelegd, *boven de ontvangen f* 50,—, *f* 175,— gereed, en daarenboven nog toegezegd andere *f* 100,—, wanneer hij pertinentelijk zijn werk zal hebben volmaakt, en onder nog éëne bepaalde voorwaarde [3]. Hoe-

[1] »Is FLORIS BALTAZAR van Delff, opte recommandatie van Zijn Excellentie geaccordeert Octroij, omme voor den tijt van vier naestcommende jaren alleene in de Vereenigde Nederlanden te mogen snijden, doen drucken, ende uuijtgeven de belegeringe van de Stadt Bommel, mette fortificatien, ende het Landt bij hem affgeteeckent, volgende het patroon oft pourtraict daervan met des Suppliants Requeste overgegeven (doch tegenwoordig (1845), even weinig als eenig der volgende, aan H. H. M. aangebodene Stukken, in het Archief van het Rijk te vinden,) ende in de brieven van recommandatie van Zijn Excell. geroert. Verbiedende enz. enz. op de poene van *f* 100— boven de verbeurte van de nagemaeckte Exemplaria, te appliceren in communi formâ," (d. i. volgens het Acte- of Octrooij Boeck van 1589—1602, fol. 268 verso: »1/3 voor den Officier, 1/3 voor de armen, en 1/3 ten profijte van gemelden FLORIS BALTAZAR.")

[2] »Is FLORIS BALTAZAR, Plaetsnijder tot Delff, gesneden hebbende de Inlegeringe van beijde Legers in de Bommelreweert toegeleet om eenige goede consideratien, ende om den aerbeijt en der moeijeten bij hem daerinne gedaen, hondert Guldens, te betaelen bij den Ontfanger-General. Zijnde goetgevonden dat den Suppliant zijne bescreven aenwijsinge zal stellen in handen van den Advocat Fiscael van die Generaliteijt, om die te visiteren, alvooren dezelve in druck uuijt te geven."

[3] »Is FLORIS BALTAZAR van Delff, makende de caerte van de Bommelerwaert,

wel in het bezit zijnde van drie andere gelijktijdige oude kaarten des Bommelerweerds, mis ik de, in deze Notulen vermeldde, ja heb die ook nergens kunnen te zien bekomen. Doch groot en kostbaar moet het stuk geweest zijn, blijkens de tegemoetkoming der Staten. — Ik ga dus over tot het volgende jaar 1600.

I b.

De eerste der kaarten bij mij voorhanden voert ons naar Vlaanderen, toen MAURITS de Aartshertogen in den aanvang van 1600 op hun terrein meende te moeten bestooken. Wie denkt niet aan den vermaarden togt van de legers van Z. H. en de Staten naar het gemelde gewest? En aan de hoogstzeldzame groote afbeelding van de vloot van 2000 zeilen, die ter aanvaarding van dien togt in Junij 1600 bij schans Philippine landde, eene plaat, van welke de grijze VAN WYN, luidens zijne aanteekeningen op WAGENAAR, twijfelde of ze nog wel voorhanden was [1]: Verkleind komt zij voor, in meer dan één boekwerk dier dagen. — Schrijver dezes bezit van onzes BALTHASARS hand eene kaart waarop meer nog dan deze landing aanwezig is. Uit de twee aaneengehechte folio bladen, waaruit zij bestaat, en die zich van Walcheren tot voorbij Nieuwpoort uitstrekken, zijn de voornaamste gebeurtenissen op te maken, aldaar voorgevallen in den jare 1600 en volgende: vooral, na de landing, ook de togt van MAURITS in Junij 1600, om te land, de overgave van Ostende zoo mogelijk te verhoeden, althans te vertragen: een togt die, naar wij weten, den 2den Julij daaraanvolgende den slag van Nieuwpoort ten gevolge had. — De, nog geen 20 jaren tellende, HUGO GROTIUS vereerde met een twaalfregelig lofvers het stuk van zijnen stad-

tot een behulpe van de costen, die hij daertoe alrede gedaen heeft, ende voorder noch sal moeten doen, toegeleeght boven de vijftig Guldens, bij hem ontfangen, hondert vijf en tzeventig Guldens gereet, ende daerenboven noch toegeseet andere hondert Guldens, soo wanneer als hij sijn werck sal hebben pertinentelijck volmaect, mits dat hij den Gedeputeerden van de Provincien (meestal 7 of 8 personen) gehouden zal zijn te geven eenige exemplaren van zijne caerten."

[1] Geteekend door H. C. VROOM, gesn. door C. J. VISSCHER. Zie BOSSCHA, *Neerl. heldend. t. L.* I, 342, noot, en IMMERZEEL, *Leven en Werken der Holl. en Vl. Kunstsch., Beeldh., Graveurs*, enz., III, 211, in voce VROOM. Ook bij mij.

genoot BALTHASAR, en hij verwijt daarin aan Vlaanderen, dat dit gewest zijne voorregten gering acht, en met de Noordelijke gewesten geene gemeene zake schijnt te willen maken [1]. (Een jaar vroeger had GROTIUS een ander feit van MAURITS, de verovering van het fort St. Andries, evenzeer met een Latijnsch vers vereerd [2]). Op dit blad is ook een afzonderlijk compartiment, dat ons Duinkerken, dat roofnest, van zijne water- en landzijde doet kennen. BALTHASAR, die zich hier uitdrukkelijk *Delphensis* noemt, draagt het aan de Staten van Holland en Westfriesland op, (wier *devotissimus cultor* hij zich verklaart) en aan Graaf ERNST VAN NASSAU, die het bevel over de landing had; hij noemt zich *inventor* der geheele voorstelling; de toelichting *in* de plaat is Latijn: die welke er *onder* is, in het Nederduitsch: althans van het exemplaar in ons bezit. (Naar buitenslands zullen welligt exemplaren met een tekst in vreemde talen verzonden zijn, waarvan een voorbeeld is in N°. V. bl. 327). Onze titel luidt: *Af-beeldinghe van den grooten tocht in Vlaenderen, Anno* 1600. *van de E. M. Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden, met haer Legher, onder 't beleijdt van Sijn Princelicke Excellentie* MAURITZ VAN NASSAU, *etc. met warachtighe gelegentheijt van de Steden ende Dorpen, in dese Lant-streke gelegen.* De hierna volgende tekst levert een verslag van het treffen bij Nieuwpoort. De schaal is groot. — Voor het te maken werk verkreeg hij vooraf, van de Staten Generaal, op zijn verzoek om onderstand, 200 gulden (Resol. 3 Mei 1602); daarna 100 gulden in eens, voor de gesneden en door hem aan H. H. M. aangeboden kaart (Ress. d. St. Gen. 20 Sept. 1603), eene gunst nogmaals herhaald bij Resol. 17 April 1604. Terwijl hij reeds op 28 Junij 1603, van dezelfde, octrooi voor 4 jaren voor den druk ontvangen had.

Het schijnt mij toe, dat men deze bladen, bij het voortduren van den krijg in dit gewest, heeft blijven bezigen, en de verdere aanvallen op, en de verdediging van Ostende er op heeft aange-

---

[1] Het is gedrukt in zijne *Epigrammatum* Lib. II, (*Poëmat. omnium* ed. 5[a]. a[i]. 1670) pag. 279. »Flandria" etc.

[2] Zie de groote kaart er van, door LAMBERT KORNELISZ, 1599. Hij bezong de meeste krijgsdaden van MAURITS, edit. memorata, pag. 272.

teekend. Ja zelfs, wel 30 jaren daarna, toen nogmaals de oorlogsfakkel in deze streken woedde, en onze MAURITS voor zijn broeder had plaats gemaakt, werden er de nieuwe versterkingen van Sluis en Damme van den jare 1633 op bijgebragt. Op een tweede exemplaar in mijn bezit, zijn deze veranderingen te bespeuren, welke daarbij ook nog doen blijken, dat dit blad, in den tusschentijd tusschen 1600 en 1633, en wel in den jare 1616, door HENRICUS HONDIUS (te Amst.) op nieuw was uitgegeven (H. H. exc.). BALTHASAR trouwens, gelijk wij zien zullen, in dien tusschentijd overleden zijnde, was HONDIUS eigenaar der platen geworden. — Wij keeren terug tot Junij 1600.

MAURITS trekt van Philippine voort, en na weinig dagen heeft het treffen bij *Nieuwpoort* plaats. Den meer begeerige naar de bijzonderheden diens daags, bovenal verwijzende tot het duidelijk en schilderachtig verslag, hetgeen de Hoogl. BOSSCHA ons hiervan heeft opgehangen [1], deelen wij slechts mede wat de afbeeldingen van FLORIS BALTHASAR ons hier over leveren.

Er zijn er twee; een met, een zonder zijn naam: beide zeer zeldzaam. Beide zijn deels platen, deels kaarten, gelijk de voorstellingen destijds dikwijls waren. Ter tegemoetkoming aan het gemis der voorstelling moet ik den Lezer herinneren dat het denkbeeld van beide eenigzins bewaard is in de platen van den slag welke BLAEU's Atlas en later nog de laatste uitgave van BOR, *Nederl. Historiën*, doch veel verkleind en van veel bijwerk beroofd, geleverd hebben.

Wij willen ze nu kortelijk achtereenvolgens beschrijven.

II.

Het grootste bestaat uit twee groot folio bladen. De zee, het N. N. W., is boven aan. Hier onder wordt gelijkelijk en gelijktijdig geheel de slag afgebeeld. Boven aan, namelijk het gevecht op het strand; dan daaronder, het gevecht midden *in* de duinen. Voorts, onder aan, vluchtenden; namelijk de vluchtende lansiers van Hertog ERNST CASIMIER, welke over de dijken heen,

---

[1] *Neerl. Heldend. t. L.*, Dl. I, bl. 343—362.

ter zijde van de sloten en moerassen, de wijk nemen naar den ouden toren der »Lumbardie," een gebouw, dat elders, op een ander plan, *Lombardsijde* heet. — Van het gevangennemen des Amirants nog niets. — Voorts zijn er in de haven van Nieuwpoort eene menigte booten afgebeeld, welke, dus luidt het op het plan, »nog op den middag de haven van Nieuwpoort verlieten."

Er komen eene menigte cijfers tot 60 toe voor, wier toelichting bij de twee eenige exemplaren die wij zagen, ontbreekt. Door de groote schaal der plaat heeft men daarenboven bij de beeldjes zelve nog al eenige woordelijke toelichting kunnen brengen. Deze is, tot mijne verwondering, in het Fransch, uitgezonderd dat wat men niet wist te vertalen, als daar is, de *Panne van de Duynen.* Nog zijn er schilden opaangebragt, die naar den smaak dier tijden sterk versierd zijn en onderscheidene bijschriften bevatten, welke alleen in de Latijnsche taal vervat zijn: namelijk,

1. boven aan een, in de zee: Praelii hujus Foederati Belgii Ordinum auspiciis ductuque MAURITII NASSOVII feliciter pugnati hypotyposis, eisdem Illustrissimis Proceribus Principique devovetur.

2. van onder, zijn naam: FLORENTIUS BALTHASAR ad vivum expressit, cum quadriennii privilegio.

3. mede van onder, een schild, met de tropheën der veroverde vaandels omringd, en daarop:

Anathemata haec sacra sunto
Illustris(simis) federatar.
Provinciar. Ordinibus.

Qui vobis didicit sperare, timere magistris,
Doctrinae haec, Proceres, praemia mittit Iber.

H. GR(OTIUS) [1].

4. Een groot schild naast de twee vorige aangebragt; vierkant van vorm, gekroond met de Nederlandsche Maagd, en voorzien

---

[1] Zie GROTII, *Poëm.* ed. cit. p. 281, waar hetzelve distichon dit bovenschrift heeft: Spolia ex praelio Ordinibus offeruntur.

van een, dusver door mij onder GROTIUS Gedichten nog niet aangetroffen vers op deze gravure zijns stadgenoots [1].

Gelijk boven aan het regtsche blad, het wapen van MAURITS (Oranje-Nassau, zelfs gedekt met Saksen, *en surtout*) voorhanden is, zoo bevindt zich op het linksche blad het wapenschild der Zeven Vereenigde Nederlanden. Het regtsche blad is, in de twee exemplaren die ik zag, flaauw van druk. Het linksche is veel schooner van letter en van druk. Het volledige exemplaar, dus ver, mijns wetens eenig, is in de zeer rijke Verzameling van den Heere J. SCHOUTEN te Dordrecht; het andere (het regtsche blad alleen) in die van het Plaatkabinet der Leydsche Hoogeschool. De hoogte der bladen is, 22½ duim Rijnl. Breedte

---

[1] Haec videat, si quod Fortune (nac) vivit in orbe
Mancipium, et curam se putet esse Dei.
Nil sciat esse mali, quod non vindicta sequatur.
Nec poenam longâ discat abire morâ.
Explevit toties magnos Sol aureus orbes,
Candidaque in roseis Luna redivit equis,
Ex quo Nassoviae bona gloria gentis Adolphus
Romulei culmen venit ad Imperii
Ille quidem iuste tantos suscepit honores,
Electaque tulit Sceptra superba manu.
Austriacâ Albertus sed gente creatus iniquè
Obstitit, et titulum maluit esse suum.
Altera lux Julî te vidit, Adolphe, cadentem
Innocui saevam commiserata necem.
Mutarunt nunc fata vicem retroque tot annis
Commissum iusta est poena secuta nefas.
Austriacus rursum, rursumque Albertus iniquè
Armigerâ quaerit sceptra negata manu.
Altera lux Julî fugientem conspicit illum
Nassovii fausto Principis auspicio.
Gens una est utrinque ducum: committitur unâ
Pugna die: Albertus rursus ad arma venit.
Nassovidum domus Austriacâ de gente capessens
Vindicias ultrix affuit ipsa sibi.
Cui duo tam simili committere praelia sorte,
Aut tam dissimili vincere sorte datum est?

H. GROTIUS.

derzelve, aan elkander zijnde, 2 voet 9½ duim Rijnl. Tot dit werkstuk heeft betrekking wat de Resoll. der St. Gen. van den 18den Augustus 1601, inhouden: »Is geaccordeert Mr. FLORIS BALTHASAR de somme van 200 ponden van 400 groot [d. i. 200 gulden] ter zake van zijn dedicatie en leveringe van de caerte van de Victorie in Vlaanderen van God den Heere verleent."

III.

Geheel en al op dezelfde wijs als het voorgaande, is in mijn oog vervaardigd — en dus naar alle vermoeden door denzelfden, schoon zijn naam ontbreekt, bewerkt, — een tweetal bladen, half zoo groot, in de lengte naast elkander sluitende, en voorstellende het *begin* van dien slag, het voorspel, in den morgen op het zeestrand [1] aangevangen. Het schijnt, zeg ik, van denzelfden; want: de gravure van het water, de beeldjes, de Fransche taal van al de toelichtingen bij die beeldjes, de vorm der letters, ook die der Latijnsche verzen, die verzen van GROTIUS zelve, alles leidt er ons toe, dat het van geene andere hand wezen kan: eene aandachtige beschouwing verzekert ons dit.

Dit stuk stelt ons voor, èn het gevecht op het zeestrand, èn het, volgens BOSSCHA, wat later [2], door MAURITS bevolen *wegzeilen* der vloot.

De Verzen van GROTIUS staan in schildjes, zoo als bij het andere plan; zij zijn twee in getal: op het eerste blad, met A. aan den voet geteekend, staat het volgende onuitgegeven, althans in de door mij gebruikte uitgave niet gevondene:

Nostra cohors portum dum transit et inclita cura
  Principis aequoreas vincere discit aquas.
Quid cunctaris Iber, quid caras prodigis horas,
  Damnosasque times praecipitare moras?
Consiliis dum tu vincendi tempora perdis,
  Consiliis possit ne locus esse facis.

H. GROTIUS.

---

[1] Of *de strang*, zoo als hij en andere gelijktijdige dit noemen.
[2] Toen de overwinning hier niet te behalen was.

Op het tweede blad, B. aan den voet geheeten, staat boven aan: Tempus adest pugnae, etc. (10 regels).

Dit is gedrukt, GROTII *Poëmatum*, ed. penes me, 1670, p. 280.

Deze twee bladen zijn in het Plaatkabinet der Leydsche Hoogeschool en te Amsterdam bij den ijverigen Verzamelaar, den Heer J. SLAGREGEN. Zij ontbreken mijns wetens bij J. SCHOUTEN, en stellig bij mij. De hoogte is de helft der voorgaande: 11 duim Rijnl. De breedte is 2 voet, ruim 9½ duim Rijnl., geheel dezelfde als die der twee andere bladen (N°. II).

IV.

Des Prinsen MAURITS moedigen togt van 's Gravenweert of Schenkenschans naar het harte van Braband tusschen Thienen en Leeuwen, in den jare 1602[1] — en den daarop gevolgden terugtogt naar Grave van 20 Junij tot 18 Julij des zelfden jaars, woonde onze BALTHASAR beide bij. Hij zegt het zelf[2], op de afbeelding er van, welke ter grootte van een klein folio blad het eerst voorkomt in *Nassauschen Lauren Crans, of Victoriën, den H. H. Staten verleend deur het beleijt van Furst* MAURITS VAN NASSAU, enz. Leyden, ORLERS en VAN HAESTENS, 1610, bl. 187—191: later nagegraveerd nog 2 malen,

1°. In ORLERS, *Généalogie et Lauriers de Nassau* (overzetting van het vorige). Amst. J. JANSZ, zonder jaar (omstr. 1620?).

2. In *Leven en bedrijf van Wilhelm en Maurits van Nassau*, Amst. bij denzelfde, 1651. Ze heet: »Warachtige anwijsing — van den tocht gedaen van Sijn Exc. MAURITII VAN NASSOUWEN, met den leger van de Edelm. H. H. St. Gen. der Ver. Prov. A. 1602 door 't landt van Luijck; end in 't wederkeeren door Brabant — tot voor de Graef." Vroegere afbeelding zag ik niet dan van acht jaren na den togt: doch het is mij meer dan waarschijnlijk dat er, gelijk van zijn naastvolgend Werk, eerst eene afzonderlijke uitgaaf op grooter schaal geweest zal zijn[3]: en dit te meer,

---

[1] Zie J. BOSSCHA, *N. H. t. L.*, I, 386—388.

[2] »Desen tocht gesien."

[3] De Ress. der St. Gnl., 27 Nov. 1603, zijn deze gissing komen bevestigen. Al-

dewijl hij op den druk van 1610 zegt »dat deze kaart door hem *verbetert* is met het meten — van den Bommelerweert," die vroeger nog niet in het gerust bezit der H. H. Staten was (Zie hierna, onder N°. VIII).

V.

BALTHASAR, met het leger des Prinsen te *Grave* teruggekeerd, en ooggetuige van het beleg dier plaats en van den mislukten aanval des vijands tot ontzet, (waarna de stad in Sept. 1602 aan ons overging [1]) kon hier alles naauwkeurig meten en opteekenen. De door hem, daarnaar, te Delft gegraveerde, en bereids ten zelfden jare uitgegevene kaart is in mijn bezit. De Staten Generaal aan wie hij ze zoo wel als aan Prins MAURITS opdroeg, verleenden hem een privilegie van twee jaren [2]: dit korte tijdsverloop (in verhouding tot andere destijds verleende) schijnt mij in het vertier gelegen, dat men er zich van beloofde. In de plaat zelve is alle toelichting in het Latijn, en ter zijde een Latijnsch lofdicht, 8 regels groot, van een ongenoemden; doch in mijn Exemplaar is, op een afzonderlijk blad eene gelijktijdige Hoogduitsche tekst er aan toegevoegd, om hetzelve ook in *dat* land te doen verspreiden, wáár de roem des overwinnaars bij Nieuwpoort reeds was vooruitgesneld.

Het stuk is in twee folio bladen, dus op groote schaal, ver-

---

daar wordt hem tot vervulling van de costen, bij hem gedaen, in t snijden van de kaerte van de intogt van S. Exc. in Braband, gedaen a. 1602 toegeleidt boven de *f* 100— bij hem ontfangen, nog *f* 100. — Dit blad was door hem opgedragen aan H. H. M., aan S. Exc. en aan Grave WILLEM (LODEWIJK van Friesland) Zie dezelfde Nott. — Dit oorspronkelijk blad kwam ons niet onder de oogen.

[1] BOSSCHA, in 't a. w., bl. 588 en v.

[2] Blijkens èn de kaart, èn de MSS. Nott. der St. Gen. v. 12 Sept. 1602. (In 't Acten Bouck, 1602—1608, fol. 81, verso, staat 2 Sept.) waarbij »hem *f* 100 werd toegelecht voor het betreck (teekening) dat hij gedaan heeft van de belegering van Grave. In 't gemelde Acten Bouck heet dit: »het betreck bij hem betrocken ende te snijden, volgende 't patroon de H. H. Staten gepresenteert." Aan de Gedeputeerden der Provinciën later, door hem, exemplaren »op sattijn" vereerd zijnde, werd hem door H. H. M. nogmaals toegelecht eene som van *f* 250,— eens. Nott. d. Res. St. Gen. 6 Nov. 1602.

vat [1]; aan den hoek is een kleinder kaartje of compartiment, waarin de vruchtelooze aanval van het Spaansche leger tot ontzet is afgeschetst, met een 4 regelig Latijnsch vers, van zekeren P. B. — Door Latijnsche verzen toch werd in die dagen alles verheerlijkt; wij zagen er meer voorbeelden van. BALTHASAR noemt zich hier al weder *Delphensis*. Het kunstwerk is nog ruw, doch de afdruk heeft, in den loop des tijds, misschien ook iets geleden; desniettemin is het duidelijk dat hij, in vergelijking tot gelijktijdig werk van anderen, zich hier en vroeger reeds zeer voordeelig onderscheidt.

VI.

Nog blijven wij in de Zuidelijke Nederlanden vertoeven. Er volgt thans een blad, dat ons *Ostende* alleen vertoont, en wel in het eind van 1603 of den aanvang van 1604. Wij zien hierop *het klein Troje*, zoo als men die nu verkleinde en ingekorte vesting had gaan noemen. De schaal is veel grooter dan van N°. I^b, doch aangegeven is zij niet. Onze B. noemt er zich weder *delineator*, *descriptor*, *editor*. Het was aan de Staten Generaal en den Prins opgedragen, en verscheen met privilegie der eerstgenoemden voor den tijd van 2 jaren. Voor deze belegering, door hem »geannoteert" (geteekend) »ende in 't coper gesneden ende in tweederleij formen uitgegeven," werd hem het octrooi bij de Staten verleend 19 Junij 1604 [2]. En nog eens erlangde hij *f* 50 eens, voor do gravure »van 't caertgen van de belegering van Ostende geampliëerd totten lesten dach, dat de Heer VAN MARQUETTE (de laatste Gouverneur) uijttrock." Zie Nott. 3 Februarij 1606.

Een schoon Latijnsch vers van GROTIUS versiert al weder het werk zijns stadgenoots [3], alsmede een 12 regelig Nederduitsch vers eens ongenoemden, dat iets beter is dan een 9 regelig vers in den Rederijkers-toon dier dagen, op de kaart N°. I te vinden. Het luidt aldus:

---

[1] Komt verkleind voor in den aangeh. *Laure Crans*, fol. 191.

[2] Het Acten Bouck, v. 1602—1608, heeft 16 Junij.

[3] *Epigrammat*. Lib. 1, (*Poëmatum omnium* ed. cit.) p. 235. »Area" etc.

D'wtcompst met eer
Van u o Heer
Moet ons hercomen.
Wanne(e)r ghij wilt
Soe maeckt ghij milt
Ons sonder schromen.

U waerheijet staet
Heel vast, en baet
Ons int benouwen.
Met recht dan wij
U volck seer blij
Op u betrouwen.

VII.

Een oogenblik, — en dan verlaten wij het Vlaamsche gewest. Nog mogt Ostende niet aan haar lot overgelaten worden. Nog wenschten de Staten eene laatste poging te beproeven. Den 25sten April 1604 landde eene nieuwe vloot der Staten, doch nu niet te Philippine, maar te Cadzant [1]. Het was vooreerst op Sluis gemunt; eene afbeelding dezer landing ligt hier voor ons, van BALTHASARS hand, die zich weder *Delphensis* noemt. Een 16 regelig schoon Latijnsch vers versiert het, zijnde, naar ik gisse, nogmaals van GROTIUS; hij die dit reeds meermalen deed, zal zich nu aan B. niet onttrokken hebben. De korte beschrijving is hier geheel Latijn. Toelichtende tekst is er niet bij, doch het is uitvoerig aan den Prins en de Staten Generaal opgedragen. B., die ook hier vele bijzonderheden op deze kaart brengt, was weder ooggetuige van geheel den togt. Hij had geheel den zomer het leger in Vlaanderen gevolgd, om »af te teekenen en daarna te snijden den togt der H. H. Staten in dezelfde Provincie met de voorgenomen belegering van der Sluis;" waarvoor hem bij besluit van H. H. M. van 24 Junij 1604 toegelegd werd *f* 36. Deze onderneming echter, als zijnde, tegen MAURITS raad, op der Staten last ondernomen, liep volgens 's Prinsen voorspelling geheel vruchteloos af [2]. De schaal is nagenoeg

[1] BOSSCHA, in het a. W., I, 390, en v.

[2] BOSSCHA, t. a. pl. bl. 392 en 393.

als die van N°. I. Hij erlangde later (14 Dec. 1604) nogmaals van H. H. M. »100 daelders voor de caerten van den Vlaamschen tocht, die hij uuijtgegeven heeft;" van 's gelijken, bij dispositie van dezelve (van 19 Maart 1605) »200 gld. eens, voor alle sijne pretentiën van geleverde caerten, gedaene costen ende moeijten, mitsgaders van 't lant van Sluijs ende Aerdenburch, met het Nijewerhavensche gat [1] ende andersints;" eindelijk erlangt hij van dezelve nagenoeg een half jaar later, (den 10den Augustus 1605) »nog 100 daelders voor de caerte van de afbeeldinge van de belegeringe van de stadt Sluis, die hij de H. H. Staten heeft gedediceert, mits dat hij gehouden is te leveren 20 caerten."

Doch nu werden aan hem bij ieder dezer 3 laatste dispositiën eenige bepalingen opgelegd. Den 14den December 1604 namelijk »is hem gelast geene caerten meer te distribueren van eenige voorvallende saken, sonder ordre, ofte dat men hem andersints niet en sal erkennen;" den 19den Maart 1605, »verbiedende denselven voortane eenige wercken te maken tot last van 't lant, sonder schriftelijk bevel van de H. H. Staten Generaal of Raet van State, ende wordt den Greffier belast dese resolutie te stellen in handen van den Raedt, ten eijnde H. Ed. hiervan kennisse mogen hebben;" eindelijk den 10den Augustus 1605, »wordt gelast aan FLORYS BALTHASAER aen te seggen, egeen caerte meer te snijden tot last van 't lant, ofte hem op eenigen tocht te geven, sonder expresse schriftelijcke last, ofte dat men andersints daervoren niet en sal betalen." De reden dezer handelwijs der H. H. Staten is ons niet volkomen duidelijk; zoo veel is zeker dat men over zijn werk wel te vreden was: anders zoude men hem geene belooning hebben toegelegd. Doch het zij dat die aanvraag om belooning wat al te schielijk wederkeerde, in verhouding tot de behoefte van 's Lands schatkist, die voor zoo veel te zorgen had: en B. dan maar gewoon was zich met het leger op den togt te begeven, zonder schriftelijken last daartoe te verzoeken; hetzij dat hij met zijne kaarten handel dreef, zoo dat

---

[1] De haven van Aardenburg.

dezelve ook, zijnes ondanks, ongelukkiglijk den vijand in handen geraken en dezen tot leidraad dienen konden — waarvan wij zoo straks eenig spoor (19 September en 1 October 1608, vergel. met 17 Sept. 1609) meenen te kunnen ontdekken —; welke dezer redenen de ware was, en of een en andere derzelve zich vereenigde: genoeg, deze werkzaamheid van B. wordt, om het mogelijk misbruik, van hooger hand beperkt.

VIII.

Zulks blijkt ons nog te meer, als de aanslag der Spanjaarden op Gelderland, zijne aandacht trekt. Hun poging om in den jare 1606 de Waal over te gaan en in de Betuwe te komen, doch die hun belet werd, had hem aanleiding gegeven tot het snijden eener kaart van »de *Bommelerweert* en de aanleggende plaetsen." Hij droeg haar aan H. H. M. op, voor welke hulde hem 100 Gld. werd toegelegd (Res. St. Gen. 4 Septemb. 1607), doch een jaar later (19 September 1608) bepaalde men dat de kaart, zonder die te laten voltrekken en drukken, ten comptoire der H. H. Staten moest blijven en dat den maker ter vergoeding voor alle zijne pretensiën »op de inne gehouden caerte" zoude toegelegd worden 100 gld. eens; doch welke som iets later (1 October daar aan volgende) door H. H. M. verhoogd werd tot 150 gld [1]. Men vreesde teregt dat de vijand nu of later zijne pogingen aldaar herhalen en zich daarbij van de hem onder de oogen gekomene topographische opgaven bedienen mogte. En hoe gegrond die vrees was, toonden weldra de Spaansche togten van den jare 1624 en 1629. De Staten zorgden echter dat dit innehouden niet ten nadeele des kunstenaars gedijen mogt. — Ik heb in het Lands Archief te vergeefs nasporingen trachten te doen of aldaar iets van zijn werk te vinden ware. Doch het koper zal gewis van over lange reeds tot andere einden gebruikt zijn. Afdrukken zijn er zeker nooit van vervaardigd. Intusschen zal hij van zijne verkregene kunde des Bommelerwaards gebruik gemaakt hebben ter verbetering der tweede uit-

[1] D. 17 Sept. 1609, wordt deze kaart van den Bommelerwaard nog eens vermeld.

uitgave van de kaart N°. IV, MAURITS togt naar Braband (bladz. 326).

IX.

Altijd op de krijgsbedrijven der Nederlandsche helden passende, kon het niet anders, of het »belegh van *Gulich*" ten jare 1610 moest aan hem voor het doel zijner werkzaamheden allezins geschikt voorkomen. In de Cleef-Guliksche Erfopvolging veroverde Prins MAURITS na eene belegering van 4 à 5 weken de hoofdstad Gulik [1], en B., die vrij zeker het beleg had bijgewoond, was reeds in November met zijne kaart van de stad en alle de gelegenheid (omtrek) van dezelve gereed. Dit stuk kwam ons echter nooit voor oogen; doch dezelfde Nott. van H. H. M., die ons dikwijls toelichteden, melden dat hij hun den 24sten der genoemde maand 14 exemplaren, op *wit satijn gedrukt* en aan hun opgedragen, aanbood. Hij ontving eene vereering van *f* 150 eens, mits hij daarvoor nog 6 exemplaren bezorgde. En den 11den Februarij daaraanvolgende (1611) legden dezelfde Staten hem nogmaals voor deze zaak toe eene som van *f* 200,—.

X.

De krijgsbedrijven te land hebben ons die te water over het hoofd doen zien. Onze BALTHASAR niet alzoo. Hij beleefde de opkomst van onzen zeeroem, en verheugde zich als een waar Nederlander in den roemrijken, doch voor JACOB VAN HEEMSKERCK zoo noodlottigen, togt naar *Gibraltar*, drie jaren voor het beleg van Gulik voorgevallen. Hij gaf er eene afbeelding en verklaring van, welke, door hem aan de Staten Generaal opgedragen, den 9den Junij 1607 octrooi voor één jaar verkreeg (als lang genoeg, bij het groot debiet dat men er zich van voorstelde). Het een noch het ander kwam mij immer voor oogen; alleen is eene, daarna door eene andere hand verkleinde, plaat voorhanden in de drie, boven op N°. IV (bl. 326) reeds aangehaalde, niet zeldzame werken; doch deze afbeelding laat in de uitvoering

---

[1] V. D. KEMP, *Maurits van Nassau*, III, 90, 91.

veel te wenschen overig. De Notulen der Staten, hoe beknopt anders ook, noemen dit wapenfeit echter ter a. pl., met een blik op hooger hulpe: »de heerlijcke victorie, die Godt den Heer Almach-»tich gelieft heeft desе landen te verleenen in de Strate van Gi-»braltar, over de vlote des Coninx van Spaengien, gecomposeert »van galioenen ende andere schepen van oorloge."

Doch, na de groote krachtsinspanningen, door beide volkeren, Nederlanders en Spanjaarden, betoond, neigde, beide vriend en vijand, tot rust. Onderhandelingen hadden reeds in 1609 het 12 jarig bestand ten gevolge gehad. En op dit veld was derhalve in den regel, ook voor onzen B. geen voordeel meer te behalen. Een enkele uitzondering kwam ons op November 1610 (N°. IX, zie de voorg. blz.) voor en zal ook in December 1614 bij N°. XV zich opdoen. Doch deze rust zijns lands van krijgsbedrijven zal onzen plaatsnijder het bedrijf van Landmeter hebben doen toepassen op de meetkundige opneming van een groot deel van het gewest zijner inwoning. Bovenal, en in de eerste plaats, van Zuid-Holland. Noord-Holland zou hij aan zijnen zoon overlaten.

XI. XII.

De gevolgen hiervan toonden zich vooral van den jare 1609 tot 1615 toe. Niet minder dan drie Hoogheemraadschappen, vroeger door hem opgenomen, werden in die jaren aan 't licht gebragt. Hij ving aan met *Delfland* zelf. Eene kaart in tien folio bladen; benevens eene van *Schieland*, in 15 folio bladen, waarvan 13 de kaart, en 2 den tekst bevatten. Laatstgenoemde kaart werd hem, volgens zijne eigene getuigenis, door dat Hoogheemraadschap opgedragen. Van het eerste, dat van Delfland, is mij zulks niet gebleken. Trouwens, ook de oude geschrevene Registers van 't Hoogheemraadschap van Delfland zwijgen op dit punt; als, welke, volgens getuigenis van den werkelijken Secretaris, d. 24 Februarij 1845 afgegeven, hieromtrent niets vermelden. Doch daarentegen vindt gemelde ambtenaar aldaar met zoo vele woorden het navolgende aangeteekend: »dat in den jare 1608", 't geen onmiddelijk aan dat van den last door Schieland op B. verstrekt, voorafgaat, »door MATTHYS BEEN, Landmeter van Delfland,

eene kaart van het Hoogheemraadschap is opgemaakt; waarvoor is betaald *f* 1000, 00", zegge: duizend guldens! Edoch of deze kaart gegraveerd of geteekend is, of ze thans nog al of niet bestaat [1], blijkt mij niet. Van BALTHASARS werk van Delfland daarentegen heb ik twee Exemplaren. — Het privilegie op beide Kaartwerken werd hem gelijktijdig verleend door de Staten-Generaal, reeds op den 13[den] Julij 1609 [2]; een privilegie voor de 10 eerstkomende jaren, en met verbod van nadruk 't zij in zijn geheel, 't zij in eenig deel; en zulks tot in de meestmogelijke bijzonderheden, »verbiedende (dus luidt het daar) de voorsz. caerten in 't cleijn of in 't groot, in het geheel of ten deele, in 't coper ofte mette penne na te maecken, ofte buitenslands naegemaekt in de Vereenigde Provinciën te brengen omme die te vercoopen." Groot waren zijne vorderingen, met het vorige vergeleken; bijzondere aanleiding daartoe, betere voorbeelden die hem voor oogen konden zijn, waren er, mijnes wetens, volstrekt geene. Genoeg: èn in naauwkeurigheid van opneming, èn in fijnheid van gravure èn in netheid van koleuren [3] is hij onbegrijpelijk vooruitgegaan. Wij willen den lezer in de noot mededeelen wat hij in den begeleidenden tekst over het werk der Geometrie of landmeting zegt [4].

---

[1] Mijne Kaartverzameling bevat er geene spoor van.

[2] Zoo heeft het voor mij liggend extract uit de Nott. der Staten Generaal. — Het octrooi, op de kaart zelf, in 't Latijn uitgedrukt en gegraveerd, heeft, XII Decembris a. 1609.

[3] Het land, de dijken en kaden en 't water verklaart hij met onderscheidene juiste en gepaste koleuren afgezet te hebben, namelijk het 1[ste] groen, het 2[de] bruin, het laatste blaauw. Ook de wapens van Dijkgraaf en Hoogheemraden zijn zeer fraai afgezet.

[4] Althans ik zie geene reden, waar om zulks niet uit zijne pen zou gevloten zijn. Het zij dan ook tot eene proeve van zijn stijl. »Onder de seven Vrije Consten (zoo laat hij zich hooren), en is de slechtste noch ongeachtste niet, dewelke genaemt wert int Griecksche Geometria, ende inde gemeene sprake de Lantmetinghe, 't zij datse int generael wordt aenghesien, ofte int particulier, want gelijck door de selve de geheele Weerelt wort afghedeelt in verscheijden Lantschappen, waer van de bepalingen ende distantien werden aengewesen ende beschreven, inde groote Caerten des heelen Aertbodems: Also werden ooc daer door afghemeten de Landtschappen, Rijcken ende Provintien int particulier, om te weten de distantien van de Steden ende ommeliggende Dorpen, gelijckmen in de particuliere

Geen wonder: deze en aanverwante wetenschappen werden, vooral in den aanvang dezer eeuw, waar in haar practisch nut zoo in aller oogen sprong, ten onzent hooggeschat. Hij noemt zich nu, op één der bladen, »Goudsmit" ('t geen hij 20 jaren vroeger reeds was) »en *Gezworen* Lantmeter en plaatsnijder," eene hoedanigheid welke ik niet weet wanneer hij die verkreeg of daarvoor den eed deed. — In 1611 was het een en ander voltooid, en werden ze gezamenlijk, en *met* den reeds vermelden gemeenschappelijken tekst uitgegeven. Delfland nu, of wat later, (16 Oct. 1612) aan H. H. M. aanbiedende, ten einde het hun mogt gelieven »sijnen arbeijt te recognosceren [eenige gelden ter tegemoetkoming af te zonderen], is dit zijn verzoek afgeslagen." Men begreep denkelijk dat het octrooi hem genoeg bevoordeelde. Hij had zich bij dit zijn werk ook bediend van de hulp zijns zoons BALTHASAR FLORISSEN, en erkent dit met oud Hollandsche rondheid: »bij mij FLORIS BALTHASAR — met sijn soon B. FL., die t selve werck vant begin tot den eijnde heeft helpen maken, ende volbrenghen." Vooral betreft deze medewerking Schieland, hetgeen èn op iets grooter schaal èn op meerder bladen èn met nog naauwkeuriger zorg bewerkt schijnt dan Delfland. Het werk zal gewisselijk uit grooter schetsen getrokken en daar naar verkleind zijn: Wat B^s. oorspronkelijke teekeningen betreft, deze heb ik nimmer gezien [1], gelijk met die van Rijnland wel het geval is, en nader blijken zal (N°. XIV).

Caerten mach sien, tot groot gherief van de ghene die de selve Landen willen besoecken, oft de Historien die daer van melden, recht willen verstaen, behalven de vermakelickheijt diemen schept uijt sodanige speculatie. Maer daer zijn noch ander gebruijcken van dese Conste, die mede niet onprofijtelick en zijn, als wanneer niet alleen de particuliere Erven ende Landen afghemeten worden, op dat elck de bepalinge, situatie ende belendinge van sijn Lant mochte weten, tot ruste ende vrede van de Naeghelande ofte Nabuyren, waertoe hier voortijts ghedient hebben, eenighe groote Steenen die Termini ghenaemt zijn gheweest, diemen voor Heylich hielt, ende niet en mochten verset worden: Maer dat oock de ghemeene Landen, die onder een Dijckagie staen ende begrepen zijn, (volghende de orden hier te Lande gheobserveert) werden daer door afghedeelt, ende int corte voor ooghen ghestelt. Dit machmen sien in dese tegenwoordige Caerte," enz.

[1] Ik veronderstel dat ze in de Archieven der twee Hoogheemraadschappen zul-

Beide waterschappen zijn naderhand op één vereeenigd blad, verkleind verschenen: want op 1629, zullen wij ze op één blad in een Atlas van HENRICUS HONDIUS van Amsterdam aantreffen, geheel gevolgd naar 't groote werk onzer beide landmeters, hoewel de naam des vaders daar niet meer op gevonden wordt: die toen ook reeds 13 jaren overleden was.

XIII.

Op dezelfde wijs nu als de gemelde Hoogheemraadschappen, werd ook *Rijnland* door hem bewerkt: gemeten, geteekend, gegraveerd en gekleurd. Het is vervat op 22 bladen, en zeker weder het werk van vader en van zoon. De schaal verschilt zeer weinig van de beide voorgaande. Naar 't voorbeeld der vroegere werd aan FL. BALTHASAR door Hoogheemraden de uitvoering van dit werk opgedragen, en wel in den jare 1610: voltooid was het in 1615 [1]. De doorgaande en uitvoerige kleuring van alle deze werken misten wij in den arbeid van onzen B., van 1600—1604. Iets dat er van verre naar zweemde, gaf B. alleen in zijne kaart van 't beleg van Grave [2]. Dit doorgaand en uitvoerig kleuren was hier hun eigen werk, gelijk BALTHASAR bij Schieland zelf verklaart. Dit geschiedde denkelijk nooit door de drukpers, maar uit de hand: en het is mijns wetens, het eerste bewijs geweest van eigenlijk gezegde gekleurde gedrukte Landkaarten. — H. H. Mog. verleenen (even als op N°. XI en XII) hier mede »voor 10 jaren Octroij op verbeurte van het nagemaeckte werk (zoo luidt het in de Nott. van 14 Meij 1614)

---

len schuilen. Wat dat van Delfland aangaat, de Secretaris van dát Collegie is zich van derzelver bestaan niets bewust. Miss. 24 Febr. 1845.

[1] Deze ruimte van vijf jaren was het dubbel van den tijd dien zij aan Delf- en Schieland gezamenlijk besteed hadden, en echter was het aantal bladen nagenoeg 't zelfde (want 10 + 13 = 23, en hier zijn 22); doch veelligt ondervonden ze hier zwarigheden, die op hun vroeger werk niet drukten.

[2] En zekere N. WYDTMANS in een plattengrond van Gorinchem, van d. j. 1600. Anders ken ik geene gedrukte en tevens gekleurde *land*kaarten van dien tijd, want de vroegere Nederl. stukken van A. METIUS (1597), van LAMBERT CORNELISZ (1599), zijn ons steeds *zwart* voorgekomen.

Van *prospecten* met kleuren is hier geenszins sprake.

ende daarenboven de som van *f* 200." — »Kermerlandt" (Kennemerland) wordt in dit privilegie uitdrukkelijk onder »Rijnlant" begrepen.

XIV.

Doch het mogt mij gebeuren nog iets fraaijers voor een jaar of tien in mijne woonplaats magtig te worden. De oorspronkelijke, met kleuren *geteekende* kaart van *Rijnland* zelve, welke voor de zoo evengemelde van 22 bladen gediend heeft, of liever eene, zoo als het heet, geauthentiseerde Kopij, door de hand des Zoons B. FLORISSEN onderteekend. Ze is op buitengewoon groote schaal vervaardigd, en alleen voor 't Collegie (of voor één van derzelver Leden: den Voorzitter veelligt) opgemaakt, blijkens het geen de Zoon *eigenhandig* op 17 Februarij 1635 hierbij opteekende. Beider werk valt hier niet te onderscheiden, hoewel 't letterschrift, zoo niet meer, zeker van den jongman is: uitvoerig en fraai mag het geheele werk genoemd worden.

En vanwaar dan, vraagt ligt iemand met bevreemding, van waar reeds groote 30 jaren daar na (1647) eene nieuwe gegraveerde kaart van dit Hoogheemraadschap? Ik houde het er voor, dat deze nieuwe alom bekende kaart van Rijnlands Hoogheemraadschap, welke in 1647 verscheen, in 1687 vernieuwd, en in 1746 nog eens herzien werd, niet aan het gebrekkige in den arbeid des voorgaanden bewerkers, maar aan de grootere schaal die men er nu aan geven wilde, (misschien ook aan de veranderingen die de toenemende veenplassen veroorzaakten) haar aanwezen te danken heeft. De schaal verschilt aanmerkelijk van die van 1615. Met Schieland wachtte men langer om BALTHASAR, ook op groote schaal te vervangen, namelijk tot den jare 1650 en volgende, toen het werd opgemeten door Mr. JAN STAMPIOEN, Gezworen Landmeter van Schieland, en gegraveerd in 1660 door J. VINGBOONS, in 9 bladen. Met Delfland duurde het nog veel langer: de bekende kaart van CRUQUIUS verscheen pas in 1712; en wel op 25 bladen.

Na B^s. Kaart van Rijnland in 22 bladen (XIII), is in 1629 in den Atlas bij HENRICUS HONDIUS, op den naam des Zoons alleen,

een kleinder blad uitgegeven: *Rijnland* namelijk en *Amstelland*, op één vel, 't geen zeer lang de gewoonlijk gebruikte Kaart dier gewesten bleef, tot dat die uit BLAEU's Atlas dezelve verving.

Deze drie gemelde groote Kaartwerken (XI, XII, XIII) schijnen den voornaamsten arbeid van BALTHASARS klimmende jaren uitgemaakt te hebben. Een en andermaal zien wij hem voor zijn afsterven nog in de MSS. Nott. van H. H. M. verschijnen, eens met een gegraveerde Kaart, die ons nog niet voor oogen kwam; eenmaal met eene teekening of gegraveerde Kaart (dit is ons niet duidelijk :) zie de naastvolgende nummers.

XV.

Ondanks de rust van het twaalfjarig bestand kwamen er in den jare 1614 legers te velde. De boven (bl. 332) aangehaalde twisten der Cleef-Guliksche Erfopvolging waren nog niet gestild. MAURITS en SPINOLA begrepen, ten voordeele, ieder van de partij welke hij begunstigde, een observatie-leger bijeen te moeten voeren. Het eerste lag bij Rees, het andere bij Wezel [1]. De oude geestdrift ontwaakte weder in Mr. BALTHASAR: en hij verzoekt en verkrijgt (9 December 1614) »Octrooij voor 2 jaren, op het drucken en uijtgeven der coperen platen van beijde legers, zoo van Rhees als van Wesel." De gestelde boete op overtreding des octroois was van 25 Gulden, doch eerst moest de Kaart aan Z. Exc. worden getoond: men schijnt namelijk bevreesd geweest te zijn of deze Vorst de verbreiding ook mogt afkeuren.

XVI.

»Den 6^den Februarij 1615," luidt het in de meergemelde Notulen: »is FLORIS BALTHASAR, gecarteert hebbende, ende opte mate gemaeckt hebbende de geheele gelegentheijt van den Rhijnstroom metten appendentien van dien, van Wesel tottet Tholhuijs toe, daermede hij hare H°. M°. vereert heeft, toegelegt, tot eene erkentenisse 100 daelders voor zijne moeijten."

Het is mij niet waarschijnlijk voorgekomen dat dit hetzelfde

[1] V. D. KEMP, *Leven van Pr. Maurits van Nassau*, III, 95.

zou zijn als het naastvoorgaande. Wel is waar: de geheele gelegenheid van den Rijn van Wezel tot het Tolhuis, kan strikt opgevat Rees ook in zich bevatten, doch dan zoude men in Februarij die Kaart welke dezelfde was als van de voorgaande maand December geenszins in dezelfde Notulen een anderen naam gegeven hebben. En vooral: H. H. M. waren toenmaals niet gewoon een stuk, waarop zij vroeger reeds octrooi verleend hadden, later nogmaals door eene erkentenisse te beloonen. Zij oordeelden meestal het octrooi een genoegzaam voordeel voor den impetrant.

Dan, het eind van BALTHASARS levensloop was daar. Het Begrafenis-Register der Nieuwe kerk te Delft van den jare 1616 rekent hem onder de dooden. Den 10 December van dat jaar werd hij er bijgezet. En het blijkt ons daaruit tevens dat hij der Gereformeerde Religie toegedaan was.

Hij schijnt zijne weduwe in geene al te gunstige omstandigheden achter gelaten te hebben. Althans zij vond geraden om twee maanden na zijn overlijden een exemplaar zijner Kaart van Rijnland aan H. H. M. de Staten-Generaal aan te bieden, met het verwacht gevolg eener gratificatie van 30 Gulden. — En wat meer bewijst: de oude Registers van het Hoogheemraadschap Delfland bevatten op 21 April 1617, dus 4 maanden na 's mans afsterven, deze aanteekening. »De koperen platen der Kaart van Delfland gekocht [1] van de weduwe en kinderen van Zaliger Mr. FLORIS BALTHASAR, Plaatsnijder [2]; welke weduwe (wij vernamen boven bl. 318, haren naam) verklaart, door schulden genoopt te zijn, die platen, benevens die der Heemraadschappen Schie- en Rhijnland — te moeten verkoopen: tevens te kennen gevende, dat laatstgenoemde Heemraadschappen die aankoopen reeds [binnen die vier maanden] hadden bewerkt."

Voeg hierbij, dat B^s^. Kaarten N°. I^b^ en II, beide het jaartal van 1616 met en bij het later adres van den Amsterdamschen

---

[1] De prijs wordt niet opgegeven.

[2] Zijn beroep van Goudsmid schijnt hij als handwerk lang reeds vaarwel gezegd, althans niet gunstig daarbij gestaan te hebben.

Kaartverkooper HENRICUS HONDIUS voeren: en wij vinden er eene blijk in, dat deze stukken of onmiddelijk na B^s. afsterven of bereids bij zijn leven, in HONDIUS bezit zullen geraakt zijn.

Na gedurende 16 jaren ons bij den vader bepaald te hebben, willen wij 30 jaren lang ons met zijne zonen, meest met eenen derzelven, bezig houden. Drie derzelve zijn ons als in 's vaders beroep werkzaam voorgekomen: CORNELIS, FRANÇOIS en BALTHASAR FLORISZ., van welke de eerste en de laatste mede den toenaam van VAN BERCKENRODE voerden. Beginnen wij met eerstgenoemden.

1 CORNELIS FLORISZ., trad 8 jaren vroeger dan FRANÇOIS FLORISZ. (zie hier achter) in 't huwelijk. Ik heb dus eenige reden hem voor den oudsten der zonen van FL. BALTHASAR te houden. Zijn vader was, tijdens het aangaan des huwelijks van dezen zoon, 24 jaren gehuwd, en C. zal dus een zijner oudste kinderen geweest zijn. Hij werd in den echt verbonden, den 10^{den} Februarij 1613, jongman zijnde, en wonende in 't Oost-Eijnde, met CATALINA AELBRECHTS, j. d., wonende aan de Verwersdijck.

In de MSS. Not. der St. Gen., vond ik hem tot mijne bevreemding niet; doch het vak dat hij beoefende, was dat van zijn vader en zijne broeders, t geen hij practisch van eerstgenoemden zal geleerd hebben. De theoretische kennis heeft hij misschien onder de leiding van LUDOLF VAN CEULEN of WILLEBRORD SNELLIUS, aan de Leydsche Hoogeschool opgedaan, indien wij namelijk, in den CORNELIUS FLORENTII, Leydensis [1], Studiosus Litterarum d. i. ook destijds Philosophiae ejusque theoreticae et practicae), d. 15 April. 1603, annorum..., (als wanneer hij 13 jaren kan geweest zijn; want men schreef toenmaals vroeg in) aldaar ingeschreven, den onzen mogen wedervinden. Bevreemden mag ons in 't *Album Inscriptionum* geenszins het wegblijven van den toenaam VAN BERCKENRODE: want ook zijn broeder BALTHASAR schreef zich eerst zonder, en later met denzelven. Of hij zelf gegraveerd heeft durf ik niet beslissen.

---

[1] Dit *Leydensis* doet mij intusschen aan de identiteit nog twijfelen, daar zijn vader onzes wetens Delft nooit verliet.

XVII.

Er is vooreerst van hem eene fraaije Kaart van *den IJselstroom van Arnhem tot beneden Deventer met een gedeelte van de Veluwe*[1]; waarin, behalve vele, op die schaal nergens elders voorkomende, détails van de toenmalige Veluwe en den Veluwezoom, de maar al te wel gelukte *inval* vertoond wordt van *Graef* HENDRICK VAN DEN BERG, *met eene Spaensche en Keyzersche krijgsmacht, mitsgaders haer quartieren, schansen ende legerplaetsen, in den jare* 1629: en dat, om FREDRIK HENDRIK van het Bossche beleg af te lokken. Dit blad verscheen (denkelijk) in hetzelfde jaar, in één groot folio vel te Amsterdam, bij CLAES JANSS VISSCHER, denzelfden die als NIC. PISCATOR, ons op 1651 (N°. XX) en als C. J. VISSCHER op 1630 of 1631 (N°. XXXVI) zal voorkomen. Er bevinden zich op, twee compartimenten of détail-kaartjes met de quartieren der vijandelijke veldheeren, bij Dieren en bij Steenderen, geheel van dezelfde hand gegraveerd: op eene derzelve lezen wij: *geteeckent ende gemeeten door* C. F. VAN BERCKENRODE [2].

XVIII.

Wij spraken zoo even van de belegering van 's Bosch, door dezen inval wel bemoeilijkt, niet gestaakt. Voor mij ligt, van hetzelfde beleg een kleinder Kaart dan die wij onder (op N°. XXXIII) beschouwen zullen. Het is de stad met hare Circumvallatie-linie, op één blad folio gebragt, en *gemeeten* (gelijk het onderschrift luidt) *en afgeteeckent door* CORNELIS FLORIS VAN BERCKENROODE. Hij

---

[1] Ze is èn in 't zwart, èn met de naauwkeurigheid der XVII^de Eeuw afgezet, in ons bezit.

[2] Wij weten uit BOSSCHA (*N. H. te L.* I, 460,) dat er van deze Kaart eene Antwerpsche gravure is, die, daar deze stad aan den vijand, die den inval deed, gehoorzaamde, de oorspronkelijke uitgave zal zijn: ze verscheen aldaar bereids op 13 Junij des jaars 1629. Of echter daarop het compartiment en de naam van onzen v. B. voorkomt weet ik, als zulks nooit gezien hebbende, niet te zeggen, en houde het — tot zoo lang — voor onwaarschijnlijk dat hij hand of hoofd den vijand geleend hebbe.

was dus bij 't beleg, veelligt met zijn broeder, tegenwoordig. Zijn werk, op 't koper gebragt zijnde, was verkrijgbaar bij en werd uitgegeven door JUDOCUS HONDIUS, den Amsterdamschen Kaartuitgever, waar ook zijns broeders Kaarten meermalen verschenen. Misschien heeft dit plan ook gediend voor een der werken over dit beleg in onderscheiden talen verschenen, van PREMPART, of anderen: de Fransche en Nederduitsche titel die het blad beide draagt, doet mij zulks vermoeden. Zijn arbeid heeft zeer veel overeenkomst met die zijns broeders. Van dezen CORN. V. B., zijne verdere werkzaamheden en verblijfplaats, weet ik overigens niets meer op te geven.

2. FRANS of FRANÇOIS FLORIS komt in de meergemelde Resoll. van H. H. M. voor, denkelijk als geboren Delvenaar en zeker althans als aldaar woonachtig [1]; voorts als Plaetsnijder en Landtmeter; tot vijf malen staat er in den jare 1621 iets van hem geboekt. In de Huwelijks-Acten ter zelve stede gehouden, komt hij in 't zelfde jaar, den 30sten Januarij voor, als Lantmeeter, jongman, wonende in de Choorstraat, gehuwd met MEERGE (d. i. MARRIGJE) ARYENS, jonge dochter, woonende in het Rijetvelt. Van vermoedelijke Academische studie vond ik niets. Zijn vader heeft hem zeker opgeleid. Hij huwde 8 jaren na zijn broeder CORNELIS. Hij bewerkte (teekende) in den voorzomer van dat jaar 1621 eene »caerte van de Rivieren van Maes ende Wael »en wilde die drukken. Later komt hij voor als in 't coper gesneden hebbende in October deszelfden jaars »het jegenwoordige veltleger bij Emmerich." MAURITS was nu daar gelegerd. Doch men schijnt hem, of wel zijn doel, niet genegen geweest te zijn. Het eerste verzoek om octrooi tot den druk der Maas- en Waalkaart, werd 5 Junij afgeslagen, »diewijle het drucken van de voorsz. Caerte bij dese gelegentheijt van tijt ende zaecken ondienstig gevonden wordt," weshalve »den Suppliant de voorsz. *geteeckende* caerte sal gerestitueerd worden." En den 8sten Junij, bij nader Requeste aan dezelfde H. H. M., »zijne *affgetogen* [2] *caerte* van die riviere

---

[1] Resol. v. St. Gnl., 8 Oct. 1621.

[2] Afgeteekend, eene copijteekening.

dedicerende, versoeckende eene vereeringe, tot H. H. M. discretie, is dit verzoeck afgeslagen;" gelijk ook op een nader Request, den 11^{den} Junij weder is geappoincteerd nihil. En »het versoek om Octroij op 't reeds in 't coper gesneden veldleger bij Emmerik, »werd hem mede den 8sten October van dat jaar afgeslagen. Hoewel dit gegraveerd was, is er mij nooit een exemplaar van voorgekomen. Den 8sten November bood hij, denkelijk daarvan, eenige fraaij gedrukte exemplaren aan H. H. M. aan, en ontving er eene vereering voor. De Notulen diens daags luiden ten zijnen opzigte dus: »is FR. FL. toegeleet *f* 12 — tot eene vereeringe, voor dat hij H. H. M. heeft gepresenteert eenige sattijne Caertgens van de gelegentheijt van het leger van H. H. M., die hem zijn wederom gegeven, om daermede zijn proffijt te moegen doen." Het in de eerste plaats vermelde schijnt bij *teekening* gebleven te zijn, zoo 't al gedrukt werd: ik mogt er geen Exemplaar van aantreffen. De St. Gen. keurden teregt voorzigtigst geenerlei aanleiding te geven tot verveelvuldiging van kaarten over landstreken die zoo aanstonds weder, bij het eindigen des bestands, het tooneel van den veldtogt geworden waren, en voortdurend blijven konden. Het zij hij spoedig stierf of wat er ook van hem geworden zij, zoo veel is zeker dat ik verder niets van hem ben te weten gekomen. Hij nam den naam VAN BERCKENRODE niet aan, gelijk in 1629 zijn ééne broeder voerde, en van 1623 af tot 1646 door zijn' anderen gedragen werd; tot wien wij nu overgaan.

3. BALTHASAR FLORISSEN. Naar de gewoonte dier tijden had ook hij den voornaam zijns vaders als toenaam aangenomen. Wanneer hij geboren is, bleef ons, bij 't gemis der Geboorte-Acten te Delft, onbekend. De tijd zijns huwelijks bleef ons evenzeer verborgen, daar tot 1622 de Delftsche trouwboeken er van zwijgen. Zijne weduwe noemen wij hier onder. Over den bijnaam van VAN BERCKENRODE spreken wij daar, waar hij dien het eerst voert. Zijne opleiding erlangde hij van zijnen vader, die hem al vroeg tot zijn medehulp gebruikte, gelijk de kaarten van Delf- en Schieland (hier boven N°. XI en XII) getuigen kunnen, wier aanvang althans tot 1609 opklimt. Er is veel verschil tusschen de bewerking dier stukken en al de vroeger ver-

meldde, niet alleen in de meerdere kleuring [1], maar ook in de behandeling der graveernaald. Ik wil dus gaarne zelfs het graveerwerk van die drie Hoogheemraadschappen aan de jeugdige oogen van den jongen B. FL., liever dan aan die zijns vaders toegeschreven hebben. Het zou het eerste voorbeeld niet zijn in de geschiedenis der kunst, dat de zoon het moeijelijkste werk deed, en de vader er zijnen naam aan hechtede. Doch vervolgen wij nu, naar tijdsorde, zijne verdere werkstukken. De rust des bestands deed hem na den dood zijns vaders eerst de topographie ter hand nemen.

XIXa.

Wij vinden althans voortgaande, tot tweemalen toe *geteekende* Kaarten, over bepaalde topographische punten, aan hem als Landmeter opgedragen: punten beide in Delfland, dus in de nabijheid zijner toenmalige woonplaats, gelegen.

Door verpligtende beleefdheid des eigenaars [2] mogt het mij gebeuren inzage te erlangen van eene Kaart van het *Noord-Nieuwland*, zijnde het buitendijks gelegen land ten W. en N. W. der stede *Maaslandsluis*, gecarteerd en gemeten in den jare 1618, den 26sten October, bij BALTHASAR FLORIS, Gezwoore Lantmeeter. Uit deze laatste woorden maak ik op, dat de Staten der Provincie de betrekking zijns vaders, na diens aflijvigheid, op den Zoon hadden overgedragen. De Kaart is met kleuren geteekend en zeer uitvoerig; schijnende mij toe, op verzoek van den toenmaligen eigenaar of eigenaars van dat buitenland vervaardigd te zijn.

XIXb.

Straks daarna komt hij ons voor in eene *geteekende* plattegrond van *Vlaardingen* en de omstreken, door hem gemeten en *geteekend* in 1619, één blad in folio. Het werk is op groote schaal; is met kleuren en net bewerkt. Nooit, mijns wetens, is hetzelve

---

[1] De kleuring houdt op met den dood des vaders en de uitoefening van 't beroep van Goudsmid.

[2] Mr. MARC. EMANTS, Secretaris der stad 's Gravenhage.

gegraveerd geworden; niemand toch bemoeide zich om iets over eene zoo kleine, en (let wel) eene niet stemmende stad van Holland, uit te geven. Eerst in 1772 verschenen, bij hare Handvestend, ook eene stadsbeschrijving en plattegrond, doch niet die van VAN BERCKENRODE; het stadje zal, bij groote visscherij, in de tusschen 1619 en 1772 verloopene 150 jaren, ook wel uitgebreid zijn en de plattegrond van FLORISSEN zoodoende onvolledig en onbruikbaar zijn geworden.

XX.

Alhoewel de platen aan de drie Hoogheemraadschappen verkocht waren, had hij van dit zijn werk gebruik gemaakt voor een grooteren arbeid. Hij verkleinde alle die waterschappen tot op ééne schaal; en, nu reeds een aanzienlijk deel van Holland hebbende, beijverde hij zich om uit hier en daar verspreide bouwstoffen van andere hand eene groote Kaart van geheel Holland en Westfriesland zamen te stellen. Doch dit vereischte vele en noeste vlijt. Het eigenlijke toen geheeten Zuid-Holland, en 't Zuid-Oostelijk deel van Holland, de streken van Utrecht, die hierin vielen, en geheel Westfriesland moest opgespoord worden. En ik wil niet ontkennen dat ook de drie meergenoemde Hoogheemraadschappen het volledigst en uitvoerigst zijn. Doch het overige heeft desniettemin ook vele verdiensten. Allerzeldzaamst is deze Kaart. Dezelve is vervat op 11 klein folio-, 2 halve folio bladen en 4 strooken waarop de inscriptie of titel. Misschien bevat ze nog iets meer; doch mijn exemplaar is onvolledig. En geen wonder: want zoo weinig komt ze voor, dat schrijver dezes, na 25 jaren Kaartverzamelens, niet meer dan fragmenten daarvan voor zich heeft kunnen opsporen. In openlijke Kaartverzamelingen heb ik ze nergens aangetroffen. Doch misschien ook, dat eene latere verbeterde uitgave deze verdrongen heeft. De titel of inscriptie boven vermeld, waarborgt aan onzen kunstenaar zijn regt: dezelve luidt dus: *Nova et accurata totius Hollandiae Westfrisiaeque topographia, descriptore* BALTHAZARO FLORENTIO *à* BERKENRODE *Batavo* [1], doch ze is *na zijn dood* bij de

---

[1] Hier en op zijn naastvolgend werk noemt hij zich *Batavus*, geenszins *Delfen-*

vernieuwde uitgave door den lateren uitgever weggelaten. De eerste uitgave was verschenen bij, en denkelijk ook op kosten van, den beroemden WILLEM JANSZ. BLAEU [1] als uitgever. Deze noemt zich hier in het Latijn WILHELMUS CAESIUS, en draagt hetzelve aan de Staten van Holland en Westfriesland als aan »de vaders des Vaderlands" op.

Een jaartal heeft dit stuk niet: ik had dus reeds uit innerlijke kenmerken getracht zulks op te maken. De laatstuitgedroogde meeren in Noord-Holland, de Schermer en Heer Huigenwaard zijn hier nog niet als aan den landman teruggegeven voorgesteld (1625 en 1631 begon het een en ander): doch hier kwamen mij, tot eene juiste bepaling, de Ress. der St. Gen., wonderwel te stade. Den 29sten Februarij 1620 reeds — dus ruim drie jaren na zijns vaders dood — luiden ze aldus:

»Is Mr. BALTHASAR FLORISZ, Lantmeeter ende Caertemaecker geaccordeert octroij, omme voor den tijt van negen jaren naestcomende, alleene in dese Vereenichde Provincien te mogen doen drucken ende uijtgeven de caerteringe bij hem, met zijn vader zaliger Mr. FLORIS BALTHASAR gemaect, ende in t cooper gesneden van Rijnlandt, Delfflandt ende Schielandt, diewelcke hij nu bij den anderen heeft gevoecht ende de reste van Hollandt daer beneffens in 't geheel gequartiert ende in 't cooper gesneden, volgende het project daervan als nu getoont. Verbiedende" enz. enz. Dit verbod sloot in, de verbeurte van het nagemaakte en eene boete van 300 Carolus Guldens. Het vroeger reeds ge-

---

sis, als zijn vader steeds deed. Daarbij komt van nu af, zijn bijnaam VAN BERCKENRODE voor het eerst te voorschijn, dien hij, zoowel als zijn broeder CORNELIS voerde, en tot zijn dood behield. Zou hij ook, na 's vaders dood, Delft met der woon verlaten, en zich meer in het middenpunt van Holland en Westfriesland, op het land hebben nedergezet? Gemelde naam is, als bekend is, die van een gehucht, een half uur ten zuiden van Haarlem, aan den Heerenweg gelegen. Zes jaren later was hij in Amsterdam woonachtig, en nog tien jaren daarna, toen B. F. VAN BERCKENRODE, Landmeter van de Generaliteit was geworden, treffen wij hem met der woon in 's Hage aan.

[1] Vroeger WILLEM JANSZ. VAN ALKMAER geheten, onder welken naam hij reeds, als te Amsterdam gevestigd, van den jare 1605 af in de MSS. Nott. van H. H. M. voorkomt.

notene voor de 3 Heemraadschappen alleen, de lengte van het tegenwoordig octrooi, de grootte der als boete bepaalde som, en de, zoo straks te melden, prijs van *f* 12. — voor ieder Exemplaar dezer Kaart van Holland, verbieden ons, zulks op eenige andere Kaart van dat gewest toe te passen dan op de boven beschrevene. — Drie maanden later, 3 Junij 1620, vergunnen H. H. M. hem nog eene som van 144 *ponden van veertich grooten* (d. i. Guldens) over de levering bij hem aan hun gedaan van twaalf Kaarten van geheel Holland: d. i. à *f* 12. — per stuk. Het zonderlinge dat de Staten-Nott. op beide plaatsen zijn bijnaam niet, doch BLAEU of hij zelf aan het hoofd der Kaart, dien wèl vermeldt, kan ik niet geheel verklaren. Korter of langer na den dood van W. BLAEU, en denkelijk ook na die van onzen VAN BERCKENRODE, kwam de oplaag dezer fraaije Kaart in handen van CLAAS VISSCHER (hier NICOLAAS PISCATOR geheten): deze bezorgde in 1651 eene nieuwe uitgave, en later nog eene zonder jaar, van dezelve met de noodige verbeteringen der droogmakingen, zoo in Noord- als in Zuid-Holland tot stand gebragt. Van ieder dezer uitgaven is bij mij een Exemplaar voorhanden: zij zijn in 15 klein folio en 12 halve folio bladen; over die verbeteringen echter, als denkelijk niet van VAN BERCKENRODE's hand, is het uitwijden hier overbodig. VISSCHER liet ook B^s^. naam van boven weg.

XXI.

Wij komen tot den jare 1625, d. i. tot het jaar van zijn hoofdwerk en voortreffelijksten arbeid. De kunst ging, gelijk alle soort van bloei in Nederland, destijds met reuzenschreden voorwaarts. Op een ander en uitvoeriger terrein komt hij hier voor, dan wij hem ooit vroeger aantroffen. Het is een platten grond van *Amsterdam* in *negen* groot folio-bladen, bevattende de teekening van alle de gebouwen, in opstand voorgesteld. Het werk daalt zeer in bijzonderheden af en is fraai bewerkt. De *opstand der huizen* op te geven en af te beelden was nog slechts weinig gebruikelijk, althans om 't met die naauwkeurigheid te doen welke de zaak vereischte. Wij herinneren ons 't

23 *

plan van Amsterdam van CORNELIS ANTHONISZEN, uit het midden der XVI^de Eeuw (1544), in WAGENAARS *Amsterdam* verkleind voorkomende: doch dit werk was oorspronkelijk *houtsnede*. De plannen van Leyden en van Franeker door P. BAST, in 1598 en 1600, waren wel in koper, doch werden, 25 jaren later, verreweg overtroffen door onzen BALTHASAR FLORISSEN, zoo in werk, als in uitvoerigheid van schaal. Hij noemt zich hier weder VAN BERCKENRODE, en wel onder het schild zelf, alwaar de bekostiger der onderneming, PHILIPPUS MOLEVLIET, zijn naam aan den zijnen verbindt [1].

WAGENAAR, (de eenige die onder de Nederlandsche Schrijvers van B. FL. spreekt, en wel in eene aanteekening op zijn *Amsterdam* zijn plan aanhaalt (de folio druk, Dl. I, 417), verzwijgt zijn tweeden naam, en wel denkelijk, om deze reden, dat op een ander der bladen van dezen zelfden plattengrond B. FLORENTIUS of FLORISSEN, zonder meer, staat, bij zeker Compartimentkaartje van Amstelland, aldaar met veel uitvoerig bijwerk afgebeeld, en tot welks opgave wij nu overgaan.

XXII.

Ook dit laatstgenoemde Kaartje van *Amstelland* moeten wij hier afzonderlijk vermelden: het is de eerste afzonderlijke Kaart van deze landstreek; hij had de hulp van SCRIVERIUS bij hetzelve ingeroepen. PETRI SCRIVERII *ope et consilio adornata:* zoo luidt het. Ook had deze geleerde er een niet onaardig Nederduitsch lofvers van 16 regels voor geschreven, dus luidende:

---

[1] Op één blad van dezen plattengrond noemt MOLEVLIET zich *Zelandus*, doch op een ander niet; en juist op deze laatste plaats staat bij FLORISSENS naam die van V. BERCKENRODE; dit zou bij gevolgtrekking kunnen aanduiden, dat van B. geenszins een geboortenaam, maar die eener woonplaats is.

PETRI SCRIVERII

Aenspraeck

aen de groote, machtige ende seer vermaerde Koopstadt

AMSTELREDAM,

over de tegenwoordige afbeeldinghe.

O wijtberoemde Stadt, ô parel van Europen,
Daer d'Amstel en het Y' om strijdt te samen loopen.
Die voor den goeden dienst gedaen aan u(w) Landsheer,
De Keyserlicke kroon verkregen hebt wel eer,
Springh-ader van Geluck! ô, die uyt alle hoecken
Des Werelts werdt besocht, en self die gaet besoecken.
Voogdesse van de Zee: die binnen uwe wal
Den gantschen aerdtboôm sluyt, een cort begrip van al.
En wilt u belgen niet, ô Coningin der Steden,
Dat ghy dus werdt verkleint, en op een plaet gesneden:
Omhelst veel eer de Const: 't is u nadeellig niet,
Maer tot verwondering, en tot u(w) eer geschiet.
Homerus de Poëet, die eeuwichlick sal leven,
Al was hy met de pen soo net en cort geschreven,
Dat Troiaes lang belegh cost leggen in een noot,
Te minder was hy niet, hy bleef al even groot.

CIϽ. IϽC. XXV.

'T schijnt dus dat deze Nederlandsche Geschied- en aardrijkskundige aan dit werk niet geheel vreemd, maar daarin geraadpleegd was. De opgave der grenzen van 't grondgebied van Amstelland wordt hem uitdrukkelijk toegekend. Doch wij hebben nog iets over den grooten Plattengrond mede te deelen.

XXI.

De schaal der groote Kaart is zeer ruim; het werk, zoo der Kaart, als van den plattengrond, is zoo net, dat ik niet zie dat het iets in het minst voor dat van BLAEU's wereldberoemden Steden-Atlas zou behoeven onder te doen, ja dat het wint, hoe

aandachtiger men het, al is het met een vergrootglas, beschouwt; vooral is dit met de *goede* afdrukken het geval. — Deze plattegrond heeft meermalen verandering ondergaan. Bij mij zijn drie exemplaren, waarvan de twee laatste de trapsgewijze vergrootingen van Amsterdam, tusschen 1613 en 1657 aan de N. O. zijde voorgevallen, in 't licht stellen. Deze veranderingen zijn geheel van een en dezelfde hand, zoo dat ik niet schroom die mede aan 't graveerstift van onzen VAN BERCKENRODE toe te schrijven. Op het eerst veranderd Exemplaar komen 2 bolwerken ten N. van 't Rijsenhoofts Bolwerk aan de Kadijk vóór; op het 2de is reeds bij 't Zuidelijkste dier bolwerken het groot Admiraliteits-Magazijn gebouwd, 't geen de aanvang van Cattenburg was, na den uitleg van 1613. Ook andere bijvoegsels vonden plaats, zoodat hier de 9 bladen met een tiende, vol toevoegsels en verbeteringen vermeerderd werden. In 1647 schijnt de Amsterdamsche wiskundige JACOB AERTSZ. COLOM eigenaar van dezen plattengrond geworden te zijn: want in dat jaar is er eene uitgave van gemaakt, waarin, ja de naam van BALTHASAR FLORISZ. overig is, maar de naam van PHILIPPUS MOLENVLIET *Zeelandus*, *apud quem exemplaria prostant*, door dien van COLOM is vervangen. De laatste uitgave, die één groot jaar na B[s]. overlijden plaats greep, bevatte, behalve meerdere veranderingen, ook het nieuwe Stadhuis.

FLORISSEN en MOLEVLIET hadden te veel moeite op hun voortreffelijk werk besteed, om zich niet door een octrooi voor nadruk te beveiligen. De Resoll. van H. H. M. leeren ons op dit punt het navolgende: »20 December 1623, is geaccordeert aan BALTH. FLORISZEN ende PHILIPS VAN MOLENVLIET, octroij, om voor den tijd van ses jaeren, alleene te mogen drucken, de Stadt van Amsterdam, bij haer gecarteert ende gemaeckt op een platte gront, met alle hare straten, bruggens, huisen, deuren, veinsters ende leuven [1], opte verbeurte van alle die Exemplaeren, ende driehonderd gl. daerenboven, so dickwijl bevonden soude wer-

---

[1] Het Octroijboek zelf, mede op 't Rijks Archief voorhanden, heeft *luijfften*: 't een en ander is voor *luifels*.

den contrarie gedaen te sijn." Bevreemdend is het echter dat hij geen Exemplaar aan de Amsterdamsche Vroedschap heeft opgedragen: althans, in de Vroedschaps Notulen dier stad is geen woord over hem te vinden, evenmin als onder de stads Privilegiën (doch een stedelijk octrooi behoefden ze ook niet, daar ze zich hooger hadden aangemeld). De verdienstelijke Litt. Dr. P. SCHELTEMA, aan 't Amsterdamsche Stads-Archief werkzaam, heeft alle nasporing in dezen, voor ons, ofschoon vruchteloos, gedaan. — Hoewel 't octrooi in December 1623 was ingegaan, verscheen het werkstuk pas in den jare 1625, welk jaartal het draagt. — Hiermede stappen wij van dit stuk af, waarover wij eene afzonderlijke verhandeling zouden hebben kunnen schrijven.

Doch keeren wij terug tot hetgeen ons na 1625 het eerst van zijne hand voorkomt.

XXIII[a].

In 1626 moet hij, te zamen met een ander, eene »Caerte van *Rotterdam*" vervaardigd hebben, waarop hun na het voltooijen der gravure, octrooi voor zeven jaren van wegen H. H. M. de Heeren Staten-Generaal verleend is. Althans het *Acten Boeck* (der verleende Octrooijen door gemeld Collegie) bevat op 11 November 1626 het navolgende: »De Staten-Generaal der Vereen. Ned. hebben geconsenteert en geoctroijeert, cons. en octr. bij dezen, BALTHASAR FLORISZ. VAN BERCKENRODE, gezworen Landmeeter, ende EVERT SIMONSZ. HAMERSVELT, plaetsnijder, beijde wonende tot Amsterdam, dat sij voor den tijt van seven naestcomende jaeren, alleene in de Ver. Ned. sullen mogen drucken, doen drucken ende uijtgeven de caerte van Rotterdam, bij hun lieden in plaet gesneeden ende gemaeckt, volgende het project daervan, als nu getoont. Verbiedende" enz. in communi formâ. Het plan des vorigen jaars (N°. XXI) deed iets goeds ook voor de Maasstad hoopen: de Staten die op 't andere een octrooi van 6 jaren verleend hadden, gaven nu een van zeven: ook zij waren dus van de gelijke, zoo niet nog van de meerdere verdienste des laatsten plans overtuigd. Gaarn wenschten wij dus het te zien; doch alle onze pogingen bleven dus verre vruchteloos, zelfs te Rotterdam.

Het zal waarschijnlijk ook in eenige bladen vervat zijn geweest. Heeft misschien BLAEU het zijne daarnaar verkleind? — Overigens komt de plaatsnijder E. S. VAN HAMERSVELT op het volgende nummer ons nog eens voor.

In 1627 vinden wij niets van hem. Hij schijnt toen vrij wat voor den Amsterdamschen Kaartuitgever JODOCUS HONDIUS [1], en voor diens zoons HENRICUS (op den Dam in den Atlas) gewerkt te hebben. Zoo de oude B. denkelijk uit Vlaanderen was, JOD. HONDIUS was het zeker: en dit, als ook de gelijksoortigheid van arbeid, kan beide familiën er toegebragt hebben om elkander ten dienst te staan.

XXIII^b.

In den jare 1628, verscheen bij H. HONDIUS, in folio formaat, eene kaart van de Provincie *Utrecht*, welke nog den naam van 't Bisdom van Utrecht voert: door onzen B. FLORISZ. opgenomen en geteekend (*auctore à Berckenrode* staat er op). Gegraveerd is zij door den Stichtenaar EVERT SYMONSZ. HAMERSVELDT, wiens naam wij zoo even hebben genoemd. Geheel oorspronkelijk was ook deze kaart, en verreweg beter dan de naastvoorgaande van dat voormalig Bisdom, die van PIETER VAN DER KEERE, van 1617. Hoe kwam hij juist aan dat gewest? Was hij er bekend? Hij maakte dit blad voor HONDIUS, en het was voor hem een gemakkelijk werk, die voor zijne groote kaart van Holland, ook dit belendend, ja half daardoor ingesloten, gewest had moeten opnemen en bewerken.

De bijgeschrevene verbeteringen, die hij in zijne Kaart van Holland over de omstreken van Utrecht aanbragt, en die op een eerste proefblad derzelve, dat onder mij berust, te vinden zijn, werden ook hier door hem niet vergeten.

Het naastvolgende jaar 1629 zag onderscheidene kaarten van B^s. hand in HONDIUS Atlas verschijnen: met eene tekst er bij, of liever achter op, gedrukt, welker taal verschilde naar de uitgaven door HONDIUS van dezen zijnen Atlas gemaakt. Die tekst was, gelijk later de Atlas van BLAEU —, of Latijn of Fransch,

[1] Een naam nog niet uitgestorven.

of Neêrduitsch, misschien ook wel Hoogduitsch (zoo als mij soms ook voorkwam): doch deze beschrijving van 't gewest, aan de keerzijde der bladzijde voorkomende, houde ik voor 't werk niet van B., maar van eenen anderen, misschien van HONDIUS zelven, die, even als PETR. KAERIUS, niet ontbloot schijnt geweest te zijn van aardrijkskundige kennis en de pen niet zonder verdienste in dezen wist te voeren.

XXIV.

Het eerste blad dezes jaars is *'t Graafschap van Holland, designatore* (zoo als 't heet) B. F. *à* B., in folio, zeker verkleind naar N°. XX. Het genoot een privilegie van de St. Gen., gedurende 6 jaren. Als graveur staat hierop de naam van SALOMON ROGIERS.

XXV.

Gelijktijdig of kort daarna verscheen ook eene kleinere, in langwerpig quarto, van dezelfde hand, en bij denzelfden uitgever (HONDIUS). Voorts

XXVI.

Een van *Rhijnland* en *Amstelland, auctore* (heet het) B. F. *à* B., deze is boven (bl. 338 boven aan) reeds met een woord vermeld. Zij was door hem geput, voor zoo veel Rijnland betreft, uit zijne groote Kaart van 1610—1615, doch voor Amstelland was de schaal grooter dan 't kaartje of Compartiment van 1625 (N°. XXII). Dit N°. XXVI is ook met zijnen naam verkleind.

XXVII.

In langwerpig 4°., bij H. HONDIUS, in 1632 uitgegeven, even als N°. XXV, XXIX en XXXI; ook verscheen het later bij JAC. COLOM (zie bl. 350,) met eene Fransche inscriptie.

XXVIII.

In 't zelfde jaar volgde aldaar *Delfland* en *Schieland*, boven (bl. 336, boven aan) ook even aangestipt, en door hem naar de

Hoogheemraadschappen N°. XI en XII verkleind op één blad folio. Daarbij voegde hij de eilanden *Voorne*, *Overflakkee*, *Goeree* en *IJsselmonde*, welke B. reeds voor zijne groote kaart van Holland (XX) *zelf* had opgenomen, althans het schildje heeft *auctore* B. F. *à* B.

XXIX.

En weder verscheen er een, daarnaar gevolgd, in langw. 4°. even als dat van Holland (XXV), hoewel zonder den naam van v. B. Doch dit stilzwijgen doet niets af. Deskundigen weten dat dikwijls niet al de kaarten of platen of pourtretten van ééne verzameling den naam of 't merk des kunstenaars dragen: 't wordt vaak slechts op een of 2 bladen gevonden. Het schild heeft *sumptibus* H. HONDII, 1632.

Nog in 't zelfde jaar 1629 was hij evenzeer werkzaam aan 't karteeren van een ander deel zijner Provincie.

XXX.

Ter zelfder plaatse als de vorige kaart verscheen van hem een folio blad, bevattende het *eiland van Dordrecht*, de *Alblasser-* en *Crimperwaart*, het *eiland* van *de Clundert*, de *landen* van *Vianen*, *Gorkum*, *Leerdam*, *Altena* en *Heusden*; enz. kortom, geheel den Z. O. hoek der Provincie Holland. Grootendeels zal hij N°. XX gevolgd, doch den staâg veranderenden loop der rivieren gedurig veranderd hebben.

XXXI.

Even als het zoo even vermelde blad van Delfland en Schieland (XXVIII) verscheen ook N°. XXX verkleind, in 1632, mede in langw. 4°. bij HONDIUS.

Nog meer werd hem, in dit jaar, door HONDIUS opgedragen.

XXXII.

Voor ons ligt eene kaart van 't Hertogdom *Gelderland*, ook door hem opgemaakt; het luidt aldaar weder: *auctore* B. F. *à* B. op één blad in folio. Doch hier was 't als met de kaart van Utrecht (XXIII). Dezelve werd niet door *hem* in 't koper ge-

sneden, maar door den kundigen Amsterdamschen kaart- en plaatsnijder ABR. GOOS, die daar ter stede ten minste sedert 1615 reeds werkzaam was. Het blad heeft mede eenen Franschen en eenen Nederduitschen tekst of aardrijkskundige toelichting, gelijk met alle de naastvorige van dezen jare (XXIII, XXIV, XXVI, XXVIII, XXX) het geval was.

XXXIII.

Doch wij naderen tot een zeer uitvoerig en keurig werk, waartoe hij de hand leende. Het is eene, in 6 bladen, (behalve nog 3 bladen tekst) vervatte schets van het beleg van *'s Hertogenbosch*, dat door onzen Stadhouderlijken Stedewinner in dezen jare 1629, ontworpen en volvoerd werd. De geschiedenis dezer belegering is, in onze dagen met welsprekende trekken aan Nederland herinnerd door den Hoogleeraar J. BOSSCHA in zijn voortreffelijk werk [1]. Geen wonder, dat ook dit wapenfeit tot allerlei geschriften en kaarten en platen aanleiding gaf. Het grootste en meest uitvoerig kunstwerk onder die allen is dat, hetgeen wij hier bedoelen en voor ons hebben. In mijn oog behoort dit tweede derde deel der XVII Eeuw, van omstreeks 1625 tot 1665, tot de goudene Eeuw der Kartering, een tijdvak waarin, in Frankrijk een JACQUES CALLOT en STEPH. DELLA BELLA, bij ons een J. G. BRONCKHORST, en ook onze VAN BERCKENRODE, later weder anderen, schoon niet zoo uitvoerig, de krijgsbedrijven der helden in plaat bragten, en de gedachtenis daarvan voor het oog, gelijk de schrijvers en redenaars voor het oor, tot de nakomelingschap deden overgaan.

Doch verschillende kunstenaars droegen tot dit kunstwerk het hunne bij: en de billijkheid noopt mij dit te vermelden. Zekere THEODORUS NIELS, Ingenieur van Prins FREDERIK HENDRIK *teekende* de fortificatiën; ADRIAAN VAN DER VENNE, de bekende versierder van CATS' geschriften, de figuren [2]; terwijl het graveerwerk gezamenlijk aan S. SAVRI en aan onzen VAN BERCKENRODE werd toevertrouwd. Onder de beelden, op den voorgrond met landme-

---

[1] *Neêrl. Heldend. te Land*, Dl. I, bl. 429 en volg.

[2] Schrijver dezes heeft ook van eene der bladen de schetsteekening van NIELS en VAN DER VENNE.

ten of karteren bezig, verbeelde ik mij zelfs onzen VAN BERCKENRODE op te merken. — Het stuk verscheen, twee jaren na 't beleg, en wel in 1631 in 's Hage, bij de Wed. en erven van HILLEBRANT JACOBSSZ. VAN WOUW, gewone drukkers der Staten-Generaal. Dit werk is 't eenige waarin ik zie dat onze v. B. eenen medehelper in zijn Karteer- of graveerwerk gehad heeft: want MOLEVLIET bij N°. XXI, was meer de bekostiger der onderneming, indien al niet zijne verdiensten zich hiertoe geheel alleen bepaalden.

XXXIV.

Wij zouden te wijdloopig worden, zoo wij alle de redenen hier ontwikkelden, waarom we aan onzen v. B. eene geheel nieuwe Kaart van *Westfriesland* alleen, in één blad folio vervaardigd, toeschreven, welke denkelijk kort daarna, doch gewisselijk zonder zijn naam, verscheen. Onze voornaamste gronden zijn deze: 1°. het blad is geheel en al gegraveerd als al het vroegere van 1629. 2°. VAN B. had door zijne kaarten van Holland en Amsterdam eene algemeene vermaardheid erlangd. 3°. er zijn twee redactien van: de tweede heeft het onderschrift van JO. JANSSONIUS exc., bij welken uitgever later zeer vele bladen van HENRICUS HONDIUS (na diens dood) werden uitgegeven. 4°. het hier naar verkleinde blad in 4°., noemt VAN BERCKENRODE uitdrukkelijk. 5°. Ik kan niet anders zien, dan dat de kaart uit de groote Kaart van geheel Holland (XX) geput is, met de noodige veranderingen, onder welke deze is, dat wij den Heer Huijgenwaard drooggemaakt, hoewel niet gekaveld en dus vóór den jare 1631 aantreffen. De laatste dezer redenen doet het ons juist hier ter plaatse inlasschen.

Dit blad van Westfriesland is ook door BLAEU in zijn eersten Atlas overgenomen.

XXXV.

Doch het laatstgenoemde blad (XXXIV) werd ook, in verkleinden vorm, in langw. 4° uitgegeven, bij HENR. HONDIUS (gelijk vroeger vermelde bladen XXV, XXVII, XXIX, XXXI). Uitdrukkelijk wordt hier v. BERCKENRODE als *auctor* genoemd. Er zijn van

dit kleine blad twee redactiën, de Nederduitsche en de Fransche, welke laatste eenigen tijd na de eerste schijnt uitgegeven, dewijl nu ook hier de Schermer is drooggemaakt: dit nu had eerst in 1635 zijn beslag gekregen, toen het land bij loting werd uitgedeeld.

XXXVI.

Wij zagen boven, hoe v. B. door zijne fraaije en uitgewerkte gravure van 't beleg van 's Bosch, een der middelen werd tot verdere waardering van 's Prinsen verdiensten. Dit kan aanleiding gegeven hebben tot iets dat B. kort daarna ter hand nam en hetgeen de Vorst zelve hem welligt opdroeg. Nadat Z. H. in den herfst van 1629 t'huiswaarts gekeerd was, ondernam deze den opbouw van het prachtvol lustslot *Hondsholredijk* in Delfland [1]. Eene weidsche uitvoerige afbeelding (plattegrond en opstand) daarvan, zoo van 't slot als van de tuinen, ontwierp onze VAN BERCKENRODE op één blad in folio, dat hij zeer waarschijnlijk ook graveerde [2]. Het verscheen later bij, of werd reeds terstond uitgegeven door C. J. VISSCHER (bij wien wij ook reeds de *latere* uitgave van zijne groote Kaart der Provincie Holland (XX) ontmoetteden.) Het gebouw werd in 1629 aangevangen, de plaat zal dus wel van 1631 of iets later zijn. Er is ons niet éene latere van dit lustverblijf op zoo groote schaal bekend [3]. Dit werk werd door hem, als natuurlijk was, aan den Vorstelijken Ontwerper des gebouws opgedragen, wien er de titels van *pius*, *felix*, *invictus*, gegeven worden. Een zesregelig, ge-

---

[1] A. J. VAN DER AA, *Aardrijksk. Woordenboek d. Nederl.*, Dl. V, in v. *Hondsholredijk.* Het *Leven van Fr. Henr.* geeft (volgens de Registers) niets op. De *Tegenw. St. der Ver. Ned.*, VI, 594, en KOK verzwijgen het jaar van den bouw. 's Prinsen *Mémoires* melden er niets van.

[2] De titel is: *Delineatio domus aug. celsiss. Princ. Fred. Henrici, Nassov., Princ. Araus. etc. quae est Hontsholerdici. — S. Hoochheyts Hoff tot Honsholerdick.*

[3] Het Loo daarentegen werd schier ontelbare malen in folio afgebeeld. Doch dit was in het eind dier eeuw. Uit den aanvang herinneren wij ons in dezelfde grootte, de afbeelding van 't slot der Heeren VAN BREDERODE te Vianen, door IZ. L'ESCHEVIN, en zeer enkele meer.

makkelijk, Latijnsch vers van zekeren P. NOOTMANS (NOOTMANNUS) versiert het [1]. Wij hebben van dezen niets kunnen opsporen, dan dat hij ook Nederduitsche verzen, vooral tooneelspelen, vervaardigde.

Welke veldtogten en belegeringen Prins FREDRIK HENDRIK in de eerst volgende jaren ondernam, te vergeefs zochten wij, 't zij in onze verzameling, 't zij in de Staten-Notulen, naar werk van VAN BERCKENRODE, na het laatstgenoemde vervaardigd [2], of ook naar eenige hem aangaande gemaakte melding, tot in den jare 1636.

In Meij van dat jaar, was hij woonachtig te 's Hage, noemt er zich Landtmeter en Caertenmaecker, en verzoekt aan H. H. M. de St. Gen., de betrekking van »ordinaris Landtmeeter ende Caertemaecker van de Generaliteijt, ende dat op soodanige jaerlijcksche wedde als H. H. M. sullen gelieven te arbitreren." Den 15den dezer genoemde maand, wordt aan hem, wiens verdiensten nu door de groote kaart van Holland, de grondkaart van Amsterdam, het beleg van 's Hertogenbosch genoegzaam gewaarborgd waren, door H. H. M. bovengenoemde betrekking verleend, waarvoor hij den 29sten dier maand den behoorlijken eed aflegde. Uitdrukkelijk voegt echter zijn lastbrief er bij: »zonder dat hij nochtans daervoor zal genieten eenich jaerlijcx tractement ofte gagie [3]". Het blijkt namelijk in het vervolg, uit zeer vele dispositiën, dat hij meenigvuldige malen om eenige betaling requestreerde, en vergoeding verkreeg, hetzij door kleine defroijementen en toelagen, hetzij door octrooi op zijn werk, hetzij door geschenken voor de opdragt eener kaart, hetzij door verkoop van eenige exemplaren zijner stukken aan diverse leden van

---

[1] Dus luidende:

Altas Roma sibi murorum condere moles
Jactet et ingentes Cesareasque domos,
Inclitet et croceis halantes Floribus hortos
Plaudat queque suis arbor amoena comis.
Nos Batavi merito celebres spiramus honores
Auriaco tecto, quo decus omne datur.

[2] Ook niet bij het wijdberoemde beleg van Maastricht, dat zelfs in PAPPENHEIMS tegenwoordigheid voortgezet werd (1632).

[3] Commissieboek van H. H. M., 1626—1639, folio 218.

H. H. M., hetzij eindelijk in de laatste jaren van December 1638 af tot November 1645 toe, — na ingekomen berigt van deskundigen [1], door een Ordinaris tractement van twee Gulden daags, en daarenboven een Gulden voor zijn dienaar of assistent, voor de dagen die hij bij H. H. M. of Zijne Hoogheid zal worden gebruikt buiten het veldleger; en zoo wanneer hij gebruikt zal worden te velde, zal hij alsdan getracteerd worden op gelijken voet als andere Ingenieurs mede te velde gebruikt wordende [2].

Het bovengemelde in aanmerking genomen, verwondert ons geenszins zijn verzoek van Julij 1637 aan H. H. M. gedaan, om aanbeveling aan de H^ren^. H. M. Gedeputeerden in het leger, ten einde hij alleen met uitsluiting van alle anderen de teekening van het leger zoude mogen doen en daarvan eene kaart maken: waaromtrent hij den 30sten Julij verwezen werd tot de Gedeputeerden voornoemd. — Noch ook zijn verzoek van Julij 1640, om in zijne qualiteit zich ten dienste van den Lande te velde te mogen begeven, om bij Z. H. aldaar (in Staats en Spaansch Vlaanderen namelijk) gebruikt te worden; hetgeen hem den 10^den^ dier maand werd afgeslagen. — Gelijk hem den 3^den^ Julij 1641, na deliberatie even weinig vergund werd het verzoek om Commissie te erlangen tot »de affteeckeninge, metinge ende caerteringe van de belegeringe ende gelegentheijt vant Genniperhuijs met de circumvalatie ende aancleven van dien." Dit plan volgde echter, hoewel niet dan na de verovering, toen het plan den vijand niet meer baten kon. Het volgde, zeg ik: want het is in ons bezit. Men zal dus begrepen hebben dat het verleenen van daggelden aan hem niet noodig was, maar het werk zelf hem genoegzaam voordeel zoude opleveren.

Voltooijen we nu, na dezen uitstap, ons overzigt zijner in plaat gebragte werkzaamheden.

---

[1] Capitein JOHAN VAN DEN BOSCH, Lieutenant-Generael der Artillerie, wordt met name genoemd.

[2] Zie zulks in vele bijzonderheden in de Mss. Nott. van H. H. M. van 30 Julij, 22 Aug. 1637 en der acht volgende jaren.

XXXVII.

In den zomer van 1637 belegerde Z. H. zijn voormalig vaderlijk erf Breda, aan zijnen broeder MAURITS in 1624 ontrukt. De stad ging in October over: doch ze was nog slechts naauw belegerd, toen Heeren Gedeputeerden te velde H. H. M. informeerden, dat Z. H. aan onzen B. verlof verleend had eene kaart des Belegs te maken: weshalve B. octrooi aan H. H. M. verzocht dat niemand anders dan hij zoude vermogen eenige kaart in 't geheel of ten deele in koper te snijden of, elders gesneden zijnde [1], in deze Provincie te verkoopen of te verspreiden; en hij verzocht zulks *mits* (overmits) *sijne ervarentheijt.* Na deliberatie werd zulk octrooi voor *zes* jaren hem verleend. — Hoe groot dit stuk was, weet ik niet: want het mogt mij niet gelukken zulks ergens op te sporen. Zelfs ontbreekt het in het stedelijk Archief van Breda [2]. De uitgebreidheid laat zich echter afmeten naar 't geen wij van 's Bosch (N°. XXXIII) gezien hebben! als ook naar den prijs van *f* 12 — voor ieder der 28 Exemplaren, uit te reiken aan even zoo vele Heeren leden van H. H. M. Collegie ter Generaliteit [3]. En, naar de som van *f* 18, 18, gestipuleerd ten zijnen behoeve door de Vroedschap der stad Utrecht, aan welke hij mede een Exemplaar dezer kaart aanbood [4].

De toelichtende tekst dezer Kaart, waarover mede eenige der, dikwijls vermeldde, MSS. Nott. handelen [5], is twee folio bladen groot en bevat veel meer dan 100 nummers; ik vond het in het rijke Plaatkabinet van de Leydsche Hoogeschool. De schets van

---

[1] Dit schijnt geweest te zijn ter wering van de werken van buitenlandsche graveurs (zie b. v. CALLOT, bij 't vroeger beleg van Breda van 1624); of ook van graveurs uit andere Gewesten des Lands.

[2] Blijkens een schrijven aan mij van den Secretaris dier Stad, in d. 18 September 1845.

[3] Wij vinden dit bepaald, Res. v. 16 Junij 1638; alwaar eene ordonnantie vermeld wordt van 336 Guldens te dien einde.

[4] Zie DODT, *Archief van Utrecht*, III, 290. Extract uit de Utrechtsche stads Cameraars Rekeningen.

[5] Wie begunstigd zou worden met het drukken van dien tekst. Zie Nott. 24 April, 6 Meij, 7 en 14 dito van d. j. 1638.

dit beleg in BLAEU's Atlas voorkomende heeft deze groote Kaart-uitgever, die met BALTHASAR in betrekking stond (zie N°. XX), van hem overgenomen en gevolgd; niet van het later verschenen, en schoon geëtst plan van de hand van J. G. BRONCHORST [1] ontleend. Uit gemelde tekstbladen blijkt mij nog dat onze B. toen in 's Gravenhage op de *Heeregracht* woonde *in* het, voor hem zoo gepast uithangbord, *den Landtmeeter.*

Het jaar 1639 leert ons iets van hem zoo te land, als ter zee. Bij gelegenheid dat hij van de Staten eenige openstaande daggelden verzocht, gaf hij d. 21 October tevens te kennen, hoe hij suppliant bezig was om te formeren »een pertinente Caerte van de mars(ch) van het jongste veltleger van H. H. M. soo te water als te lande, 't welk hij suppliant gemeint (van meening) is op het spoedichste te voltrecken." De Prins namelijk was, deels te water, deels te lande, uit Staats-Vlaanderen met het leger naar Rijnberk en Gelder getrokken, en vandaar naar Hulst teruggekeerd. Doch op dit punt »lasten en bevelen H. H. M." aan v. B. »dat hij sich daervan zal hebben t'onthouden." Wij herinneren ons hier wat we op d. j. 1607, omtrent het werk zijns vaders gezien hebben. Gewisselijk was het geene ontevredenheid van de Staten op den door hun aangestelden Landmeter, maar wijze voorzigtigheid, die, zonder zelfs de reden aan te duiden, het openbaarmaken van 's Vorsten krijgstogten hoogst ongeraden keurden, opdat zulks den vijand niet in de hand mogt werken. De kaart is dus gewis niet verschenen.

XXXVIII en XXXIX.

Gelijk zijn Vader voor de kaart van den Bommelerwaard zich door de afbeelding van den slag van Gibraltar schadeloos stelde, zoo wierp onze v. B. zich nu met alle magt op Neêrlands zeeroem. Behalve den Zeeslag van M. H. TROMP tegen de Duinkerkers, in Februarij 1639, had vooral de overwinning van TROMP op D'OQUENDO, in October deszelfden jaars bij *Duins* behaald, aller hoofden en harten met blijdschap en geestverheffing, maar ook

[1] Geheel in REMBRANDT's manier op 6 bladen folio, in 't bezit van Schrijver dezes.

met dankbaarheid vervuld. Dit zou men hem toch niet weigeren af te beelden! Hij bedroog zich niet. Den 7[den] Januarij 1640, werd ter Generaliteit gelezen een request van onzen Landmeter, te kennen gevende »dat hij met extraordinarise moeijten ende costen heeft geformeert een seer curieuse caerte van de jongst vermaerde ende victorieuse zeeslach, vertoont wordende in ses verscheijden manieren, daervan hij aen H. H. M. het eerste affdruksel hadde geexhibeert, versoeckende daervan te hebben Octroij, om door andere in 't voorsz. sijn werck niet gefrustreert te worden. Waerop naer deliberatie goedgevonden is, in 't voorsz. Octroij te consenteren voor den tijd van één jaer naer dato deses." Het debiet van de afbeelding van dezen grooten zeeslag, den eersten van belang na dien van de straat van Gibraltar, was ook genoegzaam door Europa heen gewaarborgd. — Het mogt ons niet gelukken dit stuk op te sporen: even weinig als de afbeelding van bovengemeld gevecht tegen de *Duinkerkers*, vóór hunne stad zelve hun geleverd, en waarop, als »in 't coper gesneden" v. B. zinspeelt in een later request door hem aan H. H. M. ingediend, den 20sten Maart 1643 [1].

Wij komen tot het jaar 1641.

XL[a].

In dit jaar sloeg Z. H. het beleg voor 't *Genniperhuis* of het slot te Gennip, toen tot het Spaansche deel van 't Hertogdom Gelder behoorende: een punt, dat na eenige weken (29 Junij) in 's Vorsten handen viel [2]. Het ontbrak niet aan plannen van dit wapenfeit. De grootste afbeelding er van, heeft men weder aan onzen v. B. te danken. Op twee bladen in folio schetste hij, en wel dit maal met *Nederduitsche* tekst of toelichting, geheel het beleg. Een achtregelig Latijnsch vers van zekeren L. BERCHEMIUS, verzelt alweder ook dit werk. Op 't schild van onder

---

[1] Te vergeefs wendde hij zich bij H. H. M. om betaling van groote onkosten in deze jaren (1639 à 1641).

Zie Nott. 25 Julij, 9 Oct. 1642 en 20 Maart 1643.

[2] BOSSCHA, in h. a. W., Dl. I, bl. 486.

luidt het: *in 't coper gemaeckt bij* B. F. VAN BERCKENRODE, *Lantmeter van de H. H. Staten-Genl., volgens de teeckening aen H. H. M. wt 't leger overgesonden. Men vintse te coop op 't Spuy in de Gulde Grutmolen 's Gravenhage.* Dewijl er geene verdere opgave is bij wien ze aldaar voorhanden zijn, is 't mij meer dan waarschijnlijk, zoo niet zeker, dat hij zelf toenmaals aldaar woonde. De wijze van gravure, ook de lettersnede, verschilt eenigzins van zijnen vroegeren arbeid. Eene commissie tot afteekening hiervan, zagen wij boven, dat onzen v. B. niet vergund werd; maar toen hij den 16den September, de in 't koper gesneden kaart van dit beleg aan H. H. M. aanbood, werd er besloten één Exemplaar daarvan te houden à *f* 25,00.

XLb.

In het bezit van Schrijver dezes, is ook nog eene plaat zonder naam of merk des bewerkers, getiteld: *de wt-tocht des vijants wuijt 't Huijs te Gennep op den negen en twintichsten Julij Anno* 1641, hoog 5 duim, in 2 bladen. Ik houde ook die van de hand van onzen VAN BERCKENRODE, en slechts door toeval niet gehecht aan of bewaard bij het topographisch plan XLa. Want de gravure heeft daarmede de hoogste overeenkomst, en de breedte der twee bladen van dezen uittocht is volmaakt dezelfde. Onder aan is vastgehecht eene uitvoerige beschrijving des belegs, welke, blijkens de cijfergetallen, behoort tot N°. XLa. De plaat geeft ons een juist denkbeeld van de zaak, en bevestigt ons in den goeden dunk van zijne graveernaald voor beeldjes en verder bijwerk.

Een verzoek den 19den November 1641, door hem bij den Raad van State ingediend met verzoek van aanbeveling aan Z. Hoogheid tot eene vacerende ordinaris Controlleurs plaats, en zulks »ten regarde van de diensten, die hij in vorige jaren den Lande heeft gedaen" mogt geen gunstig gevolg erlangen.

XLI.

Geene door hem gesneden *platen* waren mij dusver bekend, zoo men de door V. D. VENNE *geteekende* figuren op 't Bossche beleg en ons voorgaande nummer uitzondert. Éene plaat echter,

waartoe wij nu moeten overgaan, is mij stellig van zijne hand voorgekomen, en in mijn bezit; namelijk het vertrek der Koninginne van Groot-Brittanje, de jongste dochter van den vierden Franschen HENDRIK, gemalinne van den ongelukkigen KAREL I, uit *Scheveningen* naar Engeland bewerkstelligd, op den 29sten Januarij 1643, nadat zij, die tevens des jongen Prinsen van Oranje's schoonmoeder was, herwaarts hare dochter geleid, en hier de zaak haars gemaals gezocht had te bevorderen [1]. Ik denk dat B's. straks vermeld verblijf te 's Gravenhage tot dit zijn werk aanleiding kan gegeven hebben. En dat hij, gelijk in 1641, er ook nu zijn verblijf hield, bleek mij ten duidelijkste uit een los blad tekst en toelichting, dat ik van deze plaat bezitte [2]. Dit vertrekken is door hem geteekend en gegraveerd beide. Men ziet in dit strandgezigt veel leven en gewoel, doch zijne graveerstift heeft hier iets hards en droogs: wel eenigzins zweemende naar dat van zijn tijdgenoot ESAIAS VAN DE VELDE; zoo dat ik niet zeggen kan, dat hij in dezen bijzonder uitmuntte. N°. XLb. is beter.

De inscriptie boven aan is Latijn: *Delineatio abitus Magnae Brittanniae Reginae ex Hollandiâ in Angliam, cum* 29 *Jan. an.* 1643 *Scheveningâ solveret.* Doch er is een Nederduitsche tekst bij, zoo even vermeld, met een Latijnsch vers eens onbekenden. Ik vond dit zijn werk op geenerlei wijze in de Notulen van H. H. M. vermeld.

XLII.

In den zomer van 1644, sloeg Zijne Hoogheid het beleg voor de vesting *Sas van Gent*, en veroverde die plaats in den aanvang van September, na 5 weken belegs. Geen wonder, dat ook onze v. B. hiervan eenig voordeel voor zich hoopte te plukken. Doch hij verzocht geene commissie of last tot vervaardiging van iets, maar formeerde de kaart en verzocht *daarna* in dato 25 November dezes jaars, octrooi daarop van H. H. M.

---

[1] WAGENAAR, *V. H.*, XI, 329.

[2] Alwaar onderaan staat: »*bij* B. F. VAN BERCKENRODE, *Landtmeter en Kaert-maecker van de H. M. H. H. Staten, in 's Graven-Haghe.*"

Deze vergunnen hem (zoo luidt het aldaar) »mutatis mutandis, soodanigen Octroij als hem den 19 September 1637 is geaccordeert geweest, ten regarde van de Caert van de belegeringe van Breda," (zie boven, N°. XXXVII). Op 14 Augustus 1645, vinden wij, daarenboven, nog dat hij een Exemplaar dier Caerte aan H. H. M. hebbende aangeboden, daarvoor en voor vroeger gedane aanzoeken, *f* 100 — in eens erlangt. — Ook hiervan mogt het ons dusver niet gelukken een Exemplaar onder de oogen te krijgen. De uitgebreidheid of het aantal bladen daarvan is ons dus ook geheel onbekend gebleven. Doch wel bestaat er eene zeer volledige kaart dezes belegs door de hand of met het adres van C. J. VISSCHER, *op één blad*, 't geen ik veronderstelle naar v. B's. werk verkleind te zijn.

XLIII.

In dit zelfde jaar 1644, komen wij nog tot het laatste werk dat ons van hem bekend is; het wordt ook door mij bezeten. Daartoe keeren wij tot Noord-Holland of West-Friesland en deszelfs ingedijkte polders nog eens weder. Daar is de grootste van die allen, *de Beemster*. Zij werd reeds bedijkt en gekaveld in 1612; gekarteerd meer dan eens, doch de schoonste en grootste kaart verscheen in 1644, in 6 groot folio bladen. Een 33regelig Latijnsch vers van den toen nog levenden grijzen CASP. BARLAEUS († 1646) en later (bij de 2de uitgave) een 18regelig Nederduitsch gedicht van GOVERT BIDLOO, vereeren en versieren dezelve. — Nu is wel het fraaije graveerwerk niet van onzen VAN B., maar aan zekeren DANIEL VAN BREEN, te Amsterdam toevertrouwd geweest; doch de voorafgaande werkzaamheden zijn van *hem*. Men was zijn vroegeren meetkundigen arbeid aan West-Friesland besteed niet vergeten (XXIII, XXIV): *gemeten* (zoo luidt het hier) *en opde mate gestelt door* B. F. VAN BERCKENRODE, *Lantmeter van de H. H. Staten-Generael der Vereenigde Nederlanden* in den jare 1640; uitgegeven 1644. En dit werk is op eene ruime en groote schaal, in vier bladen. In 1685 kwam dezelve op nieuw uit, met 5 bladen wapens van den toenmaligen Dijkgraaf en de Hoogheemraden vermeerderd.

En hier is 't, dat wij het eind vinden van 's mans werkzaamheden, nadat wij hem van den jare 1609 tot 1644 onverdroten bezig hebben aangetroffen. Een arbeid, die zich uitstrekte over verschillende, hoewel onderling verwante vakken van wetenschap en kunst. Zijn vader had met Zijne Hoogheid Prins MAURITS in de legerkampen geleefd: hij had niet minder de voornaamste onder de wapenfeiten van Prins FREDRIK HENDRIK bewerkt; met dezen werd hij grijs, en overleed in het najaar van 1645. Althans den 14[den] Augustus van dat jaar zagen wij hem, boven, een Exemplaar van 't Sassche beleg aan H. H. M. opdragen. En den 15[den] December deszelfden jaars levert reeds zijne Weduwe een verzoekschrift om voldoening van sommige achterstallen aan hetzelfde hooge Collegie in. En, als zulks na eenig naslaan der retro-acten en eenige deliberatiën ten deele wordt toegestaan, consenteren en accorderen zij den 3[den] Januarij 1646 tot belooning van de diensten en employ van den voorsz. B. F., twee gulden daags voor hem en één voor zijnen dienaar sedert den 23sten Augustus 1644, *tot den dertienden November lestleden.* Bij gemis van stelliger aanwijzing, houde ik dezen dag derhalve voor dien van zijn overlijden. Den 19[den] April 1647, komt zijne Weduwe in de Nott. van den Raad van State nog eenmaal voor, ondersteuning verzoekende, die haar ten deele geschonken wordt. Uit het een en ander wordt ook haar naam ons kenbaar, zijnde ADRIANA VAN SCHAGEN. Of hij kinderen naliet weet ik in geenen deele; althans geene die hem opvolgden in zijne hoofdvakken; trouwens heb ik dezen naam later niet aangetroffen [1].

---

[1] De gewoonte om op de landkaarten de *graden* van lengte en breedte aan te geven, begon pas in deze XVII[de] Eeuw zich te vestigen. Wanneer wij uit dit oogpunt de Kaarten die aan het voorafgaande werk ten grondslag liggen, beschouwen, blijkt het ons dat deze verdeeling destijds op *zeer speciale* kaarten nog niet werd toegepast, zoo als op de 3 Hoogheemraadschappen, Delfland, Schieland en Rhijnland, noch op de zeer groote Kaart van Holland van 1620 of de Kaart der Beemster. Doch de *provinciale* kaarten van Utrecht en van Holland (1628) en Gelderland (1629) hebben dezelve reeds. — Ik weet niet hoe veel men van dit laatste zou kunnen toeschrijven aan de geographische kennis van den *uitgever* dier bladen, HENR. HONDIUS, zoon van den in de aardrijksbeschrijving niet onbedrevenen

Bij het slot dezes opstels, vragen we den lezer verschooning voor de langdurigheid, zoo niet de langdradigheid, der stoffe. Weet iemand onzer landgenooten, uit den schat zijner kennis er iets aan toe te voegen, of te verbeteren: niets zal mij aangenamer wezen; en wij zouden zoo, gezamenlijk, een nieuwen steen hebben toegevoegd aan het, nog, op lange na, niet geheel opgetrokken, gebouw der letterkundige — en der kunst-geschiedenis van het oude Nederland.

Jan. 1845. — Maart 1846.

JUDOCUS HONDIUS (boven, op N°. XXIII[a]); doch andere meer speciale Kaarten, die onze B. FL. voor denzelfden HENR. HONDIUS in 1629 (N°. XXVI, Rhijnl. en Amstell., N°. XXVIII, Delfl. en Schieland, en N°. XXX Dordr. en Alblasserw.) bewerkte, hebben ze niet. Ik zou dus eerder vermoeden dat men destijds het stelsel der graden nog niet op de speciale Kaarten was gaan toepassen, en zulks eerst van eenigzins latere dagteekening is.

Of onze VAN BERCKENRODE's door bloedverwantschap in betrekking stonden tot het aanzienlijk geslacht van dien naam, destijds te Haarlem bloeijende (zie S. VAN LEEUWEN, *Bat. ill.* bl. 859, 860), is ons, om niet meer te zeggen, ten minste zeer twijfelachtig.

Terwijl wij de laatste proef van dit stukje voor ons hebben, wordt ons nog regt tijdig door Dr. P. SCHELTEMA medegedeeld het navolgend uittreksel uit de Rekeningen van Thesaurieren der stad Amsterdam, anno 1625. Moge zulks strekken ter verbetering en aanvulling van hetgeen boven (blz. 351, aan het slot van N°. XXI) door ons gemeld was.

»PHILIPS MOLEVLIET betaelt over XVI affbeeldingen van de Stadt Amstelredamme met haer stegen ende straeten affgebeelt, aen de Heeren Burgemeesteren, Scheepenen ende Tresorieren vereert, luydens ordonnantie ende quitantie .... III[c] gl."

DERDE KLASSE.

Sedert door het gewijzigd Reglement voor het Instituut, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 12 Augustus 1843, elke Klasse verpligt is eene Bijzondere Vergadering te houden in dezelfde week, waarin alle de Klassen tot Algemeene Vergadering zamenkomen, heeft de Derde Klasse die Vergadering inzonderheid doen strekken, om over eenig vooraf bepaald onderwerp van wetenschappelijken of letterkundigen aard en van algemeen belang tevens de gevoelens der Leden te vernemen en te trachten, door over en weder spreken, tot eene juiste beantwoording van het gestelde vraagpunt te geraken. Zoo was in hare bedoelde Vergadering van 1844 de vraag behandeld, welke de beste inrigting zij van Akademische Lessen over de Geschiedenis, en zoo werden in de Vergadering van 28 Maart 1845, tot onderwerpen van behandeling gekozen de vragen: welk het eigenlijke doel zij van Universiteiten? en: of het wenschelijk moet geacht worden, dat de zoogenaamde Propaedeutische studiën, gelijk door sommigen verlangd wordt, van de Universiteiten naar de Gymnasiën worden overgebragt? Nadat over de gemelde onderwerpen onderscheidene beschouwingen waren in het midden gebragt, werd het voorstel gedaan en aangenomen, om eene Commissie te benoemen, welke bepaaldelijk zou overwegen, of er redenen bestonden, welke de Klasse zouden moeten bewegen tot eene mededeeling over de behandelde onderwerpen aan de Regering. Terwijl deze Commissie met de haar opgedragene taak bezig

was, gaf Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken in de Vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal openlijk te kennen, dat de Regering op eene herziening der Akademische verordeningen bedacht was, en verscheen het Besluit van d. 23 Mei 1845, waarbij de toelating tot de Universiteiten en de Athenaea van Amsterdam en Deventer werd onderworpen aan de voorwaarde van een examen, door eene Staatscommissie af te nemen.

Naar aanleiding van het Rapport harer Gecommitteerden, besloot de Klasse, in eene opzettelijk daartoe beschrevene Vergadering, op den 30sten Julij, hare denkbeelden over de beginselen, welke bij de regeling van het Universiteitswezen in ons Vaderland zouden behooren ten grondslag te worden gelegd, aan den Koning voor te dragen in een uitgewerkt Rapport, hoedanig volgens § 2 van het Reglement voor het Instituut elke Klasse verpligt is tot den Koning te rigten over *al datgene hetwelk zij met betrekking tot de Wetenschappen, Letterkunde of Schoone Kunsten zal oordeelen meer onmiddellijk den voorspoed en de glorie van het Rijk te kunnen bevorderen.* In dezelfde Vergadering werd het bedoelde Rapport vastgesteld, en het werd tevens wenschelijk geoordeeld, dat de denkbeelden daarin vervat, vollediger en spoediger wierden algemeen bekend gemaakt, dan naar den regel plaats heeft met de werkzaamheden van het Instituut. De Klasse besloot dus, aan den Koning tevens den wensch te kennen te geven, om tot de verbreiding harer beschouwingen over Universiteiten niet te behoeven hare Openbare Zitting af te wachten, welke eerst in 1847 zal plaats hebben.

De Klasse mogt daarop een schrijven ontvangen van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 1 November 1845, houdende berigt, dat er bij Z. M. geene bedenking bestond, dat de beschouwingen, aan Hoogstdezelve in het bedoelde Rapport medegedeeld, meer algemeen wierden bekend gemaakt, als behelzende de zienswijze der Klasse. Het schrijven des Ministers behelsde voorts eenige bedenkingen tegen onderscheidene gevoelens in het Rapport aan den Koning voorgedragen: de Klasse heeft daarop, in een uitvoerig antwoord, hare tegenbedenkin-

gen en eene nadere ontwikkeling harer denkbeelden aan Z. Exc. doen toekomen. Inmiddels maakt zij gebruik van 's Konings goedkeuring op haar verlangen, om hare zienswijze met betrekking tot het Universiteitswezen publiek te maken, door haar Rapport aan den Koning, in het Tijdschrift, *het Instituut*, alhier te doen afdrukken.

SIRE!

Aan het Koninklijk Nederlandsche Instituut is bij § 2 van de Verordeningen, voor dat ligchaam vastgesteld, de taak opgedragen, om in het gebied der wetenschappen inzonderheid die voorwerpen gade te slaan, welke het algemeen belang betreffen; en aan elke Klasse is de pligt opgelegd, om aan den Koning in uitgewerkte Rapporten voor te dragen, wat zij zal oordeelen ten aanzien der Wetenschappen bevorderlijk te kunnen zijn aan de welvaart en den roem van het Rijk.

Aan de Derde Klasse van het Instituut is meer bijzonder de behartiging aanbevolen van wetenschappen, welke, in alle vakken van menschelijke kennis ingrijpende, aan de verstandelijke en zedelijke vorming en de opvoeding des volks in het algemeen dienstbaar moeten gemaakt worden.

Uit dien hoofde heeft deze Klasse bijzonderlijk hare aandacht in deze dagen gevestigd op het *Universiteitswezen* in ons Vaderland, en, overwegende, welke plaats Universiteiten innemen in onze Staatshuishouding, veroorlooft zij zich hare beschouwingen over dit onderwerp aan Uwe Majesteit eerbiedigljk voor te dragen.

De Klasse zou toch meenen, Sire! niet te voldoen aan hare verpligtingen, indien zij niet trachtte te verhoeden, dat ten aanzien eener, voor de geheele Natie zoo gewigtige, aangelegenheid beginselen veld winnen, belemmerend voor de ontwikkeling der wetenschappen in ons Vaderland, en daardoor verderfelijk voor de verstandelijke en zedelijke vorming der Natie, het kostelijkste

erfgoed, hetwelk het levende geslacht aan het Nakroost behoort over te brengen, alsmede voor den roem van het Rijk onder de Staten van Europa.

Van dien aard oordeelt de Klasse te zijn het beginsel, hetwelk hedendaags ten aanzien van *Universiteiten* openlijk wordt verkondigd en aanbevolen, als of zij uitsluitend zijn *inrigtingen van Onderwijs*, welke door den Staat daarom moeten worden bekostigd, omdat zij vormingsplaatsen zijn tot standen en beroepen, welke de Maatschappij niet ontberen kan; en als of de pligten van de alzoo door den Staat aangestelde geleerden beperkt waren binnen de bemoeijing van het geven van openbare lessen.

Immers de Geschiedenis leert reeds, dat Universiteiten zulks niet geweest zijn, noch in haren oorsprong, noch bij de verdere ontwikkeling van het Universiteitswezen. Ontstaan, toen in de rijpende volken van het nieuwere Europa de begeerte naar en de behoefte aan kennis was levendig geworden, en allereerst uit de volken zelve ontsproten, strekten zij oorspronkelijk tot *Verzamelplaatsen van Geleerden en Brandpunten van Wetenschap.* Van alom begaven zich derwaarts allen, die dorst hadden naar kennis, om gedurende langeren of korteren tijd aan die bronnen gelaafd te worden. Vrij, onbepaald vrij, waren aldaar de studiën. Eerst omdat er elders geene gelegenheid gevonden werd om de behoefte aan kennis te voldoen, zoo lang de Boekdrukkunst niet uitgevonden, of nog in hare kindschheid was; en later, omdat men den gemeenschappelijken band der Wetenschappen begon te gevoelen, traden meerdere zulke Universiteiten te voorschijn, als gewigtige, onmisbare, meer en meer gevestigde Corporatiën van Geleerden, met al de regten en vrijheden van *dien* tijd. Hoe meer zich in de Universiteiten het wetenschappelijke beginsel ontwikkelde, en, door haar wetenschappelijke zin onder de volken verspreid werd, des te menigvuldiger zond men de zonen, of vertrokken de mannen naar die Verzamelplaatsen en Middelpunten van Wetenschap, om dáár voor de Kerk, voor den Staat of voor de Geletterde wereld gevormd te worden, en zoo verkregen de Universiteiten eene praktisch-maatschappelijke strekking.

De behoefte daaraan openbaarde zich alom. Elke Staat was naijverig eene of meerdere dier Instellingen in zijn midden te bezitten. Voor zijne belangen schenen zij onmisbaar, gelijk vervolgens, vooral na de Hervorming, ook voor de Kerk. — Zoo toch ontstonden de Nederlandsche Hoogeschoolen. Gevestigd en ingerigt door octrooi der Staten, ontvingen zij haar inwendig leven van de Geleerden, die daar werkten, het uitwendige (d. i. de regeling van haar onmiddelijk verband en hare aanraking met de Maatschappij en dezer belangen) veelal van den Staat. Naar haar *inwendig karakter* waren zij de Kweekhoven der Wetenschap, alwaar aan Mannen van uitstekende talenten en gaven de gelegenheid werd geopend, om, ieder in zijn vak, ongestoord het veld zijner wetenschap te beploegen en nieuwe vruchten te doen dragen, en lag er in die verzameling de ware en grootsche gedachte, dat alle wetenschappen door éénen band vereenigd zijn, of schakels zijn van ééne algemeene wetenschap, waarvan de Universiteit de zigtbare en levende vertegenwoordigster is; naar haar *uitwendig karakter* waren zij kweekscholen van Regtsgeleerden, Staatsmannen, Godsdienstleeraars, Artsen, Onderwijzers. Somtijds hebben in Europa Regeringen het echtwetenschappelijke beginsel in de Universiteiten voorbijgezien. Doch waar verlichte Vorsten en Regeringen den geest der wetenschappen en den geest van hunnen tijd begrepen, daar wekten zij door dezelve den geest huns volks op en versterkten daardoor de edelste krachten van den Staat.

De geheele geschiedenis der Universiteiten bevestigt, dat zij te allen tijde geweest zijn, wat de Derde Klasse van het Instituut beweert dat zij ook thans in de eerste en voornaamste plaats wezen moeten: Vereenigingen van Geleerden in alle vakken van ernstige menschelijke kennis, ten einde gene, toegerust met uitwendige hulpmiddelen en ondersteund door onderlinge aanraking, te bewaren voor de kweeking en uitbreiding van de wetenschap, tot eer en roem van het Vaderland.

Het is niet te ontkennen, Sire! dat dit beginsel uit finantieele zuinigheid dikwijls wordt voorbijgezien. Velen, het noodzakelijk oordeelende, 's Lands penningen in de eerste plaats te be-

steden voor de stoffelijke belangen des volks, zien het voorbij, dat ook die stoffelijke belangen des volks, zullen zij op vaste grondslagen rusten, eene zelfstandige en theoretische ontwikkeling der wetenschappen vorderen. Zonder de nasporing toch van alles, wat tot haar gebied behoort, zonder eene wijsgeerige beoefening ook van haar bespiegelend gedeelte, zonder de volledigste ontwikkeling van al hare deelen, vooral in het onderlinge verband, waarin alle tot elkander staan, kan geene wetenschap bestaan of bloeijen. Intusschen zijn de wetenschappen bronnen van tallooze toepassingen, niet alleen op Nijverheid, op Handel, op Staatsbestuur, maar tevens op alle deelen van het praktisch-maatschappelijke leven. Uit dien hoofde behooren de middelen, besteed ter voorkoming, dat die bronnen zouden kunnen ophouden te vloeijen, eene ruime plaats in de Staats-Uitgaven te beslaan, ook bij eene strikte beperking dier uitgaven tot de stoffelijke behoeften des volks; ja zelfs dan, wanneer men het zedelijke nut mogt miskennen, hetwelk zij aan den Staat aanbrengen. Te beweren, dat kleine Staten ter besparing van kosten hun voordeel kunnen doen met de instellingen, waartoe grootere Staten ruimere middelen kunnen aanwenden, in te krimpen, zou eene miskenning zijn van het verband, hetwelk er is tusschen den geest en den vorm van wetenschappelijke Instellingen en den geest en den vorm van den Burgerstaat; — zou eene miskenning zijn van het gewigt van staatkundige zelfstandigheid en nationaliteit voor een volk; — en met betrekking tot ons Vaderland, Sire! zou het eene onteerende wegwerping zijn van een nationaal goed, van een kostbaar erfdeel, door onze Voorvaderen ons nagelaten, en door hen daargesteld juist in de tijden van WILLEM I, MAURITS en FREDERIK HENDRIK, toen de kampstrijd tegen Spanje zulke ontzettende opofferingen van hen vorderde.

Het beginsel, dat Universiteiten in hare eerste en hoogste bestemming ontwikkelingsplaatsen zijn van Wetenschappen en van Geleerden zelve, *leidt* voornamelijk *tot eenige gevolgtrekkingen*, welke de Derde Klasse van het Instituut zich veroorlooft aan de overweging van Uwe Majesteit aan te bevelen.

Het sluit *vooreerst* het denkbeeld uit van *splitsing der Universiteiten in afzonderlijke faculteiten*, zoodat hier eene Godgegeleerde, daar eene Geneeskundige, elders eene Regtsgeleerde school, en op gelijke wijze andere Speciale Academiën, zouden gevonden worden. Door veelzijdige aanraking, door wrijving, door wederzijdsche werking worden wetenschappelijke menschen gevormd. Inderdaad zou de bedoelde *isolering* der Faculteiten niets anders zijn, dan eene *concessie* aan een bekrompen begrip van eenigen, welke het noodlottig gevolg moet hebben van aan elke studie eene uitsluitend praktische en empirische, en zeker eenzijdige rigting te geven, met volslagen verlies van den echten algemeen-wetenschappelijken zin, die alleen in staat is elke specialiteit in leven en ontwikkeling te doen voortgaan, en met andere in onderling verband te brengen. Daarenboven is het der Klasse niet ontgaan, dat men juist in die landen, van waar in onze dagen het denkbeeld van splitsing der Universiteiten in Faculteitsscholen is uitgegaan, van dit denkbeeld terugkomt, en de nadeelen hiervan begint in te zien. En wij, zouden wij nu overnemen, wat elders op de proef niet geldig bevonden wordt!

Het behoud van dit verband en de bewaring van dien wetenschappelijken zin, wijst *ten tweede* op *het behouden van den philosophischen of propaedeutischen cursus aan de Universeiten*, als grondslag en inleiding tot de afzonderlijke vakstudiën; een beginsel, voor hetwelk de Klasse zich te nadrukkelijker meent te moeten verklaren, naar mate het gevoelen te meermalen wordt geuit, dat die cursus aan de Universiteit behoorde afgeschaft, en des noods naar het Gymnasium verwezen te worden; als of Universiteitsstudiën op dezelfde hoogte stonden met het onderwijs op de Gymnasiën! Het ware beginsel werd dan ook in het Organiek Besluit van 2 Augustus 1815 voorgestaan en aangenomen.

Evenwel ontveinst zich de Klasse niet, dat het aangenomen beginsel bij ondervinding niet altijd die vruchten gedragen heeft, die wenschelijk waren; maar zij meent dit aan bijzondere redenen te moeten wijten. De bedoeling is voorzeker, dat deze

cursus is toegewijd aan de wetenschappelijke behandeling van die algemeene en fundamentele studiën, die men niet oneigenaardig met den naam van *humaniora* aanduidt; eene behandeling, waarvoor de noodige kundigheid en vaardigheid, door middel van het Gymnasiaal onderwijs, vooraf behooren verkregen te zijn. Er zijn dus bedoeld die *literae humaniores*, die tot alle beschaving leiden, en den grondslag daarvan uitmaken. Doch dit beginsel is, naar het oordeel der Klasse, in de Akademische Verordeningen noch sterk of duidelijk genoeg uitgedrukt, noch juist genoeg begrepen bij allen, die het moesten handhaven. Daarbij kwam, dat de toepassing te kampen had met vele vooroordeelen en bijzondere inzigten, onder anderen ook met die van het publiek, dat steeds op alle voorwaarden, aan Akademische graden verbonden, wil afdingen, en met de minst mogelijke kundigheden de hoogste regten wil verkrijgen.

Dit beginsel sluit *ten derde* het denkbeeld uit, alsof de Geleerden, van Staatswege aan eene Universiteit vereenigd, moeten beschouwd worden, als een *vast corps ambtenaren*, waarvan het getal en de hulpmiddelen, hun daar ten dienste gesteld, zouden kunnen beperkt worden tot de noodzakelijke behoeften van het onderwijs. Veeleer zal als stelregel moeten worden aangenomen, dat de uitgaven, besteed aan goede Universiteiten, als Kweekplaatsen van Wetenschap, uit wier bronnen voor de Nationale welvaart zoovele stroomen voortvloeijen, den nationalen rijkdom inderdaad vergrooten, en dat het bestaan en de handhaving van *meerdere Universiteiten, aan onderscheidene oorden des Vaderlands gevestigd*, niet dan weldadig kunnen werken op de veelzijdige beschaving en verlichting des geheelen volks, en op eenen edelen naijver, in het rijk der wetenschappen onmisbaar.

Maar *Universiteiten zijn in de tweede plaats Inrigtingen van Hooger Onderwijs.* De ontwikkelingsplaatsen van alle wetenschappen zijn door de vereeniging van vele Geleerden en hulpmiddelen natuurlijk geschikt om tevens Kweekscholen te zijn voor de zoogenaamde wetenschappelijke standen; plaatsen, waar de hoogste wetenschappelijke vorming verkrijgbaar is; waar de

Regering te dien einde aan de Geleerden, die zij er heeft vereenigd, het *Onderwijs* opdraagt in de verschillende vakken van menschelijke kennis, waar Godsdienstleeraars, Regtsgeleerden, Staatsmannen, Artsen, Onderwijzers gevormd worden.

Wel is waar zou men in onze boekrijke Eeuw de ontbeerlijkheid van Universiteiten, als zoodanige Kweekscholen, kunnen beweren, en kunnen aannemen, dat voor de onderscheidene standen der Maatschappij Leerboeken, in druk uitgegeven, genoegzame hulpmiddelen tot zelfonderrigt kunnen aanbieden. Doch, behalve dat in het algemeen schrift en druk gebrekkige surrogaten zijn voor de voordragt eener levende stem, leeren ook rede en ondervinding, dat boekenonderrigt ongenoegzaam is voor de jongelingschap. Daarenboven, hoe meer de Boekdrukkunst in tallooze geschriften, onder vormen, aantrekkelijk voor de jeugd, de meest verschillende leeringen verspreidt, des te meer schijnt het van het allerhoogste belang te zijn, dat die jongelingschap, waaruit het volk zijne Leeraars en Voorgangers, zijne Regters, zijne Overheden, zijne invloedrijkste mannen te wachten heeft, gevormd worde door het onderrigt van mannen, in wie zij de wetenschap als persoonlijk vertegenwoordigd ziet, van wie zij niet alleen hoort en leert, maar naar wie zij ook, als levende voorbeelden van wetenschappelijken zin, zich vormt.

De Klasse meent hare overtuiging te moeten voordragen, dat zelfs, wanneer Universiteitsonderwijs zóó werd verstaan en uitgeoefend, dat de toehoorders niet dan in een' staat van *passiviteit* verkeerden, en niets meer te doen hadden, dan het voorgedragene op te vangen, (gelijk zulks veelal op de Duitsche en andere buitenlandsche Universiteiten pleegt te geschieden, alwaar dikwerf alleen *Voorlezingen*, in den vollen zin des woords, gehouden worden,) dat ook dan nog de indrukken van eene levende en levendige voordragt, die zich naar de bevatting van toehoorders kan schikken, die al de ingevingen van het oogenblik kan mededeelen, en die geheel anders spreekt, dan een voor lezen bestemd geschrift, oneindig vruchtbaarder is voor verre de meesten, terwijl de Klasse niet uit het oog verliest, dat het ideaal van Universiteitsonderwijs vordert, dat de toehoor-

ders in de lessen tot zelfstandige werkzaamheid (*activiteit*) geroepen worden, door middel van telkens wederkeerende wisseling van denkbeelden met de toehoorders, welke alzoo tot werkdadige ontwikkeling leidt, hetgeen Hoogleeraren aan de Duitsche Universiteiten dikwerf als een voorregt onzer Nederlandsche inrigtingen hebben opgemerkt.

Bij deze beschouwing der Universiteiten, als Scholen van Hooger Onderwijs, rijst *vooreerst* de vraag op, of aan *ieder* het regt moet gelaten worden, om van dat onderwijs gebruik te gaan maken, dan wel, of de Regering de toelating tot dat onderwijs aan de voorwaarde van genoegzame voorbereiding mag en moet verbinden; en *ten tweede*, of de Regering aan de Geleerden, wien zij de ontwikkeling der wetenschappen, tevens met het Hooger Onderwijs des volks, toevertrouwd heeft, ook het regt moet toekennen, om, door het verleenen van graden, de bevoegdheid toe te wijzen tot het uitoefenen der beroepen en het bekleeden van ambten, tot welke eene wetenschappelijke vorming onontbeerlijk is.

Ten aanzien van de eerste vraag, is de Klasse van meening, dat aan hen, die van het Hooger Onderwijs willen gebruik maken, alleen ter verkrijging van kennis, zonder het voornemen, om, door het erlangen van Akademische Graden, de daaraan verbondene regten te bekomen, gelijk mede aan Buitenlanders, die onze Universiteiten zouden willen bezoeken, alleen om op dezelve eene wetenschappelijke opvoeding te genieten, de toegang tot dezelve zou moeten worden opengesteld, zonder eenig onderzoek naar de genoegzaamheid hunner voorbereiding. Doch het vermenigvuldigen van Studenten, die nog niet tot de behoorlijke rijpheid om Hooger Onderwijs te ontvangen, gekomen zijn, heeft vele en groote nadeelen, waaronder dit niet het minste is, dat de Hoogleeraren daardoor te zeer moeten afdalen tot de eerste beginselen der Wetenschap, en verstoken worden van het voorregt, om door aanraking met eene vatbare jongelingschap hun onderrigt dienstbaar te maken aan eigene ontwikkeling, en alzoo aan de bevordering der wetenschap. Ter voorkoming van de groote nadeelen, welke het aanwezen eener nog niet rijpe

jongelingschap aan de Universiteiten medebrengt, moeten wèl ingerigte Gymnasiën van groot gewigt geacht worden, en allezins waardig om te worden gehandhaafd en ondersteund. Te regt werd daarom bij de Organisatie van ons Hooger Onderwijs in het jaar 1815, het onderwijs op de Gymnasiën beschouwd als de grondslag van dat op de Universiteiten. Bijaldien het echter in den tegenwoordigen stand van zaken te vreezen is, dat het regt ter bevordering tot de Akademiën bij vele Gymnasiën niet met de vereischte naauwgezetheid wordt uitgeoefend, in dat geval handelt voorzeker de Regering in het belang zoowel van de wetenschap, als van de Maatschappij, wanneer zij de uitoefening van dat regt onder een beter vertrouwd toezigt stelt, zoo maar het Gymnasiaal onderwijs als grondslag van dat op de Hoogescholen gehandhaafd en ondersteund blijve.

Wat de *tweede vraag* betreft: of de Regering aan de Geleerden, die zij waardig gekeurd heeft, om aan de wetenschappen en het Hooger Onderwijs hun leven te wijden, ook uitsluitend het regt moet toekennen, om de bevoegdheid te verleenen tot het bekleeden van wetenschappelijke betrekkingen in den Staat, in de Kerk, in de Burgermaatschappij? bij de beantwoording dezer vraag schijnt eene onderscheiding noodig te zijn.

Voor zooverre de Doctorale Graad de verklaring behelst, dat iemand eene volledige wetenschappelijke vorming heeft bereikt, kan voorzeker, vermits die verklaring alleen kan worden afgelegd door hen, die met de wetenschappen in hare voortgangen bestendig medegaan, de Doctorale Graad ook alleen door hen met een juist en onpartijdig oordeel verleend worden. In Staats-Commissiën tot het afnemen der Examina, aan het einde der Akademische loopbaan, voor zoover die niet uit Hoogleeraren bestaan, komen, behoudens uitzonderingen, personen, die, in het praktische leven zijnde overgegaan, zich aan den gang der wetenschappen niet in allen deele hebben kunnen aansluiten, of die hunne voorkeur voor sommige bijzondere vakken (specialiteiten) in de Examina overbrengen; om van andere groote bezwaren, daarmede gepaard, niet te gewagen.

Wel kunnen daarentegen tot het bekleeden van betrekkingen,

welke eene Akademische vorming vereischen, nog andere waarborgen van geschiktheid noodig geoordeeld worden: de Kerk eischt die voor hare Godsdienstleeraars, de Regering kan die eischen voor hare Ambtenaren. Maar de Doctorale Graad, de kroon van voltooide wetenschappelijke vorming op de Universiteiten, moet alleen de vrucht zijn van de uitspraak van de *Universiteit.*

Het is eveneens, omdat alleen bij eene *bestendige* beoefening der wetenschappen hare behoeften volledig kunnen bekend zijn, dat de Reglementen, welke de Regering noodig mogt oordeelen tot regeling van het Hooger Onderwijs uit te vaardigen, behooren uit te gaan van de Universiteiten, of naar hare voorlichting te worden zamengesteld. Die Reglementen toch moeten de uitdrukking zijn van de eischen der wetenschap, en voornamelijk dienen om de voorzorgen te regelen, dat de graden niet aan onwaardigen worden toegekend. Aan de Universiteiten mag het geacht worden bekend te zijn, wat de wetenschap eischt, en tevens, wat de ondervinding in den omgang met de studerende jeugd leert, en door de kennis van beide kunnen alleen de gewigtigste punten van reglementaire bepalingen worden beoordeeld, als daar zijn, de regeling der propaedeutische studiën, de gang der bijzondere vakstudiën, het al of niet wenschelijke van in de meeste Faculteiten het Kandidaats-Examen op te heffen, en wat dies meer zij. Van een' geheel anderen aard is de bepaling der Staatsburgerlijke regten aan de Akademische Graden te verbinden; het lijdt geen twijfel, dat die bepaling uitsluitend het werk is van de daartoe bevoegde Staatsmagt.

Het zijn deze beginselen, Sire! naar welke de Derde Klasse van het Instituut, na eene gezette overweging dezer gewigtige aangelegenheid, van oordeel is, dat het Universiteitswezen in Nederland behoort te worden geregeld, en welke zij wenschen zou meer en meer onder het volk te verspreiden, opdat bekrompene begrippen en vooroordeelen van onze dagen niet belemmerend mogten zijn voor de herleving van den wetenschappelijken roem, waarin Nederland vroeger deelde. Het zijn deze beginselen, met

welker aanduiding zij hoopt tevens die te hebben uitgedrukt, welke de goedkeuring van Uwe Majesteit zelve zouden kunnen wegdragen. Moge het Uwe Majesteit behagen de verbreiding derzelve goed te keuren, zoodat de Klasse de gelegenheid hebbe tot het nu reeds algemeen bekend maken van de beschouwingen, welke zij, als de uitdrukking harer meening, gemeend heeft aan Uwe Majesteit te moeten onderwerpen.

De Klasse, getrouw aan de verpligtingen haar opgelegd, heeft te eerder gemeend hare beschouwingen over dit onderwerp aan de aandacht van Uwe Majesteit te moeten onderwerpen, omdat de organisatie onzer Universiteiten, zoo als die bij Besluit van 2 Augustus 1815 geregeld was, door latere afzonderlijke bepalingen langzamerhand uit haar verband gerukt is, en dus de tijd zou kunnen geboren worden, dat de vaststelling van een zamenhangend geheel van Universiteitswezen en Hooger Onderwijs welligt door Uwe Majesteit noodzakelijk gekeurd werd.

30 Julij 1845.

C. A. DEN TEX,

Secretaris van de Derde Klasse
van het Kon. Ned. Instituut.

INGEKOMEN BOEKWERKEN.

Van wege de Keizerlijke Akademie te St. Petersburg,

Recueil des Actes de la Séance publique tenue le 29 *Decembre* 1844. 4°.

Mémoires. — Sciences Naturelles. tom. IV. Livr. 3,

» — *Sciences Politiques, histoire et philologie.* tom. V. Livr. 5 et 6, tom. VII. Liv. 3. 4°.

Mémoires presentés. tom. IV. 6e Livraison.

Van wege de Royal Society te Londen,

Philosophical Transactions. 1845. 2 parts. 4°.

Fellows of the Society, 30 *Nov.* 1844 *and* 30 *Nov.* 1845. 2 parts. 4°.

Van wege de Medico-Chirurgical Society, te Londen.

Transactions. vol, 26—28. 8°.

Van wege de Royal Society te Edinburgh.

Transactions. vol. XVI. part 1. 4°.

» vol. XVII. part 1. 4°.

Van wege de Astronomical Society te Cambridge,

Astronomical Observations made at the observatory of Cambridge, by J. CHALLIS, *for the year* 1842. vol. XIV. Cambr. 1845. 4°.

Van wege de American Philosophical Society,

Proceedings, Jan.—April 1845. vol. 4. N°. 32. 8°.

Van wege de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Stokholm,

Års-berättelser om Botaniska Arbeten och Upptäckter för Åren 1839—1842, *af* J. E. WIKSTRÖM. Stockholm 1844. 8°.

Kongliche Vetenskaps-Akademiens Handlingar för År 1843. Stockholm 1844. 8°.

Årsberättelse om Zoologiens framsteg under Åren 1840—1842, *af* C. J. SUNDEVALL. Stockholm 1844. 8°.

Årsberättelse om framstegen i Kemi och Mineralogi, *afgifven den* 31 *Mars* 1845, *af* JAC. BERZELIUS. Stockholm 1845. 8°.

Van wege het National Institute for the promotion of Science Washington, D. C.,

Third Bulletin of proceedings of the meeting of April 1844. 8°.

Van wege de Koninklijke Academie van Wetenschappen en Letteren te Brussel,

Nouveaux Mémoires. tom. 17 et 18. 4°.

Mémoires Couronnés et Mémoires des Savants étrangers. tom. 17 et 18. 4°.

Bulletins. tom. XI. N°. 9 et 10. tom. XII. N°. 1—6. 8°.

Annuaire. XIième Année. 12°.

Van wege de Académie Royale de Médécine de la Belgique,

Bulletins. Année 1841—1842. N°. 1—8. 8°.
» » 1842—1843. N°. 1—11. 8°.
» » 1843—1844. N°. 1—11. 8°.
» » 1844—1845. N°. 1—8 et N°. 11. 8°.
» » 1845—1846. N°. 1 et 2. 8°.

Van wege de Société Royale d'Agriculture et de Botanique de Gand,

Annales, 1845. N°. 1—12. 8°.

Van wege de Société Royale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, de Lille,

Memoires, *Année* 1843. Lille 1845. 8°.

Van wege de Schweizerische Naturforschende Gesellschaft te Bern,

Neue Denkschriften. Band VI. Neuchatel. 1845. 4°.

Mittheilungen aus dem Jahre 1844. Bern 1844. 8°.

Verhandlungen bei ihrer Versammlung. 1844. 8°.

Van wege de Schlesische Gesellschaft für Väterlandische Kultur im Jahre 1844,

Uebersicht der Arbeiten und Veränderungen. Breslau, 1845. 4°.

Van wege het Noord-Brabandsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen,

Handelingen en Verslagen. 1—4den deels eerste stuk. 's Hertogenb. 1837. 8°.

Catalogus der Bibliotheek. 8°.

Van wege den Heer W. K. VAN HOËVELL,

Verslag van den staat der werkzaamheden van het Bataviaasch Genootschap, *gelezen* 4 *Febr*. 1845. Batav. 1845. 8°.

Van wege den Heer J. A. GRUNERT,

Archiv der Mathematik und Physik. VI Th. 1—4 Heft. VII. 1—3. Greifswald, 1845. 8°.

Van wege den Heer J. VAN DER STOK,

Nieuwe beschouwing over de Kromlijnige beweging en toepassing derzelve. Amst. 1845. 8°.

Van wege het Fransche Gouvernement,

Oeuvres de De La Place (traité de mécanique céleste). Paris 1843. 4 tom. 4°.

Van wege de Heer A. QUETELET,

Annales de l'Observatoire Royal de Bruxelles. tom. IV. Brux. 1845. 4°.

Simon Stevin. 8°.

Sur la Comète du mois de Juin 1845. 8°.

Rapport sur les travaux et les besoins de l'observatoire. 8°.

Van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,

Fauna Japonica. Aves. fasc. I. L. B. folio.

Nippon. Archief voor de beschrijving van Japan, door P. F. VON SIEBOLD. aflev. 15. folio.

Flora Batava. 137—141ste aflev. 4°.

Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen. aflev. 26.

Natuurlijke Historie der Surinaamsche Vlinders. 19de aflev. 4°.

Plantae Novae et minus cognitae Indiae Batavae Orientalis, edid. W. H. DE VRIESE. Amst. 1845. fasc. 1. 4°.

Van wege de Heeren JOHN en HARRY D. S. GOODSER,

Anatomical and Pathological Observations. Edinb. 1845. 8°.

Van wege den Heer B. JORI,

Sulla vera essenza naturale dei materiali immediati attivi della china gialla filosa e specie affini. Opuscolo Secondo. Reggio. 1845. 8°.

Van wege den Heer Dr. J. MULLER,

Gerichtliche Chemische Untersuchung ueber die von P. JACOBI *bewirkte Arsenik-Vergiftung.* Cleve, 1845. 8°.

Over de Vergiften. Duisburg, 1845. 8°.

Van wege den Heer A. NUMAN,

Vee-Artsenijkundig Magazijn. 5den deels 1ste stuk. Utr. 1845. 8°.

Van wege den Heer FROMBERG.

The potato disease in Scotland. N°. 1—4. Edinb. 1845. 8°.

Van wege den Heer J. G. W. MERKUS,

Examen raisonné des progrès et de l'état actuel de la fortification permanente, Paris 1846. 8°.

Van wege den Heer J. F. WILLEMS,

Elnonensia. Monument de la langue Romane et de la langue Tudesque du IX Siècle. Gand 1845. 8°.

Van wege den Heer Mr. J. C. DE JONGE,

Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. 6den deels 1ste stuk. 's Grav. 1845. 8°.

Van wege den Heer Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER,

Handboek der Geschiedenis van het Vaderland. 4de afl. Leid. 1845. 8°.

Van wege den Heer J. A. NYHOFF,

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. 5den deels 1ste stuk. 8°.

Van wege den Heer G. SCHIMMELPENNINCK,

RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK *en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd.* 's Grav. 1845. 2 deelen. 8°.

Van wege den Heer J. F. WILLEMS,

Mémoire sur les noms des Communes de la Flandre Orientale. Bruxelles 1845. 4°.

Oude Vlaemsche Liederen ten deele met de melodieën. Gent 1845. 8°.

Van wege het Nederduitsch Tael en Letterkundig Genootschap te Brussel,

Verslag over de Grondbeginselen van het Vlaamsch Taelverbond; uitgebragt door M. J. T. VAN DER VOORT. Brussel 1845. 8°.

Van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,

W. BILDERDIJK, *Ondergang der Eerste Wareld, uitgegeven door* Mr. I. DA COSTA. Leeuw. 1845. 1ste aflev. 8°.

Jaarboekje over 1846. 8°.

Werken uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde. Leiden 1845. 2de deel. (Leekenspiegel 2de boek) 8°.

Van wege den Heer M. DE VRIES,

De Leekenspiegel. Leiden 1845. 2de deel. 8°.

Van wege de Heer J. H. HALBERTSMA,

Letterkundige Naoogst. Deventer 1845. 2 deelen. 8°.

Van wege den Heer A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

Rede bij de plegtige onthulling van het Standbeeld van WILLEM I. Leeuw. 1845. 8°.

Van wege den Heer M. SIEGENBEEK,

Aanspraak tot opening der jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden in 1845. 8°.

Van wege den Heer Mr. A. D. MEIJER,

Verhandelingen in Geleerde Genootschappen, van J. D. MEIJER. 2de bundel. 's Grav. 1846. 8°.

Van wege den Heer P. J. ANDRIESSEN,

Handleidingen tot het leeren stellen van Brieven. Amst. 1845. 12°.

Van wege den Heer T. ROORDA,

Javaansche Brieven, *Berigten*, *Verslagen*, *Verzoekschriften*, *enz. enz.* Amst. 1845. 8°.

Van wege den Heer R. P. A. DOZY,

Historia Abbadidarum. L. B. 1846. tom. 1. 4°.

Van wege den Heer J. PYNAPPEL,

Specimen continens vitas ex Lexico biographico Ibn Callicanis. Amst. 1845. 4°.

Van wege den Heer J. J. DE HOLLANDER,

Handleiding tot de kennis der Maleische Taal- en Letterkunde. Breda 1845. 8°.

Handleiding tot de kennis der Maleische Taal. 1845. 8°.

Geschiedenis van Djohor Manikam. Breda 1845. 8°.

Van wege den Heer Mr. I. DA COSTA,

Voorlezingen over de waarheid en waardij der Schriften van het Oude Testament. Leyd. 1845. 2den deels 1ste stuk. 8°.

Van wege den Heer H. J. ROYAARDS,

Compendium Historiae ecclesiae Christianae. Traj. ad Rh. 1845. fasc. II. 8°.

Van wege den Heer Mr. M. C. VAN HALL,

Mr. JAN BONDT *en diens vader* NICOLAUS BONDT *herinnerd*, 2 Decb. 1845. 8°.

Herinnering aan de plegtige onthulling van het bronzen Standbeeld van WILLEM I, 17 Nov. 1845. folio.

Van wege de Regering in België,

Annales des Universités de Belgique. Année 1842 et 1843. 2 tom. 8°.

Van wege den Heer RAMON DE LA SAGRA,

Resumé des études sociales. Paris 1845. 8°.

Van wege den Heer J. N. PARDESSUS,

Collection des Lois maritimes anciennes. Paris 1845. tom. VI. 4°.

Van wege den Heer Mr. C. A. DEN TEX,

Oratio de iis, quae, proximis hisce viginti quinque annis, in jurisprudentia tractanda tradendaque, praesertim in patria nostra nova acciderunt. Amst. 1845. 8°.

Van wege Leeraren bij de Nederlandsche Gijmnasiën:

Symbolae Literariae. Traj. ad Rh. 1845. fasc. VII. 8°.

Van wege den Heer VON MARTIUS,

Dr. D. H. HOPPE's *Jubelfeier.* Regenb. 1845. 4°.

Van wege den Heer A. BOECKH,

Corpus Inscriptionum Graecarum. Berolini 1844. vol. III. fasc. I. fol.

Van wege den Heer DOMINICO SOLITO,

Descrizione Storico-filosofica dell' antichissima citta' di Taranto. Roma 1845. 8°.

Van wege den Minister voor het Openbaar Onderwijs te Parijs,

Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France.

Archives législatives de la Ville de Reims. 2de partie. Statuts. vol. 1. 4°.

Mémoires militaires relatifs à la Succession d'Espagne sous Louis XIV. tom. 6. 4°.

Van wege den Heer C. CATTANEO,

Notizie naturali e civili su la Lombardia. Milano 1844. vol. 1. 8°.

Van wege den Heer G. D. J. SCHOTEL,

Philip Sidney (1845). 8°.

Van wege de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,

Bouwkundige Bijdragen. 3de jaargang. 2—5de stuk. 4°.

Van wege den Heer N. C. KIST,

Iets over JANUS SECUNDUS, *als Stempelsnijder, en over zijne Penningplaat:* Vatis amatoris Julia sculpta manu. (1833) 8°.

Van wege de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst,

Album N°. 4. 4°.

Collectio operum musicorum Batavorum Saeculi XVI, *edidit* F. COMMER. tom. 3 et 4. 4°.

Handelingen der 16de *Algemeene Vergadering.* Amst. 1845. 8°.

INHOUD

VAN HET

VIJFDE DEEL.

EERSTE KLASSE.

TWEEDE KLASSE.

DERDE KLASSE.

DERDE EN VIERDE KLASSE.

BOEKERIJ DES INSTITUUTS.

REGISTER.

DRUKFOUT.

Blz. 184, in de noot, *staat:* 1845 *lees:* 1843.

